

DEMOGRÁFIAI ISMERETEK

L. Rédei Mária

Budapest, 2006

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK	5
2. A DEMOGRÁFIA TÁRGYA, ALAPFOGALMAI ÉS MÓDSZEREI	6
2. 1. A TUDOMÁNY KAPCSOLATAI.....	6
2. 2. A DEMOGRÁFIA ALAPFOGALMAI ÉS MÓDSZEREI	8
2. 3. A DEMOGRÁFIA TANÍTÁSA A XXI. SZÁZADBAN	10
2. 3. 1. <i>A migráció és a világ globalizálódásának tanítási kérdései</i>	13
2. 4. AZ ADATOK FORRÁSA ÉS SZEMLÉLETE.....	15
2. 4. 1. <i>Tér-, idő részletezettség és a megbízhatóság kérdése</i>	16
3. A DEMOGRÁFIAI ADATOK FORRÁSA ÉS HÁLÓZATA	18
3. 1. A NÉPESEDÉSI ADATOK SZÁMBAVÉTELE	18
3. 1. 1. <i>Adatforrás és -közlés</i>	18
3. 1. 2. <i>Népszámlálás</i>	19
3. 1. 3. <i>Más elsődleges adatforrások</i>	22
3. 1. 4. <i>Demográfiai hálózatok</i>	23
4. A NÉPESSÉG ÁLLAPOTI JELLEMZŐI.....	26
4. 1. A NÉPESSÉGSZÁM	26
4. 2. A NEMEK, AZ ÉLETKOR ÉS A KORFA	26
4. 3. ÖREG ÉS ÖREGEDÉS	31
4. 4. CSALÁDI ÁLLAPOT	34
4. 5. A NÉPESSÉG LAKÁSVISZONYAI.....	35
4. 6. KULTURÁLIS JELLEMZŐK.....	36
4. 7. A NÉPESSÉG VALLÁS, NYELV, NEMZETISÉG ÉS ÁLLAMPOLGÁRSÁG SZERINTI ÖSSZETÉTELE	38
4. 8. A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁS SZERINTI ÖSSZETÉTELE	39
4. 8. 1. <i>Gazdasági aktivitás</i>	40
4. 8. 2. <i>Foglalkozások</i>	47
4. 8. 3. <i>Foglalkozási ágak</i>	50
4. 8. 4. <i>Az alkalmazás minősége</i>	51
5. A NÉPESEDÉSI FOLYAMAT JELLEMZŐI	53
5. 1. A GLOBÁLIS NÉPESEDÉS JELLEMZŐI	53
5. 1. 1. <i>Új tendenciák a demográfiai magatartásban</i>	62
5. 2. HAZAI NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK	69
5. 2. 1. <i>Történeti demográfiai folyamatok</i>	69
5. 2. 2. <i>Újkori magyar népesedési folyamatok</i>	70
5. 3. A DEMOGRÁFIAI ÖSSZETEVŐK TERÜLETI KÉPE.....	74
5. 3. 1. <i>A tényleges népességszám alakulása</i>	74
5. 3. 2. <i>A természetes szaporodás és fogyás alakulása</i>	75
5. 3. 3. <i>A belső vándorlások alakulása</i>	76
5. 4. EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS	80
6. A NÉPESEDÉS ESEMÉNYEI.....	84
6. 1. SZÜLETÉS ÉS TERMÉKENYSÉG.....	84
6. 2. HALÁLOZÁS	92
6. 2. 1. <i>Születéskor várható átlagos élettartam</i>	92
6. 2. 2. <i>Halálokok</i>	95

6. 2. 3. A halálozás korszpecifikus görbéje.....	98
6. 2. 4. A halandósági tábla	100
6. 3. BELSŐ MIGRÁCIÓ JELLEMZŐI	104
6. 3. 1. A migráció értelmezése	104
6. 3. 2. Statisztikai számbavétel	106
6. 3. 3. A belső migráció alakulása.....	107
6. 3. 4. Korszpecifikus migrációs görbe	111
6. 3.5. A migrációs döntés.....	113
6. 4. A TÉRBELI KAPCSOLATOK JELLEMZŐJE.....	115
6. 4. 1. Nagy távolságú mozgások.....	116
6. 4. 2. Inga-vándorforgalom és szegregáció.....	117
6. 4. 3. Szegregáció.....	120
6. 5. NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ FŐBB TRENDJEI.....	121
6. 5. 1. Globális jellemzőinek alakulása	122
6. 5. 2. A nemzetközi migrációs folyamat irányítása.....	122
6.5.2.1 Mozgásban a világ.....	124
6.5.2.2 A közelmúlt migrációs történései	126
6.5.2.3 Hazautalás – humán tőke	128
6.5.2.4 Álláspontok	131
6.5.2.5 A migráció szubszidaritása	131
6.5.2.6 Liberális gazdasági környezet – korlátolt munkaerőmozgás.....	132
6.5.2.7 A nagy befogadó országok migrációkezelése.....	133
6. 5. 3. Nemzeti és nemzetközi kérdések.....	134
6. 5. 4. A Magyarországot érintő nemzetközi migráció	135
6.5.4.1 A 90-es évek új trendjei	138
7. VÁRHATÓ DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK	142
7.1. HAZAI TERÜLETI NÉPESSÉGFEJLŐDÉS, 2001-2021	142
7.2.1.Eredmények, következtetések	144
A gazdasági aktivitás, inaktivitás adatrendszer	146
8. BUDAPEST NÉPESEDÉSE.....	150
8. 1. BUDAPEST MEGHATÁROZÓ SZEREPE	150
8. 2. A NÉPESEDÉS FOLYAMATA	155
8. 3. A vándorlási folyamatok alakulása.....	158
8. 4. A LAKOSSÁG TÉRBELI ELHELYEZKEDÉSE.....	159
8. 5. A LAKOSSÁG ÖSSZETÉTELE.....	161
8. 6. Nemzetközi migráció hatása, külföldiek.....	165
8.7. MUNKAERŐ-FORRÁS	166
8. 8. Munkaerő-felhasználás	168
8. 9. VÁRHATÓ NÉPESSÉGSZÁM.....	169
9. NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁS MÓDSZERTANI LÉPÉSEI.....	174
9. 1. NÉPESSÉG- ELŐRESZÁMÍTÁS – PROGNÓZIS	174
9. 1. 1. Megbízhatóság.....	174
9. 1. 2. Input - Output.....	174
9. 1. 3. Becsült térbeli mobilitás	175
A kistérségi népesség-előreszámítás menete.....	176
10. NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS ELMÉLET	178
10. 1. NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS	178

10. 2. A MAGYAR NÉPESEDÉSPOLITIKA.....	179
10. 3. GAZDASÁG DEMOGRÁFIA	180
11. ZÁRSZÓ	182
STATISZTIKAI ALAPFOGALMAK (WWW.KSH.HU).....	183

1. Bevezető gondolatok

A történelmi megismerés az emberek és az események összefüggésére épül. A mindennapok megismeréséhez közel állnak a demográfiai ismeretek. A tudományág olyan alapvető életjelenségekkel foglalkozik, amelyeket többségünk átél, de vannak köztük olyanok is, amelyeket csak reméljük, hogy egyszer átélhetünk. Napjainkra a demográfiai tudás számos mutatója a nemzetközi párbeszéd témája lett. Elmondhatjuk, hogy a demográfiai ismeret kultúránk részét képezi.

Más országok demográfiai folyamatainak megismerése hozzásegít bennünket ahhoz, hogy megértsük más kultúrák ismérveit, a társadalmi gondolkodás alapjait. Az itt megszerzett ismeret abban is eligazít bennünket, hogy saját életünk döntéseit képesek legyünk tudatosan értékelni, s a várható életesemények lehetséges előnyeit és hátrányait több eset alapján mérlegelhessük.

A demográfia tantárgy oktatása 1995-ben kezdődött az ELTE földrajz és geográfus szakán. A tárgy bevezetésével az volt a célunk, hogy megismertessük a hallgatókat a globális és a hazai népesedési folyamatokkal, s rámutassunk azok általános és területi jellemzőire, kiemeljük a térbeli hatások szerepét, valamint áttekintést adjunk a gazdasági és társadalmi folyamatok regionális leírására alkalmas népesedésstatisztikai fogalmakról az elemző munka számára. A demográfia oktatása során nem csak a tartalmi, de módszertani ismeretek fejlesztését is feladatunknak tekintjük.

2. A demográfia tárgya, alapfogalmai és módszerei

2. 1. A tudomány kapcsolatai

A demográfia egy olyan tudomány, amely számos ponton *kapcsolódik az aktualitásokhoz, mert a lexikális ismereteken keresztül, egyfajta szemléletet is nyújt a világ dolgairól*. Ha más országokban vizsgáljuk e tudomány tartalmát, közleményeit, oktatási tevékenységét, azt tapasztaljuk, hogy hozzánk képest több az empirikus kutatáson alapuló munka, ami a valóság közelebbi követését is lehetővé teszi. Mindez összefügg azzal is, hogy külföldön bővebben áll rendelkezésre kutatási forrás.

Az elmúlt évtizedben az oktatásban és a kutatásban végbement finanszírozó váltás azzal is együtt járt, hogy a forrással együtt módosult és érvényesült a támogatást biztosító elvárása is, amennyiben azon témák iránt merült fel igény és forrás is, amelyekre a megrendelőnek, a piacnak szüksége volt. Ezzel a tevékenység tartalma, megjelenése és terjesztése (dissemination) változott. *Az új témák olyan új változókat, eredménymutatókat is létrehoztak*, amire a statisztikai gyűjtés csak késéssel volt képes válaszolni. Mindez hozzájárult a kérdőíves, empirikus adatfelvételek terjedéséhez. Ezeknek az adatfelvételeknek az eredményeit fokozott mértékben használták a közvélemény, illetve a döntéshozók véleményének formálására. Előfordultak olyan esetek is, hogy a hagyományos statisztika által közreadott mutatók értelmezése a megváltozott helyzetben gondot okozott. Az adatfelvétel bővülése ellenére kétséges volt az, hogy ezek mennyire képesek leírni a valóságot. A korlátok ellenére a fenti körülmények serkentő módon hatottak vissza a tudomány belső megújulására.

Új körülménynek számít a tudomány szempontjából az, hogy számos korábbi folyamat értékelése most jutott abba a szakaszba, hogy annak *térbeli különbségeit elemezni kezdték*. A regionális értékelés (pl. a demográfiai folyamatok kistérségi különbségeinek elemzése) erősítette a tértudomány iránti érdeklődést, és kifejlesztett egyfajta ún. *tértudatot*.

A határok átjárhatósága, bekerülésünk a globális világ folyamataiba szintén befolyással volt a népegyföldrajz tudományos határaitra. Ki gondolt 1990 előtt arra, hogy a külföldi tőke térbeli elhelyezkedését fogjuk elemezni vagy a nemzetközi vállalatok hazai térbeli hatását? Még a határ mentén elhelyezkedő térségek elemzése sem volt jellemző.¹ A mobilitás új távlatai jelentek meg a határ mindkét oldalán: a lakosság többnyire kifelé, a tőke befelé igyekezett. A világ a 80-as években váltott az ázsiai irányú érdeklődésről úgy, hogy a korábban elszigetelt *keleti régiók felé fordult*, ahol az elmaradt „feltárást” szerette volna pótolni. Az ebbe történő bekapcsolódásunk számunkra új kapcsolati lehetőségeket teremtett.

A kutatási és az oktatási *piac felé történő fordulás* határozott formáló erőként jelent meg a 90-es években. Az állami támogatások mérséklődése, az állami megrendelések relatív visszaesése, a piaci-üzleti megrendelések arányának növekedése az akadémiai berkekben is új szemléletet hozott. Az új szemlélet megjelent a közlés tartalmában és formájában, a projektgazdálkodásban, és erősítette a megállapítások gyakorlati és stratégiai jellegű megfogalmazását. Ezzel fokozódott az elméleti szabályszerűségek gyakorlati élettel történő áthatása, ami alulról kezdeményező, sokirányú módon és nem központilag *vezérelt módon jelent meg*.

¹ A határok korábbi elválasztó szerepe helyett manapság éppen ezek a térségek váltak érdekes területekké.

Új távlatokat jelentett a *szakmai nyelv megváltozása*. A korábbi évtizedekben a német nyelv, annak szakmai kapcsolatai és publikációs tevékenysége volt jelentősebb. Az Internet és az angol nyelv terjedésének köszönhetően tágult a kutatásra alkalmas tér, jobban elérhetővé vált az angolszász irodalom megismerése, és ezzel az is együtt járt, hogy annak kutatói kapcsolatai kezdtek teret hódítani.

Megemlítendőnek tartom még a *tér fogalmának új és tág értelmezését*. Egyrészt új terek (pl.: városi tér kultúrtér, nyilvános tér) váltak a kutatás tárgyává, másrészt hálózati jellegű fejlődés indult el. A *hálózatosodás* és annak térbeli értelmezési kérdései, mint a szomszédság, a legközelebbi vagy az összefüggő fogalma más módon kerültek értelmezésre.

A 90-es években új igények jelentek meg azzal összefüggésben is, hogy elérhetővé váltak a tudás és a megismerés új, a korábbiaknál *hatékonyabb csatornái*, mint az elektronikus irodalom, a növekvő mértékű személyes találkozás, részvétel több munkaülésein. A tudományok iránti érdeklődés az iskolázott népességgel arányosan nőtt, terjedt a PC-használat, magasabb lett a beiskolázási arány, és eltűnt az írástudatlanság. Ugyanakkor megjelent az olvasott szöveg megértésének problémája!

Mindezek kihívást jelentettek a kutatás számára abból a szempontból, hogy az új irányok miként értelmezhetők, illeszthetők, a tudomány hagyományos rendszertanába.² Az oktatásban ezeknek az új, széles értelemben felhasznált témáknak köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy a népességföldrajz iránti érdeklődést növeljük, és pl. a humán erőforrás kérdésével is foglalkozzunk. (*Becsei J. 2003, Kovács Z. 2001.*) Meggyőződésem, hogy a földrajz, geográfus és kapcsolt szakokra történő jelentkezések növekvő száma ebből a motivációból is táplálkozik. Amennyiben előadásaink során képesek vagyunk elméleti mondanivalónkat a hallgatóság számára aktuális példákkal illusztrálni, nem csupán az ismeretek megmaradását erősítjük, de hozzájárulhatunk ahhoz is, hogy felkeltsük a már csappanó érdeklődést a demográfiai változások regionális szempontjai iránt. Az új oktatástani feladat megvalósítása érdekében az előadóknak folyamatosan több időre, olvasásra, tájékozódásra lenne szükségük, ami az oktatói munka újraértelmezését is jelentené. Kétségtelen, hogy a módszertani újítás a tudás átadásának folyamatát hatékonyabbá tenné, és a bővülő technikai-virtuális eszköztár ennek hatékonyságát fokozná.

A tudomány művelésében érdekesnek tartom azokat a kutatási jellegű áthatásokat, amelyeknél a megismerés egy rokon tudomány területéről indul és *halad a lényegi területek felé*, azaz megállapításai földrajzi mondanivalót hordoznak. Vagy éppen ellenkezőleg: a *népesedés alapjainak megismerését követően*, annak felhasználásával juthatunk számunkra perifériális értékű következtetésre.

A népesedéstudomány olyan politikaorientált terület, amely az egyes családok döntésén alapszik. A két szint, - állami és családi -, közötti közvetítésnek fontos részét képezik a helyi vagy a regionális politika számára tett ajánlások (pl. a nemzetközi vándorlás letelepítési programjai). Diákjainknak a körülöttük zajló eseményekhez vagy éppen a tananyaghoz kötődő kérdéseire érvelő módon kell választ adnunk. Előfordulhat az is, hogy éppen az előadás során tett véleményünkkel minősítünk egyes folyamatokat.

A nemzetközi kapcsolatok során megismert és földrajznak nevezett intézményi munkák tartalma néha meghökkent bennünket is: ezt nevezik geográfiának? Munkám során – pl. az Erasmus keretében –, gyakorta találkozom azzal, hogy *nem könnyű a hazai és a más országok*

² Érdekes talán itt megjegyezni azt a tényt, hogy az MTA létrehozta azt az összes tudományágat képviselő testületét, amely az interdiszciplináris tudományos tevékenységekkel foglalkozik, és történetesen a bizottság geográfus elnököt választott.

egyetemi szakjai között az átjárás, a kreditek átvitele. Hiszem, hogy szükség van az oktatók és hallgatók mobilitására. Fontosnak tartom, hogy bizonyos tárgyakat, témaköröket más-más szellemi műhelyben vitassanak, ismerjenek meg hallgatóink. Éppen ott, ahol az adott intézmény az átlagosnál e téren többet képes nyújtani. Ezzel nem csak az intézmények jobb megismerése valósulna meg, hanem a *hazai tudomány kohéziója* is fokozódhatna.

Milyen áthatások léteznek az egyes hazai humán földrajzi iskolák között? (*Becsei J, Hoóz I. Tóth J., Dövényi Z, Kovács Z., Sárfalvi B, Korompai A, Rédei M.*) A tudomány területének bővülésével csökken annak a valószínűsége, hogy egy-egy intézmény képes a teljességet elérni. A specializálódásból az következik, hogy célszerű törekedni arra, hogy a *jelenleginél nagyobb arányban valósuljanak meg az áthallgatások.*

A humánföldrajz, a nemzetközi rendszertan szerint emberföldrajz (*Mendöl, Illés, Michalkó, Gyenis*), természeti, humán, regionális és gazdasági egységekből áll. Ezt nevezhetjük a tudomány magterületének. Egy tágabb „amőbát” jelentene a társtudományok tere, mint környezet, meteorológia, csillagászat, stb. És egy harmadik kört alkotnának azok az ide nem sorolt, de földrajzi mondanivalóval, térbeli elemzéssel foglalkozó munkák, amelyeket nehéz definiálni, már csak azért is, mert állandóan változnak. Néhány ide sorolható kérdés rávilágít arra, hogy mit értek ez alatt. Többek között például a tőke, a hálózat szerinti gondolkodás, az elérhetőség, a struktúrák térbeli elemzése és a közigazgatás több vonatkozásban is érinti a térbeli gondolkodást.

Új kihívásnak tartom a humánföldrajz *idegen nyelven történő oktatását* – alapvetően a doktori iskolákban –, de a tanulói mobilitással összefüggésben ennél szélesebb értelemben is sürgető lenne ebben az előrehaladás. Az idegen nyelven történő oktatás piaci bővítést is szolgálhatna, a szűkös egyetemi források új lehetőséghez jutnának.³

Összességében megállapítható, hogy a tudomány más területeinek részleteződésével, a térbeliség és a környezet bekapcsolásával összefüggésben a demográfiai ismeret szerepe – interdiszciplináris jellegéből adódóan – fokozódik. A tudomány szempontjából *önkorlátozónak tartanám, ha ebben ragaszkodnánk valami merev lehatároláshoz.* A földrajzi tartalom perifériákhoz történő kinyúlása, illetve aktualizálása növeli a humángeográfia iránti érdeklődést, egy-egy összefüggést új megvilágításba helyez. Mindez a magterület megújítását is szolgálja. Erre azonban *nem várni kell, hanem tevékenyen, kezdeményező, kihívó módon kell reagálni a jelentkező új impulzusokra.* Vállalni kell a tudományterületi áthatásokat, a kívülről érkező új kezdeményezéseket, a megváltozott kutatási forrásokat, és azzal, hogy más tudományokba is több térbeli elemet teszünk hangsúlyossá, ezzel is a földrajzi szemléletet hozzuk helyzetbe. Egy témát annak térbeli hatás-elemzésével meg is lehet újítani, *ezzel tematikus többlet* adható. Mindez hozzájárul a *demográfia önállóságának megőrzéséhez*, tudománybeli szerepének megszilárdulásához.

2. 2. A demográfia alapfogalmai és módszerei

Az emberi csoportok összetételét és a népesedési, magatartási folyamatokat tanulmányozó demográfia elnevezése a démosz (nép) és a gráfia (leírás) összetételéből ered. A korabeli feljegyzések szerint már mintegy 4000 évvel ezelőtt a kínaiak is foglalkoztak a népesség jellemzőinek megfogalmazásával. A népesség-összeíró adatok már a korai századokban más tudományoknak

³A hozzánk érkező külföldi hallgatók többsége maximum 2 szemeszterre érkezik, amely során Magyarország társadalmi, gazdasági képét, és azok elemzését szeretné megismerni idegen nyelven. Úgy látom, hogy manapság erre csak egyedi konzultáció keretében nyílik lehetőség.

kiinduló bázisát is jelentették, például a történészek számára a populációk száma, mozgása, összetétele, tevékenysége, alapvető jelentőségű forrást képezett.

A demográfia tudománya hosszú ideig egyértelműen *leíró jellegű* volt: megadták a számbavétel összesítését, jellemzőit, de nem törekedtek az oksági összefüggések keresésére. Nem készítettek pl. hosszabb visszatekintéseken alapuló magatartásra vonatkozó elemzéseket, s ezzel függött össze, hogy a demográfiának szórványos kapcsolata alakult ki más tudományokkal. Az *elemző, érvelő demográfia tudományos alapjai* a 18–19. században alakultak ki.

A számítástechnikai fejlődés jelentős lökést adott a demográfiának. A megnövekedett módszertani eszközök megkönnyítették a nagyszámú sokaság jellemzőinek feldolgozását. Gyakran fordult elő az is, hogy éppen a módszerek megjelenése váltott ki új elemzési irányokat, és nem a demográfiai érdeklődés vetette fel az új kérdéseket. A demográfia határaitól többek között ezért sem könnyű beszélni.

Egy *tudomány határainak vizsgálata* segítséget nyújt abban, hogy az elemzésben folyamatosan megjelenő tematikáról, mint a tudomány területéről is szót ejtsünk. A határ kérdése felvethető az új tartalom oldaláról, az új mutatók értelmezése felől, amelyek később több-kevesebb rendszerességgel bekerülnek a tanulmányozásba, és immár a tudomány részét jelentik. De léteznek olyan kicsapongásnak tekinthető új témák is, amelyek nagy érdeklődést keltenek, aztán később mégsem lesz folytatásuk. Ekkor tesszük fel a kérdést vajon ez még demográfia?⁴

- A népesedéssel foglalkozó tudomány több különböző társadalmi szférához kapcsolódik. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy az embert a maga sokoldalúságában, időben és térben vizsgálja. Másrészt következtetései több tudományágban is közvetlenül értelmezhetők. A demográfia szerteágazó és bővülő kapcsolatai hatással vannak más tudományágakra is, ami abban nyilvánul meg, hogy mit és milyen összefüggésben kutat. Előfordul az is, hogy magának az eredménynek a felhasználása erősíti fel az új irányokat.

A demográfia az élet alapvető jellemzőit képes hosszú távra is nagy biztonsággal előre becsülni. A demográfia előreszámításai azért megbízhatóak, mert

egyrészt tartós múltbeli folyamatra tekintenek vissza, és nagyobb a megállapítások alapjául szolgáló *jelenségek tehetetlensége*. Kutatások bizonyították⁵, hogy az adott történelmi időszak hatása erősebb, mint az azonos évben született emberek életciklus-jellemzői. Így azok a megállapítások, amelyek az egyes születési évjáratok eltéréseiből adódnak, kisebb hatással jelennek meg.

Másrészt azért megbízhatóak, mert e *folyamatok „természete” lassan változik*, és esetleges módosulásuk több állandó tényezőtől függ. A gazdasági folyamatok alakulásában nagyobb a valószínűsége annak, hogy egyik hónapról vagy egyik évről a másikra irányvonal jellegű változások vagy nagy ingadozások következnek be, amelyek eredőjeként akár a korábbiakkal ellentétes folyamat is kialakulhat.

A népesség újratermelődésének folyamatát a reprodukció kérdéseiben összefoglaló jelleggel tanulmányozza a demográfia tudománya. Bizonyos hosszú és nagy távlatú trendek alapján arra keresik a választ, vajon a korábbi generációt követők számossága mekkora lesz, milyen

⁴ Felsorolásszerűen néhány példa az elmúlt évtizedek első vagy ismételt kibontakozó területeire: etnikum- és vallásföldrajz, kriminál- és biztonságföldrajz, regionális jövedelemegyenlőtlenségek, információs társadalom, e-gazdaság, kereskedelem és közigazgatás, katonai célú területek polgári hasznosítása, globalizáció és helyi gazdaság, külföldi tőke, társadalmi tőke, kapcsolati és humán tőke, térbeli elérhetőség, tulajdonoszerkezet-változás, a demográfia új területei, mint nemzetközi migráció, munkanélküliség, egészségi állapot. Láttunk példát arra is az elmúlt időszakban, hogy egyes témák csupán alkalmilag kerültek összefüggésbe a természeti környezettel, és ezzel közvetetten a földrajzzal, majd ezek nem váltak rendszeresen a vizsgálat tárgyává. .

⁵ Az életkorra (A), az időperiódusra (P) és a születési évjáratokra (C) vonatkozó közös hatáselemzések (APC analízis) verifikálták a történelmi körülmények meghatározó jelentőségét a változásban. Lásd a NIDI kiadványsorozatát.

összetétellel, időzítéssel követik egymás eseményeit. A demográfia céljai közt szerepel továbbá a következő kérdések megválaszolása is: Hogyan vonhatunk le következtetéseket a megelőző populációból? Miként alakul a népesség jövőbeli újratermelődési folyamata?

E fogalmak és kérdéskörök azonban különböző időbeli és térbeli nézőpontokban jelennek meg. Köztük lehet említeni a régmúlt népesedési folyamataival foglalkozó *paleo-demográfiát*, ami történelmi léptékben vizsgálja a folyamatokat. Felvetődhet a kérdés, hogy mi lehet ennek a tárgya? Az emberi test elporlad, mit lehet ott még több száz évre visszamenőleg tanulmányozni? Egy temető feltárása során a csontmaradványok összetételéből meg lehet becsülni a férfiak és nők arányát, továbbá azt, hogy hány éves korig éltek, és hogyan haltak meg. Ha egy olyan területen kutatunk, ami földrajzi értelemben zárt, a lakossága egymás között szaporodott és temetkezett, akkor ezekből családi kapcsolatok rekonstruálhatók, amely a történészek számára jelent forrásanyagot. (Nemeskéri J.)

A demográfia a regionális tudományokban és a tervezésben feltáró, a vizsgálati területet lehatároló, térbeli kapcsolati szerepet bemutató, a tartalékokon keresztül távlati lehetőségeket és korlátokat felvázoló szerepben jelenik meg. A helyzetfeltárás és a jövőkép után a területi folyamatokból koncepció, stratégiai program készíthető. Minden tudományágnak, így a demográfiának is megvannak a legfontosabb alapfogalmai, amelyeket a függelékben tekintünk át.

Mindez felveti a kérdést, vajon mennyiben célszerű *módosítani a demográfia kutatását és oktatását a XXI. században?* Azt tapasztaljuk, hogy bár a tradicionális és döntően lexikális ismeretek bővülnek, mégis egyre több helyen kerül előtérbe a viselkedésünket aktuálisan leíró indikátorok térbeli megjelenése. Maga az új tartalom és annak komputeres megjelenítése új lehetőségeket teremtett, ami az oktatásban is változásokat hozott. A megrendelők, az elérhető kutatási források is új hangsúlyokat képeztek a földrajztudományban.

2. 3. A demográfia tanítása a XXI. században⁶

Tény, hogy a világ legtöbb országában a népesedés folyamatai napjainkra már olyan mértékű változást értek el, melyek már nem a társadalmi-gazdasági fejlődést szolgálják. Éppen ellenkezőleg: a népesedés kiegyensúlyozott fenntartása a gazdaságtól igényel erőforrásokat. Ezzel *új helyzet jött létre. Megváltozott a helyzet a tekintetben is, hogy a humán erőforrás a termelés növelésének egyik leghatékonyabb eszközévé vált.* Az egyes tevékenységekben növekvő arányú, szellemi értéket jelentő fejlesztési és kutatási eredmények gyakorlati felhasználása rövid idő alatt valósul meg. A humán tőke szellemi és biológiai értelemben is felértékelődött, mindez kihatott a tudomány elemeinek tartalmi és hangsúlybeli módosulására is. Ebben a folyamatban előnyösnek tekinthető az, hogy többirányú kapcsolat alakult ki az államot képviselő döntéshozók és az egyes csoportok között. A *társadalmi dialógus* eredőjeként a kitűzött célok és eszközök a realitás talaján maradnak, és ezzel is támogatják a hatékony megvalósulást.

Mindez döntően hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi leíró jellegű névleges változások után, az emberi viselkedésen alapuló ok-okozati megismerés tágabb teret kapjon. A viselkedés alaposabb megismerésére törekvő demográfiai elemzés szociológiai eszköztára – különös tekintettel a megfigyelési adatok szélesebb körű gyűjtésére és rendszerezésére, a számítástechnikai módszertan fejlődésére, az ilyen típusú elemzések iránti felhasználói megrendelések megnövekedésére – új alkalmazási lehetőségeket teremt.

De a tudomány ennél több, nem csak technikai, módszertani egység, hanem összefüggés-keresés, címzett társadalmi elvárások eljuttatása az érintettekhez. A tudománynak tehát az is célja, hogy kilépjen az akadémia elméleti berkeiből és az elemzések következtetéseit értelmezze azok

⁶ Hasonló összeállítás található a Genus 2002 No.3-4. számában, amely az IUSSP/A népesség tudományos elemzésével foglalkozó nemzetközi szervezet témára vonatkozó munkacsoportjának megállapításait és áttekintését adja közre.

számára, akik az események megvalósítói lesznek. A korábbi demográfiai elemzések nagy hangsúlyt fektettek a módszertanra, amiben közrejátszott az, hogy művelői a matematikai statisztika tárgyköréből kerültek ki. Majd ez a jobbára alaki, modellező munka⁷ fokozatosan tolódott el a döntések lényegének megértése felé. Ezzel természetesen bonyolultabb lehetőségek és kihívások jelentek meg a tudomány előtt (pl. biztosítás matematika/aktuárium, nyugdíjszámítás).

A demográfusok és maguk az emberek is az életminőség javulásával, a fenntartható fejlődéssel összefüggésben növekvő érdeklődést mutatnak az egészségi állapot alakulása és a környezeti hatások vizsgálata iránt. Vagyis a tudomány művelőit a *humánium mellett kifejezett közgazdasági érdeklődés is vezérli.*

Talán paradoxnak tűnik az is, hogy maga az emberi lét rövid, az élettartam alig 6-7 évtized, és a demográfiai távlati kitekintések még ennél is rövidebbek, jellemzően 3-5 évtizedre szólnak. Vajon milyen keresletből fakad az előrejelzések iránti igény, és ezekre milyen valószínűséggel fogalmazhatunk meg állításokat? Ilyen távra saját sorsunkat is alig látjuk előre, és egy populáció várható alakulására gyártunk prognózisokat? Ezekre a kérdésekre azt válaszolhatnánk, hogy *az egyes ember életében a szabályosság ellenére nagy szerepe van a véletlennek, míg a tömegben ennek előfordulási valószínűsége mást jelent.* Növekszik az az időtáv, amire szeretnének a gazdaság és a társadalom résztvevői kitekinteni, és ennek a jövőképek a megbízhatóságát, részletezettségét növelni. Azzal, hogy nagy távlatú globális kérdések kerültek előtérbe, új igények is megfogalmazódtak.

A demográfiai elemzések, különösen a távlati kitekintések részletességét és irányát az határozza meg, hogy mire kívánják felhasználni. E tekintetben számottevő eltérések vannak abban, hogy a megrendelő rendelkezik-e valamilyen egyedi jövőképpel. Mindez összefüggésben van azzal is, hogy milyen széles értelemben és mélységben történjen maga a kitekintés. A rövid időtartamra szóló és nagy területi egységre vonatkozó kitekintések így képesek részletesek és nagy biztonságúak lenni, míg a több területi egységre és nagyobb időtávra szóló előreszámítások bizonytalanabbak, ezért a demográfusok ezekre védekezésül kisebb részletezettséget adnak meg.⁸ A demográfiai elemzések *megrendelői, nemcsak visszatekintő elemzést kérnek, hanem ez alapján távlati kitekintésre is igényt tart.* A múltbeli folyamatok elemzésének is az a lényege, hogy ezzel olyan összefüggést kapjunk, ami alkalmas a távlati folyamatok megalapozására, miszerint egységnyi változáshoz a másik elemnek mekkora változása valószínűsíthető.

Éppen ezek az elvárások jelentenek kihívást a demográfia tartalmi határaitra. Milyen körülményeket vegyünk figyelembe? Az utóbbi időben számos olyan esemény is felkerült a

⁷ Ugyanakkor arra is felhívom a figyelmet, hogy a modellek szerinti gondolkodás mennyi megbúvó feltételezésen alapul. Vegyük példának a korszpecifikus termékenységi arányszám görbéjét! Itt azt feltételezzük, hogy a megfigyelt időszak alatt senki sem hal meg, hiszen a vetítési sokaság nem változik, és mindenkinek módja van a szexuális élet gyakorlására. Ez a két feltételezés, már korlátozza a lehetséges megállapításainkat. Azzal, hogy ezeket az intenzitási arányszámokat többnyire öt éves szakaszolással közöljük, további csorbát szenved az információ. Ebből azt vonhatjuk le következtetésként, hogy a vizsgált események kapcsán feltétel kell legyen az, hogy mindenki azonos eséllyel van kitéve az adott eseménynek. Ez azonban ritkán teljesül.

⁸ Sokszor a megrendelés jelenti az egyik leghatásosabb demográfiai ismeretátadást. Pl. prognózis, kitekintés és előreszámítás a többség számára azonos dolgot jelent.

demográfiai kutatások palettájára, ami korábban ott nem szerepelt,⁹ és egyes esetekben növelte a kitekintés bizonytalanságát. Ilyen új területnek számít a nemzetközi migráció, az egészségi állapot, a globalizáció és az öregedés, valamint a nemek szerinti összetételből adódó hatások elemzése. (Kovács E. szerk. *Az egészség gazdaságtana 2005*) A kérdések többsége olyannak minősíthető, amely érinti a gazdasági egyensúlyt. A demográfiai ismeretek oktatása azt is jelenti, hogy a hallgatókat tanítjuk arra, hogy az új kihívásokra milyen válaszok lehetségesek.

Számos demográfiával határos tudomány tart hasonló tartalmú kurzusokat, pl. társadalomföldrajz, népességföldrajz, településtudomány, szociológia. A demográfia ezektől éppen abban különbözik, hogy nem csak a szabályszerűségeket tanítja, hanem az eseményeken keresztül rámutat a várható hatásokra. Ezzel egyfajta szemléletet ad a hallgatóknak. A tanulmányokban résztvevőktől egyre nagyobb elvárás az, hogy maguk is képesek legyenek elemzési módszereket alkalmazni. A demográfia tehát nem csupán lexikális ismereteket tanít, hanem igyekszik felismerő, megoldó készségeket fejleszteni. Az ismeretek átadása során azért kell ismertetni a demográfiai szabályszerűségeket, hogy azok birtokában a hallgatók már a megismerés kezdeti szakaszában észrevegyék azokat a megváltozó trendeket, amelyek részletes tanulmányozása új megállapításokhoz vezethet (pl. Budapest negatív migrációs egyenlege és a szuburbanizálódás nyitánya). A tudomány művelőivel szemben *elvárásként fogalmazódik meg, hogy legyen tudatos a demográfiai megfigyelés.*

A világ legtöbb országában a demográfia oktatása több szinten történik: részét képezi a felsőfokú és a posztgraduális tanulmányoknak egyaránt. E tanulmányokhoz kapcsolódik a szociológia, -természet/földrajz, és orvostudomány; továbbá gyakorlati képzésként a bio-statisztikai és járványtani ismeretek. A demográfia vagy annak részterülete (pl. migráció, humán erőforrás) előfordul a magasabb szintű képzések esetén, doktori iskolákhoz kapcsolódóan és posztgraduális tanulmányként egyes neves nemzetközi központokban, mint Princeton/USA, INED/Franciaország, Max Planck/Németország és NIDI/Hollandia. Az ELTE TTK Földrajzi Intézetében tanrendszerű előadásként oktatom a 90-es évek közepe óta a demográfiát, migrációt (2-2 kredit) és a Földtudományi Doktori Iskola keretében a humán erőforrás–menedzsmentet és migrációkutatókat. 2005 óta a világ migrációs folyamatairól szóló előadás is kredittel rendelkező tárgy a tanrendben.

A demográfia hagyományos és jól kialakult módszertana mellett (Valkovics 2001) számos új is megjelenik. Az ezredforduló egyik új elemzési irányát követők *életfordulók* szerint tanulmányozzák a bekövetkező eseményeket. (*Lifecourse NIDI 1989, Klara Murder 1976, Spéter 2002.*) Az egyes születési évszámok, kohorszok magatartása, az életesemények bekövetkezése középértékekkel mérhető módon mutatja be a népesedés eseményeit. Ez különösen az egyes nemzetekre jellemző népesedési magatartások összehasonlításánál látszik használhatónak. *Az események bekövetkezésének magyarázatában azonban többnyire már nem a demográfiai tényezők játsszák a vezető szerepet.* (Lásd a demográfiaösszetétel-változás és a munkaerőpiac kapcsolatát!) A magyarázatok többségében arra a következtetésre jutnak, hogy a populáció különböző társadalmi, regionális és gazdasági összetétele a meghatározó.¹⁰ Vagyis egy

⁹ A legtöbb ország annak ellenére, hogy számottevő nemzetközi migrációt tapasztalt, mégis „fejét a homokba dugva”, erről nem közölt adatokat és értékelést.

¹⁰ Keyfitz 1975 *Hogyan ismerjük meg a demográfiai tényeket?* című munkája arról ír, hogy az adatokat bizonyos eleméletek szerint rendszerezve ismerjük fel a szabályszerűségeket; pl. az öregedés éppen az összetételi modellek által vált magyarázhatóvá. Ha nincs modell, nehezebb a magyarázat is, főként a hatásmechanizmus leírása.

esemény bekövetkezése függ az eseménnyel összefüggő összetételektől. Itt célszerű két szempont szerint értékelni: miként hat az összetétel az eseményre, illetve miként hat az esemény az összetételre (Valkovics).

Talán még ennél is érdekesebb az, hogy ezen események tartós fennállása esetén miként formálódik a humán tőke. És itt most nem a gyakorta használt gazdasági értelemben értelmezzük a humán tőkét, hanem az emberi *reagáló-és befogadóképesség, képezhetőség, adaptivitás* alapján, ami bizonyos tényezők létezése esetén valószínűbbé teszi más események bekövetkezését.

Mindig érdekes a kutató számára az a problematika, hogy miként válik *egy-egy új viselkedési forma mások által is tömegesen követendővé*, és ennek megfigyelésen túl, arra törekszik, hogy ezekre magyarázatot is adjon. Ezzel is új területek nyílnak meg a kutatás és a rendszerezett adatgyűjtés számára, mint pl. a fiatalok házasodás helyetti együttélése.

A demográfia eszköztárának egyik kitűnő és gyakorta alkalmazott kelléke a táblamódszer, a standardizálás és a hatótényezőkre bontás. Ezekről részletesen majd a megfelelő fejezetekben írunk.

Elmondható, hogy a demográfiai ismeretek ma már túllépték azt az ismereti határt, ami csupán csak szakmának tekinthető, napjainkra a mindennapi és a nemzetközi jártasság részévé vált. Úgy tűnik – mint az élet sok más területén –, itt is véget ért az ún. *laissez faire* megközelítés¹¹, és tudatos megismerésre és értékelésre van szükség. Az irányítás tudatos megismerése iránti igény visszahat a demográfiai elemzésekre is.

Az egyes országok és kontinensek eltérő demográfiai magatartása arra utal, hogy ezen eseményekbe lehetséges a beavatkozás, és ennek meghatározott hatékonysága létezik. A termékenység példánál maradva: ezt nevezik a termékenység befolyásolási költségének, mely arra vonatkozik, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre, és ezeket milyen hatékonysággal alkalmazzák.

2.3.1. A migráció és a világ globalizálódásának tanítási kérdései

A népesség térbeli átrendeződésének elemzése elmaradt a másik két demográfiai eseménytől: a termékenységtől és a halálozástól. A migráció iránt a XX. század utolsó évtizedeiben nyilvánult meg nagyobb érdeklődés, ami a kutatási eredményekből is kitűnik.

A XXI. században – összefüggésben a demográfiai átmenet negyedik szakaszával –, tanúi vagyunk a születési szám általános visszaesésének. Ezzel szemben az eddig félretolt migráció eseménye meghatározóvá vált mind a népesedés folyamataiban, mind az adott ország politikai folyamataiban. Mértéke váratlanul volumenében és tovagyrúzó hatásában akkora lett, hogy ezzel meghaladta a többi demográfiai eseményét. Szignifikáns növekedése, a fejlett országok befogadási és népjóléti politikáját érintő hatása, valamint a küldő országok felé áramló, nemzetgazdaságot befolyásoló mértékű hazautalás, kiemelt érdeklődést okozott. A nemzeteket átfogó kulturális, nyelvi és azonossági kapcsolatai hatással voltak a stratégia készítőire. A nemzetközi migráció taszító motivációja a helyi kibontakozás teljes vagy részleges hiánya; vonzó motivációja pedig, a más helyen elérhető távlat. A migrációval kapcsolatos nemzetközi politika értelmezése ismét visszavezet bennünket ahhoz, hogy a hazai érdekként megnyilvánuló államérdek mennyire távol esik attól a bevándorlói összetételtől, akik az adott országban szeretnének élni. A migránsok magatartását úgy lehet megérteni, ha tudjuk azt, hogy milyen célok motiválják mozgásukat, és ők maguk is ismerik azokat az elvárásokat, amelyek teljesítése számukra a bejutás feltételét jelenti.

A migráció tanítása során érinteni kell a tényszerű ismereteket, a rendszerezett és elméletileg is megfogalmazható hatásokat, valamint az alkalmazható és ajánlott politikai gyakorlatot (témák, trendek, területi jellemzők, szabályszerűségek és ezek hatása a sajátos

¹¹ Van de Kaa használta ezt a kifejezést.

társadalmi, gazdasági folyamatokra). De nem szabad arról elfelejtkezni, hogy a számok mögött emberi sorsok állnak.

A világ nemzetközi migrációjáról beszélünk, miközben a mozgás kb. a Föld lakosságának csak kis hányadát érinti. A Föld lakosságának alig 3 %-a vesz részt évente a folyamatban, és nagy régiók maradnak ki ebből. Mindez azzal is összefüggésben van, hogy a jelenlegi migráció is történelmi gyökerekre nyúlik vissza. Magát a migráns fogalmát is rendkívül széles értelemben használják. Vannak olyan országok, ahol az a személy, aki nem az adott országban született, már migránsnak számít (*Zlotnik 1998*). Ilyen értelemben *M. Marrus* álláspontja, miszerint a „gyökértelenek”, „a nem kívánatosak”, mint azt híres könyvének címeiként is használja, igen közeli értelmezést jelent.¹²

Kétségtelen, hogy maga a migráció folyamata kifejez egyfajta per se belső és a környezettől függő/külső frusztrációt, ami új környezet keresésére, elmozdulásra készlet (Rédei 1988). Így beszélünk:

- személyiségből fakadó érdeklődés alapján megvalósuló mozgásról,
- és környezeti kényszerből adódó mozgásról,
- jogi értelemben jogos vagy jogszerűtlen, dokumentálatlan tartózkodásról,
- idő értelemben állandó, huzamos és ideiglenes tartózkodásról,
- motiváció szerinti végrehajtott mozgásról (pl. jobb feltételek között élni).

A lehetséges hatások szempontjából meghatározó jelentőségű az, hogy mely globális kultúra, gazdasági folyamat kapcsolódik be a nemzetközi migrációba. Az ezredforduló azért is hangsúlyos, mert a nemzethatárok szerepe és funkciója megváltozott. A Föld több részén megvalósult a szabad áramlás, és új válaszokat kell erre a helyzetre adni.

Ezzel összefüggésben az alábbi szempontokat lehet itt kiemelni;

Az egyik a történelmi folytatás, ami a felfedezéseket és a gyarmatosítást követően a 70-es években elindult globalizációval a Föld egészére kiterjedő, átfogó mozgást valósított meg.

A másik az értelmezéshez kapcsolódó folyamatosan mozgó, pl. nomád, vadász életmódtól vezet a jobb és emberibb életminőség felé. Ennek a mozgásnak a tengelye a túlélés érdekében a környezettel elérhető jobb összhang megvalósítása, amit napjainkban fenntartható fejlődésnek nevezünk.¹³

Délről észak felé, a globális városok felé irányuló mozgás, amely a technológiai és a kvaterner szektor megjelenésével volt összefüggésben. Mindez kiválasztó módon hatott vissza a résztvevőkre. Míg a primitív életmód nem kívánt nagy távolságokat, addig napjaink kutatási és fejlesztési központjai a világ egészéről toboroznak magasan képzett kiválóságokat. És a munkát akár virtuálisan is képesek távoli tájakon végezni, szükségtelemmé válik a térbeli mozgásuk. (Lásd a demográfiai átmenetek 4. szakaszát)

¹² A köznyelv nálunk is használja a *jöttment* kifejezést.

¹³ Ebbe beletartozik a területileg szétterülő mezőgazdasági műveléstől a koncentrált ipari-technológiai és urbanizálódási folyamatig vezetően több dolog. A kereskedelem és a tőkeáramlás ennek a csúcsa. Ebből a szempontból nézve világos, hogy a lakosság készletve volt arra, hogy a centrumok felé mozduljon el, és ott keressen boldogulást.

A világon meg növekedett migráció egyik fontos részét az jelenti, hogy a nők bekapcsolódtak a mozgásba. A nők függetlenedése számos országban családi, nemzetiségi konfliktushoz vezetett. A migráció gyakorta országukban jellegzetes másodrendűségüket és elzártságukat változtatta meg, sokszor kedvezőbb helyzetbe hozta őket, mint a férjüket, ezzel számukra új távlatok nyíltak, de a családdal konfliktusba kerültek.

Módosult a munkavégzés és az otthon értelmezése azáltal, hogy valakinek a munkája akár éveken keresztül más országban valósulhat meg. Több szerző is rámutat arra, hogy noha a globalizáció gazdasági alapú, szabad kereskedelem útján valósult meg, mégis erős kulturális, társadalmi és jóléti hatású. Az országok teherbíró képességük javítására gondolnak akkor, amikor a hozzájuk igyekvők magas eltartási terheire hivatkoznak. Maguk a migránsok azokat az országokat preferálják, amelyek jóléti szolgáltatása magas színvonalú, ezzel ott nem csak többet lehet keresni, de szolgáltatási többlet is lehet jutni.

A térbeli kutatások megkülönböztetnek földrajzi helyhez és értékhez való kötődést. Ez jelentette annak a gondolatnak is a kiindulását, amely azon alapul, hogy fejlesztéssel helyben lehet tartani az emberek egy részét (OECD 1993). Egy másik országban megvalósuló fejlesztés – véleményem szerint – a tömeges kiáramlás korlátozásának lehet egyik eszköze. Az adott helyen történő regionális fejlesztés lehetőséget teremt arra, hogy társadalmi felemelkedés induljon el. Ismeretes, hogy a térbeli mobilitás a társadalmi mobilitás leggyorsabb csatornája (Róbert P. 1993). Ennek helyben történő biztosítása átmenetileg kedvező, de nem tekinthető mindenható megoldásnak.

A migrációs politika megismerése nem csak azok számára lehet érdekes, akik már elhatározásra jutottak – más országban akarnak élni –, de azoknak is, akik ezt csak latolgatják. Fontos, hogy az itt átgondolásra kerülő kérdések között legyenek hosszú távú érdekek is. Pl.: Mennyiben járul hozzá az érkezők képzettsége az ott élők humántőke-fejlesztéséhez? Hogyan tartják a kapcsolatot az otthoniakkal? Rendelkezik-e azokkal a feltételekkel, amelyek kielégítik a jogszerű tartózkodás vagy bevándorlás feltételeit? Milyen előnyökkel és hátrányokkal jár az elvándorlás? És az elvándorlókkal a küldő országban milyen események maradnak el.

A világban nő azoknak az országoknak a száma, amelyek meg kívánják válogatni, kiket engednek be. A UN International Migration Report 2002. szerint 1976-ban az országok 7%-a tartotta túl alacsonynak a befelé irányuló mozgást, és 86%-a volt elégedett annak mértékével, 2001-ben már csak 2%-a tartotta alacsonynak és 75%-a volt elégedett a befelé irányuló mozgással. Mindez azt támasztja alá, hogy az országok növelték a befogadás tudatosságát azzal, hogy célokat fogalmaztak meg és ennek megvalósításához támogatást rendeltek. Napjainkban a fejlett országok fele, a kevésbé fejlett országok ennél nagyobb hányada válaszolta azt, hogy be kíván avatkozni a migrációs folyamat alakulásába. Ezen gyakorlatnak a kialakítása – legyen az biztonsági avagy haszonelvű –, kezdetét jelenti a nemzeti migrációs politika formálódásának. A XX. század a nemzeti migrációs politikák megfogalmazásának (pro-migrációs) és gyakorlatba ültetésének az időszak. A legtöbb ország arra az elhatározásra jutott, hogy akkor növelhető legjobban céljainak elérése, ha az általuk kitűzött célok közelítenek a szomszédokéhoz, és figyelembe veszik a potenciálisan küldő országok jellemzőit. Ezzel a nemzeti szuverenitás korlátozódik, de együttesen jobb eredményeket lehet elérni. (Lásd a Schengeni országok határellenőrzési gyakorlatát!)

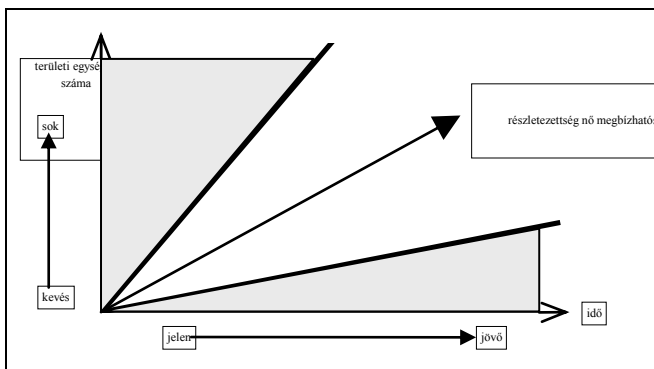
Az országok nemzeti migrációs politikája sajátos kérdések, -népesedés, munkaerő-piaci kereslet-, mentén formálódik. Az ezredfordulóra jellemző volt ezeknek a nemzeti politikáknak a megjelenése és céljainak közelítése. Ez utóbbi annak a felismerésnek köszönhető, hogy a célok és eszközök konvergálása egy közös rendszerhez vezet, ami hatékonyan képes ellenállni (pl. Schengeni Egyezmény).

2. 4. Az adatok forrása és szemlélete

2. 4. 1. Tér-, idő részletezettség és a megbízhatóság kérdése

Azzal, hogy a demográfiai megismerés a szubstancia, az emberi magatartás felé irányult, egyre kevésbé meríthető megfelelő mennyiségű információ a statisztikailag gyűjtött adatokból. A rendszerezett adatokat növekvő mértékben egészítik ki empirikusan gyűjtött információval. Ez az információ részben adat jellegű, részben szöveges megfogalmazású. Az ún. kemény mutatók, statisztikailag rendszeresen gyűjtött adatok, kiegészítésre kerülnek ún. lágy vagy puha mutatókkal¹⁴ – pl. a szociológiai módszerekkel véleményekkel való azonosulást mérnek. Ez a demográfiának az a határterülete, ahol a demográfiai folyamatokat nem demográfiai módszerekkel igazolják. A tapasztalatok, vélemények értékelése mindennapjaink részévé válik. Gondoljunk pl. arra, hogy a közvélemény-kutatások, megállapítások milyen médiaeszközzé váltak! Az eredmények közreadása nem csak a döntés-előkészítés része lett, de a köznapi véleményalkotás részét is képezi. Ez készített bennünket arra is, hogy a vélemények elfogadása előtt megnézzük, milyen felvételtől származnak a következtetések, a megkérdezettek mennyire jelentik a kérdésre vonatkozó réteg teljességét, mennyire reprezentatív területi és társadalmi értelemben a megkérdezettek mintája.

A 90-es évek a regionalitás átfogó elterjedését jelentette a demográfiában. Ismét fellángoltak¹⁵ a különböző területi beosztási viták, és ez nagy kihívást jelentett a statisztikai adatközlés számára. A területi beosztás szerint az adatok közlése egyfelől a változó információvesztéséget, másfelől a regionális eltérések átlagolását jelenti. A területi egységek részekre bontásával egy adott térségen belül az egységenként előforduló események mennyisége esetlegessé válik, ezzel megbízhatóságuk csökken. A területi részletezettséghez hasonlóan az időtáv kiterjesztésével és növekvő számú területi egységgel romlik a megbízhatóság is. Mivel a felhasználók a demográfiai adatokra hosszú és nagytávlatban is igényt tartanak, ezt a kérdést a demográfusok azzal védik ki, hogy a mától távolodva kisebb részletezettséget adnak meg. Ez azt jelenti, hogy egy nagyobb területi egységre, a mához közelebbi adatok nagyobb megbízhatóságúak, mint a nagyszámú területi egységekre vonatkozó és az időben távolodó adatok [lásd a **ábrát**].

... ábra Az idő, a területi egységek és a tartalmi részletezettség összefüggése

¹⁴ Pl egyetért Ön azzal, hogy ne engedjenek be több külföldit az országba? Azokat a típusú kérdéseket, milyen az Ön kedvenc stílusa, milyen lakásbelső tetszene Önnek? - gyakran kártyákkal bemutatott képválasztás alapján értékelik ki.

¹⁵ Bibó, Krajkó, Mattyasowsky, Csatári. Horváth

A. **ábra** bemutatja, hogy ha a területi egységek száma nő, és az előrettekintés csak a közeli időszakra vonatkozik, akkor a megbízhatóság helyzete és tartalmi részletezettsége hasonló esethez, mintha távolabbi időpontra és kisszámú területi egységre tekintünk ki. Abban az esetben, ha nő a területi egységek száma, és a időtávlat is, az adatok részletezettség csökken, és megnő a kitekintés bizonytalansága. Ebből következik, hogy a kevés területi egységre és pár évre vonatkozó becslés megbízhatónak tekinthető.

A területi elemzések során kiemelt kérdés az időbeli összehasonlítás. Azzal, hogy a területi egységek közigazgatási határa és jogállása módosul, területileg eltérő egységeket mérünk. Figyelemmel kell tehát lennünk arra, hogy adott időben ugyanazokat a jogállású vagy területű egységeket hasonlítsuk össze. A területi összevonások, az elemzés szintjének térbeli növelése egyúttal a területi jellemzők homogenizálását is jelenti. A nagyobb területi egységekre kapott átlagérték számottevő belső egységre vonatkozó regionális eltérést is tartalmaz. A területi „egymásba skatulyázás” elve azt kívánja meg, hogy az egységek ne fedjék egymást, és lehetőleg összefüggő regionális egységet alkossanak. Ezzel lehetővé válhat tetszőleges területi beosztás esetén is az elemzés.

Kérdések:

A demográfia tárgya és tudományági kapcsolatai.

Az adatok forrása és a megbízhatóság milyen összefüggésben van?

A jelenkori demográfia oktatásának fő kihívásai.

3. A demográfiai adatok forrása és hálózata

3. 1. A népesedési adatok számbavétele

A demográfiai munka tömeges adatfeldolgozással jár. Döntő mértékben a demográfiából nőtt ki az a módszertani gyűjtemény, amely az alkalmazott statisztika törzsét alkotja. A felhasználás érdekében rendszerezni, elemezni és értékelni kell a népesedési folyamatokat. Mindez segíti az alkalmazások terjedését, de csökkenti a tájékoztatás tartalmát, valamint a megjeleníthető adatok részletezettségét. Azt, hogy az adatból értékelhető információ legyen, szakmai jártassággal és módszertani segítséggel érhetjük el. Az elemzéshez a módszeren kívül ismerni kell a jelenség természetét, más dolgokkal való kölcsönhatását. Tehát ahhoz, hogy az adatokat akár csak tájékoztatásként is elfogadjuk, képesek legyünk tovább értékelni, konkrét ismeretekre is szükségünk van.

A demográfiai kutatás fő kitekintési irányai a pillanatnyi állapotfelvételek vagy egy időszak alatt végbement változások elemzése.

A népesedési folyamatok tanulmányozásának egyik fő területe az emberi sokaság állományi jellemzőinek (stock) elemzése. Beszélhetünk az életkorról, a nemek szerinti összetételről, a gazdasági aktivitásról, az iskolai végzettségről és számos más gazdasági jellemzőről. A területi folyamatok elemzése szempontjából meghatározó jelentősége van annak, hogy két vagy több térségben mennyiben eltérő vagy azonos jellemzőkkel rendelkező ember él. Valószínűsíthető, hogy minél több azonos összetételű ember él adott területen, annál egységesebb a folyamatokra történő reagálásuk. A megismerés során az életkornak, a képességekre és készségekre utaló jellemzőknek kiemelt jelentősége van. A többségében vagy valamilyen kitüntetett vonatkozásban azonos, közel hasonló populációt homogén¹⁶ népességnek szokás nevezni. Az ún. strukturális demográfia a népesség különböző összetételét és annak állapotbeli változásait vizsgálja.

A népesedési folyamatok tanulmányozásának másik nagy területe az életesemények, folyamatok (flow) időbeli elemzése. A főbb életesemények a születés és termékenység, a halálozás és halandóság, a házasodás és válás, a térbeli és társadalmi mobilitás és az újratermelési tendenciái.

3. 1. 1. Adatforrás és -közlés

A demográfiai vizsgálódásnak kiemelt jelentőségű kérdése az adatok gyűjtése, rendszerezése és közlése. A tudományos elemzés számára különösen fontosak az adatfelvétel körülményei. Teljes körűen vagy részlegesen készül-e az adatfelvétel, előfordult-e a vizsgált időszakban valamilyen tömeges véletlenszerű esemény? A megbízhatóság, az összehasonlíthatóság, a valósághoz történő közelítés alapvető elvárás az adatok felvétele során. Fontos ez azért is, mert ha nem rendelkezünk megbízható adatokkal a vizsgált eseményről, nem érdemes bonyolult módszertani feldolgozásba kezdeni.

¹⁶ A területi elemzések eltérő mélységű szempontjai alapján tehető megállapítások éppen a sokaság egynemű vagy differenciált jellemzőjéből következően egy külön fejezetet jelentenek a demográfiában.

A teljes körű adatfelvétel azt jelenti, hogy a megkérdezettek összességére terjed ki a felvétel (pl. a népszámlálás). A reprezentatív adatfelvétel részleges felvételt jelent, ami egy kiválasztott populáció megkérdezésén alapszik. A kiválasztás, a megkérdezettek címlistájának összeállítása során arra törekszünk, hogy a megkérdezendő populációt arányosan válasszuk ki a teljes népességből. Az arányos kiválasztáson azt értjük, hogy nem, életkor, foglalkozás és társadalomban betöltött szerep alapján minden réteg képviselői szerepelnek a megkérdezettek között. Ennek megvalósításához szükség van minél nagyobb számú megkérdezésre, ami költséges, és a kiválasztási reprezentativitásnak határt szab. Csak elegendő számú megkérdezés adatai teszik lehetővé azt, hogy kisebb területi egységekre is megbízható becslést készítsünk. Ilyen a népszámlások közötti időben készülő mikrocenzus, ahol a kiválasztott népesség életkora, neme, foglalkozása, lakóhelye stb. szerint reprezentatív mintából felvett adatok, ún. kistérségi becslés útján a teljes népességnek feleltethetők meg.

A feldolgozott adatok közzétevése létezik hagyományos nyomtatott könyv formában, de növekszik az ún. interaktív közzétevések szerepe is. A népesedéssziszatika forrásai különfélék lehetnek. Beszélhetünk elsődleges és másodlagos forrásokról. Az elsődleges forrásokhoz tartozik a népszámlálás, a népesedés sziszatikai célú adatfelvétele, és a népmozgalmi adatok rendszeres felvétele. A másodlagos források közé tartoznak a más tudományterületekről átkerülő adatok és megállapítások, az ún. időszérüsítő listák, amelyek az adatok tényekkel törtéző azonosítását végzik el. Ilyenek a választási és adózási listák, az OEP vagy APEH adatbázisa, cégbírósági bejegyzések, kamarai nyilvántartások, biztosítási listák, telefonkönyv, a területi határok és közigazgatási szerepek változását követő jegyzékek.

A rendelkezésre álló adatközzétevések abban is eltérnek, hogy az adatok okirati vagy bevállási alapon kerülnek felvételre. Az előbbi pl. a cenzus, ami ezzel is kisebb megbízhatóságot jelent.

A forrásokat jelentő felvételeket feloszthatjuk az általános sziszatikai gyakorlatnak megfelelően állapotfelvételre és folyamatfelvételre. Az állapotfelvétel egy időpontbeli keresztmetszetre vonatkozik (stock adat), a folyamatfelvétel egy időperiódusra vonatkozó adatkövetés (flow adat). Az adatok és a jelenségek értelmezése, valamint a következtetések, megállapítások során célszerű pontosan végiggondolni, hogy melyiknek mi a tartalma. Az eseményre vagy a megvalósítójára kívánunk rákérdezőni? A vándorlás, mint esemény vagy a vándorló, mint résztvevő nem ugyanaz. A feldolgozások mégis az esemény sziszatikus jellemzőit vetítik a résztvevőkre.

Ha a sziszatikai adatok egy része nem áll rendelkezésünkre, illetve ha a korábbi adatokat kívánjuk aktualizálni, akkor célszerű saját adatgyűjtésbe kezdező. Célszerű a területbejárás előtt a rendelkezésre álló forrásadatokat összegyűjtező és áttekintező, az esetleges eltérésekre felkészülni, és a kérdéseket ezzel összefüggésben feltező.¹⁷

3. 1. 2. Népszámlálás

A népesség számbavételéről származó legrégebbi emlékek még az ókorból származnak. A lakosság egészét számba vevő összeírások csak a 16. századtól váltak jellemzővé. A modern értelemben vett népszámlálások csak állami közreműködéssel és a sziszatika tudományának

¹⁷ Pl. alacsony a foglalkoztatás esetén, célszerű megvizsgáldező az etnikai összetételt, a terciér ágazatban foglalkoztatottak arányát, amiből a helyi sajátosságokra, okokra következtethező.

fejlődésével váltak általánossá. A rendszeres adatfelvételek közül kiemelt jelentőségű a népszámlálás, amelyet hazánkban 1870 óta tízévenként végeznek.

Hazánkban 1827-ben rendelték el először az egyházi anyakönyveknek a törvényhatóságokhoz történő beküldését. A közvetlen népmozgalmi statisztikai adatgyűjtést a Statisztikai Hivatal 1876-ban szervezte meg. Az állami anyakönyvekről szóló 1894. XXXIII. törvénycikkely vezette be a kötelező állami anyakönyv vezetését. Ettől kezdve a Központi Statisztikai Hivatal a népmozgalmi adatgyűjtés gazdája. (www.ksh.hu/nepmozgalom Gárdos Éva)

A népszámlálások 1900-ig a polgári népességet, majd azt követően a teljes lakosságot vették figyelembe. A népmozgalmi adatok meghatározása az 1876 és 1918 közötti évekre részben becslés alapján történt.

Az 1970. évi népszámlálásig az összeírás a jelenlévő népességet vette figyelembe, de a területi egységek közötti nagy mértékű népességmozgás miatt nem a valós képet adta. Mivel a területfejlesztés normatív alapon történő felosztásánál egyre nagyobb lett a jelentősége a valós lakosságszámnak és a nemzetközi ajánlások is hasonlókat javasoltak, szükségszerűvé vált az állandó és a lakó népességszám felmérése. Célszerűnek látszott a területi egységek gazdasági szempontból való figyelembevétele.

Az adatok fő forrása a KSH által végrehajtott népszámlálás és a természetes népmozgalmi statisztikája, a belföldi vándorforgalom alapján végzett adatgyűjtés 1993. évi XLVI. törvény 10 §. Ez képezi a házassági, válási adatok forrását is.

A magyar népszámlások 1870 óta tesznek fel egyéni foglalkozásra vonatkozó kérdéseket, de feldolgozásaik csak bizonyos társadalmi rétegre (pl. az értelmiségre, az ipari keresőkre) terjedtek ki. 1960 óta teljes körű a feldolgozás. Ekkor a FEOR-t (Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere) használták, amelyet a nemzetközileg alkalmazott osztályozás, az ISCO/International Standard Classification of Occupation váltott fel. A váltás oka nem csak a nemzetközi ajánlásokhoz történő közelítés volt, hanem az is, hogy a szellemi és fizikai tevékenységek valóságához hűen legyenek megkülönböztetve. 1988-ban dolgozták ki – és folyamatosan karbantartják – a gazdasági egységek besorolásánál megadott fő tevékenységet, az ún. TEÁOR-t (Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere)). A tevékenységek egységes osztályozása az elmúlt évtizedben számos új területtel bővült.

A felvétel ismérvei nem csak a számbavétel szempontjait tükrözik, hanem kérdéseik a mindenkori vezetés¹⁸ és tervezés gyakorlatát is magukba foglalják. A népszámlálás nem csak az egyes emberek jellemzőire terjed ki, hanem ide kapcsolódnak a lakás- és épület-összeírások, a gazdasági tevékenységek és a mobilitás is. Előfordul, hogy a társadalom valamilyen jellemzője nem kellően feltárt; ilyenkor a népszámláshoz kapcsolódva, annak teljes körű adataira becsülve, készíthető részfelvétel (pl. fogyatékosok, bizonyos életkorúak stb.). (www.ksh.hu)

Az egyes népszámlálásoknak a kérdésfeltevése módosul aszerint, hogy melyek a releváns, lényegi változást mutató folyamatok. Ugyanakkor meg kell felelni annak a követelménynek is, hogy az egyes népszámlálások adatai egymással összehasonlíthatók legyenek, és időbeli sorokat lehessen alkotni. Ilyen követelmény a kérdések megfogalmazása során:

- az általánosság: a felvétel kiterjed a népesség minden olyan jellemzőjére, ami az adott időszakban jelzésértékű;

¹⁸ 1949 után a vallásra, a nemzetiségre és a nemzetközi vándorlásra vonatkozó kérdés nem szerepelt.

- az egyidejűség: egy rövid, pár hetes időszakra terjed ki az adatok felvétele, de a feltett kérdés egy eszmei időpontra vonatkozik;
- a rendszeresség: a korábbi hazai gyakorlat és a nemzetközi ajánlások figyelembevételével készül, ami lehetővé teszi az adatok időbeli összehasonlítását és a nemzetközi értékelés elvégzését;
- az adatok egyéni jellege: a társadalmi rétegek szerint eltérhet a feltett kérdés, amely arra törekszik, hogy minél jobban közelítsen a valósághoz;
- a meghatározott terület: a felvétel területi beosztásának alapja az egységes, érvényes, közigazgatási egység;
- az állami érdekltség: a feltett kérdések, valamint azok feldolgozásának részletezettsége tükrözi a központi irányítás elveit.

Az utóbbi időben azzal is számolni kell, hogy a kérdések mennyire érintenek személyes érdeket, mekkora lesz a válassz megtagadási arány. Az egyes számlálások előkészítése során, az ún. próbafelvétel alkalmával tapasztalatok vonhatók le a válaszadásból. Ennek következményeként megnőtt a jelentősége a népszámlálást megelőzően egy településen végzett teljes körű próbafelvételnek, illetve egyes kritikusan ítélt rész kérdések több területi egységen való előzetes feltevésének.

A népszámlálás (cenzus) teljes körű, azaz minden itthon tartózkodó magyar állampolgárra kiterjedő, állapot jellegű felvétel, mely kikérdezéses-bevallásos módon valósul meg. A bevallás ott rejti magában esetlegesen a kérdés nem egyértelmű értelmezését, ahol a megkérdezett emlékezőképességének próbáját is jelentheti. Ezeknek az adatbázisoknak nemzetközileg elfogadottan 3–5 ezrelékes hibahatára van, ami a magyar népességhez viszonyítva 30–50 000 főt jelent. A hibavizsgálat megállapításaiból következtetni lehet annak eredetére. Adódhatott a hiba pl. abból, hogy az egyes nehezen elérhető településrészek nem kerültek be a számlálásba, vagy az érintett személyek (egy része) külföldön tartózkodott. De lehet a hiba oka az is, hogy egyes vidékek rosszul szervezték meg a munkát, vagy az összeírók nem megfelelő összeírási lista alapján dolgoztak.¹⁹

A népszámlálási kiadványok általában település szintű adatokat közölnek, de mód van kisebb területi egység adatainak megrendelésére is. A népszámlálások között eltelt időben jelentkező adathiányt az ún. mikrocenzusok pótolják. A mikrocenzusok nem a teljes lakosságra, hanem annak csak egy reprezentatív részére terjednek ki részletesen. Ezekből területi adatokat kistérségi becslés útján kapunk. A becslés megbízhatóságának alapja, hogy elegendő számú adat legyen a vizsgálni kívánt paraméterek szerint. Mivel az egyre kisebb területi egységeknél ez nem biztosítható, itt a megyei szintű közlés a jellemző.

Az elmondottakból következik, hogy a tudományág legfontosabb adatforrását Magyarországon és a világ más országában is, a népszámlálások jelentik. A népszámlálások számos olyan fontos dolgot is közölnek, amelyek ritkán változnak.

¹⁹ Az 1990. évi népszámláláskor közel 200000 ember hiányzott a számbavételből. Mivel ennek nagyobb hányada 20 és 40 év közötti férfi volt, így a hiány magyarázatakor a nemzetközi vándorlásra lehetett gondolni. OECD/SOPEMI 1993.

3. 1. 3. Más elsődleges adatforrások

A népmozgalmi események regisztrálását már az ókorban elkezdték, később az egyházi anyakönyvezés alapján történt ennek a követése. A polgári szervezet kialakulásakor az anyakönyvek vezetését lassanként az állami hatóságok vették át, és kettős anyakönyvezés alakult ki. A népmozgalmi statisztika alapja az állami anyakönyvezés megvalósulása volt. A megfigyelések és az adatgyűjtések során figyelembe kell venni a nemzetközi tudományos demográfiai követelmények szempontjait (Eurostat, ENSZ).

Népmozgalmi statisztikának²⁰ nevezzük azokat a forrásokat, amelyeknél az egyes naptári évekre rendelkezésre álló adatok köre szűkebb, nem kikérdezésen-bevalláson, hanem okirati összesítésen alapszik (pl. a születések számának regisztrálása, a halálozás, a lakcímváltoztatás stb.). Itt arról van szó, hogy az egyes demográfiai események anyakönyvezése történik, s ennek megbízhatósága kedvezőbb, de kérdéses, hogy a valósággal ez mennyire esik egybe. Vajon ott lakik-e az ember, ahová bejelentkezett, vagy ott él, ahová be sem jelentkezett? Ezért azt mondjuk, hogy a különböző statisztikai adatforrások nem vethetők közvetlenül egybe. Jól láthatók az eltérések, illetve azok halmozódása, amikor a népszámlálást megelőző évben felvett lakossági adatokat vetjük egybe a következő évi népszámlálás eredményeivel.

A demográfiai adatok értékelése során felvetődik a kérdés, hogy az esemény bekövetkezésének a helyén, avagy a személy állandó lakóhelyére visszavezetett adatok alapján történik-e az adatok rendszerezése. A 60-as években a születéseket, a halálozásokat és házasságokat ill. válásokat ott vették figyelembe, ahol azok megtörténtek, és nem ott, ahonnan az illető adata bekerült. Ebből következően a városokban igen eltérő adatok keletkeztek. A népmozgalom adatainak regisztrálása napjainkban azt az elvet követi, hogy az adatokat az állandó lakóhelyre vezetik vissza, és nem az esemény helyszínén regisztrálják.

Lakcímbejelentés

Tekintve, hogy az állampolgárok nem voltak kötelesek ideiglenes lakcímük megszűnését bejelenteni, sőt egyes esetekben előnyös is volt a bejelentés elmulasztása, több évtized után szükségessé vált az ideiglenes és az állandó lakóhely kérdésének rendezése (1992. évi LXVI. törvény 5. § 2. bek.). Továbbá a nemzetközi vándorlás számbavételének szabályozatlansága a költözési szándékokat rendezte (1992. évi LXVI. tv. 5.§. 3. bek.).

A népesedési események bekövetkezésének területi számbavétele

1970-ig a személy utolsó állandó lakóhelye, 1970-től a tényleges utolsó lakóhelye szerint regisztrálták a születéseket, halálozásokat, házasságkötéseket és válásokat.

A belföldi költözések adataira vonatkozóan 1954-ben elrendelt lakcím-bejelentési kötelezettség intézkedett a személyi igazolvány tartalmáról, amely szerint a 16 éven aluliaknak 1956. augusztus 1-jével megszűnt a kötelezettsége. 1971-ig a gyermekkorút csak akkor regisztrálták, ha eltartójával együtt költözött. 1971-től bevezették a bejelentési kötelezettséget a 14 és 15 éves egyedül költöző gyermekekre is. 1975-től külön bejelentőlap van a kiskorúakra kiterjesztve. 1984-ben „jelentőlapot” vezettek be, amit 1993-ben egyszerűsítettek. Azóta nem szerepel

²⁰ A népmozgalmi statisztikai kézikönyv ad erre vonatkozóan bővebb ismereteket. KSH 2000. Letölthető: www.ksh.hu/hun/jkiad.html

a vándorlás célja a „jelentőlap” kérdései között. Az 1993. évi rendelkezéseknek az is célja volt, hogy az el- és odaköltözést feldolgozza. Ezzel összekapcsolta a „honnan hová” irányokat. 1994 óta azokat az adatokat is feldolgozzák, amelyeknél nincs előző vagy bejelentett lakcím.

Az előzőekből következően a számbevételnek itt is két fontos aspektusa van: az ún. *de jure*, azaz okirat szerinti állapot vizsgálata, és a *de facto*, azaz a valós állapot rögzítése.

Az anyakönyvi rendszerhez kapcsolódó megfigyelések nagy előnye, hogy az adatszolgáltatásért felelős szervezet megfelelő súllyal képes fellépni. A születési mozgalom megfigyelése kiterjed a születés idejére, a szülők foglalkozására és anyanyelvére, az újszülött súlyára, hosszára, nemére stb., ami megalapozza a születési statisztikát. A házasságkötési statisztika a menyasszony és vőlegény személyes adatait összesíti. A halálozási adatok rendszerezése nem csak a demográfiának, de az orvostudománynak is fontos tájékoztatást jelent. A halálozási lap adatainak összesítése jelenti a statisztika alapját. A házassági perek statisztikáján alapszik a válás megfigyelése. A lakás- és épületstatisztika a lakásállomány és a lakásépítés ill. megszűnés számbavételén alapszik. A bejelentett lakcímváltozások adatai most már az Országos Személyiadat- és Lakcímnnyilvántartó Hivatal rendszerezése alapján kerülnek a statisztikába. A belföldi és a nemzetközi vándorlás adatainak megbízhatósága nagymértékben függ attól, hogy milyen az állampolgárok bejelentési hajlandósága, illetve a bejelentési kényszerek mekkora nyomást gyakorolnak érdekeikre, s szankcionálják-e a bejelentés elmaradását.

A demográfiai kutatások szempontjából nagy jelentősége van a nem teljes körű adatfelvételeknek. Kiemelhetők ezek közül is azok, amelyek ugyanazt a sokaságot kérdezik meg több időpontban, és a vélemények követésére, az események bekövetkezésére adnak választ. Az ún. longitudinális vizsgálatok egy kiválasztott populációt követnek (pl. házasságot kötöttek csoportja vagy bizonyos családtípusúak csoportja stb.). Így ugyanazoknak az embereknek az életútját, véleményét vagyunk képesek követni. Ellenkező esetben az egyszerű mintavétel során a kiválasztott időpontokban mindig más csoportot kérdezőnk (pl. a mindenkori első házasságokat, az első lakásépítőket stb.), amiből a következtetések vonatkozhatnak a megkérdezettek változására és a vélemények változására is. A 90-es években indult az Országos Háztartás Panelvizsgálat, vagy említhető még a követéses házassági vizsgálat, ami egy kiválasztott populációt vizsgál.

3. 1. 4. Demográfiai hálózatok

A demográfiai hálózat megértésével olyan szemléleti keretet kaphatunk, amely nem csak a születési évjáratok szerinti gondolkodás megértésében segít, hanem a nem demográfiai eseményekről is megváltozhat a szemléletünk. Más gazdasági vagy statisztikai elemzés következtetései az elfogadásakor kételyeket fogalmazhatunk meg: Vajon helyes-e így megfogalmazni a kutatási hipotézist? Helyes-e így értelmezni az eredményt?

A demográfiai hálózatot leíró Lexis-diagram (lásd **ábra**), olyan kétdimenziós koordináta-rendszer, amely az x tengelyen a naptári időszakot jelöli, az y tengelyen a betöltött éveket, és az idő múlásának három eltérő esetét különbözteti meg: (lásd **ábra**) **demo könyv**

ábra Lexis-diagram

a **K**-val jelölt követési irány demográfiai jellegű, ún. kohorsz-változás, ami az egy adott naptári időszak alatt születettek – pl. január 1. és december 31. között – állományát követi. Tehát állandó tagjai vannak, a vizsgált személyek az idő múlásával nem cserélődnek; nem kerülnek be új tagok, de a meghaltak számával kevesebben lesznek. Ezt a fogalmat csak egy ország egészére lehetséges értelmezni. A területi egységek közötti lakossági mozgás követésére nem alkalmazható. A Lexis-

diagram regionális alkalmazási korlátja tehát az, hogy nem képes értelmezni, ha valaki pl. más és más területi egységekben élte le életét. A kohorsz adatok demográfiai magatartási jellemzők leírására alkalmasak.

az **N** jelű követési irányt a mindennapi életben is használják (ún. naptári éves változás), ami év eleji adatot hasonlít össze az év végivel, és erre vonatkozó megállapításokat tesz. Ennek a sokaságnak az eredetesenemény szempontjából változó tagjai vannak. A változó összetétel azt jelenti, hogy eltérő időpontokban más összetételű populációt vizsgálunk, így nem a résztvevők magatartásának a módosulását, hanem a résztvevők változását tudjuk nyomon követni. A naptári éves követés esetén a résztvevők összetétele változó.

a **T** jelű követési irány az ún. tranzverzális változás. Egy időpontbeli induló összetétel követésére kerül sor. Pl. egy év elteltével adott állapotú populációval mi történik. Ennek a sokaságnak a tagjai állandóak, tehát a **T** jelű követési irány az állapotbeli változások követésére alkalmas. Példaként gondolhatunk az élettartam „amortizációjára”, a házassági tartam alakulására vagy a lakásállomány alakulására.

Az első esetet a demográfusok annak érdekében használják, hogy elemzéseket végezzenek az azonos életutat bejáró populáció magatartási jellemzőinek megállapítására. Leggyakoribb az adott naptári évben születettek demográfiai magatartásának vizsgálata. A naptári éves típusú vizsgálódás időszaki adatokat hasonlít össze, amelyben változó szereplők vannak. Egyik évről a másikra lehetnek fiatalabbak vagy idősebbek az esemény résztvevői, ami természetesen módosítja a születések, házasságok számát, függetlenül attól, hogy a demográfiai viselkedés megváltozott volna. A közgazdászok gyakran állapítják meg egy jelenségről azt, hogy adott periódus alatt nőtt, csökkent. Az érvelés többnyire elmarad, mivel az így kapott értékelés következhet a résztvevők összetételi hatásából, de akár a megváltozott magatartásából is. A hálózati szemlélet nem csak népességi jellemzőkre alkalmazható, hanem gépek amortizációja, épített lakások, adott éves házasság stb. elemzésére is alkalmas. Az újabb demográfiai kutatások az életkort, az időbeli és a kohorsz hatásokat lehet együttesen vizsgálják. (Rédei 1988)

A fenti hálózati gondolkodásnak akkor van jelentősége, amikor azt vizsgálják, hogy a jelenségek növekedése vagy csökkenése az összetétel megváltozása miatt következett-e be, vagy azért, mert a viselkedés, a magatartás változott meg (pl. megváltozott a halandóság). Egyik évről a másikra vagy egy hosszabb időszak alatt a halandóság miért változhat meg? Azért, mert rosszabb az egészségi állapot, és halandóbbak lesznek az emberek; vagy egyre többen érik el azt az életkort, amikor a halandóság valószínűsége megnő. Miért következett be a változás? E kérdés megválaszolásához figyelembe kell vennünk, hogy a halandóság természete, a házasság természete, a gép elavultsága, az épületállomány stb. változott-e meg, vagy pedig az, hogy fiatalabb vagy idősebb korosztályok, állományok váltották föl a korábbiakat.

A demográfus ebben azzal tesz különbséget, hogy az előrejelzések szempontjából a kohorsz-kutatási eredményeket tekinti alapvetőnek. Meghatározó annak ismerete, hogy szülők és gyermekeik mennyiben fognak hasonló vagy eltérő termékenységgel rendelkezni (pl. vállalnak-e annyi gyereket). Ha ezeket nem tudjuk egzaktan megválaszolni, akkor az előreszámítás megbízhatósága romlik.

Háromdimenziós ábrán is bemutatható a demográfiai hálózat kérdése a következő módon.

ábra A migráció kohorszvizsgálata

A **ábra** bal oldali részében látható, hogy az 1940–1956 között született férfiak állandó jellegű vándorlása kiemelt életkori szakaszban eltérő erősséget mutat. Eszerint nem igaz az a feltételezés, hogy minden születési korosztály ugyanolyan vándorlási hajlandóságot mutat

életének adott szakaszában. Feltételezhető, hogy az egyre később született korosztályok vándorlási szándéka mérséklődött.

A ábra jobb oldali része azt mutatja be, hogy az egyes betöltött életévekben mennyire eltérő volt a migrációs hajlandóság. Nem igaz tehát az az állítás, hogy x éves korában mindenki azonos vándorlási szándékot valósít meg. Látható, hogy alapvetően különbözik a költözésekre vonatkozó kérdésfeltevés a következő három esetben:

Vajon azok, akik a háború előtt születtek (1940-ben), úgy viselkedtek-e a költözési szokásaikban azonos életkorukban, mint a 15 évvel később születettek?

Igaz-e, hogy a mindenkor x évesek migrációs hajlandósága ugyanaz? Azonos életkorúakat vizsgálva évről évre ugyanazzal a migrációs eseményszámmal számolhatunk-e a jövőben is?

A fenti ábra képszerűen adja vissza azt, hogy az egyre később született korosztályok költözési hajlandósága mérséklődött, életkoronként változott, és a költözők öregedése nem járult hozzá a nagyobb migrációs eseményszám alakulásához.

A módszertani és megközelítésbeli ismeretek után a népesség különböző állapotbeli jellemzőit tekintjük át. Az alapfogalmak a mellékletben találhatóak.

Kérdések:

Mondjon példát állományi és áramlási adatra?

A népszámlálás és más rendszeres adatgyűjtés jellemzői.

Mondjon példát a Lexis diagram eseteire.

4. A népesség állapotí jellemzői

4. 1. A népességszám

A lakosság száma a leggyakrabban használt demográfiai alapadat. A népesség számára vonatkozó adatok különböznek mind a megfigyelési forrástól, mind a feldolgozás menetétől, így különösen egy idősoros elemzésnél kell arra ügyelni, hogy az adatok forrása azonos legyen. Ezért is kiemelten fontos, hogy pontosan ismerjük az egyes népességfogalmak tartalmát és az adatok felvételi módját. Elengedhetetlen továbbá a hivatkozott forrás megjelölése.

A különböző statisztikai forrásoknak megfelelően, megkülönböztettünk jelenlévő (de facto) és okirati alapon (de jure) megállapított népességet. A jelenlévő népességszáma, a népszámlálás eszmei időpontjára vonatkoztatott időpontban az országban tartózkodókat jelenti. Nem tartalmazza az ideiglenesen az ország határán túl tartózkodó személyeket, ugyanakkor számba veszi azokat, akik az országban ideiglenes vagy állandó tartózkodási engedéllyel rendelkeznek, és az eszmei időpontban itt élnek vallották magukat.

Az okirati alapon megállapított népesség, azokat a személyeket tartalmazza, akik az országban állandó lakóhellyel rendelkeznek függetlenül az eszmei időpontbeli tartózkodásuktól. Ez a fogalom nem terjed ki az állampolgárság szerinti regisztrálásra, így a letelepedett külföldi állampolgárok is részét jelentik, viszont a más országban tartósan élő (letelepedett) magyar állampolgárokat nem tartalmazza. Vannak olyan országok, ahol a regisztrálás ettől a gyakorlattól eltér.

Hazánkban az adatok felvétele során kétféle lakóhelyet különböztetünk meg. Az egyik az, amit az állampolgár állandó lakóhelynek nevez meg, a másik az, amit ideiglenes tartózkodási helyként jelöl meg. Ennek analógiájára beszélünk állandó népességről, amely kategória azokat a személyeket tartalmazza, akik lakóhelyként jelölik meg az adott területi egységet. A lakónépesség azon emberek összességét jelenti, akik csak egy a címet jelentenek be lakcímként, és máshol nincs tartózkodási helyük; valamint azok a személyek, akiknek csak tartózkodási helyük van. A hazai települések többségében az jellemző, hogy a lakónépesség száma több, mint az állandóé. Ha a településen valamely oknál fogva több ingázó, kollégiumi ellátást igénybe vevő, vagy intézményi ellátásra szoruló populáció van, akkor megfordulhat az arány.

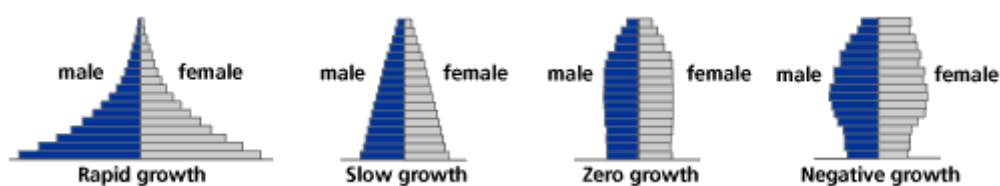
A területi elemzés gyakorlatában jelentősége van a nappali népességnek is, ami azon személyek összességét jelenti, akik csak nappal tartózkodnak a településen. Ilyenek a turistaközpontok, igazgatási és oktatási helyek, az ingázókat vonzó centrumok, ahol különös jelentősége van az egyes funkciók méretezésénél és hasznosításánál a napközben ott élők számának. Ezeket az adatokat többnyire csak becslés útján lehet előállítani.

A fenti különbségekből is kitűnik, hogy célszerű a felhasznált népességszámot tartalmilag és forrás szempontjából is egyértelművé tenni.

4. 2. A nemek, az életkor és a korfa

A korábbi népesedési folyamatok korösszetételi hatását, annak egyfajta lenyomatát látjuk akkor, amikor a lakosság életkor és nemek szerinti megoszlását a korfában vizsgáljuk. A népesség alapvető tulajdonsága az életkor. A korfa bemutatja a lakosság egészének nem és életkor szerinti megoszlását korévek vagy ennél összevontabb életkori kategóriák szerint. A korfát – részletezettségét tekintve – elkészíthetjük életévek, öt éves vagy főbb korcsoportok szerint is.

A népesedési intézkedések hazai és globális hatásai megmutatkoznak a népesség életkor szerinti összetételében, így például az egyes születési évjáratok száma eltérő, ami az intézményi hasznosításban, a munkaerőpiacon, sőt az időskori ellátás stratégiájában is szereppel bír.

3. ábra A korfáknak elméletileg két szélsőséges alaptípusa létezik ²¹

Az ábra bal oldali részén látható az ún. fiatal korfa, amely karácsonyfához hasonlítható: széles alsó része van, fölfelé keskenyedik. Ebből következtethetünk arra, hogy a fiatal korosztályok száma magas, továbbá kisebb a középkorúak és kevés az idősök száma. Ez a fiatalos típusú korfa jellemző a fejlődő országokra, ahol nagyon magas a termékenység, sok a fiatal, ám az emberek rövidebb ideig élnek. Az ilyen típusú országok – életkori összetételükből adódóan – demográfiai tartalékkal rendelkeznek.

Ennek a helyzetnek az ellentéte a jobb oldali, ún. öregedő korfa, amely egy fejre állított, levágott fejű karácsonyfához hasonlít. A korfáról leolvasható, hogy a fiatalok száma kicsi, a középkorúak száma növekszik és viszonylag sok időskorú van, akik hosszú életet érnek meg. Itt tehát arról van szó, hogy egyre kisebb a termékenység, egyre kevesebb gyerek születik, és sokan hosszú ideig élnek. Az ilyen típusú országokban növekvő eltartási terhekkel és lassú megújulással, kismértékű reprodukcióval lehet a jövőben számolni, azaz nincs demográfiai tartaléka a vizsgált területnek. Napjainkban Nyugat-Európa legtöbb országára ez az állapoti kép jellemző.

E két szélsőséges korfa között helyezkednek el az ún. hibridek, ahol az egyes életkorokhoz tartozók száma különbözik. Ez összefüggésbe hozható a háborús események népességcsökkentő hatásával, de jól kirajzolódnak a népesedéspolitikai támogató vagy korlátozó akcióinak hatásai is. (Lásd később a születések számának alakulásánál!)

A demográfia állapoti elemzése kiemelt figyelmet fordít arra, hogy hol vannak a korfában harmonikustól eltérő összetételek, magyarázza azok eredetét, és ajánlásokat, döntési modelleket dolgoz ki arra, hogy a tervezés milyen adatok rendelkezésre állásával számolhat. A népesség állapoti jellemzői lassan változnak, ezért célszerű már a legkisebb módosulásokat is komolyan venni, mert tartós fennmaradásuk következtében nehezen vagy egyáltalán nem visszafordítható folyamatok következhetnek be. Szükséges a demográfusok figyelmét felhívni ezekre az állapoti típusú változásokra, mert néha a stratégia készítői nem is érzik olyan sürgetőnek a beavatkozást, és gyakorta elnapolják a probléma orvoslását.²²

²¹

Forrás:

http://www.prb.org/Content/NavigationMenu/PRB/Educators/Human_Population/Change/Three_Patterns_of_Population_Change1.htm#pyramid

²² Pl. a hazai lakosság számának 90-es évekbeli fogyására, öregedésére az intrinsic szaporodási ráta csökkenésével felhívták a figyelmet már a 60-as években (Valkovics E.).

A lakosság összetételében az életkor mellett kiemelt szerepet kap a nemek szerinti struktúra vizsgálata. A nemek arányát az 1000 férfira jutó nők számával jellemzik. A legutóbbi népszámláláskor hazai értéke 1092 fő volt, ami női többletet jelent.

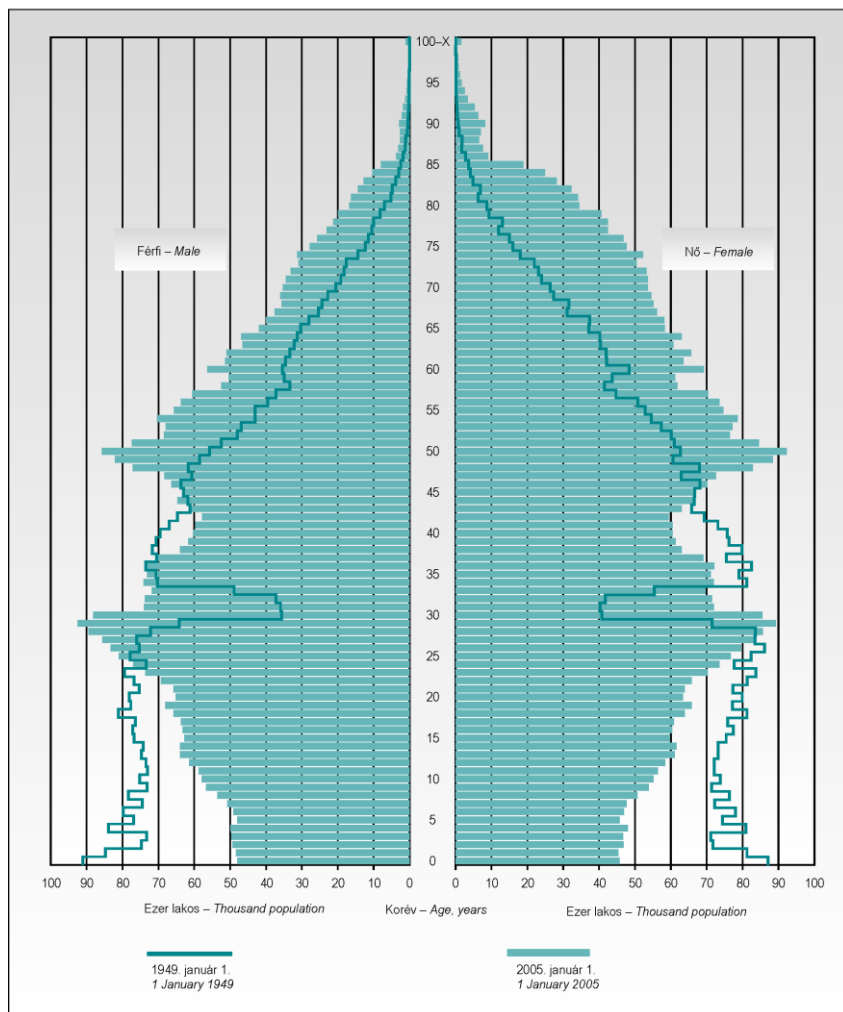
Felvetődik a kérdés, hogy hol van a nemek eltérésének jelentősége? Az esetek többségében nem a lakosság egészére van ennek a mutatónak hatása, hanem az egyes korcsoportoknál. A természet „gondoskodik” a születéskori fiú-lány arány 52: 48-as arányáról. Több fiú születik az élet során a nemek eltérő halandósága miatt.²³ Tehát a halandóság az egyik tényező, ami az arányokat módosítja. A másik a vándorlás zavaró hatása a nemek összetételében.²⁴ A munkavállalók között is jellemzően több a férfi, így a munkaerővonzó központokban férfitöbblet tapasztalható. A mutató alakulását befolyásolhatják rendkívüli események is, mint pl. a háború, ahol szintén eltérő a két nem vesztesége, többnyire a halandóság kérdésére gyanakodhatunk, amely egy egész életen át lényegesen különböző mutatókat ír le a férfiak és a nők esetére. A férfiak és nők eltérő életkilátásai azzal a következménnyel járnak együtt, hogy pl. 60 év felett az 1000 férfira jutó nők száma, már eléri az 1500–1700-at. Általánosságban az jellemző, hogy a fejlődő országokban férfitöbblet mutatkozik, az öregedő társadalmakban női. Területileg az jellemző, hogy a kis településekben a vándorlás következményeként több nő, mint férfi él, és általában az öregedés folyamata is nőtöbbletet eredményez.

A mindenkori korfa őrzi a populáció korábbi folyamatainak lenyomatát. A Magyarország teljes lakosságát bemutató korfa (ábra) tehát őrzi a magyar népesedés és az utolsó száz év történelmének jellemző momentumait, így az abortuszmentes 50-es éveket, a 70-es évekbeli háromgyermekes családmódel hatását és a világháború nyomait.

²³ Pl. a fejlődő országok statisztikáinak megbízhatóságát a megszületett fiúknak és a lányoknak az arányával is lehet tesztelni. Ha nem a fenti arány van, akkor gyanakodhatunk az anyakönyvezés bizonytalanságára.

²⁴ A nemzetközi vándorlásban nagyobb arányban vesznek részt férfiak, mint nők. A menekülés során a nőket és a gyermekeket juttatják el a biztos menedéket jelentő helyre, és beszélnek a menekülés feminizációjáról.

G.2. A NÉPESSÉG SZÁMA NEM ÉS ÉLETKOR SZERINT
POPULATION NUMBER BY SEX AND AGE

ábra Magyarország korfája 2004.

Látható, hogy a 2004. évi állapot alapján készült korfa alakja a hagymához hasonlítható, ami nagyobb létszámú korosztályokat (kiemelkedéseket) és kisebb létszámú korosztályokat (visszasüllyedéseket) mutat, pl. a 17–19 éveseknél, hasonlóan a férfiaknál és a nőknél. A korfa a korábbi népesedési folyamatoknak olyan állapotú képe, ami utal a születési évjáratok eltérő számasságára. Ha pl. az ábrán látható megoszlásból visszszámolunk, a mai 17–19 évesek 1985–88 között születtek. A korfán mutatkozó kiugrások megértéséhez időszerű visszakanyarodni a magyar népesedés folyamataihoz.

Ismeretes, hogy az 1945 utáni időszakban Nyugat-Európában és Amerikában megnőtt a születések száma, „baby boom” következett be. Összefüggésben a háború utáni egymásra találás, újrakezdés, visszatérés eufóriájával ez azt jelentette, hogy az elhalasztott események megvalósultak, pl. növekedett a házasságok száma, és ezzel egyidejűleg nőtt a születések száma is. Ez a „baby boom” Magyarországon elmaradt, de az 1948-as évjárat nagyobb, mint a korábban születetteké. Az első igazi nagy születésszám-növekedés, az 1953–55 közötti időszakra tehető. Ez a Ratkó Annáról elnevezett időszak, amikor abortusztilalom volt. Az abortusztilalom az egyes

naptári években megnövelte a születések számát, a csúcsevben elérte az évi 220 000²⁵ születésszámot.

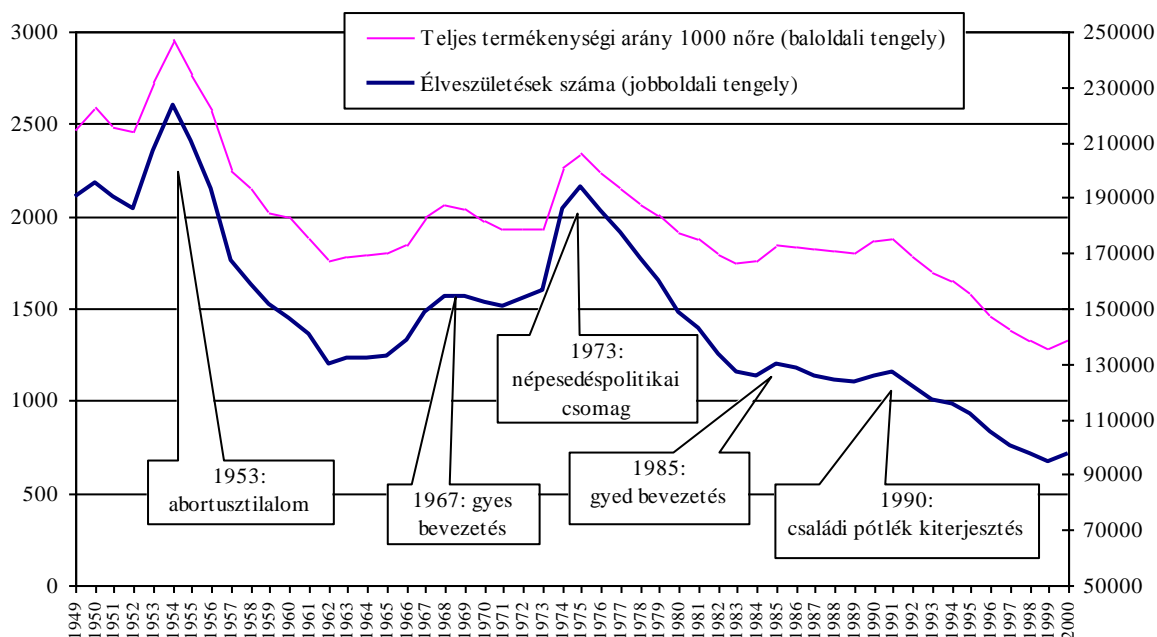
Az ezt követő időszakban, hazánkban a születések száma drasztikusan csökkent: ennek a mélypontja 1962, ami nemzetközi összehasonlításban az egyik legalacsonyabb termékenységet jelentette. A kialakuló helyzetben szerepe volt annak is, hogy 1956-ban azoknak a huszonéves apáknak és anyáknak a jelentős része elhagyta az országot, akik potenciálisan a 60-as években válhattak volna szülővé. A közel 200 000 fős, főként fiatalokból álló embervesztés érzékelhető volt a visszafogott termékenységben is. A kedvezőtlen perspektívák és a születésszabályozás eszközeinek az elterjedése együttesen járultak hozzá a tudatos gyermekvállalás mértékének csökkenéséhez.

Az 1962-es mélypont után említendő 1968, a gyermekgondozási segély bevezetésének éve, amely szintén összefüggésben volt a Ratkó-korszakkal. Ennek az időszaknak a gyermekei a 60-as évek végén lettek munkavállalási korúak, és az alacsonyabb továbbtanulási arány szerint, nagyobb hányadban választották az általános iskola elvégzése után a munkába állást. Ebből kifolyólag nagy létszámú korosztályok jelentek meg a munkaerőpiacon. Ez röviddel a mezőgazdaság átszervezése után történt, ahonnan szintén jelentős számú munkaerő szabadult föl. Az urbanizáció gyors fejlődése és térbeli terjeszkedése további koncentrált vonzást jelentett.

1968-ban mintegy 150 000 – főként az alacsony képzettséggel rendelkező – nő vette igénybe az újonnan bevezetett gyermekgondozási segélyt. A munkából történő átmeneti „kiállásuk” lehetővé tette az akkor munkavállalási korba kerülő 1953–55. évi születési kohorszok elhelyezését a munkaerőpiacon. 1968 után a születések száma tovább növekedett, ennek csúcsponti időszaka 1974–76, az ún. OTP-gyerekek korszaka. Ebben az időszakban a népesedéspolitika háromgyermekes családmodellt hirdetett meg. A háromgyermekes családmodell megvalósítói az OTP által folyósított szociális lakástámogatásban részesülhettek. Ide vezethető vissza az OTP-gyerekek megnevezés. Mindez olyan hatással volt a családok gyermekvállalási döntésére, hogy az egyes gyerekek között tervezett születési időszakot rövidítették, gyorsították a gyermekvállalásokat. Ebben az időszakban az éves születés számcsúcs 196 000 körül volt.

Ezt követte a termékenység természetes visszafogása, események elmaradása, valamint az, hogy a 60-as években született kisebb létszámú szülőképes korú nők sem kívántak növekvő termékenységet elérni. Az 1983. év a születési számok egyik mélypontja. Összehasonlítva az ebben az időszakban született gyermekek számát pl. az 1954. évivel, azt tapasztaljuk, hogy több mint kétszeres a különbség. Ebből látható, hogy milyen előnyöket, illetve hátrányokat jelent a kohorsz gyermekvállalásának időzítése. Az 1976-ban vagy 1978-ban született évről kb. 20 000 fővel nagyobb létszámú, ami azt jelenti, hogy ennyivel több versenytárs jelenik meg az életciklus során. Az ezt követő évek trendjeit szinte már fel is tudnánk vázolni, hiszen a 90-es évek második felében lépnek szülőképes korba a legtöbben, csökkenő termékenység mellett is ismételt helyi maximum feltételezhető a születések alakulásában a második évezred első éveire. Később egy minimum időszak következne a 80-as években születettek szülőképes korba lépése körül, és megint egy 2020 utáni kedvezőbb születési ingadozást, hullámot valószínűsíthetünk.

²⁵ Az időszak termékenységéről szóló értékelésekhez azt is célszerű megjegyezni, hogy ekkor a tablettával történő védekezés nem volt ismert, és más védekezési eszközök elterjedése, tudatos használata is korai stádiumban volt. Az elmúlt években a születések és a művi vetélések száma együttesen 200 000 körül volt, ami átvitt értelemben a hazai termékenység szintjét mutatja.

A teljes termékenységi arány, az élveszületések száma és a főbb népesedéspolitikai/ családpolitikai intézkedések, 1949–2000 (Habclicsek)

A fentiekből az következik, hogy a nem és életkor szerinti értékelés nem csak az egyszeri állapoti jellemzők szempontjából kiemelt jelentőségű, de megőrzi a korábbi jellemzők hatását is. A jövőre vonatkozóan a korábbi időszak népesedési folyamataiból kiindulva képes meghatározni a távlati trendek lehetséges alakulását.

4. 3. Öreg és öregedés

A címben szereplő fogalom, egyike állapoti jellemző, a másik két állapot közötti elmozdulást fejezi ki.²⁶ Mind a nemzetközi, mind a hazai demográfiai folyamatok jelenlegi legáltalánosabb sajátossága az öregedés. Az öregedés jellemzésére három mutatószámot használnak: az időskorúak arányát, az átlagéletkort és az eltartási arányt. Mindhárom külön-külön is méri a társadalom előregeredését, de együttes teljesülés esetén hosszú távú meghatározottsággal rendelkező öregedésről beszélünk.

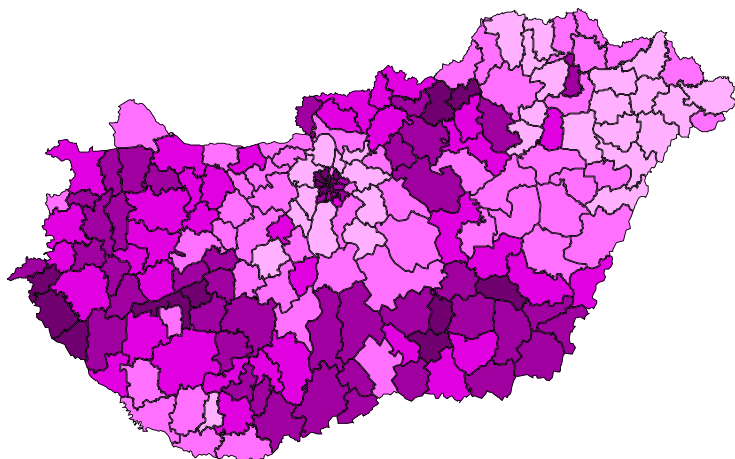
Az egyik állapoti mutatószám az időskorúak aránya a lakosság egészéből, amit a legtöbb statisztikai számbevétel a nyugdíjkorhatárral²⁷ választ el. Leggyakrabban a 65-x évesek arányát használják, ami lényegesen változik az egyes országokban. Nyugat-Európában, különösen

²⁶ Ennek analógiájára lehetne beszélni a társadalmak fiatal és fiatalodó összetételéről. Mivel a fejlett országok öregedése jellemző, ezért ezt vesszük alapul.

²⁷ Ennek lehetnek tágan értelmezett határai, mert a nyugdíjkorhatár a társadalom eltartóképessége szerint módosul. Pl. a 62 éves új korhatár és az annál idősebbeknek az aránya, vagy mondhatnánk azt, ami sokkal közelebb áll a valós helyzethez, a 90-es évek közepén 53 év volt az átlagos életkora azoknak, akik a nyugdíjazásukat kérték.

Skandináviában magas a 65 év fölöttiek aránya²⁸. Kelet-Európában és más fejlődő régióban az öregedés kérdései még csak most vetődnek fel. Ez azt a demográfiai meghatározottságot jelenti, hogy egy öregedő társadalom korlátozottan tudja az új ismereteket alkalmazni, kevésbé képes a megújulásra, lassul a népesség újratermelődésének folyamata, ezzel veszít globális népességi súlyarányából. A 65-x évesek magas aránya a jövőben is növekedést mutat: Ausztrália, Kelet- és Nyugat-Európa bekerül abba a kategóriába, ahol a 65-x éveseknek az aránya jelentős mértéket ért el. Svédországban 22,5%, Magyarországon 20% az időskorúak aránya.

Hazánk átfogó demográfiai sajátossága az öregedés, ami meghatározza a népesség reprodukcióját, a megújulást. A korábbi tartós és egyirányú demográfiai folyamatok hatását megőrizve lényeges területi különbségek vannak a megyék között. A legidősebb Budapest, az öreg megyékből –, mint Békés, Heves, Csongrád, Nógrád, Somogy és Zala – tartós volt az elvándorlás. Fiatalnak számít Fejér, Komárom, Pest és Szabolcs. Kistérségi szinten az látható, hogy az ország mely részei érintettek az öregedésben.

1. ábra Öregedési index

A fenti ábrából látható, hogy az ország északkeleti része és az urbanizált zónák fiatalos összetételűek. A lakosság korcsoportos területi átrendeződését bemutató vizsgálatok arra mutattak rá, hogy Szabolcsban az átlagnál több ember található a fiatal életkori osztályokban, majd az élet előrehaladtával ez megváltozik. Mindez azt a kérdést veti fel, hogy az egyes „állapotokban” elvégzett vizsgálatok és azok megállapításai, mennyiben vonatkoztathatók az adott területre, vajon a vizsgált populáció meddig őrzi meg, vagy veszi fel az új lakóhely demográfiai magatartását?

Az országos korosztályi átlagnál több középkorú van a fejlődő, bevándorló térségekben. Az időskorúak aránya a lakosság életkor szerinti összetételében magasabb az aprófalvas térségekben. A térbeli mobilitás korszpecifikus jellemzőjével függ össze az, hogy az adott helyen született fiatalok egy része húszéves korára már más térségben lakik. A hová kérdésre, a költözés irányára, a honnan hová mátrix ad bekövetkezési értéket. Tehát olyan paraméterek készíthetők a korábbi évek adataiból, hogy valaki x életévet elérve mekkora valószínűséggel fog más térségben élni. A

²⁸ Az öregedés problémájáról beszélni kétértelmű. Mert egyfelől nagyszerű, hogy valaki megéri ezt az életkort, másfelől korlátozza számos készségét az embernek, s fokozottan igényli a sokszor speciális szolgáltatásokat, ezzel költséges is lehet e szakasza az életnek.

bekövetkezett adatokból életkor szerinti mobilitási valószínűségek számíthatók. Magas öregségi arány Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Vas és Zala megyékben összefüggő területekre jellemző.

Felhívom a figyelmet arra, hogy egy öreg életkor szerinti összetételi állapot nem azonos az öregedés folyamatával. Míg Európa öreg, addig Afrika öregszi. Az időskorúak aránya gyorsan nő, több afrikai országban is, de nem éri el azt a kritikus generációk közötti arányt, ami már előregedést jelenthet. Az időskorúak magas aránya Nyugat-Európára jellemző. Afrika és Ázsia fiatal, és más kontinenseken is 10% alatt van az öregek aránya a népességből.

ábra A Föld 65-x éves lakosságáról UN ageing anyagból

Magyarországon a 0–14 évesek aránya az elmúlt száz év alatt a felére csökkent és jelenleg 18%. Stabil a 15–39 évesek aránya, és kissé nő a 40–59 évesek aránya. Örvendetes módon nőtt a 60-x évesek aránya: száz év alatt megnégyszereződött. A fiatalok számának csökkenése az idősek számának növekedésével egy időben megy végbe. Az öregedés problémája nálunk is a 20. században került elő. A kiegyezés idején az átlagéletkor még nem érte el a 26 évet, a századfordulóra 39 év. Ebből a férfiak átlagéletkora 36, a nőké 40 év. Számos országban erőteljesen nő az időskorúak aránya, pl. az afrikai országok többsége gyorsan öregszi, de nem öreg.

Az öregedés kérdésének második típusú mutatója a középérték jellegű életkor. Tanulságos áttekinteni azt, hogy milyen sokszínű a területi megoszlás. A világ népességének a harmada gyermekkorú, és csupán alig 10% az idősek aránya. A fejlett és a fejlődő világ életkor szerinti összetételének az eltérései jellemezhetők a lakosság korcsoportai változásával és az átlagos életkor változásával. Az ún. medián²⁹ életkor a fejlett régióban 34 év, a fejlődő országokban 22 év. Az afrikai kontinensen legalacsonyabb a medián kor: 17 év. A háború után még a két régió értéke közelebb volt, mára jelentősen eltér, ami megmutatkozik az eltartási arányokban is. Az eltérés úgy következett be, hogy a fejlődő világban alig változott a medián év, míg a fejlett világban számottevően emelkedett. Különösen fontos annak a figyelembe vétele, hogy miként viszonyul az idősek aránya a munkaképes lakossághoz. Míg a fejlett világban 100 munkaképes korúnak 63 főt kell eltartania, addig a fejlődő világban már ennél 10-zel többet. Természetesen ez a mutató nemcsak a demográfiai folyamatokra van hatással, hanem azokra a munkaerő-piaci keresleti arányokra is, amelyek a munkavállalást befolyásolják. A demográfiai tényezők kisebb szerepet játszanak abban, hogy a foglalkoztatás miként alakul, mint a piaci kereslet és kínálat alakulása. A kontinensen, a legidősebb lakossági összetétel Nyugat- és Észak-Európában él.

A középértékek felfelé kúszása is jelzőszáma egy társadalom általános öregedésének. A szám lassan módosul, és kisebb érzékenységet mutat, mivel a lakosság egészére vonatkozik. A hazai átlagéletkor 39 év, ami az európai felső harmadba sorolható. Európának vannak olyan térségei, ahol az átlagéletkor már 47 év fölött van, és vannak olyanok, ahol csak 20 év. A legfiatalabb Izland, Albánia, Macedónia, Románia, Finnország és Lengyelország. Élesen válnak el a keleti és a nyugati régió országai, amely a demográfiai tartalékok alakulására utal.

Az elmondottakból két dolog kiemelt jelentőségű. Az egyik az, hogy Magyarország nemcsak topológiai, hanem funkcionálisan is olyan helyzetben van, amikor felveszi a nyugati régiókra jellemző csökkenő termékenységet, ugyanakkor megtartja a keleti régióra jellemző magas

²⁹ A medián életkortól fiatalabbak és idősebbek száma megegyezik.

halandóságot. Magyarország népesedési folyamatai tehát átmenetet képeznek a nyugati és a keleti típusú termékenység és halandóság között. Ez a lehető legrosszabb konstellációja a két faktornak, ami nem csupán a népességszám csökkenéséhez, de a népesség elöregedéséhez is vezet. A másik az, hogy a termékenységi magatartás, erősen döntésfüggő folyamat, és ehhez a döntéshez növekvő számú eszköz áll rendelkezésre. A döntés lehet államilag szabályozott, mint az abortusztilalom, és lehet egyéni meggyőződés alapján álló, mint a vallási magatartás. A politikai szinten hozott döntések, akkor képesek hatékonyan működni, ha a két döntési szint – állami és egyéni – egymáshoz közelítő célokat fogalmaz meg.³⁰ A népesedéspolitikai is akkor hatékony, ha többirányú egyetértésen, konszenzuson alapul. A demográfiai események alakulását befolyásolja az ország kultúrája, életszínvonala és az emberek tudatos döntési készsége. Az egyes emberek mennyire képesek elfogadni, és részt vállalni azokban a népesedési célokban, amelyeket a kormányzatok kitűznek?

Az öregedés harmadik jelzőszáma az eltartási arány, amelyet függőségi aránynak (dependency ratio) is neveznek, s a társadalombiztosítási hányadok, a generációk eltartási terhének kiszámításában alapvető gazdasági szerepet játszik. Ez a mutató – az eltartási vagy függőségi arány – két részből áll: az egyik a fiataloknak, a másik pedig az időseknek az eltartása. Kitűnik a megközelítésből az a tény, hogy a középső generációnak két generáció felé kell helytállnia, hiszen mind a fiatalok, mind az idősek támogatása, ill. eltartása feladata, ezért kiemelten fontos, hogy élethelyzetük stabil legyen.

A fejlett országok társadalmára általánosan jellemző, hogy a nagyobb eltartási részt az idősek jelentik és kisebb hányadot a fiatalok. Nálunk 100 munkaképes korúra 67 eltartott fő jut, ebből 22 fő gyermek, a többi öreg. Az öregedés folyamata nemcsak összetételbeli, de élettartambeli változásokat is tükröz.

A hazai átlagos életkor az elmúlt 125 év alatt 12 évvel nőtt. 1870-ben 25,6 év volt, közel azonos a két nemre. Az elmúlt száz év alatt a gyermekkorúak aránya felére csökkent, a középkorúak aránya enyhén nőtt. A 60 év feletti aránya a lakosság közel 20%-a. Jelentős területi elérések tapasztalhatók. 100 gyermekkorúra Budapesten 141, a községekben 109, a városokban pedig 92 idős ember jut. A legöregebb megyének Békés és Heves mondható. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Győr-Moson-Sopron a három legfiatalabb.

Egy adott népesség kormegoszlását több demográfiai jelenség kölcsönhatása határozza meg. A magas termékenységű területeken fiatalos kormegoszlást találunk, és ehhez gyakran magas halandóság is kapcsolódik, így az utánpótlás magas aránya miatt őket az elöregedés problémája kisebb mértékben érinti. A vándorlók eltérő életkor szerinti összetételéből következően, az elvándorlás közvetetten elöregedéssel, a bevándorlás fiatalító hatással jár együtt. A vándorlók életkor szerinti összetétele lényegi, életkort módosító hatással van a helyben élő népességre. Ez a közvetett hatás egy későbbi időpontban jelenti a követett hatást, a demográfiai összetevők megváltozását.

4. 4. Családi állapot

A területi elemzésekben a családstatistikának csak néhány vonatkozásban (pl. a családnagyság, taglétszám és családi, rokoni szerkezet) van jelentősége. Napjainkra egy háztartás már egy

³⁰ A public issue (a közösségi elvárás) és a self fulfillment (az egyéni elégedettséget jelentő helyzet) közelít.

családot is jelent. Ma a háztartások túlnyomó többsége olyan családháztartás, amelyben a családfő/háztartásfő az aktív kereső.

Nem minden országban van családstatistika, de megállapítható, hogy a fejlődő országokban a társadalmi-térbeli zártság következtében, magasabb a házások aránya. Magyarországon az elmúlt évszázad során megfigyelhető volt a nőtlenség/hajadonok arányának csökkenése, valamint az elváltak és özvegyek arányának növekedése, ami a házások hányadának csökkenésével járt együtt. A magyar családok átlagos nagysága – az egyedülállók arányának növekedésével – jelenleg 2,4 fő körül alakul.

A családháztartás-statisztika a lakosság állapotra jellemző részének a legfontosabb adata. Célja, hogy megismertesse a családháztartás jellemző méretét és struktúráját. A család házasársi, élettársi kapcsolaton alapuló vagy vérségi összetartozást jelent. A családi állapot mellett, életünket végigkísítő egyik legfontosabb folyamat a család épülése, növekedése, amelynek ciklusai számos más esemény bekövetkezését is valószínűbbé teszik.

A kedvezőtlen hazai demográfiai folyamatok következményeként a családok száma az 1980-as hárommillióról visszaesett, és 2,8 millió körül alakul. Alig változott az elmúlt évtizedek során az, hogy a családok 85%-a házaspár (gyermek nélkül vagy gyermekkel), a többi egy szülő gyermekkel. A rurális vidékeken valamivel magasabb a házaspárok aránya. A 100 családra jutó gyermekek száma az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkent, jelenlegi értéke: 107. A családok közel fele abban a családépítési ciklusban él, hogy vagy még nem született gyermekük, vagy a gyermekek már felnőttek, és elhagyták a szülői házat. Csökkenő arányban, de még a családok 53%-a gyermekével él. Azoknak a családoknak az aránya, amelyek három vagy több gyermeket vállalnak, csak 5%. A nagycsaládok számottevő csökkenésével függ össze, hogy az átlagos családnagyság visszaesett. Uralkodóvá vált a kétgyermekes családmodell.

A családon belül a kereső és eltartott arány elemzése ugyancsak részét képezi a családstatistikának. Jellemző folyamat a korábbi egykeresős család helyett, a kétkeresős modell megjelenése.

A háztartás fogalma alatt a közös kiadáson élők összességét, egy vagy több család együttélését, továbbá az egyedülállót értjük. Jellemző, hogy a fiatalok önálló lakhatásra törekednek, és kevés a többgenerációs együttélés. A háztartások hazai száma folyamatosan nő, eléri a 3,9 milliót. Különösen a városi területeken igaz, hogy a 80-as években még nőtt a lakások száma, ezzel új és önálló háztartások is létrejöttek. 1981 után a népességcsökkenés hatással volt a háztartásban élőkre is. A családösszetételnél jobban változott a háztartások összetétele. A háztartások 70%-a egycsaládos, 25%-a egyszemélyes, a két főt meghaladó és egyéb kategóriába sorolható típus közel azonos arányú. A legutóbbi népszámlálás alkalmával a 100 háztartásra jutó személyek száma 309 fő volt. Emelkedő taglétszám szerint, a háztartások megoszlása 25, 28, 20, 19%-os arányt mutat.

Az Európán kívüli országok közül a háztartás nagysága Észak-Amerikában hasonló az európaihoz, sőt az USA-ban még az itteni átlagnál is kisebb. Japánban az átlagos háztartás mérete eléri a 3 főt. A fejlődő országokban nagyobbak az eltérések, főként a mohamedán országokban élnek együtt nagy közösségek. Például Algéria és Pakisztán jellemzően 7 fős háztartással rendelkezik. De hasonló a török, egyiptomi vagy indiai helyzet is. Kínában és a latin-amerikai országokban már kisebb ez az érték. A családnagyság számos fogyasztási szokást meghatároz, a taglétszám visszatükröződik a lakások méretében, szobaszám szerinti összetételében is. Például a szingli háztartások aránya a világ fejlett régióiban nő, és ezzel új fogyasztói szokások jelennek meg.

4. 5. A népesség lakáviszonyai

Mindennapi életterünk a lakás, az életminőség fontos összetevője. A népszámlálások alkalmával van lehetőségünk arra, hogy ezzel a statisztikával részletesen foglalkozzunk. E témában gyors változások nincsenek, így elegendő a mutatószámokat hosszabb időtávra és nagyságrendileg ismerni. Tény az, hogy adott települési vagy területi adat elemzése során – pl. Általános vagy Részletes Rendezési Terv készítése – szükséges megismerni a lakásépítéssel, -megszűnéssel kapcsolatos statisztikát.

A számbavétel két oldalról történik. Egyrészt az épületekre vonatkozó jellemzők alapján, ekkor az épület jellemzőinek leírása fontos; másrészt az épületben lakók lakáskörülményei szempontjából, ekkor az életkörülmények meghatározása lehet a célunk.

Az épületek számbevétele építési év, tulajdonviszony, rendeltetés, beépítési magasság szerint történik. A lakásépítés üteme az elmúlt évtizedekben évente 12–13% körül mozgott. Területileg a városokban többet, a községekben ennek a harmadát építették. A lakásépítési ütem visszaesésével közel ugyanannyi lakásról, mint háztartásról beszélhetünk. A lakásokon belül csak 16% az egyszobások aránya, közel fele kétszobás és a maradék többszobás. Bár jelentős arányt képviselnek az egyszobás lakások, mégis a családtagok különélésre irányuló törekvései ennél gyorsabban alakulnak. Így az egyes települések esetén külön célszerű vizsgálni a lakáspiacot.

Alapelv az, hogy a családi életciklus alakulásának megfelelően jelentkező igényekre célszerű a lakásstruktúrát alakítani. Fiatalkorban a központi részeken, garzon jellegű és szolgáltatásokhoz közeli; 30-45 éves korban kertes, nagyméretű lakások szükségesek, idős korban magas szolgáltatással rendelkező kis lakások. A lakásstruktúra és a lakhatás iránti igények közelítése azt jelenti, hogy megfelelő mobilitás valósulhat meg. Hazánkban az állami tulajdonú lakások aránya a kontinens többi országához viszonyítva is igen magas, ami arra utal, hogy a korábbi rendszer hosszú várakozási ideje után a lakás piaci áru lett, eltérően a korábbi szociális lakáshoz jutástól. Különösen magas az állami tulajdonú lakások aránya (egynegyede) a fővárosban. Enyhülő laksűrűség jellemzi a településeket, a legtöbb városias régióban megindult a belső területek fellazulása, az emberek a zöld területek felé költöznek. De a lakásokon belüli zsúfoltság is enyhül, 100 szobára csak 115 fő jut. A lakások kb. 8%-a országos átlagban ma sem lakott, de Budapesten ez az arány kétszeres. A város belső területeinek a felújítása tehát egyfelől jelenti a lakott területek sűrűségének a fellazítását, másfelől a rehabilitált területekre olyan társadalmi összetétel kerül, amely hasonló élethelyzetben van, és hasonló fizetési kondíciókkal rendelkeznek.

A lakásban élők körülményei szempontjából a lakott lakások döntő hányada magántulajdon, ennek is a fele a községekben van. A lakások növekedése a tulajdonosi kategóriában következik be, amelynek a felelőssége nem nyilvánul meg a lakásgazdálkodás, a karbantartás terén. A lakások felszereltsége, vezetékes vízzel való ellátottsága Budapesten szinte teljes, a községekben kétharmad. A többi ellátottsági forma (gáz, csatorna) együttesen azt jelzi, hogy a lakások kb. 40%-a nevezhető összkomfortosnak.

4. 6. Kulturális jellemzők

Érzékelhetően növekszik azoknak az elemzéseknek a száma, amelyek az életminőségre, a kulturális jellemzőkre vonatkoznak. A jelenlegi statisztikai rendszerezés azonban nem teszi lehetővé azt, hogy az okirati alapú megközelítéseken túllépve a kultúra leírására alkalmas mutatókhoz jussunk.

A népesség kulturális helyzetét az alábbi szempontok szerint lehet elemezni:

- írni-olvasni tudás,
- legmagasabb iskolai végzettség,

- az oktatásban való részvétel.

Az iskolai végzettség mutatóját a megfelelő életkorúak arányában célszerű vizsgálni, ezzel a korösszetétel torzító hatása nem érvényesül. Ugyanis aki még nem érte el az adott iskolatípus befejezéséhez szükséges életkort, attól el sem várható ez a végzettség. Így a 7, 15 és 25 évnél idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége a megfelelő mutató.

Az iskolai végzettségnek két tendenciája jellemző: (lásd **tábla**)

- az iskolai végzettség ebben a században a lakosság növekvő hányadára terjedt ki;
- a lakosság egyre nagyobb hányada szerzett magasabb iskolai végzettséget. Ebből következett, hogy az egyre később született korosztályok iskolai végzettsége magasabb, következményeként az idősebbek iskolázottsága alacsonyabb, mint a fiataloké.

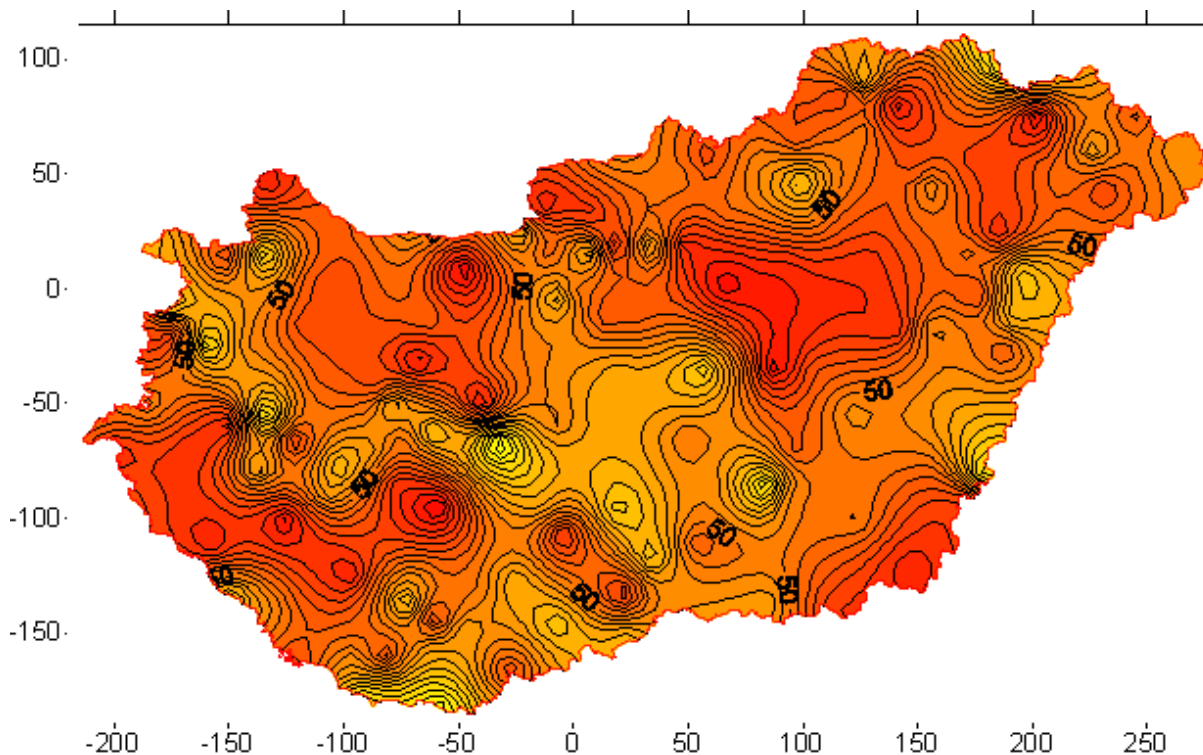
Összességében az iskolázottsági színvonal általános növekedését állapíthatjuk meg. (**tábla**) Ennek ellenére nemzetközi összehasonlításban elmaradunk a fejlett világra jellemző értékektől.

Év	0 osztályt végzett a 10 évesek és idősebbek százalékában	Legalább 8 osztályt végzett a 15 évesek és idősebbek százalékában	Középfokú végzettségű a 18 évesek és idősebbek százalékában	Felsőfokú végzettségű a 25 évesek és idősebbek százalékában
1920	13,0	11,2	4,2	1,7
1930	9,3	12,9	4,7	1,8
1941	6,4	15,1	4,2	1,6
1949	4,8	20,6	5,5	1,7
1960	3,2	32,8	8,8	2,7
1970	1,9	51,4	15,5	4,2
1980	1,1	66,0	23,4	6,5
1990	1,2	78,1	29,2	10,1
1994	0,7	82,3	32,2	10,0
1996	0,5	84,0	33,2	13,0
2001	0,3	85,0	33,4	14,5

Forrás: KSH

tábla A népesség iskolai végzettsége 1920–2001

Az iskolai végzettség mutatója is azok közé sorolható, amelyekről az utóbbi időben számos vita zajlik. A vita tárgya az, hogy az iskolai végzettség mennyiben alkalmas a készségek és képességek bemutatására, és erre a kérdésre csak a végzettséget igazoló bizonyítvánnyal lehet-e válaszolni. Kétségtelen, hogy a végzettséget igazoló okmány alapú számbavétel jól követhető. Számos irányzat mégis igényli, hogy ezeket az adatokat – hasonlóan a munkaerő-piaci értékelésekhez – egészítsék ki a készségek, a tapasztalat és a jártasság megközelítésével.

A fenti ábra a lakosság iskolai végzettség szerinti állapotát mutatja be. (Kiss G.2005) A munkaerőpiacra lépő fiatalabb korosztályok iskolázottsága fokozatosan nőtt. Az ezredfordulóra a 15 évesnél idősebb népesség 84%-a már elvégezte az általános iskolát, 33%-a a középiskolát és a 25-x évesekből a 10%-a a felsőfokú iskolát. A munkaerőpiac törzsét jelentő rétegnek ma már csupán néhány %-a az, aki nem végezte el a 8 osztályt. A képzettek 40–43%-a középfokú, 13%-a felsőfokú képesítéssel rendelkezik. Ezek az arányok valószínűleg tovább javulnak, de még mindig messze elmaradnak a fejlett világ átlagától, ahol középfokú végzettséggel 80–85%-a, felsőfokú végzettséggel 30–50%-a rendelkezik a lakoságnak.

A piacgazdasági átmeneti gazdaságban a foglalkoztatás csak 1993-ban mutatta a válság jeleit, addig a vállalatok belső tartalékaikat élték fel, és az emberi erőforrás a gazdálkodás „puha korlátja” volt. A piaci alapú munkaerő-felhasználásból első lépcsőben azok kerültek ki, akik egyáltalán nem jártak iskolába, vagy általános iskolai végzettséggel sem rendelkeztek. A második lökészerű váltás a 90-es évek közepén volt, amikor a munkaerő-piaci viszonyokban határozott életkori és képességbeli értékvtáltás történt. A képzetlen emberek nehezen jutottak munkához, a 40 év feletiek munkahelyének megtartása, összefüggésben a tulajdonos és technológiai váltás új típusú elvárásával, csak ritkán valósult meg. A hatékony munkaerő-felhasználás és az ismeretek gyors elavulása folyamatos képzési igényvel lépett fel, aminek a 40 év feletieknek csak elenyésző hányada tudott eleget tenni.

A piacgazdasággal és a késztermékekben a hozzáadott érték növekedésével párhuzamosan a humán erőforrás szerepe megnőtt. Az iskolai végzettség szerepe a munkaerő-piaci esélyben, a munkaerő többirányú felhasználásában mutatkozott. Meghatározó jelentőségűvé vált az, hogy valaki hogyan alkalmazza a tudását, és mennyire képes annak frissítésére. Ezekre a megfeleltetésekre a statisztikai számbavétel alig nyújtott információt.

4. 7. A népesség vallás, nyelv, nemzetiség és állampolgárság szerinti összetétele

A lakosság vallási, etnikai és nyelvi összetétele folyamatosan és országonként eltérő módon számbavételezett. A jelzőszámok egy része akár gyorsan is módosul (pl. az állampolgárság), más része (pl. a vallás) állandó. Nehéz értelmezhető idősorokat képezni olyan adatokból, amelyek körülményeknek megfelelően módosuló bevallási hajlandóságon alapulnak. A nemzetközi szervezetek statisztikai ajánlásait az országok saját politikájuk szerint értelmezik, ami nehézségeket okoz az összehasonlításban. A legelterjedtebben alkalmazott kategóriák a következők:

- állampolgárság,
- nyelvi hovatartozás,
- etnikai, nemzetiségi hovatartozás,
- vallás.

Az állampolgárság jelentősége összefüggésben van az átjárható határokkal és az alanyi jogon járó szociális jogosultsággal. Az állampolgárság számbavételezése születés szerinti vagy szerzett állampolgárság alapján történhet. Külföldi az a személy, aki nem az adott ország állampolgára. Állampolgárságot szerző, ún. naturalizált személy az, aki befogadás útján kapja meg az állampolgárságot.

Az elmúlt évtizedekben évente átlagosan 1500–2000 között mozgott a magyar állampolgárságból elbocsátottak száma,³¹ és ennél kevesebben szereztek magyar állampolgárságot. Az érvényes nemzetközi jogi szabályozás szerint egy ország az adott személynek az ország állampolgárságából történő elbocsátásához csak akkor járulhat hozzá, ha más ország befogadási szándékát igazolja. Így nem fordulhat elő törvényen kívüli állapot (hontalanság). Magyarországon 1997-ben regisztráltan 150 000 külföldi tartózkodott, és a tartózkodásra nem kötelezettekkel, illetve jogszerűtlenül tartózkodókkal együtt a huzamosan itt élő külföldiek száma 4–500 ezerre becsülhető.

A nyelvi számbavétel az anyanyelv és a használt, beszélt nyelv alapján történik. Az etnikai hovatartozás regisztrálása bevallás alapján, önkormányzati adatok felhasználásával valósul meg. A legnagyobb etnikai kisebbséget a cigányok alkotják, Magyarországon mintegy 5–700 000 főre becsülik a számukat. Területi eloszlásukra jellemző, hogy megyénként átlagosan a lakosság 2%-át alkotják, de vannak olyan területi egységek, ahol a településen élők túlnyomó többsége etnikai kisebbség, és már összefüggő térséget képeznek. A szociológiai elemzésekben, a mobilitási vizsgálatokban és az életminőség-elemzésekben megnő a jelentősége ennek a mutatóknak.

A vallás szerinti népszámlálási regisztráció azt mutatja, hogy a Magyarországon élők 68%-a római katolikusnak vallja magát, 22%-a református, görög katolikus vagy evangélikus, a fennmaradó 10% más vallású (*Kocsis K.*).

4. 8. A népesség gazdasági aktivitás szerinti összetétele

Az elmúlt években lezajlott politikai, tulajdoni és társadalmi változások egyik látványos aspektusa volt a munka világa. A megelőző évtizedekben nem volt olyan nehéz munkalehetőséghez jutni, ám az érvényesülés lehetőségei korlátozottak voltak, így kevesen

³¹ A legtöbben Németországba emigráltak, ám ott a kettős állampolgárság nem volt tartható, ezért a legtöbben kérték elbocsátásukat a magyar állampolgárságból.

éreztek a munkavégzés megélhetésen túlmutató, érvényesülési, morális jelentőségét. Az elemzések a munka világának csupán a megélhetési oldalával foglalkoztak. Az 1989–93. évi átmenet nem csupán a munkahelyét elvesztő 1,6 millió foglalkoztatottat érintette, hanem azok családját is, továbbá azokra is hatással volt, akik más munkahelyre kényszerültek. A többségnek nem csupán a munkahelye, de a felelőssége is megváltozott azzal, hogy nőtt a tulajdonosi vállalkozások, érdekeltségek száma. A tevékenységhez kötődő üzleti-piaci környezet megváltozása és a tárgyi kommunikációs feltételek módosulása, alkalmazkodást kívánt a résztvevőktől. Gyakorlatilag minden családban új túlélési stratégiát kellett kidolgozni. Ennek járhatlan útja volt a konfliktus- és válságkezelés. A munka világa megváltozott. Az ismeretlen út kevesek által vált követhetővé. Az emberek egy része mások sikerei és kudarcai alapján állította össze új stratégiai lépéseit, amelyben új szemlélettel, megváltozott érdekeltséggel kellett megélni.

A számbavétel módja és a rendelkezésre álló adatok a megváltozott helyzetet csak késve követték. Érvényesült az adatfelvételekre általánosan jellemző megállapítás, miszerint a feltett kérdés, a közölt adat tartalma, már tükrözi az adatgyűjtő hozzáállását.³²

A gazdaságstatisztika az alábbi alapadatokat rendszerezi:

- gazdasági aktivitás szerinti megoszlás,
- foglalkozás,
- foglalkozási ág,
- alkalmazás viszonya, minősége.

4. 8. 1. Gazdasági aktivitás

A gazdasági aktivitás szerinti megoszlás az elemzések során arra ad választ, hogy az egyes személyek végeznek-e munkát, rendelkeznek-e ebből származó jövedelemmel, vagy nem munkából származó jövedelemből (pl. részvények, ingatlan kiadás, tőkejáradék stb.) élnek. A korábbi népszámlálások még arról adtak számot, hogy a számbevett személy jövedelme mely szektorban végzett tevékenységből származik. A gazdasági aktivitás statisztikai alapfogalmait a függelékben találjuk.

A foglalkoztatás területi áttekintésének klasszikus módja a munkaerőmérleg. A nemzetgazdasági munkaerőmérleg minden évben a Magyar Statisztikai Évkönyvben jelenik meg. A területi munkaerőmérlegek felhasználási és forrási oldala később kerül tárgyalásra. A forrás oldalon szerepel az, hogy az adott populáció életkora szerint a munkaképes és azon túli lakosságból mekkora hányad aktivitásával lehet számolni. Ennek összege jelenti a teljes munkaerőforrást. A munkaerő-felhasználás korábban a népgazdasági ágak szerint, majd az ISCO szerint került összeállításra. A forrás és a felhasználás egyenlege jelenti az ingázási egyenleget. A foglalkoztatás és a munka jövedelmekhez kapcsolódó járadékok kérdése, a lakossági letartási terheinek jövőbeli alakulása szempontjából fontos információt hordoz (Agusztinovics 2005). Amennyiben a nem törvényes foglalkoztatás vagy a valósánál kisebb hányadú jövedelem miatt kicsi a járadékot fizetők aránya, nem válik lehetővé a nyugdíjak finanszírozása.

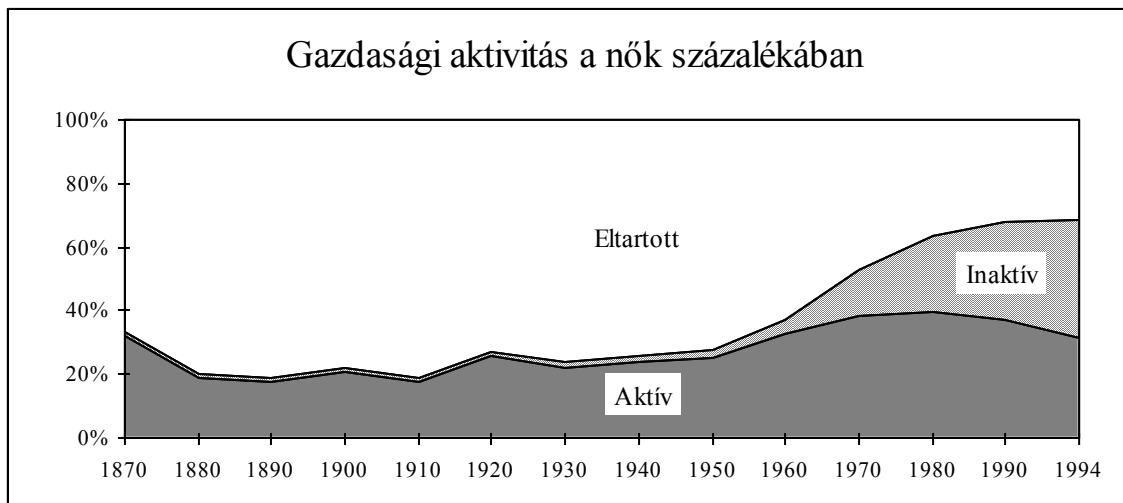
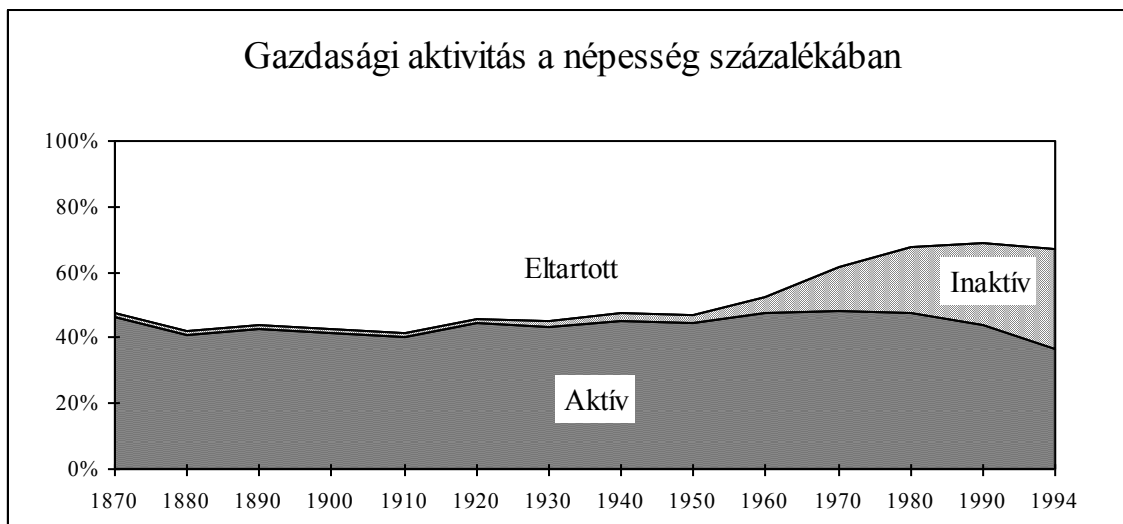
Részben a biológiai életkorhoz, részben a társadalom eltartó-képességéhez igazodva a gazdasági aktivitás életkor szerinti felső határa országonként különbözik. Magyarországon a munkavállalási életkor kezdete 14 év, ami megegyezik sok más ország gyakorlatával, de a felső korhatár eltérő. A

³² Való igaz, nem könnyű új típusú kérdéseket feltenni, és az idősoros elemzés elvárásait is figyelembe venni. A gazdaság szétdarabolódása azzal is együtt járt, hogy nehezebbé vált az egységek követése, az adatok beszerzése. A vállalkozások közel harmada egy naptári év alatt átalakult, ami újabb nehézségeket okozott az adatok beszerzésében.

90-es évek derekán alakították ki azt a rendszert, amely az életkor szerinti fokozatos nyugdíjkorhatárt bevezeti. Az 1948-ban születettek alkotják azt az első kohorszt, akik 62 éves korukban érik el a megemelt nyugdíjkorhatárt. Ez – alkalmazkodva az európai joggyakorlathoz, és alig figyelembe véve a hazánkra jellemző születéskor várható alacsony átlagélettartamot – a korábbi szabályozáshoz képest 7 évvel több munkában töltött évet jelent a nőknek.

A népszámlálás az alábbi fő csoportokat különbözteti meg a gazdasági aktivitás szerint:

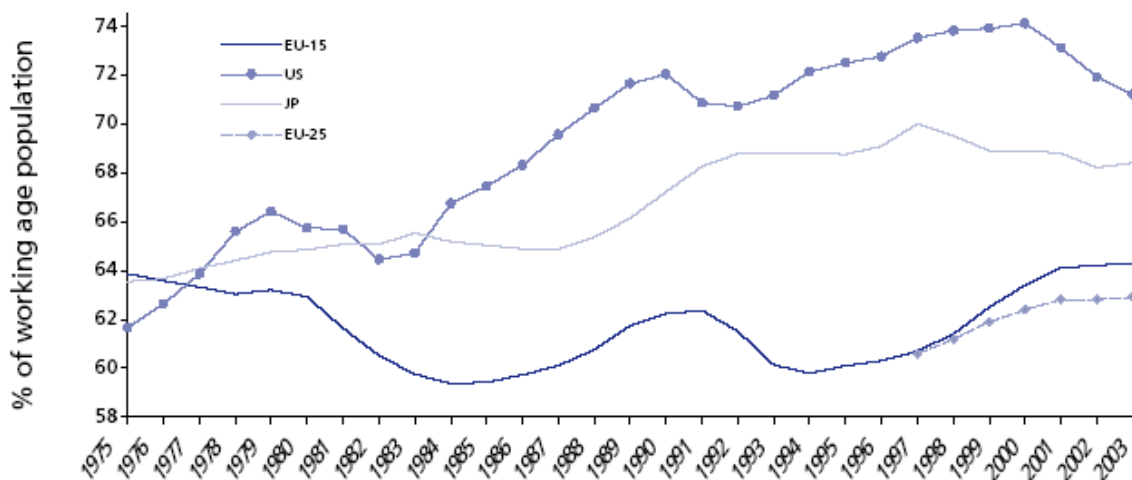
- aktív keresők,
- munkanélküliek,
- inaktív keresők,
- eltartottak.

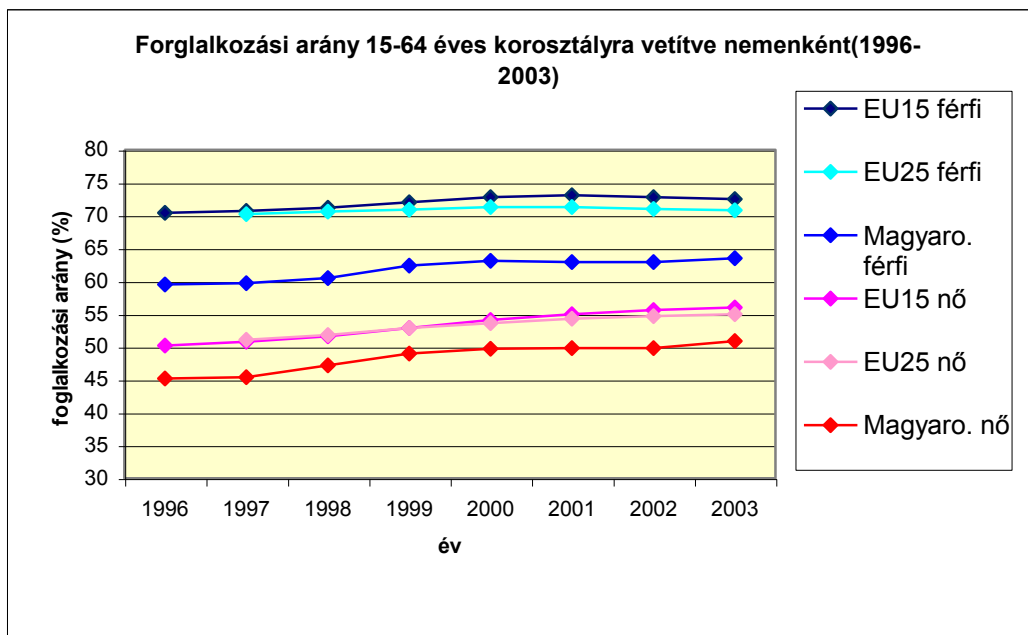

Az **ábra** történelmi távlatban mutatja be, hogy az aktivitás stabil 40% feletti érték után visszaesett, az eltartottak aránya ma már a lakosságnak csak ötödét jelenti, és a 60-as évek óta az inaktívak aránya hasonló hányadra nőtt. A nemek közötti aktivitás számottevő mértékben eltér. Míg a férfiaknál az eltartottak aránya alig változott, vagyis 30–35% között volt több mint száz éven keresztül, addig a nők nagyarányú munkavállalása valósult meg. Különösen az 1980-as évben volt közel 40%-os a foglalkoztatottságuk, azóta mindhárom aktivitási kategória – a dolgozók, az eltartottak és a járadékon élők –, egyenlő hányadban szerepelnek. Ma a férfiak már csak 10%-kal vannak nagyobb arányban jelen a munkaerőpiacon, mint a nők. A II. világháború utáni időszakban úgy módosult a munkavállalás, hogy a kezdetén és a végén csökkent az aktivitás, a férfiaknál stabil és szinte teljes a 25–44 év közöttiek foglalkoztatása. A nőknél az arányok nőttek, de még nem érték el a férfiak szintjét. Kiemelten célszerű áttekinteni az aktív keresők nemek szerinti megoszlását az utóbbi két évtizedben. A keresők legnagyobb tömegét a 40–49 évesek jelentik, és ez a koncentráció az utóbbi időszakban tovább növekedett, s ezzel a munkavállalás ideje szűkült. Nemzetközi összehasonlításban a férfiak foglalkoztatása más országokétól elmarad, míg a nőké ennek közelében van.

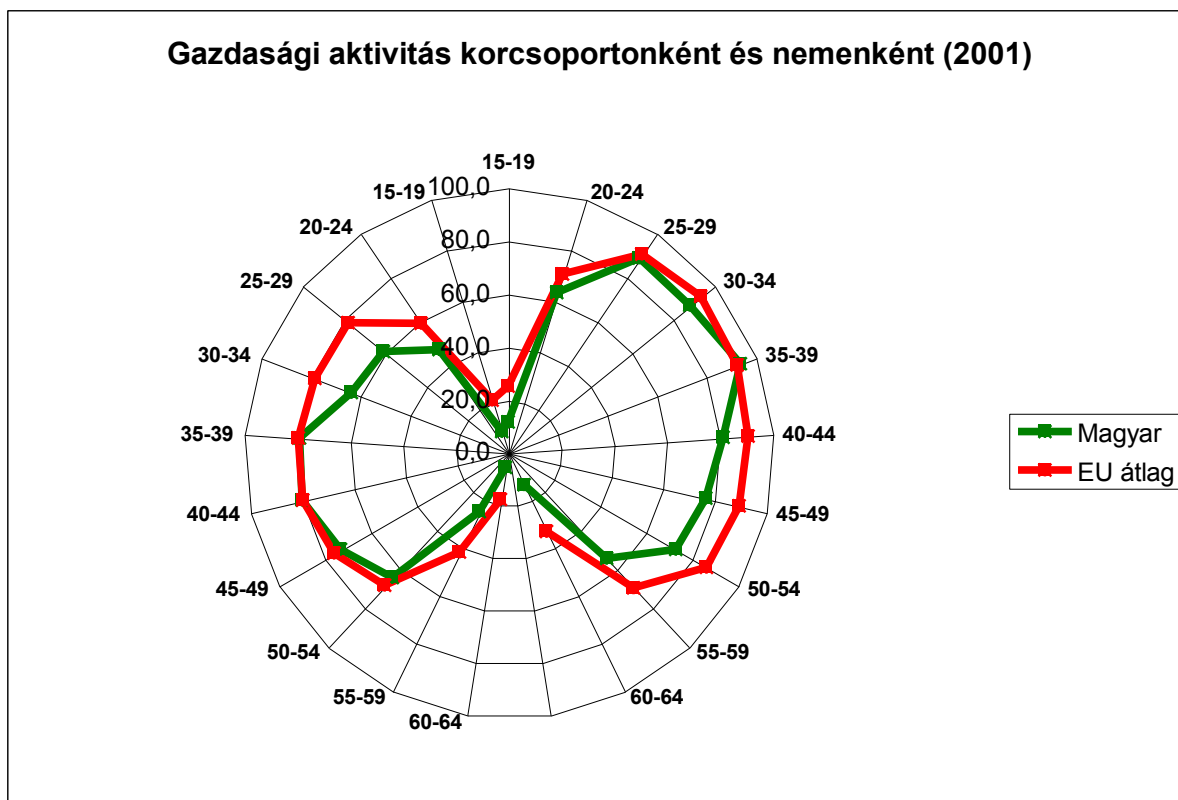
ábra Foglalkoztatási ráta USA, Japán, Eu15, EU25 (1975-2003)

Forrás: Employment in Europe 2004. p:20

Az egyes életkori csoportok és nemek szerinti gazdasági aktivitási arányok alakulása jól mutatja a férfiak csökkenő mértékű aktivitását, és a 20–50 közötti nők emelkedő munkavégzési hányadát. A tanulási időszak kiterjedésével a 15–19 éveseknek csak kis hányada dolgozott.

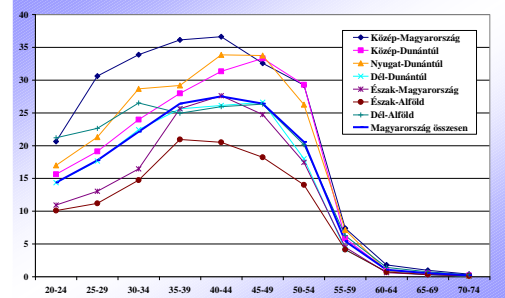
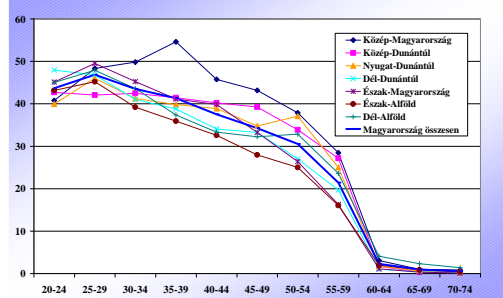

A munka világa azzal is módosult, hogy a munkaerőforrás egyre szűkülő életkori csoportot jelent. A fiatalok között a tanulás, az 50 évesek között a korai nyugdíjazás a 60 év felettiak körében pedig a piaci elvárások miatt alacsony a foglalkoztatás. (lásd tábla adatait.) Szinte 3 életkori évtizedre korlátozódik a munkavégzés, ami a társadalmi eltartási terhekre, az egyéni felhalmozásra jelent kihívást. Az alábbi tábla azt mutatja, hogy életkor szerint miként oszlik meg a munkaerőforrás.

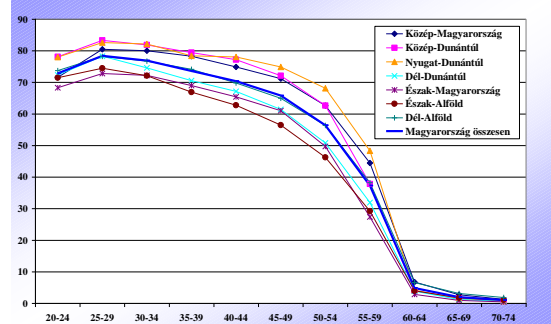
A jelenlegi adatok szerint a 20–50 év közötti férfiak háromnegyede dolgozik, a nők fele 20–55 éves korig, ezen belül a 30 évesek kétharmada. A megváltozott helyzetet valójában akkor érzékeljük, ha az elmúlt másfél évtizedre tekintjük át az aktivitás szintjének életkor szerinti módosulását. Az 1980-as teljes foglalkoztatás után, a piaci viszonyok között bekövetkezett aktivitási szinteket, a kétkeresős modell váltotta fel. A következők, azt mutatják be, hogy a nemekre milyen foglalkoztatási arány jellemző öt éves életkori csoportok szerint.

Az aktivitás változása életkori csoportok szerint mutatja az idős munkavégzésből történő kiszorulást. Látható, hogy a középkorú női munkavállalók száma két-háromszorosára nőtt. A nők között kis részvételű a 20 év alattiak és az 55 év felettek aránya. Ezeket foglalja össze a gazdasági aktivitás korszpecifikus görbéje.

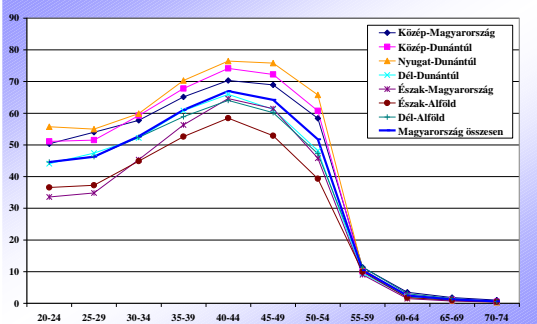
A 8 osztálynál kevesebbet végzett férfiak részvételi arányai, 2001 A 8 osztálynál kevesebbet végzett nők részvételi

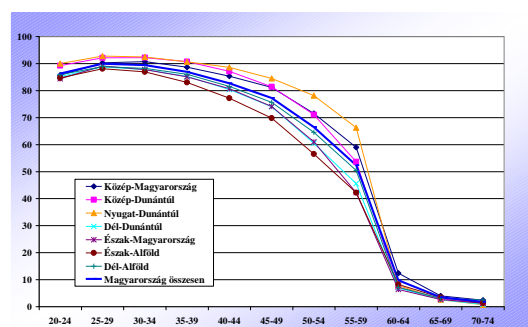
8 általánost végzett férfiak részvételi arányai, 2001

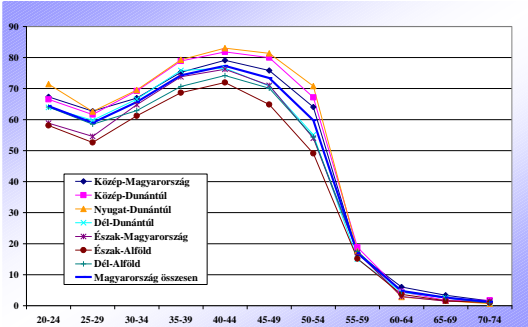
A 8 általánost végzett nők részvételi arányai, 2001

Szakk munkás végzettségű férfiak részvételi arányai, 2001

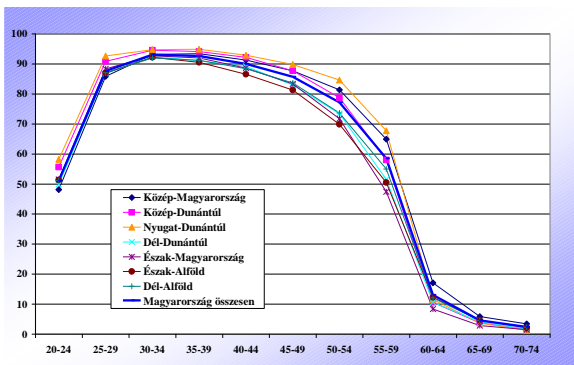

Szakk munkás végzettségű nők részvételi arányai, 2001

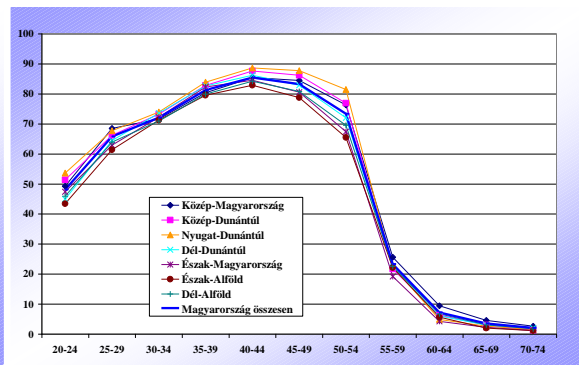

Középfokú végzettségű férfiak részvételi arányai, 2001

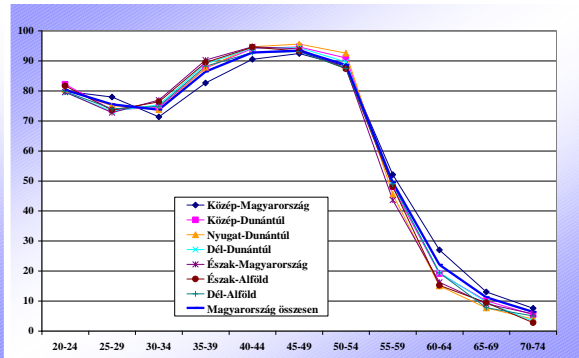
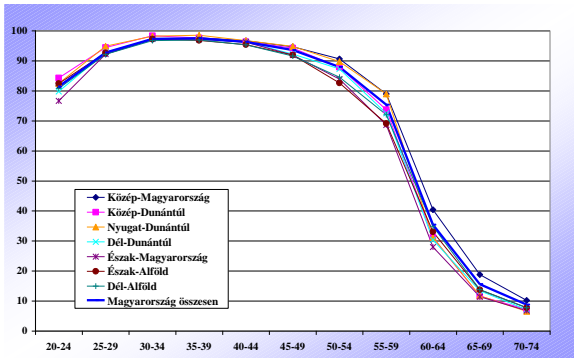
Középfokú végzettségű nők részvételi arányai, 2001

Felsőfokú végzettségű férfiak részvételi arányai, 2001

Felsőfokú végzettségű nők részvételi arányai, 2001

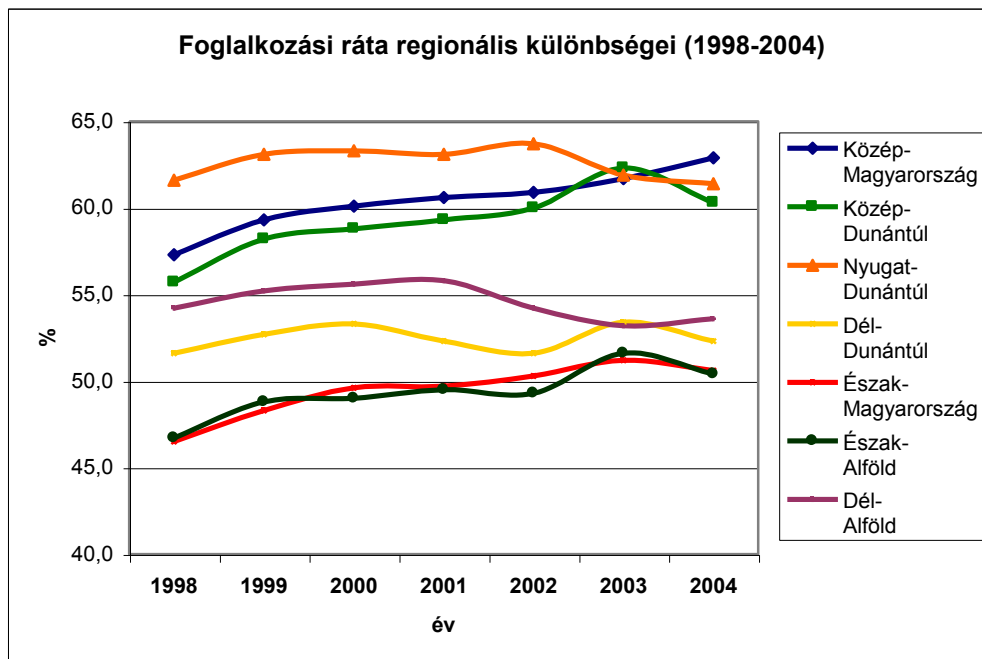
A területi elemzésekben gyakran használt mutató a gazdasági aktivitás, amely a népesség foglalkoztatásban betöltött szerepét kívánja leírni. A demográfiai ismeretek iránti érdeklődés növekvő módon a népesség gazdasági tevékenységére irányul. Az erre vonatkozó adatfelvétel mégis az egyik legnagyobb elmaradást mutatja a valós folyamatok követésétől.

A népesség foglalkoztatási viszonyainak feltárása során általában különböző jelzőszámokat használnak. Az aktív keresők népességszámra vetített mutatója a foglalkoztatási szint. A foglalkoztatási szint nyomon követi a lakosság egészének gazdasági aktivitását, de alakulása az életkor szerinti összetételre és a nemek eltérő arányára kisebb érzékenységet mutat. Ezért a nemek szerinti aktivitási arányok képesek magyarázatot adni az elemzés során arra, hogy miért tér el az átlagostól a terület értéke. A lakosság területi aktivitási eltéréseinek gyakran adja indokát a női foglalkoztatás értékelése. ³³

Az elmúlt időszakban mind a hazai területi értékekben, mind a nemzetközi trendekben különbözött a hazai foglalkoztatási szint. Sokáig a gazdaság fejlettségét jellemző mutatóként tartották nyilván a foglalkoztatási szint mértékét. Minél magasabb volt, annál kedvezőbbnek

³³ Azon települések, ahol ennek a mutatónak a mértéke alacsony, a munkaerő-vonzási központtól földrajzilag távol esnek, a nők tudnak otthon végezhető tevékenységet találni. Tapasztalatok mutatják, hogy azokban a településekben, ahol a nők foglalkoztatása alacsony, a település egészének foglalkoztatási szintje is mérsékelt. Annak ellenére, hogy a nők munkába történő bekapcsolódása közelíti a férfiakéhoz, javasolható, hogy a területi-gazdasági aktivitás differenciáltságának elemzése során a női foglalkoztatás mutatóiból induljunk ki. Számos helybenfoglalkoztatási ok-okozati kérdés ezzel válaszolható meg.

tekintették.³⁴ A mutató az 1980-as népszámlálás idején Magyarországon is elérte a 48,8%-os országos átlagot (egy kereső egy eltartott), de azóta jelentős mértékben visszaesett. A társadalom eltartóképesége szempontjából az aktív keresők arányának csökkenése mellett figyelemre méltó, hogy az inaktívak aránya a lakosságon belül fokozatosan nő. Az 1994-es mélypont idején³⁵ a lakosság 31%-a volt aktív kereső, melynek a lakosság másik kétharmadáról kellett gondoskodnia, azaz egy keresőre közel két másik főnek az eltartása hárult.

A gazdasági aktivitás nem és életkor szerinti összetétel-változása a magyar adatok szerint is tekintélyes volt. Az egy évszázaddal korábbi adatok alapján még a férfiak 67%-a volt aktív kereső, és egykeresős családmódel volt a jellemző. A családfő az apa volt. A nők gazdasági aktivitása 1980-ban érte el a legmagasabb értéket, amikor közel 40%-ra emelkedett. Ettől az időponttól kezdve csökkenés állt be. A két világháború között a férfiak aktivitási rátája még háromszorosa volt a nőkének, napjainkban a két adat közelít egymáshoz. A piacgazdasággal nem csak a teljes foglalkoztatás szűnt meg, megjelent a munkanélküliség, és változott a nemek foglalkoztatása is. A nők ugyanarra a tevékenységre alacsonyabb keresetet kapnak, ami arra készteti a munkáltatókat, hogy férfiak helyett nőket alkalmazzanak. A 15–19 évesek gazdasági aktivitása 43%-ról 13,6%-ra változott, ami kedvező jelenségnek tekinthető, mert nagyobb arányú továbbtanulással függ össze. Hasonló mértékű változás következett be az 50–59 évesek körében, ami azt jelenti, hogy az aktivitás valós időszaka 20 és 50 év közé került. Ez a korábbiakhoz képest kb. 15–20 év csökkenést jelent. Úgy tűnik, hogy a korábbi 45 év munkával töltött időszak helyett, egy időre 30–35 évvel számolhatunk. A nyugdíjkorhatár növekedésével, az egészségi állapot

³⁴ A foglalkoztatás növekedésének pozitív tartalmát egy bizonyos határon túl a szociológusok kritizálták azzal, hogy a családi életben számos hátránya jelentkezik a kétkeresős családmódelnek. Ugyanakkor a jelenlegi alacsony foglalkoztatási szint 35–37%, nem elegendő az eltartáshoz.

³⁵ Bár a gazdasági válság 1992-ben volt, a foglalkoztatásra csak később hatott, a vállalatok tartalékaik hasznosításával átmenetileg nem kényszerültek a foglalkoztatottak létszámának csökkentésére.

javulásával és a munkaerőpiac résztvevőinek kicserélődése után ismét 40 év munkában³⁶ töltött év válik majd jellemzővé.

Az egyes életkori csoportokra – azok gazdasági intenzitása szerint – korszpecifikus arányszámokat képez a statisztika, ami azt mutatja, hogy a megfelelő életkorúak hány százaléka kereső. Ezekből a munkavállalási kor terjedelmére elkészíthető az esemény gyakorisági görbéje. A korszpecifikus adatokból látható, hogy a férfiaknál a legmagasabb foglalkoztatás a 25–39 éves korban 82%-kal valósul meg. (Erről részletesen lásd a területi foglalkoztatás kérdéseinél!) A 40 év fölötti inaktív aránya már meghaladja a 10%-ot. Mindez összefügg az egészségi állapot romlásával, az egészségi okból történő nyugdíjazás liberalizálásával, a nehéz fizikai munkavégzésben résztvevők magasabb arányával, továbbá a fegyveres erőknél foglalkoztatottak számával, akik karkedvezményel mehettek nyugdíjba.

A munkáltatók és a munkavállalók közös cinkossága állt annak háttérében is, hogy az utóbbi időben az emberek már a nyugdíjkorhatár előtt jó néhány évvel igénybe vették a járadékot. További tényező az életkori diszkriminancia, ami a 40 év felettiek és különösen a munkavállalási korban túliak foglalkoztatási lehetőségét szűkítette. A 60–64 év közötti férfiaknak ma már csak 3%-a, az 55–59 éves nőknek pedig csupán 5%-a dolgozik aktívan. Kihívást jelent az a számbavételi kettősség, hogy vannak olyan nyugdíjasok, akik a járadék mellett bizonyos heti óraszámban dolgoznak – 1998-ban számuk mintegy 500 000 fő³⁷. Ők valójában aktív keresők, de egyben inaktívak is, ami kettősséget jelenthet.

A gazdaságstatisztikai számbavétel számára nagy kihívást jelentett az, hogy a legnagyobb foglalkoztatási kategóriává nőttek az egyéni munkavállalók, az ún. önfoglalkoztatók. Közel 750 000 fő volt a csúcson ebben a kategóriában, amelynek alakulása nagyobb mértékben a gazdasági szabályozóktól, kisebb mértékben a vállalkozási kedvtől függ. A vállalkozások elindításában a hazai hajlandóság magasnak értékelhető. A kis- és középvállalkozások jövőbeni termelési és piaci stabilizálódása azért is fontos, hogy munkaerőt felvevőkké váljanak.

4. 8. 2. Foglalkozások

A 80-as években a gazdaságstatisztikai számbavételnél az ún. ISCO-főcsoportok bevezetése jelentett változást. (Lásd ennek kategóriáit a függelékben!) Korábban a statisztikai rendszerezés a Foglalkozások Egységes Országos Rendszere című jegyzéken alapult (FEOR). Ez a rendszerezés a valósághoz közelebbi információt ad, mint pl. az ágazati felosztás. Nagyobb területi egységre közli a mikrocenzus, de részletesebb vagy aktuális adatokat a terület bejárás alkalmával lehet gyűjteni. Az elmúlt évek során a magasan kvalifikáltak aránya a munkaerő-felhasználásban megnőtt, különösen az önálló alkalmazást igénylő tevékenységekben. A képzettséget nem igénylő munkavégzés aránya visszaesett, a mezőgazdasági és az ipari munka vesztese volt ennek az

³⁶ A munkában töltött évek mellett megnő a jelentősége a munkával töltött óráknak. Ismeretes, hogy a fejlett országokban bevezették a heti 35 órás munkaidőt, ami hosszabb munkában töltött év esetén is összességében kevesebb munkában töltött időt jelent.

³⁷ Más országokban már jobban felismerték a nyugdíjasok foglalkoztatásának a lehetőségét. A hazai magas társadalombiztosítási járulékfizetés miatt nő az érdeklődés a nyugdíj melletti munkavégzés iránt, ami nem csak gazdasági, de mentális szempontból is támogatandó.

időszaknak. A főcsoportok első hányada (1–4-ig) a szellemi munka arányát jelenti, amely szerepe a tudásgazdasággal megnőtt. (Búzás Norbert 2005)

A foglalkoztatás tevékenység szerinti értékelésében korábban az ágazati felosztást használták, de ezek nem vonatkoztathatók a tevékenységre. Elterjedt mutatószám a szellemi és a fizikai tevékenységet végzők aránya. A szellemi munkát végzők aránya utal a termelés, a termék, a szolgáltatás értékébe befektetett–hozzáadott szellemi értékre. Minél nagyobb hányadú és magasabb szervezettséget és tudást igénylő munkával alakítják át a nyersanyagot termékké, annál inkább nő annak piaci értéke. Ebből adódóan a szellemi tevékenységet végzők aránya a gazdasági fejlettség egyik fontos mérőszáma.

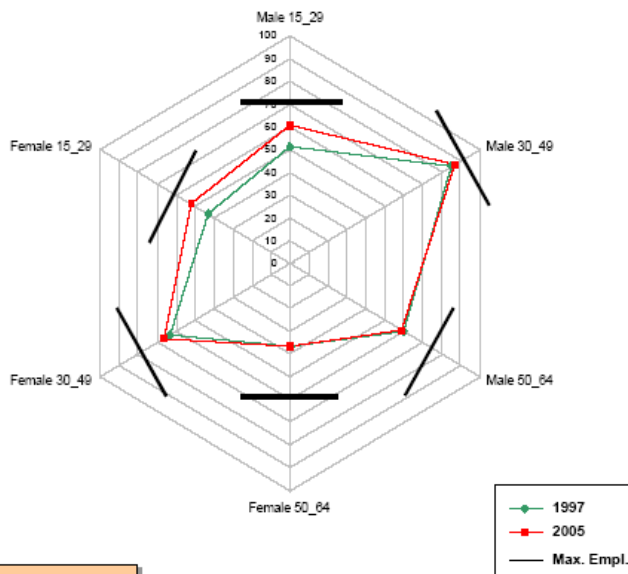
Magyarországon a szellemi munkát végzők aránya harminc év alatt megkétszereződött, és elérte a 40%-ot, ami azonban a fejlett világ arányaitól még mindig elmarad³⁸. www.demographic.hu

A következő ábra azt mutatja be, hogy az Unió egészében a munkaerőforrás három fő korcsoportjában, nemekre bontottan miként változott a foglalkoztatás és a teljes munkaidőre történő átszámítás esetén. A felső ábrán szereplő fekete vonal azt mutatja, hogy mi lenne az az elméleti legmagasabb aktivitás, ami az adott életkorban lehetséges lenne. Pl. 15–29 éves férfiak között 70%, az ugyanilyen korú nők között 60%. Mivel ebben az életkori csoportban a részfoglalkoztatás aránya magas, így a teljes munkaidőre átszámítva az „elvárt érték”, magasabb lenne. 1997 és 2005 közötti elmozdulást a fiatal korosztályoktól és a középkorú női aktivitás növekedésétől várják.

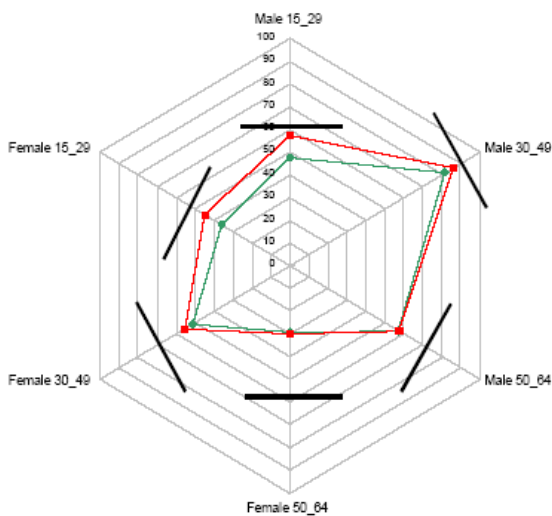
³⁸ Az információs és tudásbázisú társadalomról szóló közlemények a fizikai dolgozók arányát 6%-ra becslik a következő tíz évben.

EU 2 - Employment rates per gender and age group
European Union

a - Standard employment

b - Equivalent Full time

A fizikai foglalkozásuk ehhez komplementer jelleggel kapcsolódnak, ami még napjainkban is közel kétharmadát jelenti a dolgozóknak. De 1970-ben a fizikai munkát végzők aránya az összes foglalkoztatottból meghaladta a 70%-ot is, majd a technológiai változásoknak megfelelően ez az arány mérséklődött.

Számottevően megnőtt az önálló foglalkozásuk aránya. 1990-ben az aktív keresők 5%-a minősült önállónak, ez az arány 1996-ban 15%-ra növekedett. Érdekes kategóriaváltást jelentett a hazai viszonyokban a segítő családtagok korai 90-es évekbeli "eltűnése", akik a megelőző évtizedben a foglalkoztatottak harmadát is elérték, összefüggésben a mezőgazdasági eltartóképességgel. Az urbanizálódás és a mezőgazdaság átszervezésének hatására a részarányok néhány százalékra estek vissza, és más ágazatban jelentek meg.

A foglalkoztatásban a tulajdonviszonyok változása és a munka hatékonysága, stílusa, markáns új elvárást jelentett. A munkavállalók fele ma már a nem állami tulajdonú szektorban dolgozik. Negyedüket a nemzetközi érdekeltségű cégek foglalkoztatják, ahol a munka hatékonyságában történtek a legnagyobb változások. Az egyéni és kisvállalkozásokban a rugalmas alkalmazkodás jelenti a folyamatosan jelentkező kihívásokra adható választ.

4. 8. 3. Foglalkozási ágak

A foglalkozás mellett a foglalkozási ág határozza meg jelentősen a társadalmi-gazdasági összetételt. A csoportosítás alapja az a statisztikai számjelrendszer, ami a Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszerén (TEÁOR) alapszik. A piacgazdaság megjelenése és az új adórendszer megalkotása kihívást jelentett e rendszer számára, mivel minden tevékenységet magába kellett foglalnia. Az ennek megfelelő áfa-besorolás szerint az SZJ (Szolgáltatások Jegyzéke) és az ITJ (Ipari Termék Jelzőszám) számokra, valamint a VTJ (Vámtarifa Jegyzék) elkészítésére és karbantartásaira is szükség volt. A vállalkozás megindításakor minden vállalkozónak tudnia kell, hogy milyen tevékenységet indít, annak mi a jelzőszáma, ezt a számláján fel kell tüntetni, az ahhoz tartozó áfa-értékkel együtt. Minden gazdasági egység tevékenységi besorolásának az alapja az általa megjelölt fő tevékenység.

A korábbi statisztikai rendszerezés népgazdasági ágak szerint történt. Ez az adatközlés nem tette lehetővé a szellemi és fizikai tevékenységek valós megkülönböztetését. Jelentős összetétel-változást a mezőgazdaság csökkenése jelentett. Észak- és Nyugat-Európában csupán a foglalkoztatottak 4%-a, de Kelet-Európában a munkavállalók negyede volt ebben az ágazatban foglalkoztatva. Az ipar a kontinensen kis eltéréssel negyedét foglalkoztatja a dolgozóknak. A hazai ágazati összetétel ma már közelít a fejlett társadalmakra jellemzőhöz.

Magyarországon az aktív keresők megoszlása ágazatok szerint a századforduló óta követhető nyomon.

Év	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Közlekedés	Kereskedelem	Szolgáltatás	Egészségügy	Közigazgatás
1900	13,0	1,9	61,1	2,5	4,8	7,1	2,2	7,4
1910	16,1	2,2	55,2	3,6	5,6	8,2	2,4	6,7
1920	14,2	1,6	59,7	3,7	5,4	6,8	2,7	6,4
1930	17,6	2,6	54,3	3,4	6,4	7,2	3,0	5,5
1941	19,6	2,2	51,5	3,6	6,3	6,5	3,0	7,2
1949	19,4	2,2	53,8	4,4	5,3	3,6	3,7	7,5
1960	27,9	6,1	38,4	6,5	6,3	2,7	5,5	6,6
1970	36,3	7,4	24,7	7,3	8,0	4,0	7,5	4,9
1980	34,0	8,1	18,9	8,1	9,8	5,5	10,3	5,1
1990	31,1	7,0	15,4	8,6	11,0	7,1	13,4	6,5
2001								

Forrás: Statisztikai Évkönyv KSH Budapest

tábla Magyarország aktív keresői gazdasági ágak szerint 1900-2001 (%)

A táblázatból leolvasható, hogy az egyes ágazatok mely időszakban voltak fő foglalkoztatók. Jellemző tehát a mezőgazdaság háború utáni arányvesztése és az infrastrukturális hálózatok építésének fellendülése a 60-as években, a fogyasztói társadalom megjelenése a 80-as években és a négyelemű szektor kiteljesedése a 90-es években. Az egyes ágazatok közötti áramlás követhető,

amely szerint a mezőgazdaságból az iparba áramlás a 60-as években dominált, a terciér és negyedik szektorba történő áramlás az iparból csak az ezredfordulón indult meg.

4. 8. 4. Az alkalmazás minősége

Az alkalmazás minősége szempontjából a személy lehet:

- alkalmazásban álló,
- önálló vagy önfoglalkoztató,
- segítő családtag,
- termelőszövetkezeti tag.

A foglalkoztatás minősége szempontjából lehet:

- a fizikai dolgozóknál szak-, betanított- és segédmunkás;
- a szellemi foglalkozásúak között lehet vezető beosztású, beosztott ügyintéző vagy ügyviteli dolgozó.

Egy adott népesség kormegoszlását több demográfiai jelenség kölcsönhatása határozza meg. A magas termékenységu területeken fiatalos kormegoszlást találunk, és ehhez gyakran magas halandóság is kapcsolódik, így az utánpótlás aránya miatt, őket az előregedés problémája kisebb mértékben érinti. A vándorlók eltérő életkor szerinti összetételéből következően, az elvándorlás közvetetten előregedéssel, a bevándorlás fiatalító hatással jár együtt. A vándorlók életkor szerinti összetétele lényegi, életkort módosító hatással van a helyben élő népességre. Ez a közvetett hatás egy későbbi időpontban jelenti a követett hatást a demográfiai összetevők megváltozását.

A demográfiában használatos eltartási teher példájára alkalmazta *Agusztinovic M. 2005* Közgazdasági Szemle, a **gazdasági függőség** vagy eltartási teher fogalmát. Miszerint Y jelenti a keresőkornál fiatalabb népességet, O jelenti a keresőkornál idősebb népességet, M keresőkorú népességet, ebből F a foglalkoztatottakat és N a nem foglalkoztatottakat.

A foglalkoztatási hányad $E=F/M$

DFR (demográfiai függőségi Ráta) $=(Y+O)/M$

De eltartani nemcsak a fiatalokat és az öregeket kell, hanem a nem foglalkoztatott kereső korúakat is. És őket nem a keresőkorúak, hanem csak a foglalkoztatottak tartják el. Ebből a gondolatból kiindulva képezte a Gazdasági Függőségi Rátát, $GFR=(Y+O+N)/F$.

A három ráta közötti kapcsolat alapján $GFR= [(DFR+1)/E] - 1$

Érdekes számításai alapján a következőt írja a ráták alakulásáról:

	1980	2002	2050	Változatok 2050 -re			
Y*	2855	2182	1547	2302	2850	3307	4016
F	5458	3859		2303	1755	1298	589
N	804	2376					
M**	6262	6235	4605				
O 63+	1592	1783	2590				
Y+M+O	10709	10200	8742				
DFR%	71.0	63,6	89,8				
E%	87.2	61,9		50,0	61,9	71,8	87,2
GFR%	0,96	1,64		2,80	2,07	1,64	1,18

*/ 0-18 évesek, **/19-62 évesek,

Kedvezőtlen esetben a jelenlegi gazdasági eltartás akár kétszeresére is nőhet. A foglalkoztatási hányad mai mértéke esetén is növekszik a gazdasági függőség. Kb 10%-os gazdasági aktivitás növekedés esetén nagytávlatban a maival azonos mértékű eltartásra lehet számítani. Arra a következtetésre jut, hogy a keresőkorú és nem-foglalkoztatottak kvázi járadékot nem-fizetőket számát a jelenlegi felére kellene csökkenteni.

Kérdések

Melyek egy populáció állapot jellemzői?

Melyek a korfa típusai és mit mutatnak be?

Jellemezze a hazai népesedés alakulását 1945-től napjainkig.

Melyek az öregedés jelzőszámai?

Rajzolja le a magyar gazdasági aktivitás nemeként eltérő korszecifikus görbáját.

Mi az ISCO és ISED?

Hol van a munkaerő jövőbeli piacán tartalék?

Rajzolja fel a foglalkoztatás aktivitásában jellemző eltolódásokat.

5. A népesedési folyamat jellemzői

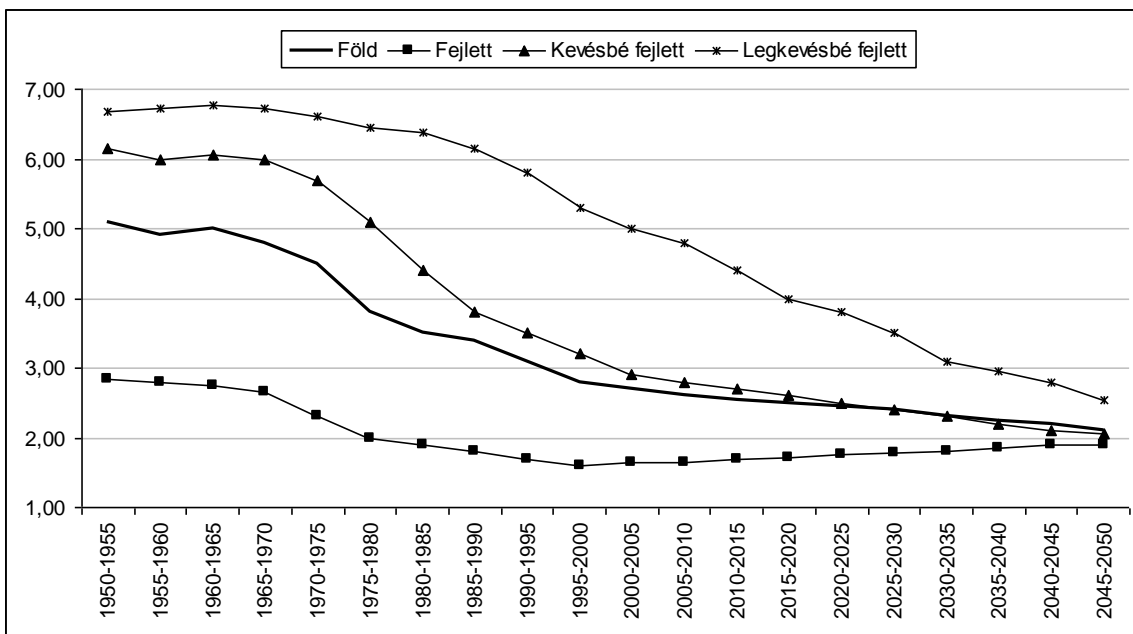
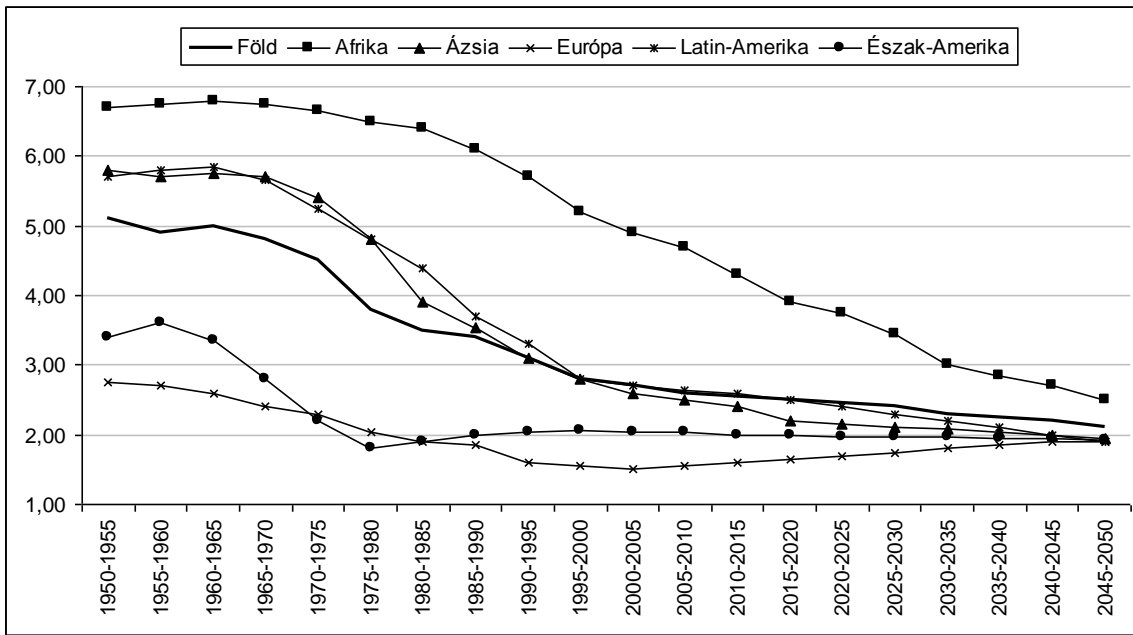
5.1. A globális népesedés jellemzői

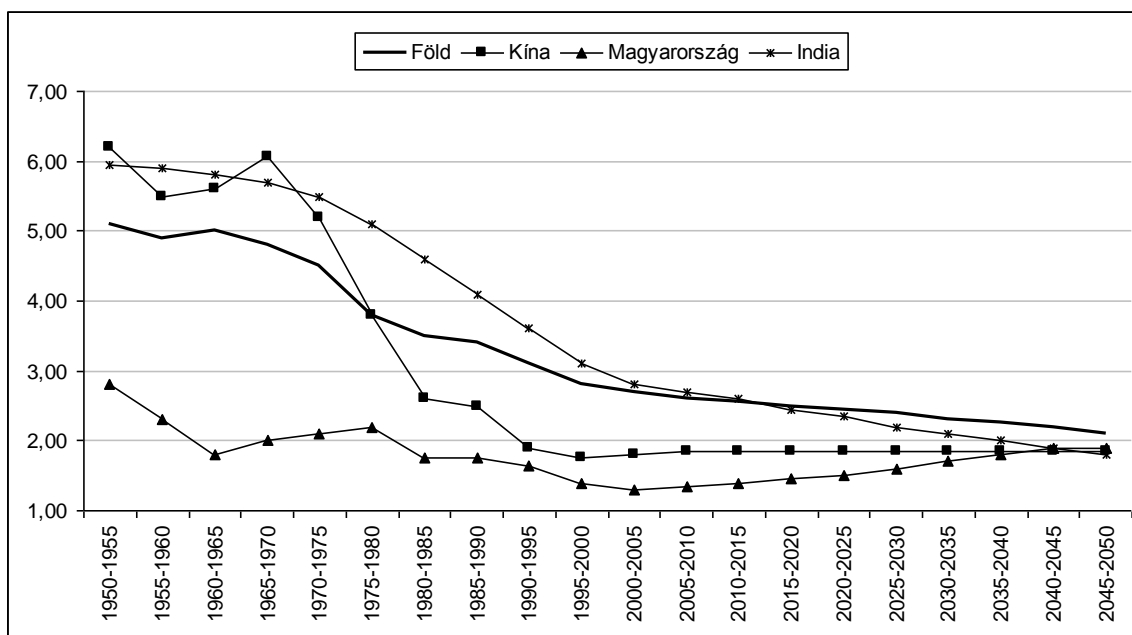
A XX. század második felében a Föld népességének váratlan növekedése, 1,6 milliárdról 6,1 milliárdra, pánikra hangulatot teremtett. Napjainkban a témát azzal a megállapítással indíthatjuk, hogy vége a gyarapodásnak, a növekedés dinamizmusában megtorpanás tapasztalható és a korábbi mennyiségi elemek helyett, meghatározóvá vált az összetételi változás, az öregedés. Megállapítható, hogy fordulóponthoz értünk. Egyidejűleg jellemző a demográfiai átmenet eltérő időszakainak a jelenléte. Egyes országokra a gyors szaporodás és fiatalodás jellemző, miközben másokra, a lakosság fogyása és elöregedése. A várható folyamatokat előre jelezni, megérteni és az erre alkalmas stratégiát kialakítani, igazi kihívást jelent.

A jelenkori népesedési folyamatok a világot két részre bontják;

- Az egyikbe azok az országok tartoznak, amelyek alacsony termékenységgel és hosszú várható élettartammal rendelkeznek. Ezen országok jólét államok, ahol magas a szociális ellátottság szintje, számottevő az emberi tőke értéke, az oktatás kiterjed a lakosság döntő részére.
- A másik csoportba azok az országok tartoznak, amelyek magas termékenységgel rendelkeznek és rövid a várható élettartam, szegénység van és hiányos az oktatás. Azt feltételezzük, hogy az országok utóbbi csoportja a XXI. században olyan fellendülő gazdasági helyzetbe kerül, ami a fennálló hiányosságokat felszámolja. A legtöbb országban a termékenység csökkenése olyanmértékű, hogy már az ún. helyettesítési arány (2,1) alá került.³⁹ 2000-ben a legmagasabb termékenységet a Szaharától délre elhelyezkedő régióban találjuk, 5,3 gyermek/nő. Ennél kevesebb a Közel-keleti országok (4,0) mutatója és Észak-afrikai országok (3,3) Dél és Közép-Ázsiai részek (3,1) Dél-Amerika (2,6) és Pacifikus Ázsia részei (2,5). Ezek mind magasabbak, mint a mi kontinensünkön. Említendő az ún. post-transition termékenységi folyamat, amely a gyermekvállalás visszaesésének megtorpanását jelenti. Az esetek döntő része a női népesség életkori összetételei hatásával hozható összefüggésbe és nem a termékenységi hajlandóság módosulásával.

³⁹ A gyermekvállalási hajlandóság bizonytalanságát a modellezésben az okozza, hogy a születés egyfajta dummy változó, lesz gyermek vagy sem. Példának (*Jeffrey 2002*) azt hozza, hogy egy meteorológus 70%ban adja meg annak az esélyét, hogy várható-e eső vagy sem. Ezt a modellben lesz vagy sem kérdésre egyszerűsítjük le,

. ábra Gyerekszám alakulása 1950 – 2050 között különböző szempontok szerint bemutatva

A legtöbb országban a születéskori átlagos élettartam növekszik, összefüggésben az egészségügyi szolgáltatások bővülésével, különösen a fertőző betegségek felszámolása, és az életminőség javulásával. 1950-ben, a Föld egészére számított várható átlagos élettartam 40 év volt, ami 70 évre nőtt. Kínában 1950-55 között és 1980-85 között 26 évet emelkedett az élettartama. Afrikában ugyanezen idő alatt 38 éves emelkedést regisztráltak. A gyors emelkedés ellenére azt kell mondani, hogy a nagy lakosság számú nemzetek lassú változása, a csecsemőhalandóság magas aránya és a HIV/AIDS terjedése ebben számos zökkenőt okoz a trendekben.

Országok	Gyerekszám 1995-2000	Élettartam 1995-2000	60+ évesek aránya 2000
Föld	2,82	65,00	10,00
Afganisztán	6,90	42,50	4,70
Kína	1,80	69,80	10,10
Magyarország	1,37	70,70	19,70
India	3,32	62,30	7,60
Japán	1,41	80,50	23,20
Hollandia	1,54	77,90	18,30
Nigéria	5,92	51,30	4,80
Norvégia	1,83	78,10	19,60
Lengyelország	1,46	72,80	16,60
Oroszország	1,23	66,10	18,50
Svájc	1,47	78,60	21,30
USA	2,04	76,50	16,10
Jemen	7,60	59,40	3,60

Forrás: United Nations Population Division, Briefing Packet, 1998 Revision of World Population Prospects.

A gyermekek száma, élettartam és az idősek aránya a Föld néhány országában

A Föld megváltozó népesedési helyzete, a dinamikus gyarapodás, számos kutatás elindítója volt. A várható trendeket, részben a Föld eltartó képességével, részben a hatalmi helyzetek

változásával hozták összefüggésbe. Mivel teljes bizonyossággal semmi sem állítható a jövőről, a pánik keltés helyett a helyzet irányítására vonatkozó elemzések látnak napvilágot. Mára már megdőlt az a malthusi elméletek, amelyek a lakosság mértani haladvány szerinti növekedését tartották valószínűnek, és egyértelműen látszik, hogy a nagy népességű nemzetek, mint India és Kína népesedési magatartása fogja a világhelyzetet meghatározni. 1 milliárd feletti populáció demográfiai tartalékai, magas termékenységük mellett hosszabbodó élettartamuk, demográfiai nyomást jelent a többi kontinensre. Azzal, hogy a XX. század második felében tömeges kiáramlás jellemezte határokon átlépő mozgásukat, demográfiai hatásuk felértékelődött.

Ahhoz, hogy a Föld lakossága 1804-ben elérje az egymilliárdot, több ezer évre volt szükség. Újabb 123 év kellett ahhoz, hogy a második milliárdot elérje, és 33 év ahhoz, hogy a harmadik milliárdot, illetve 13 év egy újabb milliárdos népességszám eléréséhez. A jelzések szerint a következő egy milliárdhoz csak 10 év szükséges, ami utal a dinamizmus megváltozására. A prognóziskészítők bizonytalanok abban is, hogy vajon a feltételezett lassulás bekövetkezik-e. Mivel a világ népesedése eddig sem egységesen ment végbe, a jövőben pedig azzal lehet számolni, hogy az egyes földrészek között a demográfiai magatartás még jobban el fog térni, amiből következik a Föld egészére vonatkozó előrejelzések bizonytalansága. Előbb a fejlett régióban ment végbe gyarapodás, majd ezt a szerepet a fejlődő országok vették át. A demográfia átmenet történelmi szakaszairól azt feltételezik, hogy a fejlődő országok kultúrája is elérkezik egy olyan stádiumba, amikor mind a termékenység, mind a halandóság csökken. Ennek bekövetkezését az egyes kultúrákban nem könnyű előre becsülni. Következésként a népesség életkor szerinti összetétele is módosul, ami meghatározza a jövő demográfiai tartalékát.

A demográfiai átmenet univerzalitása és differenciái:

- Minden országban végbemegy, de más időben, más jellegzetességekkel.
- A mai fejlett országokban lassan, fokozatosan.
- A kevésbé fejlett országokban gyorsan, robbanásszerűen
- A korösszetétel lassú átalakulása miatt a folyamat teljes lezárulása a kevésbé fejlett országokban is tetemes időt igényel.
- A demográfiai magatartás megváltozása nem hoz azonnali eredményt, de a változatlanság viszont növeli a népességi problémákat. (*Hablicsek 2004*)

Számos tudósítás foglalkozik azzal, hogy a világ dinamikus népességnövekedésének a Föld eltartó képessége, természeti erőforrásai, milyen mértékben szabnak korlátot. A kitekintések a jelenlegi fogyasztási szokásokat és szinteket vetítik előre. A demográfusok scenáriókat határoznak meg arra, hogy milyen demográfiai tartalékokkal rendelkezik a terület lakossága, a gazdasági fejlettség jellemző magatartási mintáit alakítják ki, ezek mekkora döntési teret jelölnek meg és a stratégiai beavatkozásnak egyáltalán mekkora hatása lehetséges a népesedési folyamatokra. A jövő szempontjából kritikus az a kérdés, hogy a központi népesedési programok és politikák miként közelítenek az egyes emberek jövőbeli elképzeléseihez. Amennyiben túlságosan eltérő a központi cél az egyes emberektől, kevés a remény arra, hogy ezek a programok hatékonyan valósuljanak meg.

Napjainkra az is egyértelművé vált, hogy szükség van a népesség-előreszámítás alapozó tevékenységére. A folyamatok következményeit ismerni akaró, tervező társadalomban egyre nő az előrelátásnak és a felkészülésnek az igénye. Többen mutattak rá arra, hogy az előreszámítások legnagyobb szerepe éppen abban rejlik, hogy képesek egy adott stratégia hatásának előrejelzésére, így egyfajta döntéstámogató modellnek is tekinthetők.

Mind az időtávok, mind az előreszámítás eredményei eltérnek a területi és tartalmi részletezettségben, ami hatással van a felhasználói körre is. Több időtávról beszélhetünk: a középtáv néhány évre szól, a hosszú táv 10–15 évet ölel fel és a nagy távlat 25–40 évre

vonatkozik. A középtávra vonatkozó előrejelzések eredményei részletesek és a döntéshozóknak szólnak, és sürgetik a beavatkozást. A hosszú távú előrejelzések, pedig a nemzeti szintű gondolkodásra hivatottak, emlékeztetve a vezetőket arra, hogy önálló döntéshozó személyekre, individuumokra és azok körülményeinek értékelésére vonatkozik a központilag meghirdetett és anyagilag differenciáló koncepciójuk.

Az előreszámítások néhány feltételezést ennek ellenére még sem nem képesek figyelembe venni:

- az ENSZ előreszámítások nem számolnak például olyan katasztrófa-scenárióval, amely az ökológiai rendszerek felbomlásával következhetne be;
- Az országos előreszámítások többsége még mindig nemzetközi migráció nélkül készül, ami részben az egyes országok által szolgáltatott és a nemzetközi szervezetek által nem vállalt előrelátással függ össze,
- Nem veszik figyelembe az új és innovatív elemeket, az előreszámítás alapjául szolgáló paraméterek korlátozottak. Például a humán szféra minőségi kérdéseivel, alig foglalkoznak.

Ebből következően a hivatalosan megjelenő előreszámítások a népesedési folyamatok alakulásából a jövőre levonható tanulságok számos ponton bizonytalanok, az egyes megállapításaik el sem jutnak azokhoz, akik a jövőbeli feltételeket alakítják. Mondhatjuk ezeket a demográfia struccpolitikájának is, ami az országok többségében valamilyen vonatkozásban jelen van⁴⁰. Már a történelmi idősorok is azt támasztják alá, hogy a lakosság szám változásának nagy ismeretlene, a migráció.

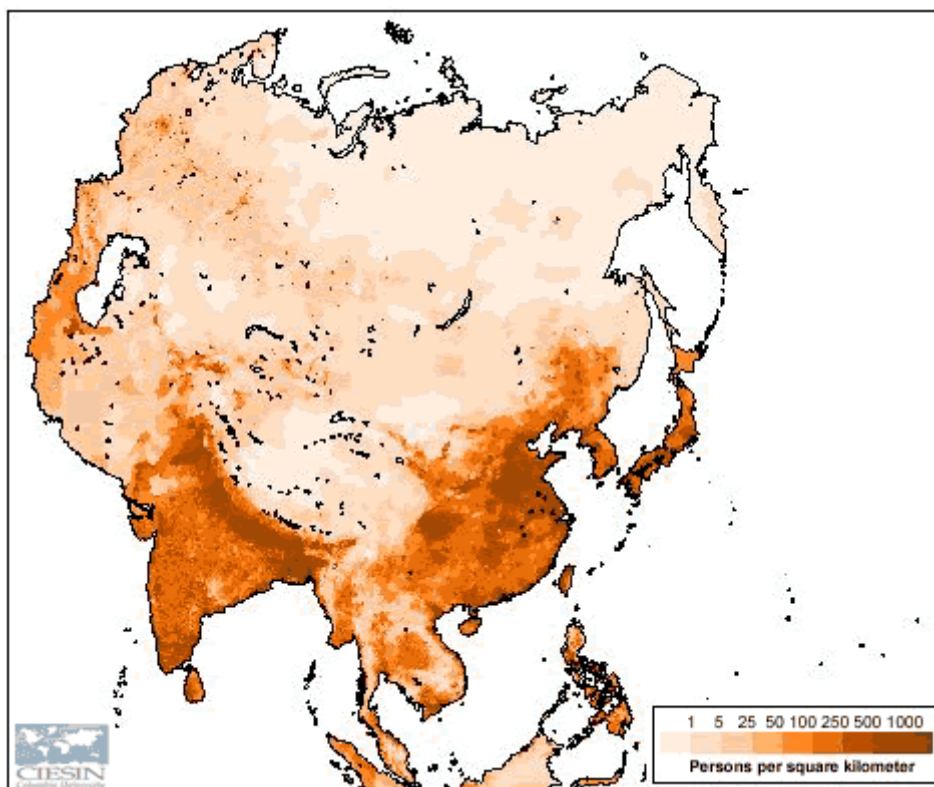
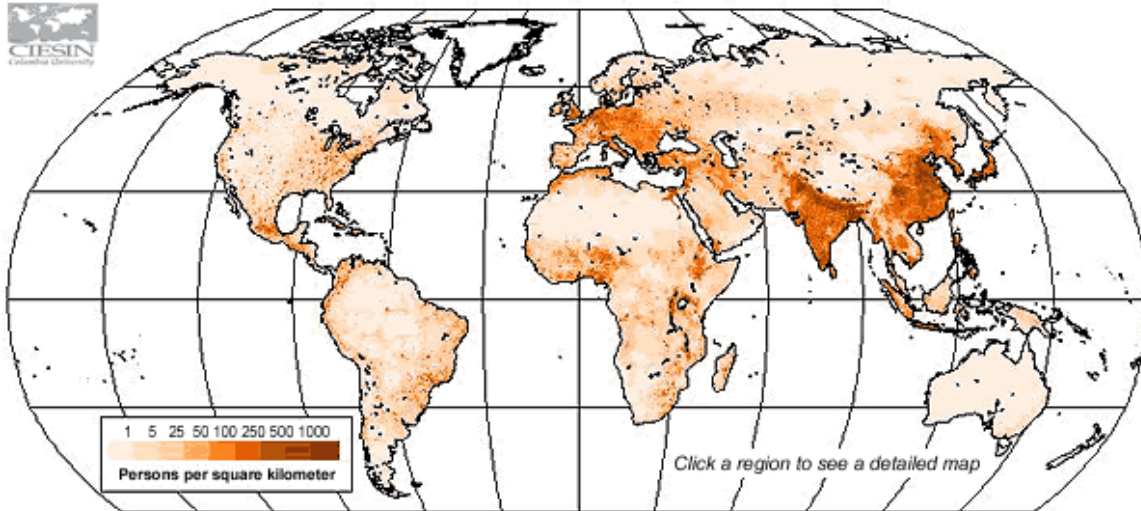
A Föld benépesedését követően, az egyes földrészek népességét a történelmi interkontinentális vándorlás növelte a legnagyobb mértékben. 1650-től az észak-amerikai kontinens lakossága 2 milliőről 280 millióra növekedett. Latin-Amerikáé csak a vándorlásból és annak demográfiai hatásából 11 milliőről 450 millióra nőtt. Az Európai Unió országainak jelenlegi népesedését az is meghatározza, hogy a népességszaporulat 70%-a bevándorlásból ered. Ez nem csak a lakosság számát növeli, de tartósan, 0,5 %-os fiatalító hatást is jelent. (OECD Migration and Demography 1990) Az eredet és a célterületek kultúrája, a migránsok demográfiai magatartása, különösen a kontinentális viszonylatban eltérő, és átmeneti időre van szükség, ahhoz, hogy a korábbi helyett felvegye a célterület demográfiai magatartási jellemzőit. Ennek ellenére a migráció mostohagyermeké volt a demográfiai kutatásnak.

A jövőbe pillantva egyértelmű, hogy a Föld egészét tekintve nem népességfogyással, hanem népességrobbanással kell szembenézni még ma is. Korábban a népességnövekedésnek három várható változatát vázolták fel, miszerint

- A legmagasabb változat 14,2 milliárdban gondolkodik 2130-ra, amikor stabillá válik a népesedés,
- A középső változat a népesség 10,5 milliárdos véglegesnek tartott számának elérését 2110-re teszi.
- Az optimista, a legvalószínűbb változat alacsony értéke 8 milliárd, ami 2070-ben következne be.

⁴⁰ Van de Kaa 1998. utal arra, hogy a nemzetközi vándorlás még akkor sem került figyelembevételre, amikor annak mértéke tömeges volt, csak valamifajta átmeneti, érdekes helyzetnek ítélték meg. Van de Kaa *The joy of demography and other disciplines*. Ed. A. Kuijsten. Thela-Thesis, 1999.

Egyesek arra hívják fel a figyelmet, hogy nem csak a megvalósuló végeredmény, a Föld lakosságának a száma jelenti a változatot, de az oda vezető út is. Hogyan érjük el, hogy ennyi fő legyen? Milyen életkorúból, végzettségükből fog állni ez a világ? Az USA-ban működő World Watch Intézet igazgatója szerint az ún. elviselhető társadalom 2020 táján 6 milliárd fővel is bekövetkezhet, abban az esetben, ha a termékeny népek kormányai okos és céltudatos politikával támogatják az önkéntes családtervezést. Mint az a következő ábrán is láthatjuk, a Föld nagy népsűrűségű térségei azok, ahol magas a termékenység is. LD Népsűrűség a világban

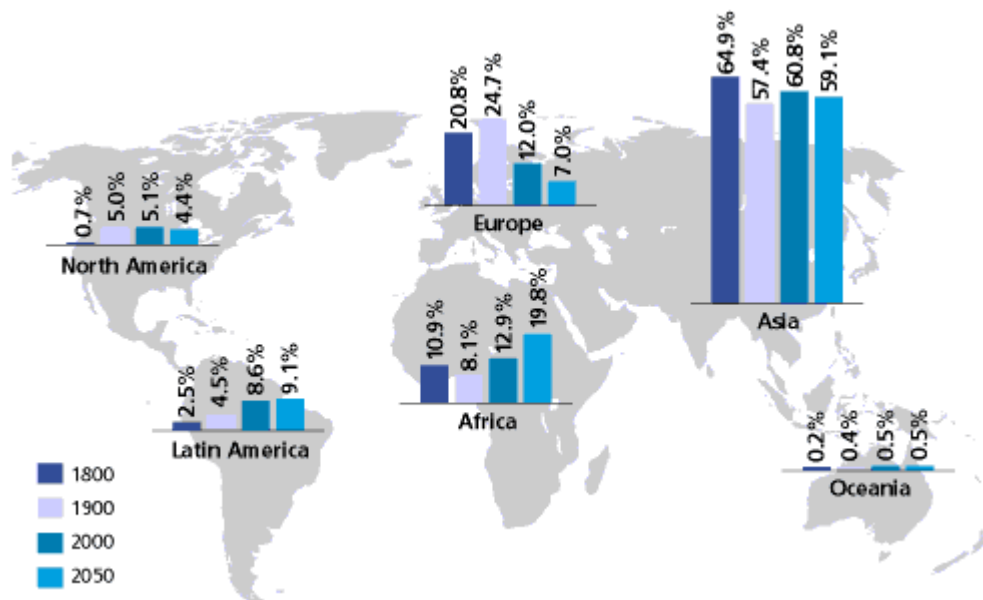
Forrás: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/plue/gpw/index.html?main.html&2>

Bármennyire is ésszerűnek látszik az, hogy bolygóléptékben ne szülessen több gyermek, mint egy vagy kettő, a számítások szerint, két gyermek esetén a Föld egész területén csak fogyás lenne valószínűsíthető. A valóságban, különösen a szegény országokban nehéz rábeszélni az embereket arra, hogy ne akarjanak több gyermeket. Ezekben, az országokban magas a gyermekhalandóság,

ami azt a tapasztalatot alakította ki az emberekben, hogy a gyermek könnyen elveszíthető és akkor állami gondoskodás hiányában az idősödő szülők helyzete támogatás nélkül marad. Ezekben, az országokban, bár az öregedés még alig jellemző folyamat, a szociális ellátás családi hagyományokra támaszkodik, így az ilyen-fajta gondolkodásnak az értéke megnő.

A túlnépesedés, ugyanakkor egyes országoknak már a pusztta létét is veszélyezteti. Vannak olyan előrejelzések is, miszerint ha 2005 utáni 6-7 milliárdos lakosságszámmal stabilizálódhatna a Föld népessége, majd csökkenni kezd. Ennek a scenáriónak akkor nő meg a bekövetkezési valószínűsége, ha a magas termékenyséű régiók, Kína és India, képesek születésszabályozást megvalósítani. Ilyen hirtelen demográfiai magatartásváltozást azonban abszurdnak tekinthetünk. Ez egyúttal azt is jelentené, hogy az ott élő népesség rohamosan öregszi, és ezzel szorosan összefüggő eltartási problémák jelennek meg. A világ egyes részein egyre kisebb a természetes szaporodás, ami az újratermelődés lassulását jelzi. A halandóság kockázata egyes fejlett régiókban mérséklődik, és a jelenlegi trendek folytatódásaként a világ mai újszülötteinek várható élettartama a lányok esetében 82-100 év, a fiúk esetében már 76-85 évre is becsülhető.

A világnépesség életkori összetételéből kiindulva 2030-as és 2100-as kitekintéssel a kontinensek népesedési korlátait és a lehetséges scenárióit tekintjük át. Afrikának a világ népességéből a jelenlegi 12 százalékos részesedése, összefüggésben a demográfiai átmenettel, 35 százalékra ugrik föl. Ez 100 év alatt megháromszorozódást jelentene. A közepesen fejlett országok csoportja (Európa is idetartozik), jelenleg 22 százalékát adják a világ népességének. Ez az arány 2030-ra 14, 2100-ra pedig 7 százalékra csökken. Miközben az európai kontinens távlatairól beszélünk, látnunk kell a kontinens népességi súlyának csökkenését, illetve azoknak a scenárióknak a következményét, amelyek nagyszámú bevándorlással akarják a munkaképes lakosság számát megőrizni. A következő ábra azt mutatja be, hogy az egyes földrészek népességi aránya a világban miként alakult. Látható Ázsia meghatározó és stabil hányada, Európa nemsokára a 3. helyre szorul.

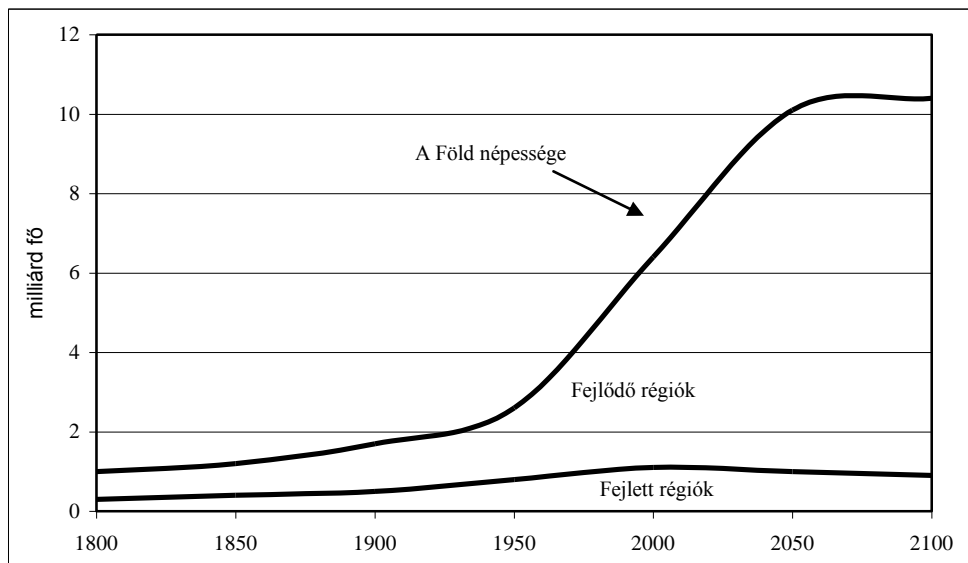
. ábra A világ népességének térbeli elhelyezkedése kontinensek szerint, 1800–2050

Ezek az előszámítások azon demográfiai jellemzőkön alapulnak, amelyek a lakosság lehetséges belső újratermelődését próbálják bemutatni. A súlyarányok változásában nagy szerepe van annak, hogy miként alakulnak az egyes kontinensek közötti vándorlások. Különösen azért fontos ezt kiemelni, most a fejlődő országok nagyszámú fiatal populációja erős nyomást hoz létre, a jobb

életfeltételekről szóló híradások egyre több csatornán terjednek, ami további vonzást gyakorol a hezitáló tömegekre. Ma az Európába bevándorlók többsége iszlám országokból érkezik, és fiatalos korösszetétellel rendelkezik. Ezek az emberek más kultúrából érkeznek, és beilleszkedésük hosszú beolvastódási vagy integrálódási folyamatot jelent, ami számos zavaró hatással színezné a szabadság és az elképzelt távlat ízét. A termékenységre és a házasodásra gyakorolt hatásuk sem a demográfiai, sem a társadalmi összetétel alakulása szempontjából nem elhanyagolható.

Ázsiának a részesedése a Föld népességéből történelmileg jelentős és állandó hányadot jelent. Ázsia a legnépesebb és sűrűn lakott kontinens, és a század eleje óta lakossága megháromszorozódott. Éppen a gyors szaporodás koncentráta a népesedést korlátozó akciókat erre a földrészre. Úgy tűnik, hogy eredménytelenül. A magas termékenységu társadalmak – Kína és India – születésszabályozása nem csak regionális, hanem globális hatású is. Kína lakossága közel egynegyedét jelenti ma a világ népességének, ami a termékenység-korlátozás hatására előbb a 18, majd az előrejelzési időszak végére 14 százalékra esik vissza. Ezek a súlyarány-változások összefüggésben vannak a Kínában lezajlott születésszabályozással, azaz egynél több gyerek vállalását (legalizálását?) nem támogatták, ami az emberi jogok korlátozását is jelenti. Várható, hogy Ázsia 2030-ra egynegyedét fogja jelteni a világ népességének, Dél-Ázsia hatalmas demográfiai tartalékokkal rendelkezik, kiszámítható népesedési magatartása stabil arányt jelent. Latin-Amerikának a népessége is egyre nagyobb hányadot jelent, és 8-9 százalék között várható. Európa a századfordulós értékek óta veszít népességéből.

Összességében megállapítható, hogy a világ népesség növekedése lassul és napjainkban- a korábbiaktól eltérő-földeltartó-képességi scenáriók állíthatók fel. Számos vita zajlik arról, hogy a Föld tartalékai mekkora népességet képes eltartani. További kérdőjelet jelent az, hogy az élelmiszeripar, a fogyasztási szokások, és a felhasználás hatékonysága ehhez miként igazodik.

Forrás: <http://www.geography.learnontheinternet.co.uk/topics/popn1.html#lifeexp>

. ábra A világ népességének növekedése 1800 - 2100

A globális népesedési folyamat nem csak a kontinensek súlyarányának a módosulásával jár együtt, hanem az életkori összetétel jelentős változásával is. A korösszetétel változása olyan nagy távlatú meghatározottságot jelent, amire csak célirányos stratégiával lehet válaszolni. Ezek a tartós korösszetételi változások felhívják a figyelmet a generációk között szükséges kohézió növelésére, a nyugdíjalapokba történő be-kifizetés új arányaira, és a családi szintű segítségre. A fejlődő világban az öregkori ellátás alig épült ki. Így nem csak arról lehet beszélni, hogy a Föld

eltartó képessége miként lesz képes megbirkózni a növekvő számú lakossággal, hanem arról is, hogy a különböző összetételű lakosság milyen új, megváltozott igényeket támaszt. Az életkori és civilizációs összetétel azt is meghatározza, hogy miként és mennyire lehet befolyásolni a kialakult helyzetet. A fejlett világ népességi súlya egyre visszaszorul, és a népesedés politika eszközei a módosításra csak korlátozottak lesznek alkalmasak.

Az ENSZ előreszámítása szerint 2080 körül feltételezhető a népességi "inflexió", amikor a fejlődő országokban élők- akik a Földünk népesedési folyamatainak meghatározói-, természetes folyamatainak szakaszos módosulás megy végbe. Ennek következményeként, a fejlődő országok lakosság száma is csökkenni kezd. Több kutatás bizonyította azt, hogy amennyiben ezeknek az országoknak a népesedése lassul, fordulat következik be a világnépesedésben. Ha a népességnövekedési rátákat megnézzük, látható, hogy a 70-es évek óta csillapodik a szaporodás üteme. Sokan úgy összegzik, hogy a világ tíz legnépesebb országának a szaporodási beavatkozása, meghatározza a Föld egészének problémáit. A globális népesedési folyamatok egyik kérdőjele Afrika. A legnagyobb változások ebben a térségben voltak, és még mindig kialakulatlanok tekinthetők a trendek. A századforduló óta megötszöröződött a lakosság, alig mérséklődik a termékenység, magas a halandóság, és a földrész még alig kapcsolódott be a nemzetközi migrációba és milliókat öl meg az AIDS.

A folyamatok nem csak a családok meggyőződése alapján változik, hanem változik a népesedési folyamatokba történő beavatkozás tudatossága. Korábban a követő jelleg dominált, amely a bekövetkezett folyamatokra reagáltak. A fejlett országokban ma már inkább arra törekednek, hogy megelőző módon befolyásolják a lakosság egyéni döntését. Néhány nagy távlatra szóló kitekintés arra hívja fel a figyelmet, hogy a megelőző típusú stratégiában egyfajta eltolódás jött létre, a társadalmi elvárástól az önmegvalósítást jelentő védekezésig (self-fulfilling conception). A védekezés hatékonysága akkor fog megváltozni, ha az egyes emberek maguk is belátják döntésük hosszú távú következményét, és képesek azonosulni egy megfogalmazott társadalmi céllal.

A döntési célok szűkítése mind a központi, mind a személyes szinten együtt jár a megvalósítás érdekébe, igénybe vehető eszközök skálájával. Az a körülmény, hogy a szexualitás szabadságát a gyermekszületések szabályozásával egyidejűleg hirdették meg, lehetővé tette a döntés nagyobb szabadságát. A születéskorlátozás egy időben van jelen a termékenység-fokozással és mindkettőre eszközök állnak rendelkezésre. Az emberek demográfiai magatartása, döntése, kettős hatáson alapul:

- egyfelől mélyen személyes meggyőződésen alapszik,
- másfelől közvetlen környezetük példája alapján születik meg.

Többségük nem képes a nemzeti felelősség szintjén gondolkodni.

A demográfiai magatartás orientálása, a népesedéspolitikai hatékonysága azért is olyan alacsony, mert hiányzik a "demográfiai management", a megvalósításba bevonni kívánt rétegek megnyerése, participációja, a célok tudatása és tudatosítása. A regionális tudományokban jól ismert a szubszidiaritás elvének érvényesítését a demográfusok is alkalmazhatnák, amely a döntések az érintettek (a családok) szintjén keletkezik és annak következményét, alulról kell a döntéshozatalba beépíteni. A népesedéspolitikai fokozottan egyéni döntésekre utalt.

Bármilyen regionális koncepció készítése során különbséget kell tenni abban, hogy személyes problémaként képes magának vállalni az eseményt, vagy pedig a társadalom, a nyilvánosság elvárása (public issue) szerint következik-e be. Jó példa erre az ENSZ által készített népesség-előreszámítás középső variációja, ami rámutat arra, hogy Európa népességi súlyaránya akkor maradna azonos a következő 55 év során, ha minden nő élete során legalább 3 gyermeket vállalna, azaz a TFR érték 3 lenne, ami a jelenlegi társadalmi körülmények között nehezen képzelhető el.

A termékenység alakulásában ma már a különböző termékenységi technológiák is szerepet játszanak. Eddig a természet általi termékenységről (nature made fertility) beszéltek, de egyre több helyen kap szerepet a technikai támogatás a még ember által (man

made)⁴¹ létrehozott termékenységben. Nő azoknak a technológiai jellegű beavatkozásoknak a száma, amelyek mesterséges megtermékenyítés újabb változatait dolgozzák ki.

A mesterséges beavatkozások jelentősen zavarhatják a népesedés egyensúlyát. A biotechnológiai fejlesztés erre számos új lehetőséget kínál és az egyes országok erkölcsi kérdése az, hogy ezeknek mennyire adnak utat. A gyermekvállalás ösztönzésének ma már olyan lehetőségei is megjelennek, hogy megválasszuk a születendő gyermek nemét, nagymértékben csökkent a meddőség, a mesterséges megtermékenyítés és az ún. lombik bébi program növeli a gyermeket vállalók számát, és kiszűrjük a rendellenességgel világra jövőket. A jövőben azzal is számolnunk kell, hogy a technológiai fejlődés akár korábbi folyamatokat is módosítani képes. A géntérképek elkészítése új perspektívákat jelenthet a természet törvényeibe történő beavatkozásra, megelőzésre, és ezzel az etikai elvek kerülhetnek átértékelésre.

Ha manapság körülnézünk a világban, élesen kétfelé oszthatjuk a népesedési folyamatokat;

- egyfelől azok a társadalmak, amelyek stabil népesedéssel rendelkeznek egyre gazdagabbak és demokratikusak, mindennapjaikban élvezik az új technológia adta lehetőségeket, gyorsan nő a várható élettartamuk, jólétben élnek.
- másfelől egyre nő azoknak az egyre szegényedő városokba áramló tömegeknek és a létért küzdő nemzeteknek a száma, akik nem csak az adott társadalom, de az emberi létezés alap elvárásaitól is elszakadnak.

Ez is közrejátszott abban, hogy ma már főként a fejlődő országok népesedés statisztikája bizalmas minőségű lett, nem jelennek meg azon a közvélemény-kutatások feldolgozásai sem, amelyek a kívánt gyermekszámra vonatkoznak. Különösen nem azok, amelyek valamelyik nemű preferencián alapulnak. Ezt támasztja alá az is, hogy jelenleg a világ statisztika szerint 59 fiú 41 lány ellenében jelenik meg a kiadott táblázatokban. Felmerül a kérdés, hogy hova tűntek a lányok a statisztikából?

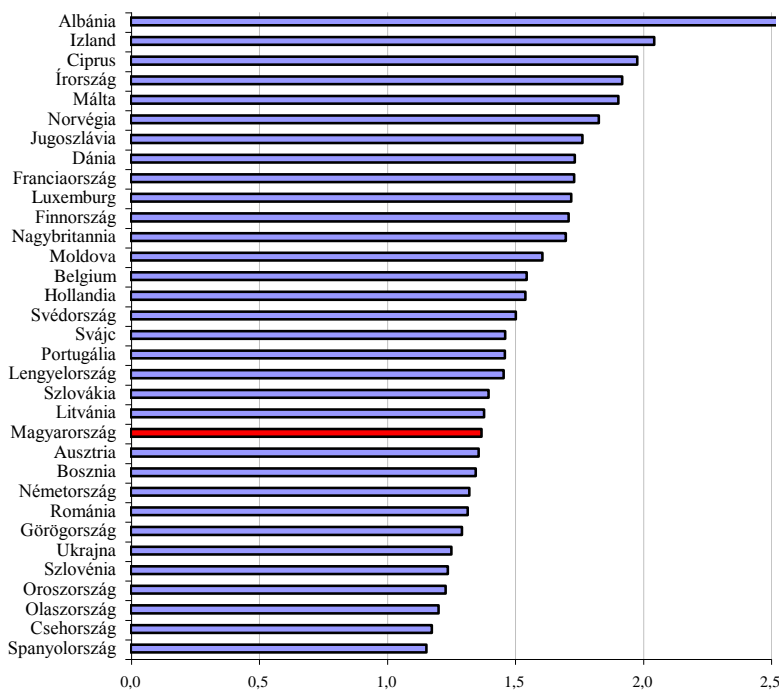
5. 1. 1. Új tendenciák a demográfiai magatartásban

Van de Kaa azt írja, a hosszú távú előrejelzéseket alapvetően két „démon” járja be:

- Az egyik, a túlnépesedéstől való félelem, amely a harmadik világot érinti, ennek Malthus volt az elméleti zászlóvivője, aki a túlnépesedést két biológiai hajtóerő egymásra hatásával magyarázta: az éhség és a szexuális vágy. Szerinte a létfenntartás és a szexuális vágy, (és a fogamzás korlátozási eszközeinek hozzáférése), hatással van a népesedés dinamikájára.
- A másik, a faj öngyilkossága, amely a nyugati társadalmakban gyakorta felvetődő kérdés. A helyben élő népesség alacsony termékenysége, a bevándorlók bőséges gyermekvállalása odavezethet, hogy a lakosság elöregedik, és száma csökken.

Az utóbbi elveket hangoztatók a társadalmi darwinizmus elveit vetik fel, miszerint a társadalom felső osztályainak alacsony termékenysége, és az alsóbb társadalmi kategóriákba tartozók magas termékenysége a népesség egyenlőtlen újratermelődését indítja el. Ha a kérdést nem a természetes folyamatok oldaláról közelítjük meg, akkor a nagyarányú migráció integráló hatásával szembesülünk. A migráció zavaró hatása a bevándorló ország kultúrájának, lakosainak magatartás és értékrendi módosulásához vezethet el.

⁴¹ Így a régi híres könyv, az Ember Gyermekai (The Children of Man) más értelmezést kap írja Van de Kaa említett művében.

. ábra Az európai országok termékenységi sorrendje az ezredfordulón

A sorrend azt mutatja, hogy Magyarország az alacsony termékenységek csoportjába tartozik, és Albániától Spanyolországig az eltérések jelentősek. A rendszerváltás kettős hatást gyakorolt demográfiai helyzetünkre:

- Egyfelől a változás vártnál is nagyobb nehézségei, úgymint az átalakulás kezdeti bizonytalanságai, a családok helyzetének differenciálódása, a munkanélküliség, a szegénység nyilvánvalóan negatív népesedési hatással jártak. Csökkent a gyermekszám, az élettartam, kevesebb lett a házasságkötés, nőtt a válások száma, ütemesebbé vált a népességszökkenés – erősödtek a demográfiai krízisjelenségek.
- Másfelől fokozatosan kibontakoznak a demográfiai mintaváltások, egyre határozottabb formát öltött a nyugat-európai országokhoz való közeledés. Mindenekelőtt felfigyelhetünk a hazánkat érintő vándormozgalom megélénkülésére. Igaz, ez kapcsolatban volt a délszláv háború alatti menekülthullámmal is. Ezt követően a családalapítás, gyermekvállalás területén érzekelhetünk markánsra váló változásokat. Igencsak lecsökkent a fiatalok gyermekvállalása, ezáltal kitolódott az első gyermek megszületésének átlagos kora. Ugyanakkor a kialakuló mintaváltást még elfödte a keresztmetszeti termékenység csökkenése, ezzel kapcsolatban a demográfiai krízisszituáció erősödése. A halandóság mutatta talán legtisztábban a rendszerváltás első időszakának sokkhatását: tovább csökkent az élettartam, emelkedtek főleg a középkorúak között az elhalálozási arányok. Ezen a területen csak az évtized végén indult meg, és (némi ingadozás után) ma már egyértelműnek látszik a javulás.

Európai kitekintésben, bár az országok között jelentős különbségek vannak a gyermekszámban, gyakorlatilag mindegyik ország termékenysége az egyszerű reprodukció alatt van (ami azt jelenti, hogy az egy nőre jutó gyermekszám nem éri el a 2,1-et).

„Az 1995–2000 közötti időszakban 5 európai országban mértek 1,2-es vagy az alatti igen alacsony gyermekszámot (Lettország, Bulgária, Spanyolország, Csehország, Olaszország). További 4 országban (Oroszország, Szlovénia, Ukrajna, Görögország) a teljes termékenységi

mutató 1,2–1,3 közötti. Magyarország az 1,37-os átlagával a 14. legkisebb gyermekszámú ország Európában és a 18. a világ összes országa között. Általában alacsony a termékenység az átmeneti gazdaságú (rendszer váltó) országokban.

Ugyanakkor vannak olyan fejlett országok, ahol a gyermekszám szintje a fentieknél jóval magasabb. 1995–2000 között Európa 16 országában mértek 1,5 fölötti átlagszintet, köztük Norvégiában (1,83), Dániában (1,74), Franciaországban (1,73), Finnországban (1,71), az Egyesült Királyságban (1,70), Belgiumban (1,55), Hollandiában (1,54), Svédországban (1,51). Ezekre az országokra többé-kevésbé a konszolidált gazdaság mellett az erőteljes családpolitika jellemző.

Ami a mortalitást illeti, az 1995–2000 közötti időszak átlagában a magyarországi halandóság még nagyon az alsó régiókban helyezkedett el Európában. A hatodik legalacsonyabb élettartam a mienk, ennél kevesebbet csak Oroszországban, Moldovában, Ukrajnában, Lettországon és Romániában mutattak ki. Ami a „felső osztályt” illeti, Svédországban csaknem 9 évvel élnek tovább az emberek, mint Magyarországon (79,3 év a 70,7 évvel szemben). Jellemző egyébként, hogy az Európai Unió minden tagállamában magasabb az élethossz, mint a kelet-európai első helyen álló országban (Portugália: 75,2, Szlovénia: 75,0).

A kelet-európai térségben a halandóság – Magyarország volt ebben a „példamutató” – bizony stagnált, sőt emelkedett az utóbbi 40 évben. Az 1990-es évek során a rendszerváltó országokban egészen ellentétes tendenciák érvényesültek. Amíg a volt Szovjetunió területén keletkezett államokban általában nőtt a halandóság, csökkent az élettartam, addig – átmeneti stagnálás után – javult a mortalitás az élenjáró országokban (Csehország, Lengyelország, Szlovénia). Ezekhez csatlakozhat egyre inkább Magyarország is, miután az 1994. évi mélyponthoz képest az élettartamok 2–3 évvel meghosszabbodtak az évtized végére.” (*Hablicsek*)

A népesség döntő részét foglalkoztatják olyan kérdések, amelyek a demográfia témakörébe tartoznak, mint a családi formációk, az abortusz kérdése, a migráció és ezekről személyes meggyőződéssel rendelkeznek. Az valószínűtlen, hogy az emberek személyes döntéseiket a demográfiai folyamatok ismeretében hozzák meg, sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy szűkebb vagy tágabb környezetük értékrendje van hatással döntésükre. Tehát a demográfia személyes szubjektív döntések eredményét észleli, és igen korlátozottan képes ezek motivációiról képet alkotni. Sokkal inkább arról van szó, hogy a humanista ösztönök játszanak abban szerepet, hogy az egyéni célok az emberiségre általánosan jellemző céljaikhoz közelítenek.

Európában 1800 óta a születéskor átlagosan várható élettartam csupán 35 év volt, azóta fokozatosan nőtt és 1900-ban 50 év, majd a második világ háború idejére 74 év lett a fejlett országokban és 63 a fejlődő országokban. Az élethosszának ilyen mértékű növekedése azzal járt együtt, hogy több generáció alakult ki és a generációs kohézió értelmezése, az öröklés rendje, a vagyon áramlása módosult. Az élet hosszabb volta azzal is együtt járt, hogy a korábbi szülői örökség nem a gyermekekhez, hanem az unokákhoz, majd a dédunokákhoz került. Az egyes országok demográfiai folyamataiban két fordulópontot szokás megjelölni. Az egyik, amikor a születések száma azonos lesz a halálozással, és a vándorlás szerepe válik meghatározóvá.

Az elmúlt évtizedben a népességnövekedés felét a bevándorlók tették ki⁴²

Miközben Nyugat-Európa szinte minden országában a népesség elöregedése, a szülési ráta csökkenése kelt riadalmat, aközben - furcsa módon - ezen országok lélekszáma nem csökken. A rejtélyes népességnövekedés okát egyértelműen az ázsiai, afrikai s kisebb

⁴² R. Hahn Veronika, Petőcz András, 2005. szeptember 9. www.nol.hu

részben a kelet-európai bevándorlók jelentik. Különösen a nyugat-európai nagyvárosok s agglomerációjuk "színesedik". Erről szól alábbi összeállításunk.

Nagy-Britannia: "megtelt"

Négy évvel ezelőtt még a népesség 7,5 százalékát tették ki a bevándorlók, szemben az 1991-es 5,7 százalékkal és az újonnan érkezettek egyben a lakosság növekedésének (2,2 millió) több mint a felét (1,14 millió) adták. Különösen szembetűnően változott London, vagy ahogy egyes idegengyűlölő lapok emlegetik, "Londonsztán" összetétele: a hétmillió metropolis minden negyedik lakosa bevándorlók gyermekeként látta meg a napvilágot. Szakértői becslések szerint az elmúlt négy évben a "szivárványszínű" - ma 60,4 millió lélekszámú - Nagy-Britannia újabb hatszázezer külföldivel gyarapodott.

2001-ben közel félmillióan jelölték meg az Ír Köztársaságot születési helyükként. Indiából több mint 466 ezren, Németországból 262 ezren, az Egyesült Államokból 155 ezren, Bangladesből 154 ezren származnak. A felmérés eredménye megerősíti a kormány gyakran hangoztatott álláspontját, hogy a bevándorlók jó része nem zsákmányolja ki a jóléti államot. Számos ország szülőttei tartoznak a legmagasabb, heti több mint 750 fontot keresők csoportjába. Valószínűleg sok britet is meglepett, hogy ide sorolható az Indiából felkerekedettek közel húsz, a nigériaiaknak pedig tizenhárom százaléka. Az új bangladesi kisebbségnek viszont több mint a fele munka nélküli és csak két százalékuk tartozik a "magas keresetűek" kategóriájába.

Franciaország: egyre sötétebb

Franciaország ma azon kevés európai országok egyike, ahol a népesség folyamatosan nő. A mai 60 millió lakosságszám kutatók előrejelzése szerint 62-63 millióra növekedik a következő 15 évben. A marokkói *Le Marin* című napilapban megjelent tanulmány szerint az elmúlt tíz-egynéhány évben a Franciaországban élő külföldiek száma az 1990-es 9%-ról 5,6%-ra csökkent, jelenleg 3 260 000 külföldi él itt. A csökkenés oka, hogy a külföldiek közül mintegy 550 ezren megszerezték a francia állampolgárságot, illetve közülük 190 ezren haltak meg az elmúlt 15 évben.

A bevándorlók száma ennek ellenére stabilan, évente 3,4%-kal növekszik, és jelenleg 4 310 000 bevándorló tartózkodik Franciaországban. A külföldiek és a bevándorlók számának különbségéhez csak annyit: mára a bevándorlók több mint egyharmada, 36%-uk megszerezte a francia állampolgárságot.

A bevándorlók közül jelenleg 1 600 000 az európai, ami azt jelenti, hogy 9,3%-kal vannak kevesebben az európai eredetűek, mint 1990-ben. A valamikor nagyszámú spanyol, olasz és portugál betelepülők az anyaország gazdasági helyzetének javulásával és a franciaországi helyzet romlásával párhuzamosan folyamatosan vándorolnak vissza: ezért ma már nincs olyan jelentős portugál népesség, mint a nyolcvanas években volt. Míg 1975-ben a bevándorlók között 57% volt az európai, mára a számuk 45%-ra csökkent.

A Maghreb-országokból (Marokkó, Tunézia, Algéria) erősen növekedett a bevándorlók számaránya: 1990-hez képest 6 százalékkal, és ennek a növekedésnek háromnegyede marokkói eredetű. A törökök 16%-kal vannak többen, mint korábban, az ázsiaiak száma pedig 35%-kal nőtt. Külön történet a fekete-afrikaiaké: 1982 és 1990 között a számuk megháromszorozódott, és az elmúlt tíz évben még ehhez képest is 43%-kal növekedett a létszámuk. Jelenleg 400 000 fekete-afrikai él Franciaországban, közülük 53 900 szenegáli bevándorló, Maliból 36 000-en vannak, az elefántcsont-partiak kilenc év alatt 58%-kal nőttek, jelenleg 30 000-en vannak, a kameruniak pedig 27 000-en. Érdekeség, hogy ezek a bevándorlók egészen új arcát jelenítik meg Afrikának: általában jól beszélnek franciául, tanultak, elég magasan képzetek.

A bevándorlók egyharmada Párizs vonzáskörzetében, Ile-de France-ban lakik. Párizsban, a fővárosban öt lakosból egy a külföldi, hasonló az arány a Párizs-közi Seine-St-Denis városban is. A déli területeken, a Cote d'Azuron szintén magas, 10% feletti a külföldiek aránya.

Más a helyzet a franciaországi menedékkérőkkel: közöttük még mindig magas az európaiak száma, de ezen kérelmek 80%-át elutasítják. A hontalanok és menedéket kérők védelmét szolgáló Nemzeti Hivatal (Ofpra) jelentése szerint 2004-ben 18 208 új kérelmet adtak be európai országokból érkezők, míg az amerikai és az afrikai kontinensről jöttek összesen csak 21 899-et. Szerbia-Montenegróból a növekedés 32%-os, Moldáviából 15,5%-os, Bosznia-Hercegovinából pedig 167,2%-os. Ezzel szemben Kongóból 25%-kal kevesebben adtak be kérelmet az elmúlt évben, mint korábban. A teljes adat szerint 2004-ben összesen 65 500 kérelem érkezett, ami 5,7%-os növekedést jelent 2003-hoz képest.

Németország: kedvencek az európaiak

A berlini utcakép aligha hasonlítható Párizshoz vagy Londonhoz: itt is feltűnnek ugyan fejkendő mozlim asszonyok, a virágkereskedelem szinte kizárólag a vietnamiak kezében van, a közlekedési vállalatnál pedig minden további nélkül alkalmaznak afrikai buszsofőröket, de a város (mint Németország általában) még mindig főleg az európai bevándorlók hazája. A németeknél - a szélsőjobboldali pártok ideológiájára rációzva - a bevándorlók száma évek óta csökken, és lassan egyensúlyba kerül az országot elhagyók számával: míg 1991-ben még csaknem egymillió külföldi érkezett, addig tavaly már csak hatszázezer. 1991-ben félmillióan hagyták el az országot, tavaly viszont már 550 ezren: vagyis míg 1991-ben még több mint négyszázezer fővel nőtt a lakosság a külföldieknek köszönhetően, addig tavaly a "nettó növekedés" már csak ötvétezer fős volt.

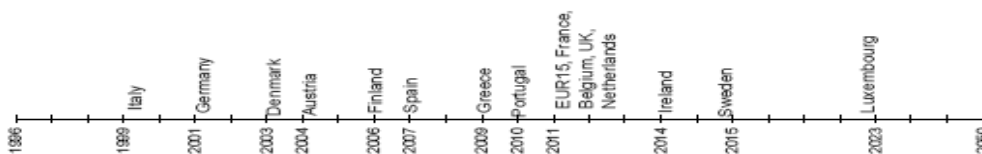
A Németországban élő külföldiek (a lakosság kilenc százaléka, 7,2 millió fő) túlnyomó része európai országokból érkezett. Kétfélmillióan uniós államokból, további 3,3 millióan az EU jelenlegi határain túlról. A német statisztika ide sorolja Törökországot is: a külföldiek között ők alkotják a legnépesebb csoportot 1,7 millió fővel. (A statisztikában a már német állampolgárságot szerzett külföldiek nem szerepelnek, de becslések szerint összesen hárommillió török élhet Németországban.) Elenyésző, 270 ezer bevándorló érkezett Afrikából, viszont 820 ezer Ázsiából (itt a legnagyobb csoport a vietnamiaké).

A bevándorlók túlnyomó többsége a nyugatnémet tartományokban, illetve Berlinben él. Ebből a szempontból az ország mintha még mindig ketté lenne vágva: míg Bajorországban, Baden-Württembergben vagy Észak-Rajna-Vesztfáliában 10 százalék vagy afölötti a külföldiek aránya, addig keleten - mellest ott, ahol a szélsőjobboldali pártok előretörték - alig 1-2 százalék az arányuk. A legszínesebb városok Frankfurt (30 százalék külföldi), Stuttgart (24%), München (23%), a legnépesebb külföldi kolóniával viszont Berlin rendelkezik (csaknem félmillióan a 3,5 millió városban). A legnagyobb csoportot mindenütt a törökök alkotják körülbelül 30 százalékkal, a második helyen a volt jugoszlávok állnak 10 százalékkal, őket az olaszok, a görögök és a lengyelek követik.

A másik az, amikor a munkaképes korú lakosság száma csökkenni kezd. Az alábbi ábra azt mutatja, hogy az ezredforduló ebben is fordulópontot jelent.

Ez kifogom cserélni egy jobbra, ahol Magyarország is rajta van.
 to the participation levels of these groups today.

Graph 1: First calendar year of the decrease of the working age population

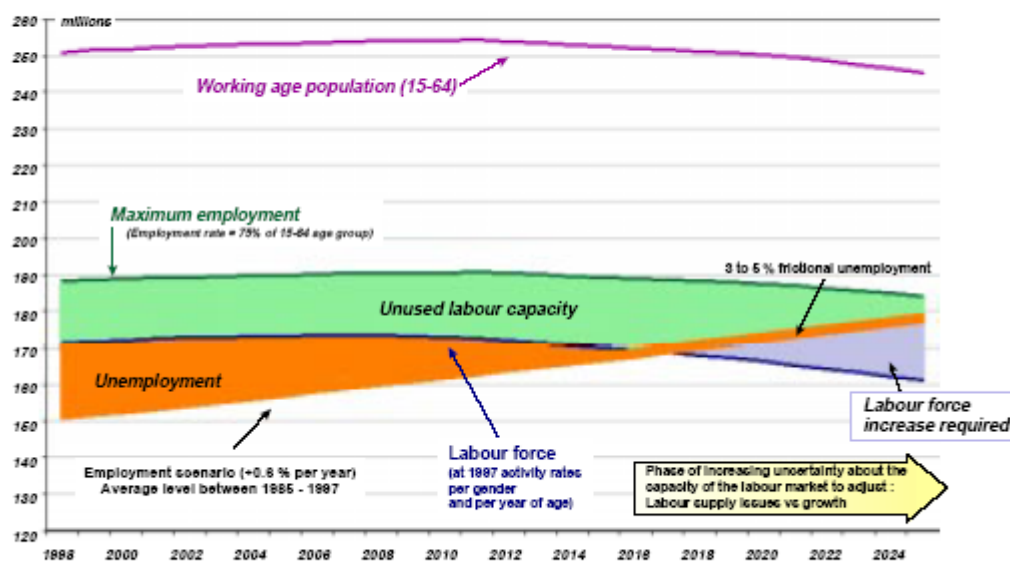
Source: Communication from the Commission: "Towards a Europe for All Ages – Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity" COM (1999)221

Forrás: http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/ageing/labour_market/english.pdf

A fenti adatsor azt mutatja, hogy a munkaképes lakosság mely naptári évben kezd el csökkenni. Magyarországon köszönhetően a még magas munkaerő piacra lépőknek, nem csökken a munkaképeskorú lakosság.

Az Unió a munkaképes lakosság 15-64 éves életkor közötti forrásának 75%-át tekinti maximális foglalkoztatásnak. 3-5%-os munkanélküliséget feltételezve, ami a kereslet és a kínálat minőségi megfeleltetéséből is adódhat, ez lehet irányadó a munkaerő felhasználás számára.

**Graph 2 : Interaction between demographic trends, employment and growth
 EUR 15 period 1998 - 2025**

Source: Communication from the Commission: "Towards a Europe for All Ages – Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity" COM (1999)221

Forrás: http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/ageing/labour_market/english.pdf

A demográfiai kutatókat a távlati előrejelzés megbízhatósága érdekében foglalkoztatja az a kérdés, hogy az egyes generációk viselkedése mennyire követi egymást. A demográfiai folyamatok átmenete nem csak történelmi korszakos változás szerint értelmezhető, hanem az egyes életfordulók szerinti elválasztás szerint is. Végigkísérhető az a kérdés, hogy az egyes emberek életútjában mikor és miként történik a korai felnőtt kor felé az átmenet, az egyes

életesemények mekkora távolságban követik egymást, és átlagosan mikor következnek be. A különböző családépítési folyamatok, a gyermekkortól az időskorig, milyen átmenetekben jelennek meg, hogyan tolódnak vagy különülnek el, mikor kezdődik az öregedés, és mikor beszélhetünk már vénülsről. Ezek közül is kiemelt jelentőségű az otthon elhagyása, a családi együttélés felbomlása, az új életközösségbe lépés, az anyaság, a nyugdíjazás. (Spéter 2002)

Az életutak átmenete számos demográfiai esemény időzítésének a magyarázatát adja. A szülői ház elhagyásának aránya az új demográfiai folyamatok egyik jelzője. A megfelelő életkori és nemenkénti csoportokban néhány ország adata alapján a következő mondható el.⁴³

A demográfiai magatartás vizsgálatában meghatározó jelentősége van annak, hogy az adott népesség mekkora hányada hozza meg ugyanazt a döntést. Hollandiában a megfelelő korúak 50%-a már 20 éves korában, Svédországban 18 éves korukban, Lengyelországban 22 éves korban és Olaszországban 23 éves korban, hagyják el a szülői házat. Ez a folyamat rövid idő alatt megy végbe Hollandiában, Svédországban gyakorlatilag be is fejeződik 18 éves korról. Dél-és Kelet-Európában elhúzódó a folyamat, és későbbi életkorban következik be. A mi régióinkban a lakáshoz jutás kedvezőtlen feltételei tartósan fékeztek ezt a folyamatot, de a szülői előrelátásnak köszönhetően, nő azon fiataloknak az aránya, akik önálló lakáshoz képesek jutni. A fejlődő országokban a beiskolázási arányok elmaradása a fejlett országokétól, újratermeli esélytelen helyzetüket egy tágabb térségben.

Az elmúlt évtizedek legnagyobb kulturális változását a társadalomtudományok, az individualizáció terjedésében összegzik. A fiatalok egyre magasabb képzettségének elérése negatív hatással volt a szülői otthon elhagyásának valószínűségére. Pozitív hatással volt a folyamatra az, hogy a fiatalok a szülői háztól történt elválás után képesek voltak-e új partnerrel együtt élni, rendelkeztek-e önálló jövedelemmel. Ebben az értelemben a 80-as évek végén elindult és napjainkban ismét megjelenő gazdasági recesszió nem járult hozzá a fiatalok önálló életének kialakításához. A legtöbb országban nincs elegendő olcsó bérű lakás, nem szociális, hanem bérelhető lakás, és csak kevesek képesek indulásként saját tulajdonnal indulni. A szülői ház elhagyásának oka: más helyen történő továbbtanulás, távolabbi munkahely elfogadása, függetlenség iránti vágy, önálló személyiség kialakulása.

Számos kutatás igazolta, hogy a termékenységre vonatkozó védekezési technikák bővülése gyengítette a házasság és a termékenység közötti kapcsolatot. Ezek az eszközök közrejátszanak abban, hogy a párok döntése tudatosabban vállalt feltételekkel valósuljon meg. Az önállósulás mellett az is igaz, hogy a mai fiatalok egy része még abban az ún. "királyi gyermeki" helyzetben van, hogy a szülők, nagyszülők képesek támogatást nyújtani számukra. A korábbi generációk kisebb mértékben és hányadban kerültek ilyen kedvező induló helyzetbe.

Demográfiai változások az 1990-es években

⁴³ Látható, hogy egyes országokban, pl. Hollandia, gyorsan megy végbe a szülői ház elhagyása, más országokban az önállósulás folyamata késleltetett. A mediterrán országokban hosszabb ideig élnek együtt a családok, a tengerentúli országban 20 éves korban a férfiak fele, a nők kétharmada már önállóan él. Az egyre később született korosztályokra mégis az jellemző, hogy kicsit tovább maradnak otthon, feltételezhetően képezik magukat, nem jutnak önálló keresethez, lakáshoz, és az önállósulást jelentő házassági szándék sem erősödik. Forrás: A. Kuijsten. H. de Gans, ed. The Joy of demography and other Disciplines 1999. Thela Thesis Amsterdam

A rendszerváltozás kettős hatást gyakorolt demográfiai helyzetünkre. Egyfelől a változás vártnál is nagyobb nehézségei, úgymint az átalakulás kezdeti bizonytalanságai, a családok helyzetének differenciálódása, a munkanélküliség, a szegénység nyilvánvalóan negatív népesedési hatással jártak. Csökkent a gyermekszám, az élettartam, kevesebb lett a házasságkötés, nőtt a válások száma, ütemesebbé vált a népességcsökkenés – erősödtek a demográfiai krízisjelenségek.

Másfelől fokozatosan kibontakoznak a demográfiai mintaváltások, egyre határozottabb formát öltött a nyugat-európai országokhoz való közeledés. Mindenekelőtt felfigyelhettünk a hazánkat érintő vándormozgalom megélénkülésére. Igaz, ez kapcsolatban volt a délszláv háború alatti menekülthullámmal is. Ezt követően a családalapítás, gyermekvállalás területén érzékelhettünk markánsabb változásokat. Igencsak lecsökkent a fiatalok gyermekvállalása, ezáltal kitolódott az első gyermek megszületésének átlagos kora. Ugyanakkor a kialakuló mintaváltást még elfödte a keresztmetszeti termékenység csökkenése, ezzel kapcsolatban a demográfiai krízisszituáció erősödése. A halandóság mutatta talán legtisztábban a rendszerváltozás első időszakának sokkhatását: tovább csökkent az élettartam, emelkedtek főleg a középkorúak között az elhalálozási arányok. Ezen a területen csak az évtized végén indult meg, és (némi ingadozás után) ma már egyértelműnek látszik a javulás.

Európai kitekintésben, bár az országok között jelentős különbségek vannak a gyermekszámokban, gyakorlatilag mindegyik ország termékenysége az egyszerű reprodukció alatt van (ami azt jelenti, hogy az egy nőre jutó gyermekszám nem éri el a 2,1-et). Milyen alapon lehet arra számítani, hogy a fejlett országokban megfordul a termékenység trendje és a gyermekszám egy magasabb szinten konszolidálódik? Valójában erre ma kielégítő válasz nem létezik.

Az 1995–2000 közötti időszakban 5 európai országban mértek 1,2-es vagy az alatti igen alacsony gyermekszámot (Lettország, Bulgária, Spanyolország, Csehország, Olaszország). További 4 országban (Oroszország, Szlovénia, Ukrajna, Görögország) a teljes termékenységi mutató 1,2–1,3 közötti. Magyarország az 1,37-os átlagával a 14. legkisebb gyermekszámú ország Európában és a 18. a világ összes országa között. Általában alacsony a termékenység az átmeneti gazdaságú (rendszerváltó) országokban.

Ugyanakkor vannak olyan fejlett országok, ahol a gyermekszám szintje a fentieknél jóval magasabb. 1995–2000 között Európa 16 országában mértek 1,5 fölötti átlagszintet, köztük Norvégiában (1,83), Dániában (1,74), Franciaországban (1,73), Finnországban (1,71), az Egyesült Királyságban (1,70), Belgiumban (1,55), Hollandiában (1,54), Svédországban (1,51). Ezekre az országokra többé-kevésbé a konszolidált gazdaság mellett az erőteljes családpolitika jellemző.

Ami a mortalitást illeti, az 1995–2000 közötti időszak átlagában a magyarországi halandóság még nagyon az alsó régiókban helyezkedett el Európában. A hatodik legalacsonyabb élettartam a mienk, ennél kevesebbet csak Oroszországban, Moldovában, Ukrajnában, Lettországban és Romániában mutattak ki. Ami a „felső osztályt” illeti, Svédországban csaknem 9 évvel élnek tovább az emberek, mint Magyarországon (79,3 év a 70,7 évvel szemben). Jellemző egyébként, hogy az Európai Unió minden tagállamában magasabb az élethossz, mint a kelet-európai első helyen álló országban (Portugália: 75,2, Szlovénia: 75,0).

A kelet-európai térségben a halandóság – Magyarország volt ebben a „példamutató” – bizony stagnált, sőt emelkedett az utóbbi 40 évben. Az 1990-es évek során a rendszerváltó országokban egészen ellentétes tendenciák érvényesültek. Amíg a volt Szovjetunió területén keletkezett államokban általában nőtt a halandóság, csökkent az élettartam, addig – átmeneti stagnálás után – javult a mortalitás az élenjáró országokban (Csehország, Lengyelország, Szlovénia). Ezekhez csatlakozhat egyre inkább Magyarország is, miután az 1994. évi mélyponthoz képest az élettartamok 2–3 évvel meghosszabbodtak az évtized végére.

5. 2. Hazai népesedési folyamatok

5. 2. 1. Történeti demográfiai folyamatok

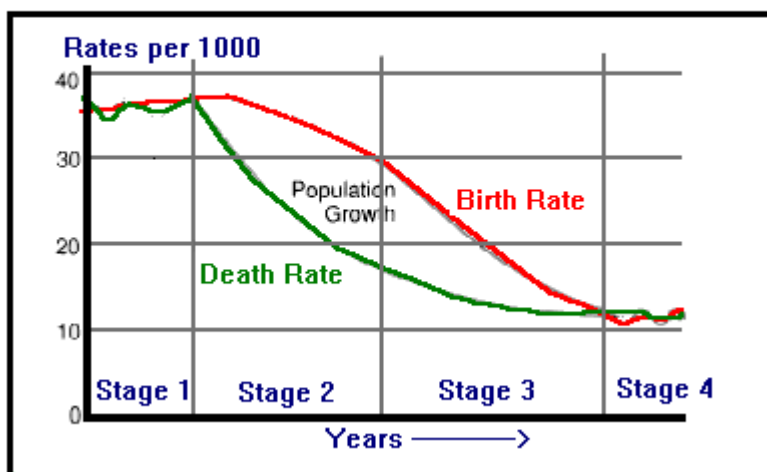
A honfoglalás idejére vonatkozó források szerint 20 és 200.000 között volt a Kárpát-medencében élő lakosság száma. A honfoglaló magyarok más becslések szerint elérhették az egymillió főt is. Az Árpád-kor végére a lakosság száma 1,4 és 1,6 millió fő közé volt tehető. Az akkori lakott területre vetített népsűrűséget a kutatók négyzetkilométerenként 5-6 fő közé teszik.

A késő középkorban és a kora újkorban, a háborús pusztítások, a járványok által tizedelt lakosságszáma ingadozó volt. A 14. században 3 millió fő, majd Mátyás király idejében 4,5-5 millió főre becsült. Magyarország geopolitikai helyzete már a történelmi időkben meghatározott volt azzal, hogy vagy rajtuk keresztül vagy tartósan hozzájuk olyan tömegek érkeztek, akik keletről nyugat felé tartottak. Következésképpen a népesség tekintélyes helyi pusztulása éppen úgy tapasztalható volt, mint az innen történő elmenekülés. A mohácsi csatát követő időszak óta eltelt időszak feljegyzései arról szólnak, hogy a németek lakta területek felől és az ország perifériális részéről tömegesen települtek be az ország ritkán lakott központi részeire.

A 16. és 17. századra vonatkozó becslések szerint ismét közel 4 millió fő lakta a Kárpát-medencét. Ebben az időszakban az újratelepítések következtében bevándoroltak száma egymillióra volt tehető, ami a lakosság harmadát jelentette. Ez a folyamat tartósan megszabta a későbbi nemzetiségi viszonyokat, a jellemző kisebbségeket, mint pl. német, szlovák, szerb és örmény. A betelepülők megtartották sajátos kultúrájukat, önállóságukat, nem volt jellemző az asszimiláció. A 18. századra a lakosságszám ismét elérte a Mátyás idejében jellemző mértéket, de az egyes területekre vallási, nemzetiségi, nyelvi eltérések voltak jellemzőek. A települések kis lélekszámú egységeikben helyezkedtek el, és önellátó, helyi agrártevékenységet végeztek.

A XIX. századot is jelentős számú betelepítés jellemezte, különösen a ritkán lakott alföldi régióban. A század második felében jelentkező városiasodás, az ipari termelés és a lakásépítés a népesség térbeli átrendeződését tartósan meghatározta. A születések számának csökkenése megindult, de a halandóság kérdésében alig történt javulás. A kontinens tőlünk nyugatra fekvő országaiban a demográfiai átmenet IV. szakasza abban nyilvánult meg, hogy az emberek hosszabb életet éltek, és ezzel nőtt az idős emberek aránya.

The Demographic Transition

Forrás: <http://www.geography.learnontheinternet.co.uk/topics/popn1.html#lifeexp>

A demográfiai átmenetről szóló klasszikus eleméletek a migráció tekintetében azzal egészíthetők ki, hogy az első szakaszt követően nőtt a migráció, (felfedezések, elérhetőség) majd az utolsó időszakban az információs társadalom egyes elemei szükségtelemé teszik a térbeli elmozdulást.

Magyarországon az átlagos élettartam a XIX. században 30 év körül volt mindkét nemre. Így a 60-x évesek aránya még az 5%-ot sem érte el, ugyanebben az időszakban nyugaton már 8% volt. A lakosság több mint harmadát a 14 év alatti kiskorúak jelentették. A kivándorlások száma évi 40-50.000 volt, de a nagy amerikai kivándorlási hullám idején⁴⁴ (1880.) és az azt követő évtizedekben ennek a többszörösét is elérte. A kivándorlás felszívta a fiatal korcsoportokat, akik számára a gazdaság nem volt képes elegendő számú munkahelyet biztosítani. Az 1870-ben elvégzett első hivatalos népszámlálás szerint, a lakosság száma növekedni kezdett, és hamarosan elérte a jelenlegi ország területen élő 5 millió főt.

A történelmi Magyarország területére számított népesedési adatok hasonló arányokat mutatnak, jellemzően az ország középső része szaporodott folyamatosan, a perifériákról költöztek a központi földrajzi elhelyezkedésű és jelentős gazdasági szerepű térségekbe és jellemzően nem a centrum területek vesztették el a legtöbb populációt. A lakosság száma – a háborús veszteségektől eltekintve – gyarapodott, az összetételt a fiatalodás, a reprodukció biztosítása jellemezte.

Történelmi távlatból nézve, az előszámítások szerint 2040-ben lehetnénk ismét ugyanannyian, mint 1920-ban, azzal a különbséggel, hogy a korábbiakhoz képest, idősebb életkor szerinti összetételben. Mondhatnák: visszatérés a történelmi nagyságrendekhez, de más struktúrában. Azt, hogy ez gond vagy sem, eltérő vélemények vannak.

5. 2. 2. Újkori magyar népesedési folyamatok

Megbízható adatok a hazai népesedési folyamatok utolsó 200 évére állnak rendelkezésre. E szerint 1787-ben a mai ország területére számítva 2,9 millió fő élt. A mai Magyarország területén élő lakosság számbeli változását az elmúlt évszázadokban áttekintve három időszak különíthető el:

- II. József utáni időszakot gyors szaporodás és fiatalodás jellemzi, 200 év alatt mintegy megháromszorozódott a népesség száma,
- 1960 és 1980 között kis mértékben változó 10 milliós lakosságszám,
- A III. évezred elején a lassú fogyás és öregedés.

A statisztikai adatok szerint a népesség száma 1981 óta folyamatosan csökken Magyarországon. 1981-ben a népesség száma 10 millió 713 ezer fő volt, 1990-ben 10 millió 375 ezer fő. A 2001. évi népszámlálás során 10 millió 197 ezer főt írtak össze. Ez azt jelenti, hogy két évtized alatt a népességszám 516 ezerrel lett kevesebb, ami mintegy 5%-os fogyásnak felel meg.

A népességfogyás még mindig meglehetősen egyedülálló jelenség a világban. Az országok többségében a népesség száma dinamikusán, egyes régiókban robbanásszerűen emelkedik. A fejlett országok körében ugyan általános a lassú növekedés, létszámcsökkenés azonban hazánkon kívül ma még csak a kelet-európai országokban fordul elő. A magyarországi népességcsökkenés

⁴⁴ A szabadságharc után született nagy létszámú korosztályok számára a munkaképeskorba érve nem volt elegendő munkahely és a csalógató példák hatására tömeges kivándorlás indult meg. (Puskás Júlia)

még mindig különleges fejleménynek minősül, és ez önmagában indokolja azt, hogy a népesség számának változása a népesedéspolitika egyik lényeges kérdésévé váljon.

Növeli a népességcsökkenés kérdéskörének fontosságát az, hogy ezzel egyidejűen és a fogyás által felerősítve zajlik a demográfiai öregedés folyamata. A népesség átlagos korának emelkedése, az idősek létszámának és arányának növekedése, egyúttal a fiatalok súlyának csökkenése – mely minden fejlett országra jellemző – Magyarországon határozott lökést kapott a népességfogyástól. 1981-ben az átlagos kor 36,3 év, a 60 évesek és idősebbek aránya 17,3% volt. 2001-ben ugyanezek az adatok 39,2 év és 20,4%.

A népesség számának és életkorok szerinti összetételének alakulását – rövidebb és hosszabb távon – a tágabb értelemben vett népesedégreprodukció: a gyermekvállalás, a halandóság és a külső vándorlások összhatása határozza meg. Ebből a szempontból a népesedési folyamatok az elsődlegesek, a létszám és a korösszetétel változása mindezek következménye. Ugyanakkor Magyarországon egyre inkább egy fordított összefüggés is érvényesülni látszik: az immár két évtizedes létszámfogyás, s a kialakult korösszetétel öngerjesztő folyamatokat indított el, amelyek – hatékony befolyásolás híján – hosszú időszakra prolongálják az alacsony reprodukciót.

Nehezíti a népesedési folyamatok, a befolyásolási lehetőségek értékelését az a körülmény, hogy ezen a területen több évtizedes távlatban szükséges gondolkodni és tervezni. Éppen ezért minden időszakban rendkívül körültekintő mérlegelésre, alapos vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy a leginkább megfelelő lépések kidolgozására és megtételére kerüljön sor.

Év	Történelmi	Mai
	Magyarország területén (millió fő)	
1787	9,4	2,9
1840	13,0	4,0
1850	13,2	4,2
1857	13,8	4,5
1870	15,5	5,0
1880	15,7	5,3
1890	17,5	6,0
1900	19,3	6,9
1910	20,9	7,6
1920	22,0	8,0
1930	23,2	8,9
1941	24,2	9,3
1949	23,9	9,2
1960	27,1	10,0
1970	29,0	10,3
1980	30,0	10,7
1990	31,6	10,4
1995		10,2
2000		10,2
2010		9,9
2020		9,5
2030		9,8
2040		8,7

. tábla Magyarország népesedése

A lakosság számának alakulásában meghatározó jelentősége volt a határokat átlépő lakossági mozgásnak. Arról az esetről nem is beszélve, amikor a határok lépték át alakosságot.

Év	A hamburgi brémai feljegyzések szerint	Az Amerikai Egyesült Államok adatai szerint a USA-ba bevándoroltak
1881	11 257	6 756
1882	17 520	11 602
1883	14 839	12 308
1884	13 195	10 708
1885	12 348	9 181
1886	25 149	18 110
1887	18 271	14 301
1888	17 630	12 856
1889	22 050	15 746

Év	A hamburgi brémai feljegyzések szerint	Az Amerikai Egyesült Államok adatai szerint a USA-ba bevándoroltak
1890	27 268	24 994
1891	21 254	27 548
1892	20 172	32 683
1893	13 566	26 219
1894	5 427	9 000
1895	17 536	23 684
1896	14 808	25 879
1897	9 676	13 791
1898	16 893	20 920

. tábla Tengerentúli kivándorlás a magyar birodalomból, 1881–1898

Év	Magyar birodalom						Magyarország					
	kivándorlók száma			visszavándorlók száma			kivándorlók száma			visszavándorlók száma		
	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes	férfi	nő	összesen
1899	25 294	11 899	37 193	21 632	11 366	32 998	4 739
1900	27 762	11 126	38 888	24 268	10 444	34 712	6 169
1901	41 235	14 142	55 377	8 493	34 214	13 284	47 498	7 465
1902	48 933	15 122	64 055	11 463	39 110	13 975	53 085	9 834
1903	51 402	17 055	68 457	20 212	39 786	15 594	55 380	17 030
1904	48 476	22 012	70 488	16 870	44 555	21 085	65 640	14 022
1905	122 059	43 802	165 861	14 489	3 077	17 566	97 966	40 753	138 719	11 984	2 866	14 850
1906	121 282	47 920	169 202	23 289	4 323	27 612	100 114	44 362	144 476	19 629	3 993	23 622
1907	140 977	52 005	192 982	45 017	6 219	51 236	119 712	47 777	167 489	37 721	5 807	43 528
1908	34 151	18 791	52 942	45 805	7 965	53 770	30 412	17 485	47 897	38 607	7 499	46 106
1909	79 434	33 881	113 315	12 984	4 001	16 985	68 673	31 201	99 874	11 106	3 807	14 913
1910	63 700	32 624	96 324	19 529	5 193	24 722	50 901	29 319	80 220	16 572	4 831	21 403
1911	34 668	29 389	64 057	26 651	6 136	32 787	29 107	26 735	55 842	22 336	5 735	28 071
1912	62 307	42 356	104 663	18 836	4 799	23 635	51 140	37 544	88 684	15 764	4 481	20 245
1913	46 308	50 413	96 721	17 339	4 441	21 780	38 236	44 486	82 722	14 011	4 137	18 148

. tábla Nemzetközi vándorlások, 1899–1913

Év	Kivándorlók száma			Be, illetve visszavándorlók szám		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1925	3 519	309
1926	5 856	400
1927	5 586	555
1928	3 939	1 565	6 651	767
1929	5 952	3 709	9 937	624

1930	3 623	2 626	6 556	813
1931	644	812	1 583	1 212
1932	328	471	799	2 215
1933	320	527	847	1 422
1934	353	556	909	1 687
1935	481	629	1 110	1 439
1936	442	638	1 080	990
1937	632	901	1 533	485
1938	675	935	1 610	233
1939	1 013	1 122	2 135	105	73	178
1940	592	569	1 161	79	73	152
1941	184	181	365	26	45	71

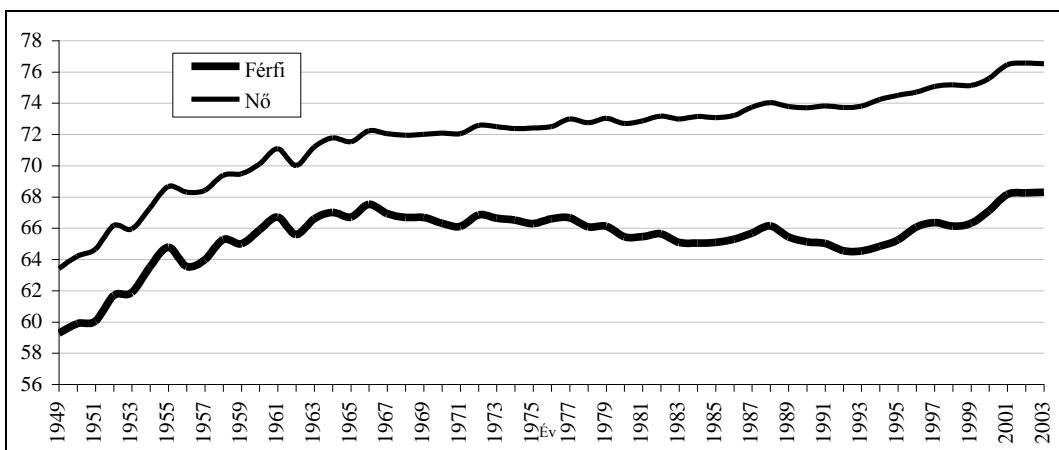
Megjegyzés: 1928-ban 1147, 1929-ben 276, 1930-ban 307, 1931-ben 127 kivándorló nem szerepel a nemenkénti bontásban.

Forrás: KSH

. tábla Nemzetközi vándorlások alakulása, 1925 - 1941

Ábra kellene csak az összesenről, de 1881-től összes ki és be felé menő +visszavándorló-

A II. világháború utáni 9,3 millió fő stabilizálódott és tartósan 10 millió fő körül alakult. (lásd ábra) Napjainkban az ország népességszáma alig haladja meg a tíz milliót. 2005 évelején a népességszáma **10.017.000 fő volt.** Tehát egy népesedési csúcs után ismét a lakosság szám veszteséssel szembesülünk.

Forrás: KSH

Ábra A hazai várható élettartam alakulása nemek szerint

A közelmúlta jellemző, hogy országos szintű tartós trendek ellenkezőjére váltottak, a természetes szaporodás helyett fogyás, kivándorlás helyett bevándorlás, népesség-növekedés helyett-csökkenés jelentkezett. Ha 2005-ben várható, hogy átlépjük ismét a 10,0 millió főt, a csökkenés történelmi pillanat lesz, és valószínűsítik, hogy a korábbi 8 és 9 milliós nagyságrendekhez térünk vissza. Kérdés, hogy milyen ütemben? A jelenkori demográfiai kutatások kiemelten foglalkoznak a regionális különbségekkel. Véleményem szerint nem csak az ország lakosságának a csökkenése, hanem annak területi különbségei jelentik a távlati gondokat. Akkor eltérések mutatkoznak az egyes kistérségek között, amelyek akár más kontinenseken jellemzőkkel hasonlítható össze és egyes esetekben lehetlenné teszik a folyamatok megfordítását. Gyors előregedés, elvándorlás és ezzel összefüggésben demográfiai erózió jelezhető előre. Ezek lehetnek a fejlesztési politika igazi kihívásai.

Magyarország elmúlt évtizedekben lezajlott népesedési folyamatai, (termékenység, halálozás és térbeli mobilitás) regionális jellemzőiben több évtized óta hasonlóak. Tartós, egyirányú trendek jellemzik a 60-90-es éveket, amelyek napjainkra már torzult összetételt és adottságokat alakítottak ki. A 60-as években megjelent népességmozgások iránya alig módosult, az elvándorlás térségei nem csak fogytak, de az ott élők elöregedtek, sőt a mai összetétel megközelítette az erodáló népesedés fogalmát. Az erodálás visszafordíthatatlan, és gyors fogyást, a demográfiai tartalékok, kimerülését jelenti. A halálozás területi különbségei a regionális fejlettséget, az életminőséget követik. Összességében az állapítható meg, hogy a 60-as években szigetszerűen elindult folyamatok tartós és egyirányú alakulása ma már térségivé szélesedett, és országosan jellemző vonássá alakult.

5. 3. A demográfiai összetevők területi képe

5. 3. 1. A tényleges népességszám alakulása

A tényleges népességszám változása a 20. század utolsó évtizedeiben már nem csak egyes településekben, de térségi szinten általánosan 5-10 százalékos fogyást, a tartós fogyás területein 10- 20 és 20 százalék fölötti fogyást mutatott. Magyarországon tartós népességfogyással rendelkeznek a periférián elhelyezkedő és kedvezőtlen elérhetőséggel rendelkező köztes térségek, mint az észak-borsodi, az északkeleti határ menti terület, az észak-békési terület, kiterjedt összefüggő térsége. Az aprófalvas vidék, Zala és Somogy, a Bakonytól a Somlóiig tartó térség az, ahol ma már a több évtizede tartó elvándorlás következményeként területileg összefüggő, nagymértékű és gyors fogyás mérhető.

A főváros népességszáma a perifériák hozzácsatolásával és a fiatalos életkori összetétel, valamint a vándorlás folyamatosan népességpótló szerepével összefüggésben növekedett és a 90-es évek elején, mintegy száz-éves növekvő trend után kezdett fogyni.⁴⁵ A népesség kerületenkénti alakulását megfigyelve, egy erősen fogyó belső városmag tűnik elő, majd ezt követi egy északi kétágú sáv, amelynek a pereme már növekedést mutat. Már a 60-as években leírták a statisztikai elemzésekben, hogy a központi részekből gyűrűsen halad a népesség tényleges növekedése a központi részekből kifelé, ami a közlekedési feltételeknek és az állami lakásépítésnek megfelelően góccokat alkot.⁴⁶ (*Pestiné, Izsák É, Rédei M*) Budapest népesedéséről a 6. fejezetben részletesen írunk.

A fővárosból történő kiáramlás, a nyugat európai gyakorlattól eltérően a szub-urbanizáció, fejlesztési irányítás nélkül zajlott le. A városhatárán túlnyúló kötőpályás közlekedéssel, infrastruktúra előkészítéssel és az agglomerációs települések önkormányzatával történő egyeztetés, különösen a lakóterületi felhasználás módosítása, ebben kedvezőbb helyzetet teremtett volna. Így partikuláris érdekek menetén valósult meg a kiköltözés és ezzel együtt napi munkába és más szolgáltatásokért a bejárás, ami a motorizáció növekedésén túl, közlekedési káoszt okozott.

Az országos képet csupán tarkítják azok a kismértékű növekedést mutató városi területek. Ugyanakkor a városok környéke, kiemelten a budapesti agglomeráció fogadja a központi

⁴⁵ A budapesti vándorlási egyenleg 1992-ben volt először negatív. Az ekkor induló Általános Rendezési Terv prognózisai a lakosság 1,7 millióra történő csökkenését számították 2010-re. (Rédei M. 1993.)

⁴⁶ Budapest népesedési folyamatai (Rédei M. 1997.) Magyarország kézikönyv sorozat, Budapest.

részekről kiáramlókat és azokat is, akik a magterületek felé több lépcsőben igyekeznek. Többé-kevésbé összefüggő terület a Balaton térsége, amely háttérben az időskori migráció, a kellemes lakókörnyezet, a városi léttől történő elfordulás áll.

A tényleges fogyás fokozódása azzal a kedvezőtlen helyzettel volt összefüggésben, hogy a reprodukció feltételei gyengültek, a demográfiai tartalékok kimerültek és a demográfiai összetevők a fejlődéssel ellentétesen alakultak. Évtizedek alatt a fejlesztés helyszínei olyan vonzással rendelkeztek, ami a demográfiai előnyöket növelte és szinte helybe hozta a kedvező humán erőforrást. Ezzel a fejlesztésben elmaradott régiókban még nagyobb szellemi erőforrás veszteség keletkezett.

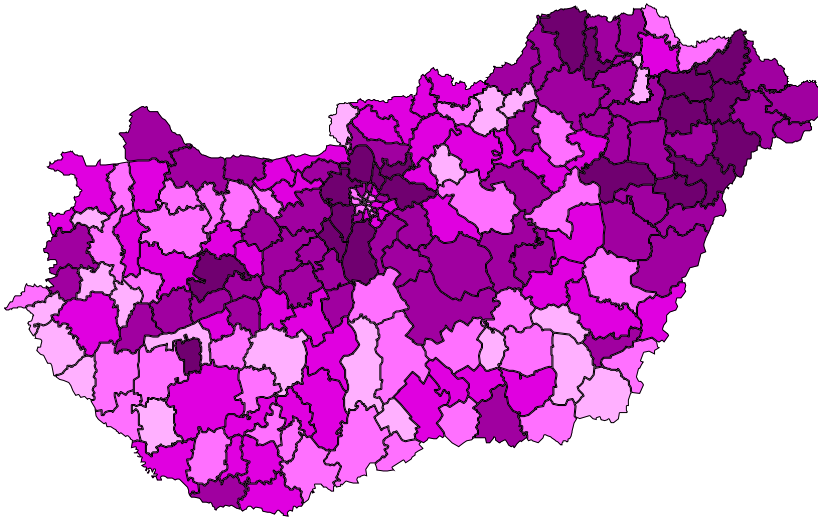
A közelmúlt hazai népesedési folyamatai, a demográfiai tartalékok kimerülését jelzik. A 80-as években abba a szakaszba kerültünk, amikor a termékenység csökkenése a halandóság növekedésével egy időben történt. A termékenység már több év óta a reprodukciós szint alatt marad.⁴⁷ A lakosság szám fogyása az országban összefüggő térségekre vált jellemzővé. A 80-as évtizedben a lakosság országosan jellemző fogyása az ország településeinek többségét érintette, és a települések kétharmadát az átlag feletti fogyás jellemezte. Az aprófalvas részeken már a súlyos, 20%-ot meghaladó fogyás több évtized óta van. Kivételt jelentettek azok a kis települések, ahol a cigány népesség magasabb termékenysége és fiatalos összetétele nem okozott fogyást. Elnéptelenedő mikrorégiók találhatók pl. Nyugat-, Délnyugat-Zala, Dráva-mellék, Szatmár, Bereg, Zempléni-hegység, Cserehát, észak-borsodi karszt terület.

5. 3. 2. A természetes szaporodás és fogyás alakulása

A természetes szaporodás – kistérségi szinten nézve – tekintélyes eltéréseket mutat, mintegy megőrizve a korábbi népesedési folyamatok nyomait. Kirajzolódik az Alföldön egy Szolnoktól Szatmárig terjedő összefüggő térség, ahol a tradicionálisan magas születési szám háttérben részben a nagyobb hányadú cigány lakossági jelenlét áll. A több évtizedes fejlett területekre irányuló migráció következményeként a Dunántúl északi részén magas a természetes szaporodás a fiatalos összetétellel összefüggésben.

A megyék szintjén a természetes folyamatokat döntő mértékben a magas halálozás határozza meg. A magas élveszületési arány az ország északkeleti részére jellemző. A halálozás ennél kiterjedtebb, követi az életminőség területi jellemzőit, és Nógrád, Heves, Csongrád és Békés megyében nagyarányú. A két tényező együttesen úgy következik be, így napjainkban a lakosság fogyása általánosan jellemző.

⁴⁷ Az újratermelődést jelző, ún. intrinsic szaporodási ráta értéke a kutatók szerint már a 60-as évek elején figyelmeztetően alacsony volt.

. ábra Ezer lakosra jutó természetes szaporodás, fogyás

Természetes fogyás jellemzi a kedvezőtlen elérésű, mostoha természeti adottságokkal rendelkező tájakat (pl. Kemeneshát és Kemenesalja, Őrség, Hetés, Zalai dombvidék, Börzsöny vidéke). Általában a 80-as évekre az agrártelepülések negatív szaporulattal jellemezhetők.

Ha megvizsgáljuk a tényleges változás demográfiai összetevőinek, a természetes szaporodásnak illetve a fogyásnak valamint a vándorlási egyenlegnek az átalakulásban betöltött szerepét, akkor az egyes térségekre alig eltérő képet kapunk. Vagyis a vándorlás és a természetes változás közel azonos arányban játszanak szerepet a fogyás, illetve a szaporodás alakulásában. A jelenlegi folyamatokra az jellemző, hogy a két tényező értéke annyira közelít egymáshoz, hogy sok esetben kioltja egymás hatását, ha ellentétes az irányuk. Ha irányuk azonos, akkor összeadódnak.

5. 3. 3. A belső vándorlások alakulása

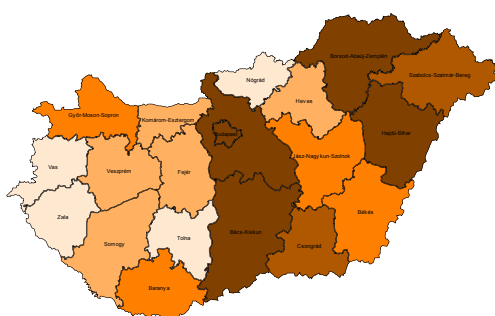
A magyar népesség vándorlási hajlandósága elmarad néhány fejlett országtól. (Rédei 1994) Általában életük során 4-7 alkalommal változtatnak lakóhelyet. A teljes vándorlási arányszám/TMR az állandó vándorlásra 2-2,5 között változott az állandóra és 5,2-es 60-as értékről 1,6-ra esett vissza 2002-ben. Az egymást követő évjáratok migrációs hajlandósága nem növekedett. Az élet folyamán bekövetkezett mobilitási hajlandóság úgy módosult, hogy életünk során több alkalommal és nem koncentráltan történik a vándorlás, ami összefüggésben van a lakás struktúra bővülésével. Az elmúlt évtizedekben, azokban a régiókban, ahol vándorlási negatívum volt, a lakosság életkor szerinti összetétele olyan fiatalos tartalékokkal rendelkezett, hogy még természetes szaporodás jellemezte. Az elvándorlásban a fiatalok mindig is nagyobb hányadban vettek részt, mint más korosztályok, így ennek mellékkövetkezménye a kibocsátó terület gyors előregedése lett. A potenciális elvándorlási területeken ma már olyan idős lakosság él, akikre a migrációs vonzások nem gyakorolnak hatást. Ez az egyik oka annak, hogy a térbeli mobilitás mérséklődött.

A területek népességszámát alakító másik demográfiai összetevő a vándorlás. Az országban volt olyan település, ahonnan a 80-as és hasonlóan a 90-es évtizedben is az elvándorlás meghaladta a 30 százalékot, ami már a korösszetételre torzulást jelentő mérték, különösen akkor, ha a folyamatok több évtizeden át tartóssá válnak. Gondoljuk meg, hogy pl. egy 1000 fős településből 30 százaléka a lakosságnak 10 év alatt elköltözik, ez csak a közvetlen veszteség, mivel nem

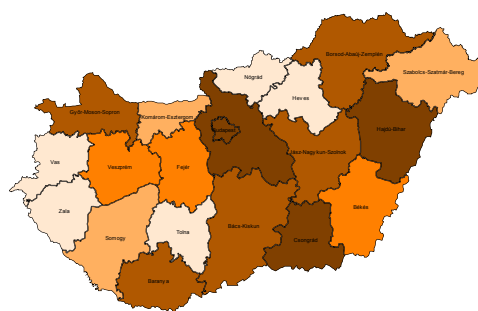
minden korosztályból és társadalmi rétegből egyformán költöznek el. Közvetett veszteségként jelentkezik az, hogy gyermekeik máshol születnek.

Az elvándorlás területei a korábbi évtizedekben Észak-Borsod, az egész szabolcsi terület, a békési határmenté és sok-sok kicsi foltjában az aprófalvak, a Dél-Dunántúl, Vas, Somogy belső részei. Együttal ezek voltak a tényleges fogyás régiói is.

A főváros az elmúlt száz év után, 1991-től negatív migrációs egyenleget mutat. Nem csak a távolabbi térségekből mutatkozott kisebb érdeklődés, de még saját lakóit sem tudta megtartani. Ennek ellenére vannak olyan részei, a bevándorlás jellemző, de vannak olyan részei, ahonnan elvándorolnak. A III. és a IV. kerület az, amelyre a bevándorlási célterület, ez összefügg a káposztás-megyeri, békásmegyeri lakásépítési programmal, a Rákos vidékén, a csepeli területeken, a perifériák többségében növekedést mutatnak a központi területekhez képest. A belső városrészek tartós elvándorlást, lakosság fogyást mutatnak. Pozitív vándorlási egyenleg ma már az országnak csak kevés területére jellemző; így néhány városra illetve a nagyvárosok szuburbanizációs övezeteire, a Balaton környékére.

. ábra Állandó vándorlási egyenleg 2002.

. ábra Ideiglenes vándorlás egyenlege 2002.

A vándorlás hatása négy elem⁴⁸ egyenlegeként jelenik meg, állandó és ideiglenes jellegű, el illetve odamozgásban. A migrációs statisztika nem képes követni a mozgás egészének előfordulását, vagyis azt, hogy egy adott településen belül hányan (vagy hányszor?) költöznek ki-befelé. Mászt jelent az, ha egy településbe rövid tartózkodás után történik az elköltözés, és lehet egy hosszabb idő után is. Lehet akár egy naptári év alatt is, hogy a beköltözők kiköltöznek. A két népszámlálás közötti tíz év hosszú időszak annak számbavételére, hogy egy településbe hány migrációs esemény zajlik. A census csak a végeredményt veszi számba, és nem rendelkezik információval arról, hogy ez alatt az időszak alatt hányan költöztek. Lehet pl. a migrációs egyenleg zérus, de ugyanez az értéke akkor is, ha sokan ki-és befelé költöznek. A két eset nem ugyanazt jelenti. A lakó- környezetben a fejlődés szempontjából különbség az, hogy egy adott település megtartja az ott élőket vagy ki-be járkálnak, s nagy a fluktuáció, a gyökértelenség. Bár a statisztika nem tartalmaz adatokat a helyben eltöltött idő tartamára, mégis a területbejárások során számos információt szerzünk be arról, hogy „milyen nagy a ki-és beköltözés”, „alig melegednek meg, és máris mennek tovább”. A vándorlás mennyiségi hatásán túl nő annak hosszú távon bekövetkező szellemi és életkori összetételbeli potenciál vesztesége.

⁴⁸ Korábban ideiglenes visszavándorlás is volt, amikor valaki pl. az ideiglenes lakóhelyét állandó jellegűre módosította, vagy amikor megszűnt az ideiglenes lakása.

Több évtized elteltével azt tapasztaljuk, hogy alig van vonzást ígérő település, a többség vándorlási egyenlege a nulla értéke felé halad. Azaz nincs már olyan fiatal összetételű népesség (migrációs potenciál), aki el tudna akarna képes lenne a településről elvándorolni.

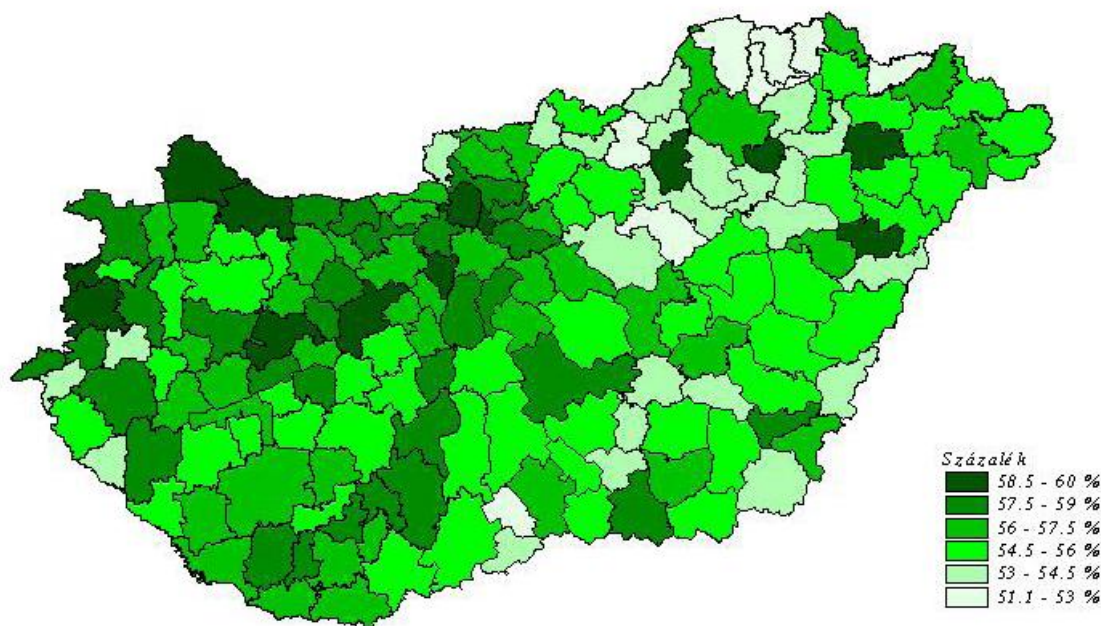
Összefoglalóan: a népesedés hazai területi-települési folyamatait a lakosságszám csökkenése jellemzi. A települések népességszám-fogyását nagyobb hányadban a halandóság megnövekedése, és csak kisebb hányadban a termékenység visszaszorulása okozza. Ennek hátterében, kétharmad arányban az elöregedés áll, kisebb hányadban a reprodukció kedvezőtlen irányú elmozdulása. Magas termékenységet, egyben fiatalos lakossági összetételt, az etnikai lakosságú területeken láthatunk, a baranyai rész, Heves déli része, Szabolcs, Észak-Borsod. Természetes szaporodás Magyarországon két összefüggő területen található: Hajdúság, Szabolcs. Ez az egyik hazai fiatal, humán erőforrással rendelkező terület, egy másik az Észak-Dunántúl, Fejér, Komárom és a főváros Dunántúl környéki része, valamint Kazincbarcika és Miskolc környéke. A főváros természetes fogyása az elöregedés és a kedvezőtlen egészségi állapot együttes következménye. Tartósan jellemző a belső városrészekben a lakófunkciók vesztese.

Különösen tartós és nagymértékű az észak-borsodi területeken, az ukrán és román határ menti régióban. Ma már a városok is népességvesztéssel jelennek meg. Növekedés csak a Balaton menti régióban, a budapesti agglomerációban és a Nyugat-Dunántúl egyes részeiben tapasztalható. A tényleges népességszám alakulásában az a tény, hogy a születések száma közelít a halálozásokéhoz, ezzel tart a nullához, önmagában a migrációs egyenleg növekvő szerepét jelenti. Az utóbbi években csillapodás mérhető a migrációs folyamatokban is, ami két tényezőre vezethető vissza. Az egyik az öregedésből következő demográfiai ok, a másik gazdasági ok, a térbeli vonzás és taszítás módosulása. Vannak olyan társadalmi rétegek, akik az életciklussal jelentkező igényeket követve képesek költözést megvalósítani, és vannak olyanok, akiket csak a kényszer sodor. Az utóbbiak azok, akiknél a lakáscsere azért történik, mert az itt szerzett nyereséget égető megélhetési gondjaik enyhítésére használják. A költözés ilyen típusára a lefelé történő társadalmi mobilitást használjuk. Azok, akik kedvezőbb lakhatást tudnak megvalósítani, és képesek a munkába járás költségét is megkeresni, azokat a felfelé mobil csoportok közé soroljuk.

A vándorlás célpontjai az urbanizált térségekbe irányulnak, amelyek kedvező térbeli elérhetőséggel jellemezhetők. Megfigyelhető az ábrán a migráció távolságának a csökkenése. Azzal, hogy a központi fekvésű térségbe irányulnak a mozgások, a távolság kisebb lett, és az ország keleti felére gyakorolnak szívó hatást a prosperáló nyugati részek.

A tartós negatív népesedési folyamatok hatására torzul a népesség életkor szerinti összetétele. Mindez elöregedéssel jár együtt a küldő területeken, ami mérséklődő hatással van a termékenységre, növekvő halandóságot, és kisebb mobilitási hajlandóságot jelent. A kiskorúak átlag feletti hányadban vannak a megfelelő korú lakossághoz viszonyítva Észak-borsod, Szabolcs, az ország északnyugati – délkeleti tengelyén lévő térségekben, valamint a baranyai kis falvakban. A munkaerőforrást jelentő aktív népesség a kedvező gazdasági étellel rendelkező településekben, nagyobb arányban él. A munkaerőforrás mennyiségi hiánya különösen az aprófalvas térségekben érezhető. A munkavállalási korúak idősebb rétege a nehezen elérhető településekben túlréprezentált, ami a szolgáltatások fejlesztését még jobban igényli. Az időskorúak szintén a nehezen elérhető vidékeken élnek nagyobb hányadban, ami a számukra szükséges ellátás terjedését nehezíti.

A települések állandó népességéből munkaképes korúak aránya 2002

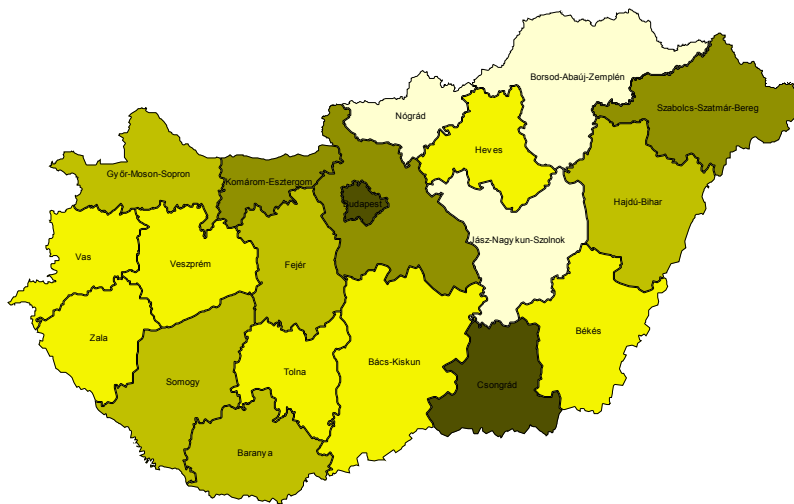

*Adatok forrása: KSH TSTAR, VÁTI TER,
Feldolgozás és elemzést készítette: dr. Vécsesi Pál*

Az odavándorlás – körzetei a természetes folyamatokkal ellentétben – nem összefüggő térségek, hanem pontszerű célterületek. Korábban az odavándorlás helyét a fejlesztési pólusokkal hozták kapcsolatba. Napjainkban úgy tűnik, hogy ezektől, a helyektől bizonyos távolságtartás jellemző. A lakosság fizetőképes része több szempontot értékel akkor, amikor a lakhatásról dönt; a lakás jellemzői mellett megvizsgálja, hogy az épített és a természeti környezet kellemes-e számára, s a munkavégzés és a munkába járás idő – és pénzkidadásait is mérlegeli akkor, amikor kiköltözik a központi városrészekből. A munkavégzésben bizonyos fokú térbeli mobilizáció megy végbe, a lakásstruktúra bővülése a jobb anyagi helyzetűeknél lehetővé teszi az életciklushoz jobban igazodó igények kielégítését.

Az elvándorlás újabb térségei lettek a magas népsűrűségű központi részek. De ez a folyamat eltér az egyszerű vonzás és taszítás esetétől. Úgy tűnik, lakosságcsere zajlik oly módon, hogy egyesek dönthetnek a lakhatás kellemessége mellett, és kiköltöznek a zöldövezetbe, míg mások kényszerként választják az elmaradott, gazdasági reményeket nem keltő régiók elhagyását, és a központi részekbe keresnek lakást. Teszik ezt azzal a reménnyel, hogy a központban több munkaalkalom teremődik számukra. A gazdaságban csak alkalmanként munkát vállalók hányada kis térségben mozog. Képzetlen emberekből a távolabbi régiókban kínálat van, a munkához jutás esélye a térbeli mobilitással nem növelhető. Az elvándorlás korábbi területei – Dél-Dunántúl, Göcsej, Zselic, Völgyesség, dombsági vidékek, Északkelet-Magyarország, Zemplén, Bodrogsík, Beregi síkság – migrációra alkalmas lakossági forrásai elapadtak, elöregedtek.

A határokon átlépő külső migráció számottevő mértékben érinti a lakosság térbeli eloszlását. Az érkezők közel fele választja a fővárost lakóhelyül és a déli és keleti határmenté mutat nagyobb arányban külföldi tartózkodott. Lásd az ábrát.

. ábra Ezer lakosra jutó Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár 2002.

A hazai népesedési folyamatokról összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi tendenciáktól leszakadó folyamatot mutatnak. Mivel a legtöbb jellemző tartósan áll fenn, ebből következően strukturális változásokat is mutat, ezért ennek megváltoztatása is nagyobb időtávet és számottevő erőforrást igényel. A demográfiai magatartás egyfajta értékrendet fejez ki, kialakult meggyőződést tükröz, ennek befolyásolása összetett feladat. Szükség van az előrejelző példára, megértetni azokat a hosszú távú célokat, amelyek ezzel megvalósíthatók és a központi támogatásnak fokozott mértékben szükséges kapcsolódnia ezekhez a családi, egyéni célokhoz. Ezzel is megerősíti azt, hogy egyetért a megjelenő értékekkel. A jövő egyik legfontosabb erőforrása az ember.

A termékenység szintjének megtartása, az egészségben megélt hosszabb élet, a több évtizedes foglalkoztatás, a képességeknek megfelelő munkavégzés, a társadalmi és emberi kapcsolatok kohéziójának a növelése. Regionális értelemben szükség van arra, hogy az ország lakható térségeiben biztosítsuk az élhető régió feltételeit. Ezzel a helyi humán erőforrás újratermelését és a természeti és gazdasági környezetnek a felhasználását. A környezet, beleértve az emberi környezetet is, akkor válik igazán reproductív, ha harmonikus és érzi a felhasználás igényét.

Ennek érdekében javasolható, olyan fejlődésnek az elősegítése, ahol a generációs kohézió erősítése, a társadalmi célok prioritása jelenik meg, és biztosítottak az élhető környezet feltételei. Számos új tendencia (szub-urbanizáció, menekülés a városi környezetből) arra utal, hogy erre igény jelentkezik. Az előregedéssel, a humán szolgáltatások, a kellemes nyugodt és olcsó fenntartási, lakhatási költségek iránti igény nő. És ez a gazdaság egyik kitörési ágazata lehet.

5. 4. Egyéni és közösségi felelősségvállalás

A korábbi fejezetekben a lakosság állományi összetételbeli jellemzőivel foglalkoztunk. A következőkben az egyes demográfiai események jellemzőivel ismerkedünk meg. A demográfiai folyamatok megvalósulása társadalmi környezetben jön létre, ahol a családi, egyéni döntéseket támogatják, vagy szankcionálják, ezzel visszahatnak annak alakulására. Ily módon igyekeznek az állam az állampolgárnál hosszabb időtávon gondolkodni és egyensúlyba hozni, harmonizálni a torzuló lakossági összetételt.

A demográfiai események alakulása olyan egyéni döntésen alapszik, amelyhez a központi irányítás preferenciát, támogatást nyújt és egyes esetekben ennek megvonásával, vagy ennél erősebb eszközökkel, egyéb szankciókkal élhet. Akkor mondjuk, hogy az állami szintű stratégia hatékony, ha az egyéni célok közelítenek és viszont az állami célokhoz. Itt nem csak a célok közelítése a kérdés, hanem az is, hogy az erre történő törekvés egymást kiegészítse. Például az állam által kitűzött célok megvalósító segítő magatartást valósít meg az egyes ember is.

Mindez úgy valósul meg, hogy megérti és partner lesz a kis közösség a család abban, hogy az állam által képviselt és kitűzött célok megvalósuljanak. Főként nem azzal ellentétesen cselekszik. Pl. az egészséges életmódra törekvés azt is jelenti, hogy részt vesz a megelőző szűréseken és az ott kapott orvosi tanácsoknak megfelelő élet módon él. Ennek azonban az egyes családok szintjén anyagi, és mentális határai vannak. Nem engedhetik meg maguknak, vagy szükséges van tudatos életmód irányításra. Ezek azok a pontok, ahol megjelenik a közös felelősség vállalás. Lehetséges életmód támogató forrás kiegészítés, mint amit pl. az egészségpénztárak végeznek, ahol a központi támogatási célokat igénybevevők adócsökkentést kapnak. Lehetséges együttműködő magatartást mutatnak a kezelés során, tudatosan figyelnek a lehetséges diagnosztikai jelekre. Vagy éppen megtanítják, tudatosítják, melyek ezek a jelek.

A közösségi és az egyéni kapcsolatteremtésnek egyik kiemelt jelentőségű formája a PPP alapon, közösen finanszírozott beruházás. A jövőben várható az egészségtudatos magatartás terjedése, az egye emberek szeretnék érteni milyen problémáik vannak és ezeken mi módon lehetne segíteni, beleértve a biotechnológia új eredményeit is. Maguk az emberek is nagyobb arányt fordítanak arra, hogy egészségben megélt éveik száma növekedjék. Az egészséges kinézet és állapot érték lesz, ami visszahat az emberek gondolkodás módjára is. Az állam társadalmi, gazdasági és szociális szerepvállalásának visszahúzóásával nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalom csak részben felelős az egyes emberek szellemi és fizikai képességének megtartásáért.

A kelet-európai országokban a közös kockázatvállalás, – Van de Kaa⁴⁹ megfogalmazása szerint – „kéz a kézben támogató játék” zajlott, ami nem ébresztett vágyakat az egyéni szerepvállalás iránt, nem érvényesültek a tulajdonosi érdekeltségek, különösen az állam által biztosított szolgáltatásoknak nem volt értéke. Ma a magyar lakosság a biológiaiilag lehetséges élethossznak a harmadát „eldobja”, más országokhoz képest 15–20 évvel rövidebb ideig élünk. Ezzel kisebb terhet teszünk a társadalom és a család vállára, de megfosztjuk magunkat ennek az életszakasznak az örömeitől is. Vagy ha megérjük az egészségben megélt évek száma kisebb, mint a fejlett országokban.

Nemzetközi összehasonlításban hátramaradott pozíciónk történelmileg nézve nem új. Magyarország mindig is magas halandósággal rendelkezett, de addig, amíg más országokban a várható élettartam növekszik, addig nálunk még a 90-es évek elején is csökkenés volt a jellemző. Hosszú idő kell ahhoz, hogy az életminőség javulásából adódó hatások az élettartamban is megnyilvánuljanak.

Az egyéni felelősségnek és az állami vagy közösségi érdekeknek a képvisellete különösen a kilencvenes években változott meg. Ez az az időszak, amikor az állami gondoskodás háttérbe szorulásával megnőtt annak a jelentősége, hogy mennyire vagyunk képesek saját szempontjaink megvalósítására, pl. vigyázni az egészségre, megújítani a tudást. A folyamatban vannak kényszerítő körülmények is, miszerint egyre többet kell fizetni az egészségügyi ellátásért – az alig érzékelhető egészségügyi színvonal növekedés mellett –, egyre drágábbá váltak a gyógyszerek és

⁴⁹ Van de Kaa: The joy of demography Amszterdam 2001

a szolgáltatások. Megjelent a magán vállalkozás, ami néha magasabb ellátási színvonalat ígér, és kellemesebb környezetet. Nem csak az ember biológiai adottsága, de a szellemi képességek is folyamatos megújítást kívánnak. A piaci elvárásoknak megfelelő tudást, készségfejlesztést nyújtó intézmények is differenciálódtak és költségessé váltak. A folyamatos szellemi és biológiai adottságok fenntartása okba kerül és ennek a humán tőkének a hasznosítására fokozottan törekszenek az emberek. Megváltozott a humán tőke értéke és nő az alkalmas emberek piaci értéke.

A szocialista rendszerben a keresetek egy részét mesterségesen tartották alacsonyan, amit azzal indokoltak, hogy a jövedelem másik részét szolgáltatások formájában kapták meg az emberek. Az állami szerepvállalás visszahúzódnak egyik fordulópontja volt a juttatások alanyi jogon történő bevezetése, és ezzel együtt az elvégzett szolgáltatás (egészségügyi) gazdaságossági pont szerinti rendszerezése. Megjelent a méltányossági alapon történő ellátást. Az emberi erőforrás ráfordításai növekedtek, ami differenciálón hatott a társadalmi esélyekre és a munkaerő-felhasználásra. Ismeretes, hogy a humán befektetések hosszú távon és lassan térülnek meg, feltételeit hatékony munkaerő-felhasználással lehet szabályozni. Ugyanakkor ezen befektetések elmaradása nem csak a hatékonyságban, de az esélyek végleges elvesztésében is megjelenik. Azok, akik a társadalom periferiájára szorultak, akár egészségi, akár munkaerő-piaci szempontok alapján, később olyan szociális, hajléktalan ellátásra szorulnak, ami többbe kerül, mint az időben és megfelelően adott támogatás.

A 90-es években a humán szféra ágazati tevékenységei piaci viszonyok közé kerültek. A folyamat, először a fizikai állapotra (egészségügy), majd a szellemi (oktatás) területeire terjedt ki, amely elindította az egészségügynek, majd az oktatásnak a piacosodását. Egyes társadalmi rétegeknél a megelőzés szerepe felerősödött, náluk tudatosan vállalt értéként jelent meg az emberi élet. Ma már a munkaerőpiacon előnyt jelent az, hogy valaki egészséges kinézetű, nem beteges, nincs egészségi problémából adódó kimaradása a munkából. Ismeretes számos olyan munkahelyi felvételi teszt, amelynek háttérében a szellemi és fizikai állóképesség / tűrőképesség megismerése áll.

Azzal, hogy sok tevékenység piaci körülmények közé került, gazdálkodóvá vált, a munkaerő ára is differenciálódott, új elvárások születtek. Az emberi erőforrásba fektetett tőke növekvő jelentőségűvé vált és közös érdek lett annak működő feltételek közé történő helyezése, hatékony felhasználása. A feladatok egy részét a civil-egyházi szervezetek vették át, az állami stratégia kényszerítve lesz arra, hogy a gazdaság hatékonyságának növekedéséből finanszírozza a szociális kiadásokat (lásd családi pótlék, nyugdíj.) A stratégia fő elve az lett, kik számára és kikkel tudjuk céljainkat megvalósítani? Hogyan vagyunk képesek olyan célokat megfogalmazni, ami mind a társadalom számára, mind tagjainak partneri viszonyt kínál. Például alacsonyabb adók a munkaerő-felhasználásra és a költségvetés kieső bevételeinek a pótlása a természeti környezet fokozódó adóterheiből válna lehetővé. Az egyéni, kis közösségi felelősség növekedése, tulajdonosi viszonyba kerülése együtt jár a tudatosabb gondoskodással. Az állami rendszerek módosítása kiterjed az egész populációra, ezzel nem képes a magasabb szintű igényeknek eleget tenni és nem érzéketlen a rétegekre.

Az előző fejezetben a népesség állapoti és strukturális jellemzőivel, az ún. állományi megközelítéssel foglalkoztunk. A következőkben a népesedés jelenségeivel, a folyamataira jellemző szabályszerűségekkel és a területi különbségek áttekintésével folytatjuk.

Kérdések

Foglalja össze a világ népesedésének főbb folyamatait.

Jellemezze a demográfiai átmenetet. Mit nevezünk 2. demográfiai átmenetnek.

Sorolja fel a az új demográfiai magatartás formákat.

Jellemezze a hazai 20. századi népesedés folyamatát.
Mondjon példát az állományi és az állapot jellemzőkre.
Beszéljen a hazai demográfiai összetevők területi alakulásáról.
Mit értünk az egyéni és a közösségi felelősségvállaláson?

6. A népesedés eseményei

Ebben a fejezetben az egyes demográfiai eseményeket tárgyaljuk. Ezek közül azokkal a demográfiai összetevőkkel foglalkozunk részletesen, amelyek térbeli hatása kiemelt, így a természetes szaporodást alkotó születéssel és halálózással, valamint a vándorlással.

6. 1. Születés és termékenység

Egy terület tényleges népesség változása az ott élő lakosság demográfiai eseményeinek bekövetkezéséből tevődik össze. A bekövetkezett események alapján tanulmányozni tudjuk ezek térbeli, gyakorisági hatásait, időbeli eloszlását és összetételi jellemzőit, valamint a releváns ok okozati összefüggéseket. Mivel a népesedés statisztika több évszázados adatgyűjtéssel, rendszerezett adatbázissal rendelkezik, ezért kedvező lehetőség kínálkozik arra, hogy a jelenségek alakulását, az abban bekövetkezett változásokat, hosszú és nagy távlatban trendszerűen elemezzük. Képesek vagyunk a szabályszerűségek követésére, más régiók demográfiai magatartásának összehasonlítására, és az ezekből levonható megállapításokat a tudomány tágabb kapcsolatrendszerébe helyezve azok magyarázatát megadni.

A népesedés folyamatai közül, a születés és a termékenység elemzése, nagy történelmi múltra tekint vissza⁵⁰, és a hazai demográfiai kutatásokban is a legjobban feltárt jelenségek közé tartozik. (Klinger A., Vukovich Gy. Vukovich G, Valkovics E, Kamarás F., Pongrácz M., Hablicsek L.) Mivel a népesség újratermelődésének, reprodukciójának fontos eleme, az értékelések között jelentős helyet foglalt el. A figyelem akkor irányult a halandóság kérdésére, amikor annak szerepe megnőtt. A belső vándorlás kérdésével a demográfiai kutatások rendszeresen csak a 60-as években kezdtek foglalkozni. (Acsády Gy, Tekse K. Bies K, Rédei M, Illés S.) A demográfiai tárgya. az iparosodás, majd az urbanizálódás kapcsán felgyorsuló belső átrendeződéssel, és a 90-es években a határok átjárhatóságával a nemzetközi migráció kérdésével bővült. Az utóbbi évtizedek elemző munkája jelentős mértékben játszott abban közre, hogy a demográfia kilépjen a tudomány tágabb kapcsolati teréből, a jelenségek magyarázatát a tágabb értelemben vett társadalmi, gazdasági helyzettel válaszolja meg.

A születés a gyermek szempontjából, a szülés, a termékenység az anya oldaláról dolgozza fel ugyanazt az eseményt. A feldolgozás során a születések számát vetíthetjük a lakosság egészére, ekkor a nemek és az életkori összetételben mutatkozó különbségekre „érzékeny” mutatószámhoz jutunk. Ezt tovább úgy finomíthatjuk, hogy csak a női lakosságra, vagy a szülőképes életkorban lévő nőkre, un. propagatív korú (15-49 évesek) nőkre vetítjük. Ennél még pontosabb információt azzal kaphatunk, ha a születések számát az adott életkorú nőnek az elmúlt évben bekövetkezett eseményeire, vetítjük.⁵¹ Ebben az esetben, arra kapunk mutató számot, hogy x életkorú nőnek hány gyermeke született a megelőző évben. Azaz mi a valószínűsége annak, hogy x éves kort elérő nőnek, a következő naptári évben gyermeke lesz. Adott életkorban várható termékenységi arányszámok alkotják a korszpecifikus termékenységi görbét, ami a népesség előreszámításban kap felhasználási lehetőséget. A függvénnyel megadott, életkor szerinti termékenységgel

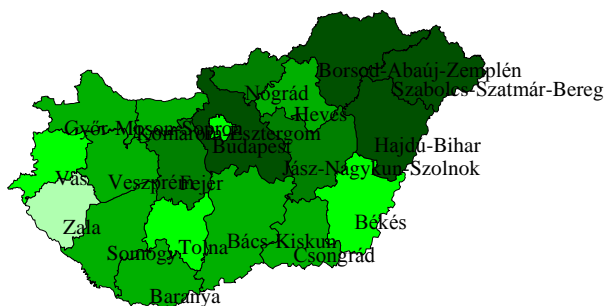
⁵⁰ Már az ókorban is fontos volt a hatalom térbeli terjeszkedése szempontjából az, hogy az elfoglalt terület lakosságának milyen az újratermelődési képessége és hány szülőképes nő van közöttük.

⁵¹ Ha a termékenységi arányszámot nemcsak egy naptári érve alapozzuk, hanem egy hosszabb időszakra, pl. születési évjáratra, ami egy generáció termékenységi magatartását mutatja, akkor az előreszámítás megalapozottabb lehet.

követjük a várható születések számát. (Valkovics E.) Ezzel a szülőképeskorú nők számának változása, valamint a termékenységi magatartás módosulása követhetővé válik.

A születés, az élet többször előforduló, ún. ismétlődő eseménye lehet, ezért az egyes eseményeket sorszám (paritási) alapon különböztetjük meg. Így beszélünk első, második és x.. számú születésről, gyermekről. Megkülönböztethetünk az anya szempontjából első, második és többedik gyermeket, és lehet a házasságkötés(ek)hez is kapcsolni, amikor az első és második házasságon belül elfoglalt sorszámát jelenti.

A születések száma évről évre kismértékben eltér, amelyre a következő tényezőkkel hozható összefüggésbe. Az események változása nagyobb mértékben függ attól, hogy miként alakul a termékenységi korba kerülők száma és kisebb arányban attól, hogy milyen termékenységi kedv válik jellemzővé. A nagymértékű változás, egyik évről a másikra, azért nem tapasztalható, mert a szülőképeskorú nők száma nálunk egyik évről a másikra 10-15 ezer fővel tér el, és a termékenységi magatartás lassan módosul. A jövőre vonatkozó tervezés számára a gyermekintézmények hasznosításában a változó születési évjáratoknak mégis szerepe van, és ennek mennyiségi ingadozását célszerű figyelembe venni. Nagyobb eltérések esetén, az élet „egyes piacaira” történő lépésnél ennél jelentősebb beavatkozásra van szükség. Pl. házassági piac, munkaerőpiac vagy a nyugdíjazás, beiskolázás.

ábra Ezer lakosra jutó élveszületés 2002.

A jelenség alapvető vizsgálati eleme az élveszületések számán túl, a születendő gyermek neme, s az is, hogy házasságon belüli vagy kívüli kapcsolatból ered-e. Az elmúlt évtizedek hazai népesedési viszonyait az jellemzi, hogy

- a születések számottevő mennyiségi ingadozása, és csökkenő tendenciája,
- a termékenységi mérséklődése, a gyermekvállalás időzítésének eltolódása.
- nem nő a többes gyermekvállalás,
- nő a házasságon kívül született gyermekek aránya (egy- harmad), de még a nyugat-európai arányoktól elmarad.

Magyarországon az újszülöttek 52%-a fiú, a többi leány, ami biológiai alapokon egyfajta előre gondoskodást jelent a későbbi magasabb férfi halandóságra.

Év	Születés	Abortusz	Házasság	Válás
1960	146.461	162.160	88.666	16.590
1965	133.009	180.269	89.611	20.363
1970	151.819	192.283	96.612	22.841
1975	194.240	96.222	10.0775	25.997
1981	148.673	80.882	80.331	27.797
1982	142.890	78.421	77.131	27.426
1983	133.559	78.682	75.550	28.587

1984	127.258	78.599	75.969	29.337
1985	125.359	82.191	74.951	28.711
1986	130.200	81.970	73.238	29.309
1987	128.204	83.586	74.434	29.557
1988	125.840	84.547	66.082	29.856
1989	124.296	87.106	65.907	23.868
1990	123.304	90.508	66.949	24.952
1991	125.679	90.394	66.405	24.888
1992	127.207	89.931	61.198	24.433
1993	121.724	75.258	54.099	22.350
1994	117.033	74.491	54.114	23.417
1995	115.598	76.957	53.463	24.857
1996	105.272	76.600	48.905	22.590
1997	100.350	74.564	46.905	24.992
1998	97.301	68.971	44.915	25.763
1999	94.645	65.981	45.465	25.605
2000	97.597	59.249	48.110	23.987
2001	97.047	56.404	43.583	24.391
2002	96.804	56.075	46.008	25.506
2003	94.647	53.789	45.398	25.046
2004	95.137	52.539	43.791	24.638

Forrás: Demográfiai évkönyv, KSH

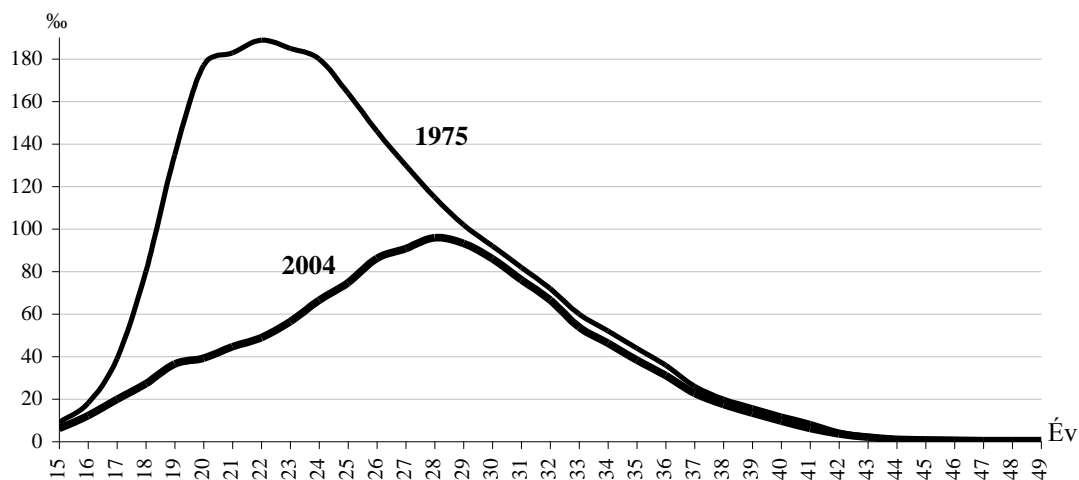
tábla A születések, abortuszok, házasságok és a válások száma 1960-2004.

A **tábla** adatsora bemutatja, hogy az elmúlt harminc évben a születések száma harmadával, a művi terhesség-megszakítások száma, felével csökkent. A gyermek vállalás alakulása összefüggésben van a házasodással, a gyermekvállalásról történő döntési eszközeinek (hormonális, IUD, alkalmi) elterjedésével és körülményeivel. Mivel az utóbbi időben megnőtt a gyermekvállalás időzítésének, szabad akaratból történő vállalásának a helyzete, a párok tudatosabb gyermekvállalást képesek megvalósítani. A házasságok számának visszaesése, közel azonos mértékű volt a válások számának növekedésével. Minden harmadik házasság válással végződött. Ugyanakkor nem csökken az újránházassági kedv, ami közrejátszik a termékenység alakulásában is azzal, hogy közös gyermek vállalását határozzák el. Kétségtelen, hogy a párkapcsolatok újszerű alakulása visszahat arra, hogy a gyermekvállalás globális csökkenéséről beszélhetünk. (Habicsek)

A születések számának időbeli alakulásában akkor adódhatnak kiemelkedő esemény értékek, ha vagy megnő az esemény megvalósítóinak a száma, és magatartása módosul. Azaz a termékenykorú nők száma, és termékenységi magatartása. A folyamatok összefüggésbe hozhatók a központi/állami támogatások alakulásával. Miszerint olyan gyermekvállalást ösztönző intézkedések, amelyek a családban a gyermekek számához kötik a kedvezmények elérését, illetve a születések időzítésére vannak hatással, okozhatnak kiugró értékeket. A döntések előkészítése során találkozunk olyan hatásvizsgálattal, ami a beavatkozások várható hatását kívánja értékelni.

A születések száma az elmúlt évtizedekben két alkalommal mutatott kiugró csúcsot, az 1954–55-ös abortusztilalom idején, és a részben ezzel összefüggő 1974-76 évek kisebb születési csúcsa. A közbülső időszakokban, összefüggésben az 1956-os fiatalok anyák és apák nagymértékű kiáramlásával, 1962-ben Magyarország az európai összehasonlításban is jelentős termékenységi minimumot ért el. A 80-as évek elején a születések száma nem csak alacsony lett,

de megegyezett a halálozásokkal.⁵² A születések számának csökkenése kisebb hányadban azért következett be, mert a gyermekvállalási hajlandóság mérséklődött, nagyobb hányadban a szülőképes korba lépő nők számának változása okozta.

ábra A korszpecifikus termékenységi görbe eltolódása

A termékenységi magatartás módosulása megnyilvánul, egyrészt a kevesebb gyermek megszületésében, másrészt tapasztalható a születések időzítésének eltolódása. (lásd **ábra**) Mindkét megfigyelés általánosan jellemző a fejlett világbeli folyamatokra, egyes kutatók a folyamat tartós arányai és egyirányúsága következtében, második demográfiai átmenetről beszéltek (*Van de Kaa*). A termékenység visszaesésében érdekes megfigyelni azt, hogy mely életkorú, társadalmi helyzetű nők azok, akik egyre kevesebb gyermeket vállalnak. A fejlett társadalmakban a termékenység tartós csökkenése a 60-as évek óta jól ismert, és a női egyenjogúság részének tekintik azt, hogy megváltozott a nők korábban háztartáshoz, gyermekneveléshez kapcsolódó hagyományos értékrendje, jelentős mértékben bekapcsolódtak a foglalkoztatásba. Ezzel olyan lehetőségeik teremtődtek, ami bővítette a döntési körüket.

A hazai termékenységi elemzések azt állapítják meg⁵³, hogy a teenager korban vállalt anyaság egyre ritkább, és nem jellemző az akaratlagos gyermektelenség. Mindenki kíván legalább egy gyermeket, általánossá vált a két gyermeces családmódel és kevesebb, de növekvő jelentőségű a 30-35 év feletti gyermekvállalása. A termékenységben a 15–19 és 20-24 évesek gyermekvállalása visszaesett, ugyanakkor továbbnőtt a legtöbb gyermeket vállaló korcsoport, a 25–29 évesek gyermekvállalása.

A termékenység korcsoportos megfigyelése igen fontos keresztmetszet, de ennek a megfigyelésnek az elemzésére van szükség. Azt az időszakot szokás elemezni, amikor már befejeződött az adott korcsoportú női népességben már befejeződött a termékenységi időszak, és nem várható több szülés. Igaz, hogy a születések 98%-a 40 éves kor előtt történik, de mégis befejezett termékenységi mutatóról csak a propagatív életkor befejeztével lehet beszélni. A születések naptári éves változásából tehát azért nem lehet irányzat jellegű megállapításokat tenni, mert lehet, hogy egyes korcsoportok szüléseiket előrehozták, vagy későbbre tették. A

⁵² Ez fordulópontot jelentett a tényleges népesedési folyamatok alakulásában, ettől kezdve természetes fogyás volt jellemző a hazai népesedési folyamatokra. A 90-es évek közepére a fogyás mértéke elérte az évi 40.000 főt.

⁵³ Kamarás Hablicsek Valkovics Molnár Pongrácz

szülőképesség számának naptári évenkénti változása, valamint a gyermekvállalás időzítése csak korlátozott mértékben alkalmas arra, hogy megállapításokat tegyünk.

A termékenység elemzése során annak van kiemelt jelentősége, hogy miként időzítik az egyes női korcsoportok életük során a gyermekvállalást. Általános jelenség, hogy az egyes termékenységi korba kerülő nők egyre későbbre tolják a gyermekvállalást és egyre kevesebb gyermeket vállalnak. Az időzítés a korszpecifikus eloszlásban és annak helyzeti középértékeiben mérhető. Mi az első gyermek vállalásának átlagos életéve, mi a jellemző legtermékenyebb időszakra, és mennyire húzódik el a termékenységi folyamat a propagatív élettartam során. Magyarországon a 80-as évek végén 22 év körül volt az első gyermekvállalásának átlagos éve, ami az elmúlt években 26-27 életév fölé tolódott el. A nyugati társadalmakban 28 év és annál több az első (sokszor egyetlen) gyermek vállalásának ideje. A megváltozott termékenységi magatartás összefüggésben van a nők továbbtanulásával, karrierépítésével, és ezzel a termékenységi időszak rövidül, ami kevesebb gyermekvállalásának periódusát is jelenti. A rövidülő időszakba már több gyermekvállalása nemigen fér el. A fejlődő országok termékenység csökkenésének is egyik hatásos módja a nők iskolázottságának és foglalkoztatásának növelése, ami visszahat a termékenységi időszak későbbi megkezdésére is.

Tapasztalati adatok utalnak a fejlett országokban arra, hogy a fiatalok korán hagyják el a szülői házat. A szülői ház elhagyásának folyamata Svédországban elterjedt, ahol a fiatalok csak 18-20 évet laknak együtt a szülőkkel és a folyamat rövid idő alatt minden családban végbe megy. A termékenységi magatartás változása és a korai család elhagyás és annak feltételei a közép-európai országokban is gyakoribbá váltak és megvalósulnak.

- A termékenységi magatartás változása több irány szerint tanulmányozható:
- Életkor szerint, az ún. korszpecifikus termékenységi arányszámok/görbék alapján,
- A kohorsz termékenység alakulása, tartós szabályszerűségek levonására alkalmas,
- A naptári éves születésszám alakulása,
- Születések sorrendje szerint,
- Reprodukció szempontjából, illetve számos speciális termékenységi vizsgálat eredményeként.

A születési sorrend szerinti kumulált termékenységi számok lehetőséget adnak arra is, hogy családnövekedési valószínűségeket számítsunk, ami alkalmas a családi életsiklus létszámkövetésére. A családnövekedési valószínűség a korábbi tapasztalati adatok alapján képezi a családban élők számának időarányosan várható gyarapodását. Pl. a házasság kötést/együttélést követően mi a valószínűsége annak, hogy egy vagy több gyermekkel bővül a család?

Ismeretes, hogy a demográfiai események általános arányszámainak képzése során, az eseményeket vetítjük a népességszámra. Ha csak bizonyos korcsoportra vagy korosztályra vetítjük, akkor korcsoportos arányszámokat kapunk, amelyek összege jelenti az életen át világra hozott gyermekek számát, a teljes eseményét. Ha a bekövetkező eseményeket minél jobban képesek vagyunk arra a populációra vetíteni, amely ezt megvalósítja, annál valóságához közelebb álló képet kapunk.

A termékenység mérésére használt mutató számok a következők:

- A születések lakosságszámra vetített, ún. nyers arányszáma,
- Az általános termékenységi arányszám, ami a propagatív korú nőkre vetített szám,
- A korcsoportos arányszám, ami az egyes propagatív korúakra vetített arányszám.
- A reprodukciós együttható, ami azon alapul, hogy a leánygyermekek száma, mennyiben újítaná meg a szülő női generáció létszámának a mértékét.

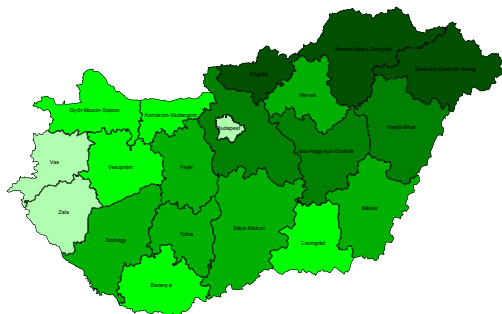
A termékenység legfontosabb és nemzetközileg is alkalmazott mutatószáma, az ún. teljes termékenységi arányszám, (TFR/Total Fertility Rate). Ez azt fejezi ki, hogy egy nő, a biológiailag termékenységre alkalmas ideje során, átlagosan hány gyermeket vállalt. A mutató szám képzését a múltban bekövetkezett események alapján végezzük és azt feltételezzük, hogy ha a magatartás, a gyermekvállalási kedv nem változik, akkor erre lehet számítani. A mutató értéke tehát csak a termékenységi hajlandóságtól, magatartástól függ, és a távlati kitekintést során „rákulcsolható” a szülőképeskorúakra.

A termékenységi arányszámokból pedig az ugyancsak híres teljes termékenységi arányszámot (total fertility rate) számíthatjuk:

$$TFR_{s,s+4} = 5 \cdot \sum_{\alpha}^{\beta} m_{s,s+4}^{SZ}$$

ahol α és a β szülőképes életkor-határok közötti termékenységi arányszámokat összegeztük, s ezáltal – az adott év megfigyelései alapján – következtettünk a nők végső gyermekszámára.

A teljes termékenységi arány Magyarországon 1990-ben 1,9 körüli érték volt, ami azt jelenti, hogy egy nő termékenységi ideje alatt ennyi gyermeket vállalna abban az esetben, ha az 1990. évi termékenységi viszonyok hosszú távon (100 évig) állandósulnának. Már a 90-es évtized végére 1,3 lett a hazai érték.

. ábra Teljes termékenységi arányszám 2002.

Kutatások bizonyították, hogy a termékenységi magatartás a kultúra része, illetően összefüggésben van a vallási meggyőződéssel is. Európában, Kelet- és Nyugat-Európa között a társadalmi viszonyokkal összefüggésben eltérő magatartási minta található. Kelet-Európán belül is található egy olyan választóvonal, amely a keresztény és az ortodoxvallást választja el. Magas termékenységű területek közé tartoznak azok, amelyek fiatal népesség-összetétellel jellemezhetők, így Kelet-Európa, elsősorban Lengyelország. A kontinens nyugati felén Belgium, Észak-Franciaország, Írország és Dél-Spanyolország azok, ahol magas termékenység a jellemző, de Németország központi részei, részben Skandinávia, Észak-Olaszország alacsony termékenységű. Melyek ezek az értékek?

Ma Németország termékenysége 1,3 körül van, a legutóbbi statisztikai közlések meglepetést okoztak az egy alatti értékek előfordulásával az új tartományokban (volt NDK-ban) és Szentpétervár esetében. De mit is jelent pontosan az, hogy például 1,3 gyereket vállalnak Németországban? Az 1,3-as gyerekvállalásban benne vannak azok a kb. egy millióra tehető törökök is, akik magasabb termékenységgel bírnak, vagy azok a Belgiumban élő magas termékenységű Surinamiak, vagy az Algériából származó népesség a franciák között. Ha az európai mutatószámokat a nemzetiségi termékenységgel tisztítani tudnánk, akkor tovább feltételezhető, hogy mérséklődnének az anyaország arányai. Európa öregszik és nem várható az, hogy 3 gyermeket vállalnának, ami a lakosság újratermelődését megakadályozná.

Az egyes kultúrák eltérnek abban is, hogy mennyi gyermeket mikor és milyen időzítéssel vállalják. Minden országra, kultúrára eltérő korszecifikus görbe eloszlásjellemző. A világ országai között Magyarország a korai házassági és termékenységi típusba sorolható, mint azt a hazai termékenységi görbe alakulása is mutatja. A görbe alatti terület csökkent, egyre kevesebb gyereket vállalásával eltolódás következett be az időzítésben, a lokális maximum értéke csökkent⁵⁴. A tinédzserkori szülés visszaszorul, észrevehető, hogy a többség azt az egy gyermeket is később vállalja.

Miként néznek ki ezek a folyamatok más nemzetek kultúrájában? Ezek megismerésére nem csak az esemény szempontjából van szükség, hanem az egyes népesség-előreszámításoknál azok a paraméterek, amelyek a születési gyakoriságok életkor szerinti eloszlását mutatják, utalnak az eltérő termékenységi magatartásokra. Pl. A japánok, akiknél ritkán fordul elő tinédzserterhesség, kevés gyereket vállalnak, és azt időzítik a 22-24 éves életkorra. A franciák magasabb és elhúzódo termékenységgel rendelkező populáció.⁵⁵

A következő grafikon sor azt mutatja be, hogy időbeli változása van az egyes országok termékenységi magatartásának. Az y tengelyen a TFR értékeket látjuk, az x tengelyen 1970-2002 közötti időszakot. Az elmúlt 30 év során általános csökkenés tapasztalható és jelenleg az 1,2 körüli érték jellemző a legtöbb országra. Ez az érték a helyettesítési arányszám fele és tartós fennmaradása esetén a népesség reprodukciója zuhanni kezd.

A társadalmi szerepvállalás alakulásában az tapasztalható, hogy a gyerekvállalás nem akkor következik be, amikor a tanuláshoz a fő időszaka befejeződik, hanem akkor, amikor a személyiség megállapodottabb, a párkapcsolatok megfontoltabbak, az élet számos eseménye (lakásszerzés, munkavállalás, partnertalálás) elkezdődött, és akkor következik be a termékenység, ami végül is tartós kötődést jelent.

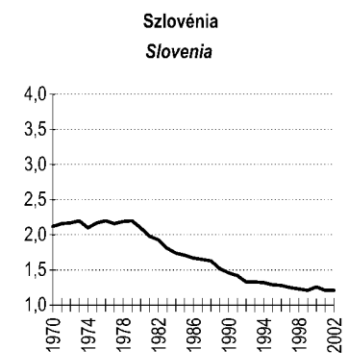
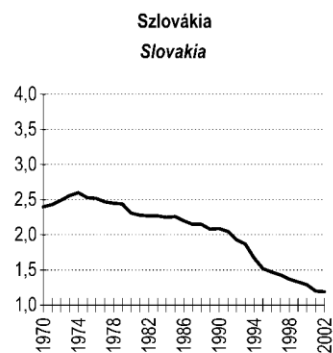
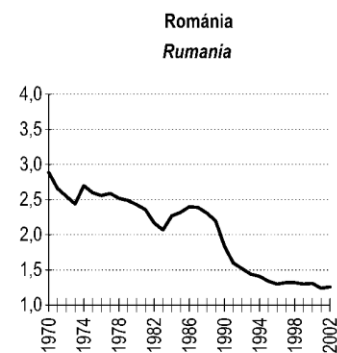
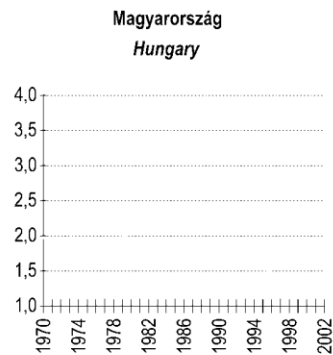
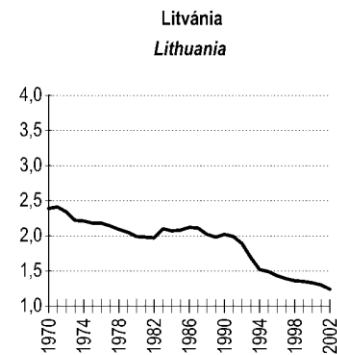
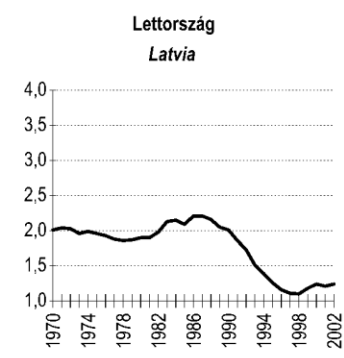
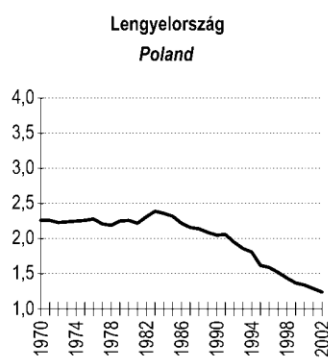
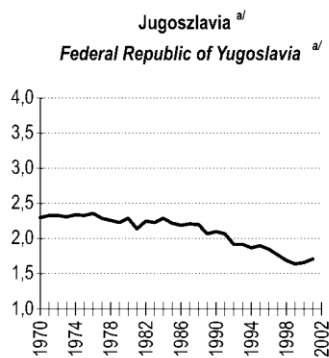
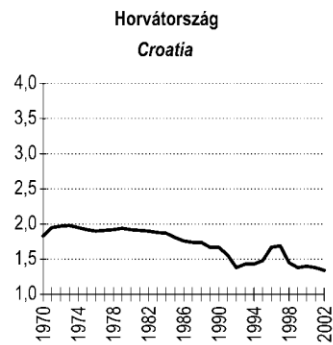
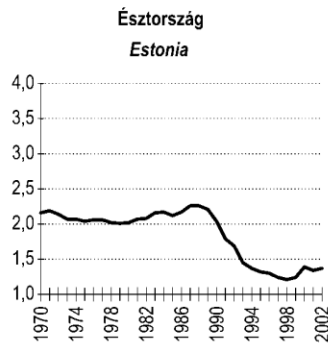
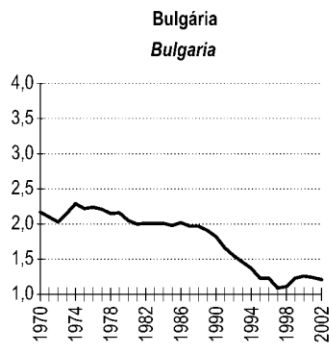
A házasságkötés előtti családtervezési szándékok adatainak feldolgozása azt mutatja, hogy a kívánt gyermekek száma magasabb, mint a megszületetteké. A születésszabályozási módszerek alkalmazása a nem kívánt terhesség elkerülésére szolgál, de ezzel nem mindenki él megfelelő módon. A művi terhesség megszakítás közel annyi gyermeknek a világra jövetelét akadályozza meg, mint amennyi megszületésére sor kerül. E téren érdekesek azok az elemzések, amelyek a kiválasztott populáció szándékait több éven keresztül, ún. longitudinális követéssel, vizsgálatokkal mérik, ezzel azonos sokaság körülményeinek változását és annak hatását a magatartásra, képesek

⁵⁴ Az előreszámítások során a termékenységi görbét földrajzi típusával adjuk meg, majd átlagát, szóródási értékét és lapultságát.

⁵⁵ Ez azt jelenti tehát, hogy ha Franciaországban öszülő emberek babakocsit tolnak, ők apák és nem nagyapák.

követni.

**G.46. TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM
TOTAL FERTILITY RATE**

a/ 1970–2001.

6. 2. Halálozás

A megszületéssel együtt jár a halálozás eseménye. A két esemény közötti időszakot élettartamnak nevezzük. Ez lehet akár pár perc is és lehet akár egy évszázad is. Több körülménytől függ ennek hossza, kinek kinek milyen hosszúra sikerül. Mint azt részletesen látni fogjuk a WHO megállapítása szerint ez alapvetően a genetikai adottságoktól, az életmódtól, a környezeti hatásoktól hasonló mértékben függ és kisebb mértékben az egészségügyi ellátó rendszertől.

6. 2. 1. Születéskor várható átlagos élettartam

A termékenység mellett, a másik természetes demográfiai összetevő a halálozás. Beszélünk mortalitásról, ami a halál eseményének bekövetkezését fejezi ki, és beszélünk morbiditásról, ami a halál előtti esélyünket, mint rizikó tényező fennállását jelenti.

A halálozás összefoglaló jelzőszáma az ún. születéskor várható átlagos élettartam, amelyet gyakran összetévesztenek a lakosság egészére vonatkozó átlagos életkorral. A születéskor átlagosan várható élettartam, ami a már meghaltak adatainak átlagaként alakul ki, tehát a múltbeli folyamatokra épít. Amikor az itt kapott értéket a lakosság előreszámításához felhasználjuk, azt feltételezzük, hogy a következő generáció is eszerint fogják megélni a halálozás eseményét.

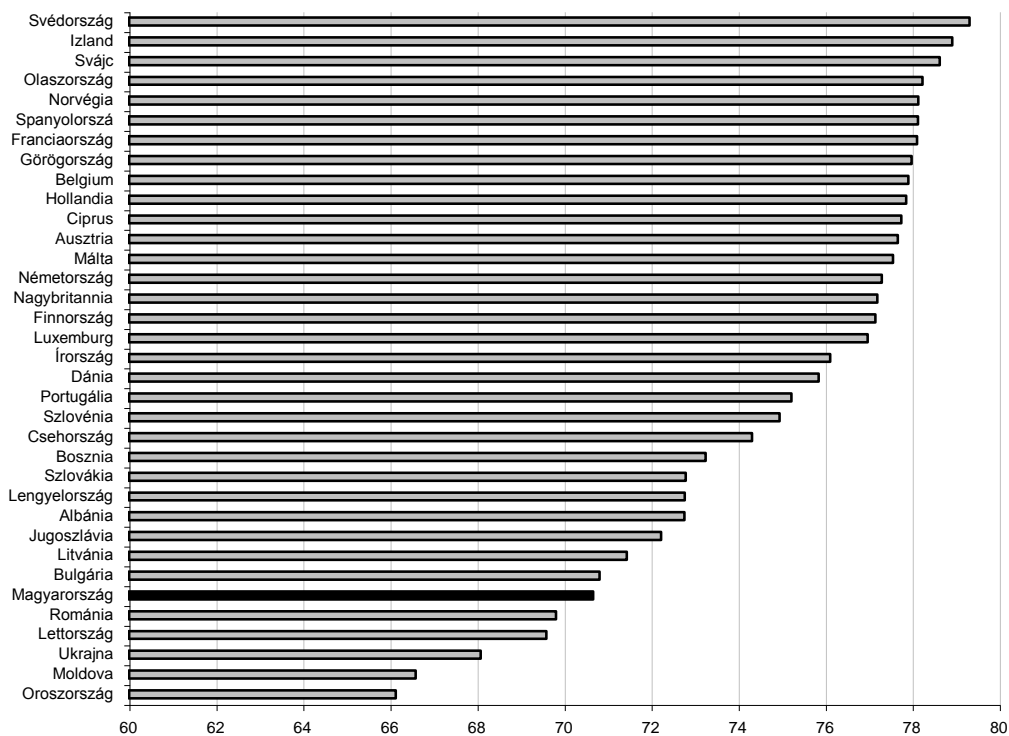
Az újszülöttek elhalálozási valószínűségét, l_0 pedig a kohorsz kezdő létszámát, a halandósági tábla gyökét jelenti. Innen származtatható a demográfia egyik híres mutatószáma, a születéskor várható élettartam:

$$e_{s,s+4}^0 = \frac{5}{l_0} \sum_{x,x+4}^{\omega} L_{s,s+4} ,$$

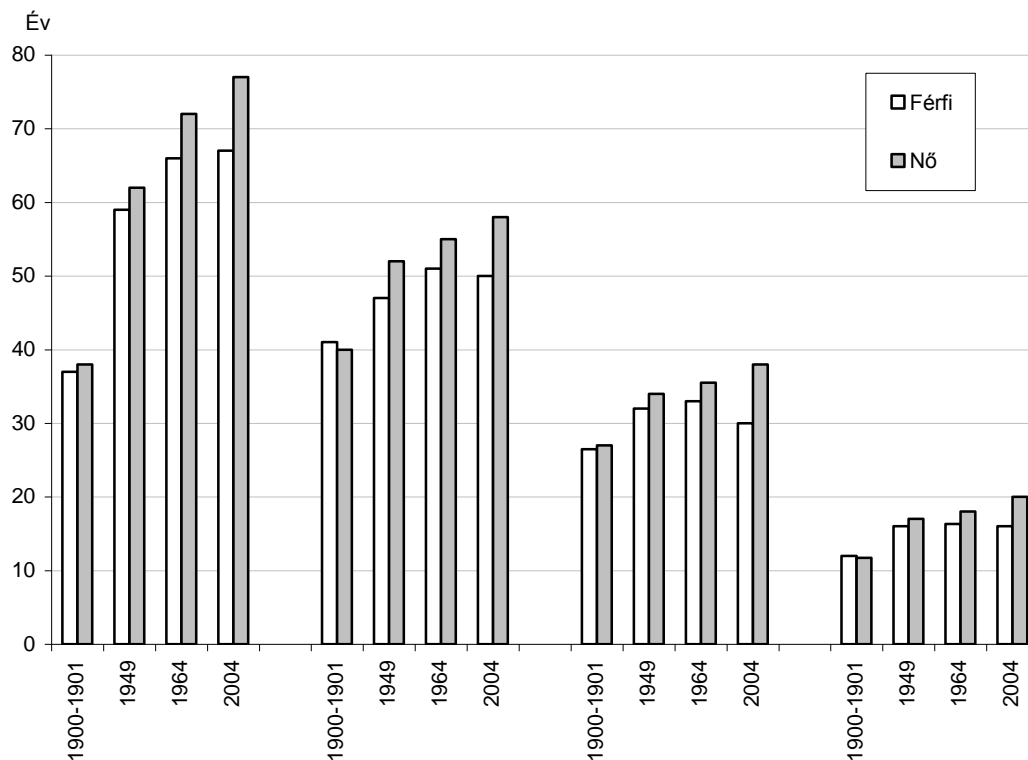
A mutató számottevő nemenkénti eltéréseket tartalmaz. Jelölése e_0^0 , ahol az egyik nulla arra utal, hogy a születéskor, illetve más esetben eltérő életkorban még várható átlagos élettartam.

Szokás táblázatokat közölni az e_0^0 -45 ről és e 60-ról, ami a 45 és 60 éves életkorban még várható élet hosszát jelöli.

A következő ábrák bemutatják az élettartam növekedését és Magyarország helyezését az európai ranglistán.

ábra Születéskor várható átlagos élettartam Európában, 1995–2000

ábra A férfiak és a nők születéskor átlagosan várható élettartama 1900-2004. ábra érthetőségén javítani.

Az ábrán található első oszlopcsoport azt mutatja, miként növekedett a lakosság egészének várható élettartama és érte el a 70 év feletti értéket az y tengelyen. Kiemelten nőtt a 20. század első felében. A második csoport a 20 éves korban még várható életek alakulását mutatja. Míg az 1900-as évek fordulóján a férfiak hosszabb életet remélhettek, addig 2004-re a nők az időtartamát és a két nem közötti eltérést is növelték. A következő oszlopcsoport a 40 éves korban még várható éveket jelenti. Itt azt látjuk, hogy a középkorú férfiak a 60-as évek óta rövidebb életet éltek, mint a nők és a mint az előző korosztályok. Az utolsó oszlop csoport a 60 éves korban még várható éveket mutatja be. Lassú javulás tapasztalható és az életkilátások a nők javára növekedtek.

Mindennapjainkban akkor találkozhatunk ezzel a jellemzővel, amikor életbiztosítási ügyben meglátogat az ezzel foglalkozó ügynök (aktuárius), aki a lehetséges biztosítási ajánlatait az ún. aktuárius táblázatok, halandósági táblák alapján állítja össze. Az aktuárius táblázatok az egyes életkorokban még várható továbbélési valószínűségeken és feltételezhető élettartamokon, s az ehhez köthető fizetési kötelezettségeken alapszanak.⁵⁶ A várható élettartam a biztosító számára azt jelenti, hogy a biztosított által befizetett összeg adott ideig történő befektetése után, milyen rizikót, hozam lehetséges.⁵⁷

A hazai várható élettartamok Európában, az egyik legalacsonyabb értéket jelentik. Már a hatvanas években is magas halandósággal rendelkezünk, csak miközben más fejlett országok ezen a helyzeten javítottak, - és ma már a halandóság kisebb szerepet játszik a tényleges szám változásában -, addig nálunk ennek a kérdésnek a szerepe tovább nőtt.

A halandósági különbségek nemenként eltérnek. A férfiak születés kori várható átlagos életkora 67 év, a nőké hasonlóan minden más országhoz jó néhány évvel több, 76 évre tehető. Ezeket az értékeket, az elmúlt években bekövetkezett halálozás adatai alapján számítják ki. Tehát a jelenlegi újszülöttek várható élettartamára csak a múlt tendenciái alapján van becslésünk.⁵⁸ A nyugat-európai fejlett világban a férfiaknak a születés kor átlagosan várható élettartama 74 és 77 év között mozog, a nőké pedig 80-85 év között. Ez azt jelenti, hogy pl. Németország, Hollandia lakossága azért öregszik gyorsan, mert kevés gyermeket vállalnak és az emberek sokáig élnek. Amennyiben a hosszabb élettartam nálunk is jellemzővé válik, az öregedés folyamata ezzel is gyorsulna. A mi helyzetünk a kevés gyermekkel és rövid élettel ettől igen különbözik. Ezek a jegyek természetesen nem máról holnapra változnak, hiszen akár egy pár tizedet is javítani a születés kor várható élettartamon, számos életmódbeli, egészségfinanszírozási, életminőségbeli elmozdulást kíván.

Az elemzések szempontjából az sem mindegy hogy miben haltak meg az emberek. Egyes halálokok csökkentése, vagy teljes kiküszöbölése fontos információt jelent a döntéshozók számára. Pl. a fertőző betegségek megszüntetése, a rákos megbetegedések mérséklése. Az egészségügyi ellátás működésének hatékonyságát jelző döntés előkészítési munkákban merülnek fel olyan scenáriók, hogy adott halálozás csökkentése mekkora tömeget érintene. A halálokok múltbeli értékelése, tehát egy jövőbeli munka alapjait jelentheti.

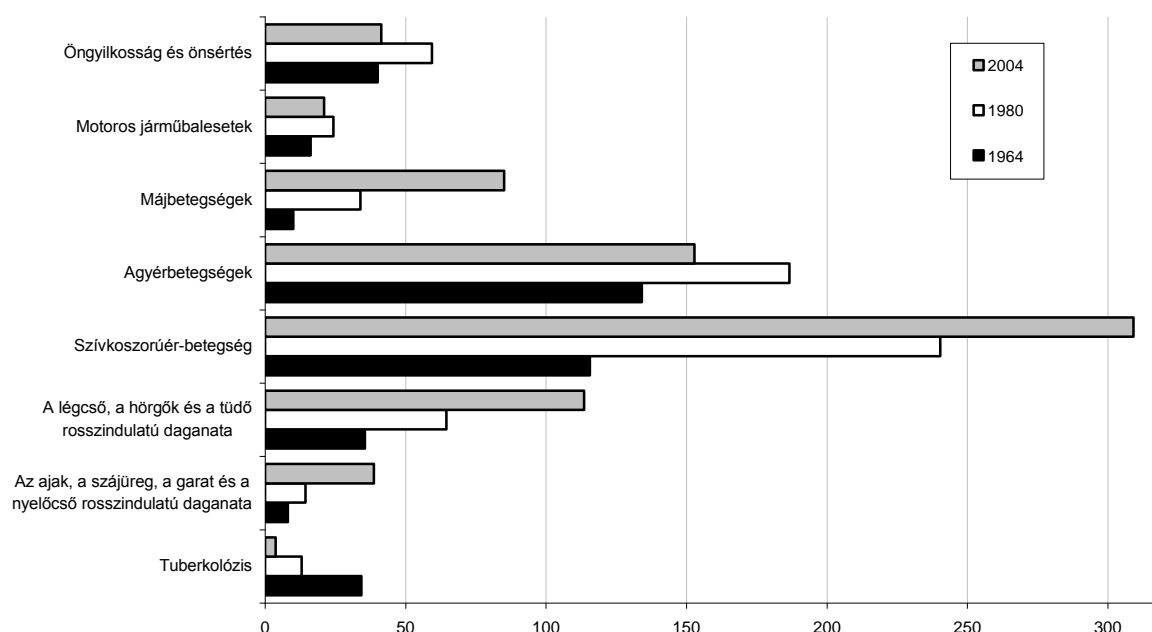
⁵⁶ A 2004 dec. 13-án elfogadott EU direktíva szerint, nemenként elétérő valószínűségeket akkor alkalmazhatók, ha azokat statisztikai, aktuáriusi számításokkal alátámasztják.

⁵⁷ Ha az ajánlattevők egészségügyi állapotra utaló rizikótényezőről tudomást szereznek, akkor ennek arányában mérséklik a megállapodásra ajánlott összeget. Például magas vérnyomás, cukorbetegség, dohányzás, szívinfarktus előfordulása vagy egyéb krónikus betegsége van, akkor az ügynök a táblázatban várható élettartamnál a kedvezményezett számára kedvezőtlenebb üzleti életbiztosítást akarja megkötni.

⁵⁸ A jövőbelátók megkockáztatnak olyan kijelentéseket, amelyek figyelembevételre a biotechnológia és az életminőség fejlődését, azt mondják, hogy a most születő francia leánygyermek esetén nem elképzelhetetlen a 10 éves kor átlagos elérése!

6. 2. 2. Halálokok

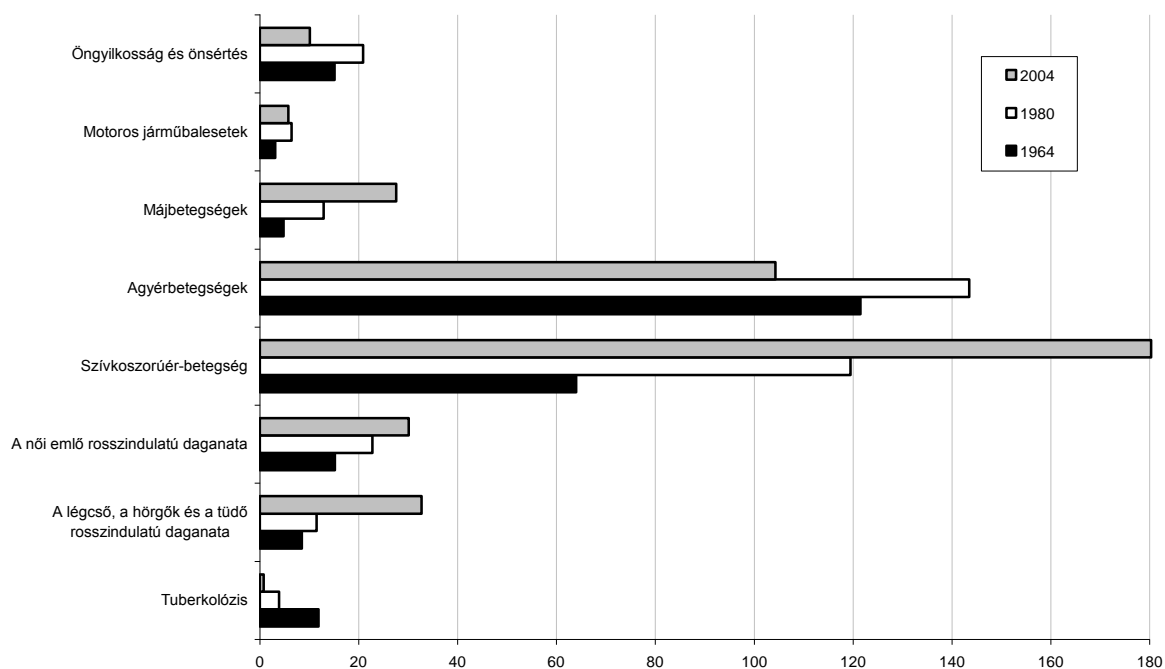
A következőkben a halandóság oksági összefüggését vizsgáljuk meg. A hazai empirikus tapasztalatok megerősítik a WHO értelmezését, amely szerint az egészségügyi ellátás minősége, elérhetősége az összes halálozás eseményében csupán 11 százalékkal játszik szerepet. További 18 százalékot jelentenek azok a halálozások, amelyeket el lehetne kerülni. Ilyen elkerülhető halálozások közé tartoznak az öngyilkosságok, a közlekedési balesetek,⁵⁹ a mérgezések. A halálozások fele az ún. keringési betegségek miatt következik be, amelyek öregkorban fellépő betegségek. Megfigyelhető, hogy sokan meg sem érik ezt az öregkort, azért ezek a típusú halálokok egyre kisebb hányadban jelennek meg. A **ábra** szerint a férfiak jellemző halál oka a keringésen túl, a májbetegség, a légcső, hörgők és tüdő rosszindulatú daganata.

ábra A férfiak halálozási arányszámai kiemelt halálokok szerint 1964. 1980. 2004.

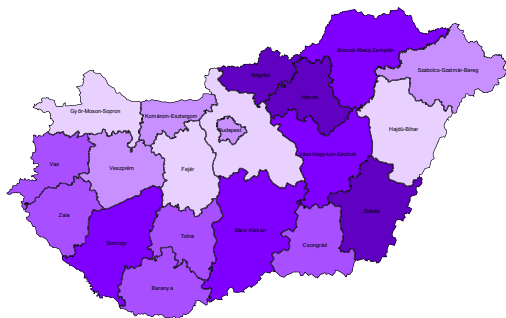
A nők még a halál megválasztásának okában is eltérnek a férfiaktól. A nők között többfajta halál fordul elő, mint a férfiak esetében. A nők halál oka azt mutatja, hogy a hosszabb élet bekövetkeztében nagyobb arányban jelentkezik keringési halálozás. Lásd **ábra**.

⁵⁹ Például Kelet-Európában a kisebb személyi védettséget jelentő gépkocsitípusok használata, a közlekedési morál szerepet játszik az elkerülhető halálozásokban.

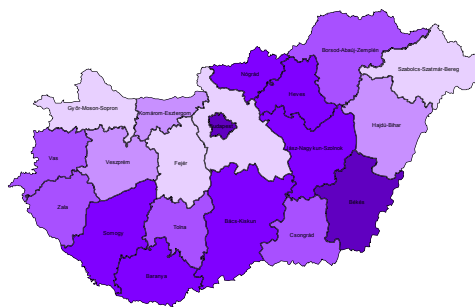

ábra A nők halálozási arányszámai kiemelt halálokok szerint 1964. 1980.2004.

A magyarországi és a kelet-európai halálloki struktúrának van néhány nemzetközi szinten kiemelkedő jellemzője, ilyen például az étkezéssel, a dohányzással, a környezeti ártalmakkal összefüggő és az alkoholizmushoz kapcsolódó halálozás, amelyek lakosságra vetítve igen magasak. A regionális különbségek másik vonatkozása bizonyos halálokok nagyobb arányú előfordulása. Megfigyelhető, hogy az életminőségben elmaradott megyékben az emberek meg sem érik azokat a betegségeket, amelyek az időskorban jelentkeznek. Az alkoholizmus területi képe is visszatükröződik a halálloki struktúrában, így a szőlő-bor és gyümölcsstermesztő vidékeken illetve a magas munkanélküliséggel sújtott területeken kilátástalan perspektíváival összefüggésben. A táplálkozás alacsony színvonala és feltételezhetően alacsonyabb tudatossága az egészségre figyelésben a gazdasági fejlettséghez kapcsolható. A környezeti ártalmak a korábbi években pontszerűen vagy a magas környezeti terhelést jelentő régiókban a daganatos betegségek nagyobb gyakoriságú kialakulására mutattak. Az időfelhasználás egészség-kizsákmányoló hatása, az életminőség alacsony szintje hatással van a magas halandóságra. A környezeti ártalmak a daganatos betegségek gyakoriságát növelhetik. Az öngyilkosság, amelyben hosszú idő óta vezető helyet foglalunk el, a depresszió, a kommunikáció és a konfliktuskezelés hiányára vezethető vissza. Területileg Bács-Kiskun megyére jellemző, ahol a probléma feloldás egyik gyakrabban alkalmazott útja.(Moksony F) Európa országaival összehasonlítva döbbenetes képet kapunk az étkezéshez kapcsolható halálokok kérdésében. Az ajak, szájüreg, gége, nyelőcső és gyomorral kapcsolatos betegségek nálunk nagyságrendileg magasabbak. Szerepe van ebben a hiányos fogazatnak, az elégtelen személyes higiéniének, ami a betegség kialakulásához vezet. Az étkezés minősége és mennyisége, az ételek megrágása, a forró étel és nem utolsósorban az alacsony kalóriaértékű táplálék-bevitelek, s az ezekből adódó koleszterin-problémák. A halálokok területileg is differenciálódnak. A regionális különbségek egyik értékelhető vetülete a kistérségi szint.

*Ezer lakosra jutó halálozás nemenként,
férfiak 2002.*

*Ezer lakosra jutó halálozás nemenként,
nők 2002.*

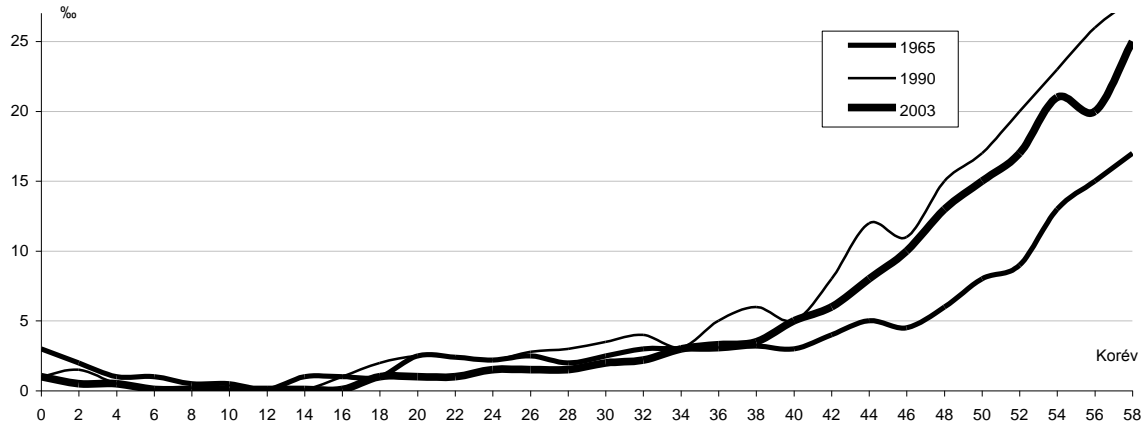
A településekre vonatkozó bontás a véletlen eseményekkel összefüggésben, kisebb megbízhatóságú. A halálozás és kiegészítő eseménye a továbbélés, település nagyságkategóriák szerint viszont érdekes megállapításokat tartalmaz. A túlélés esélyei nemenként és településtípusonként is változnak. A legkedvezőtlenebb életesselylel rendelkezőknek az 1000 fő alatti településekben élők tekinthetők. Minél nagyobb településről van szó, annál nagyobb a férfiak életessélye, összefüggésben a tudatos életmód változtatással. A nőkre alig állapítható meg település nagyságától függő hosszabb vagy rövidebb élettartam. A települési hierarchia alsó harmadában kedvezőtlenek a halandóság mutatói, ami összefügg azzal, hogy a hirtelen bekövetkező okok esetén, pl. a szívinfarktus, a magas vérnyomás okozta agyvérzés, kis településen kedvezőtlenebb az orvosi ellátás elérhetősége, nincs telefon, mire kihívják és odaér egy mentő sürgősségi esetben, túl hosszú idő telik el. A megelőzés, a rendszeres orvosi ellenőrzés nemcsak az alacsonyabb egészségtudatos magatartással van összefüggésben, de az ellátás a rossz térbeli elérhetőség miatt is korlátozott. Az itt élő emberek nehezebben jutnak el orvoshoz, az egészségügyi ellátás központosítása, a közlekedési költségek megnövekedése nem járul hozzá ahhoz, hogy kevésbé elérhető helyről is az emberek megelőző céllal elmenjenek, tudomást szerezzenek pl. magas vérnyomásukról, és az ennek megfelelő gyógyszereket szedik. A nagyvárosokban a lakosság egészségi tudatossága fejlettebb, az élet minősége jobb, bár a stressz, a növekvő ellátási kiadás ellenirányba hat. A közepes nagyságú településekben élők rendelkeznek jelenleg a legmagasabb élettartammal. A településnagyság-kategóriák szerinti férfihalandóság - különbségek a település nagyságának csökkenésével egyre kisebb életessélyt jelentenek. Ez összefüggésben a tudatos életvitellel, az életminőségével és az egészségügyi ellátás színvonalával magyarázható. A nőknél ennek területi eltérése igen kicsi. A halandóság területi különbségeit meghaladja az egyes családok szociális meghatározottsága. ⁶⁰

A 90-es években elkezdődött átmenet hatásai ambivalensek. Egyfelől tapasztalható, hogy az egészség érték, másfelől a társadalmi helyzet differenciálódásával egyes rétegek bizonytalan léthelyzetbe kerültek, mások nem érzik az állandó hajsza, a megváltozott életmód elvárta regenerálódás igényét. A halálozások alakulásánál döntő szereppel nem a biológiai determináltság jelentkezik, hanem a társadalmi, gazdasági és tudati tényezők, amely területi jellemzői a gazdasági és tudati fejlettséghez állnak közel.

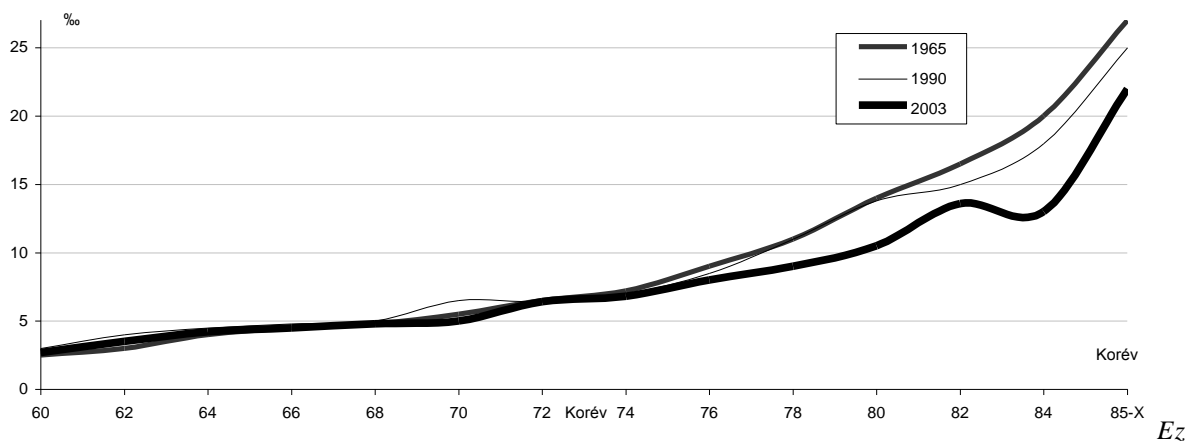
⁶⁰ A kis település lakói alacsonyabb infrastrukturális ellátással, általános iskolai végzettséggel és ezzel párosuló életmódi jellemzőkkel rendelkeznek. A magasabb foglalkozási státusú emberek tudatos megelőző és magasabb szintű életvitellel járulnak hozzá az egészségük megőrzéséhez. A meghalt férfiak 55%-a még a 8 osztályt sem végezte el (20%-a esetében), a meghalt nők fele középiskolát végzett!

6. 2. 3. A halálozás korszpecifikus görbéje

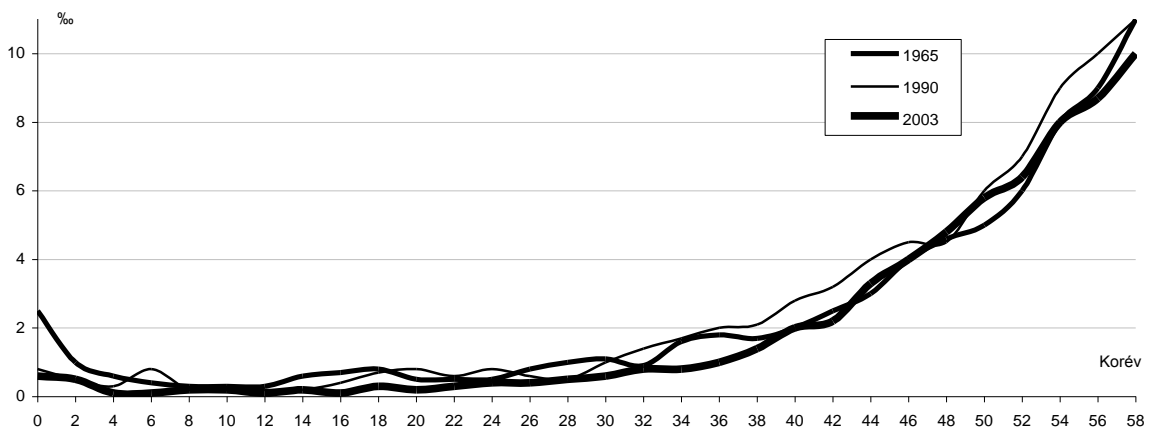
A halálozás életkor szerinti eloszlásának egy torzult U alakú görbe feleltethető meg, mint azt a **ábra** bemutatja. A görbéhez tartozó x tengely a betöltött éveket mutatja **0-tól** 100 évig, mivel az esemény az élet bármely időszakában bekövetkezhet. Az y tengelyen pedig a halálozásnak az intenzitását jelölik. A görbe menete eltér a korábban megismert korszpecifikus görbék alakulásától, hiszen az élet középső szakaszában mutatja a legkisebb intenzitást.

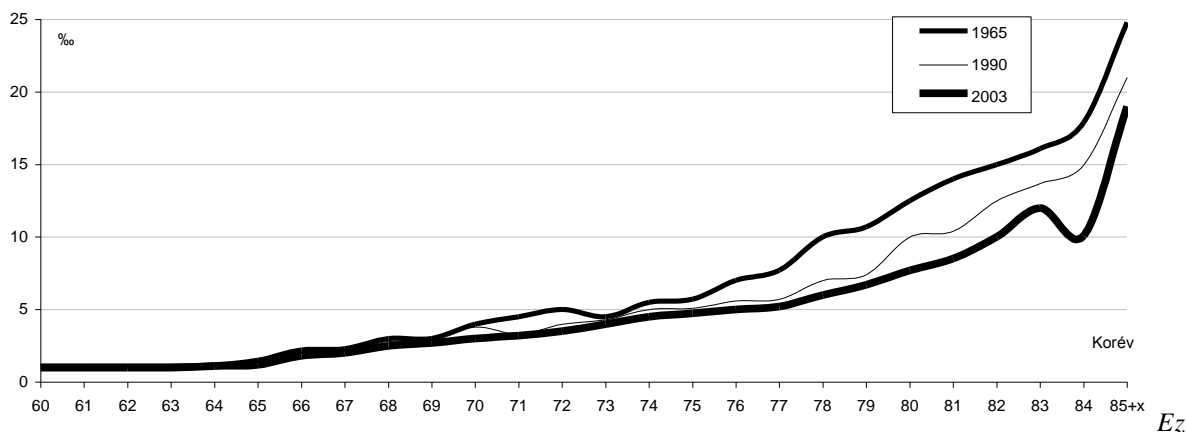
Ezer megfelelő korú férfira jutó halálozás az 0-58 évesek körében

er megfelelő korú férfira jutó halálozás a 60-X évesek körében

Ezer megfelelő korú nőre jutó halálozás a 0-58 évesek körében

er megfelelő korú nőre jutó halálozás a 60-Xévesek körében

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2003, KSH 2004

ábra A halálozás korszpecifikus görbéi

A fenti görbe sor azt mutatja be, hogy a férfiak életkilátásai a 40. életévet követően differenciálódtak és azok a férfiak, akik elérik a 60. életévet javuló helyzet tapasztalható. A nőknél kisebb az időbeli változás, de egyértelműen javuló helyzetet tapasztalunk. A halálozás az élet kezdeti időszakában egy viszonylag magas intenzitással jelentkezik. Ismeretesek azok a csecsemőkori halandósági adatok, amelyek utalnak arra, hogy az élet kezdete biológiai szempontból sem könnyű időszak. A civilizált világ mai gondolkodása minden megszületett életben tartását célozza meg. A csecsemőhalandóság nálunk még most is magas, bár Magyarország sokat javított ezen a mutatón. A mutató lehetséges javulása összefüggésben van, hogy a javuló terhesgondozással és folyamatos egészségügyi ellátással, így azok a gyermekek is megszületnek, akiknek az életesélye kisebb.

A fejlett világ a társadalmi kulturáltság egyik mutatójaként értelmezik a csecsemőhalandóságot. A 0-1 éves időtartamon belül is kihangsúlyozzuk azt az első kétéves időtartamot, amin belül a halandóság nagyon magas. Itt a fejlődési, születési rendellenességek okozta problémák jelennek meg, illetve az életkezdés környezeti változásai. A csecsemőhalandóság ugyanakkor erős hatást gyakorol a születéskor átlagosan várható, leélhető évek számának alakulására. Az a csecsemő, aki korai életkorban meghal, azzal elveszítjük azokat az éveket is, amelyeket még megélhetett volna.⁶¹ A 0-1 éves magas halálozás után a görbe menete 14 éves korig 0-hoz közelítő érték, nagyon alacsony szintű, hiszen ebben az időszakban már ritkán fordul elő születési rendellenességből adódó halálozás, gyermekbalesetek jelentik a halálokok többségét. Majd ezt követi a közlekedési balesetek, az öngyilkosság megnövekedése, a felnőtté válás problémái, depresszió, tolerancia hiánya, és ide sorolható még a szüléssel kapcsolatos halandóság is.

Nagyjából a 25 éves kor az, amikor a halandósági görbe értékelhető módon szétválik a két nemre, a magasabb férfi és az alacsonyabb női halandóság elválik. Ez a szétválás legmarkánsabb a 35 és 55 éves kor között, amikor egy férfinak Magyarországon feleakkora életkilátása van, mint egy pár száz kilométerre nyugatabbra élő, ugyanilyen korú férfitársának. Az osztrák és a magyar adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy 30 év alatt nem javult, hanem többszörösen romlott a

⁶¹ Egyes demográfusok – írja Van de Kaa –, felvetették a csecsemőhalandóság mérséklésének kétségeit? "Szerintük nem kérdéses az, hogy a csecsemőhalandóság javulása összességében a halálozási arányok nagyarányú csökkentését jelenti, de világosan látni kell, hogy ez együtt jár egy ellenőrizetlen népességnövekedéssel. Az alacsony családtervezési szinten álló családok biztosítékként többet gyereket vállalnak, az öregkori ellátás érdekében."

helyzetünk. Az időskori halandóság kérdése kettős nézetű; az, aki eléri a 60-at, annak jó esélye van a következő évek megérésére is. A hazai helyzetben 10 fiú újszülöttből 4 éri meg a 60. születésnapját. Az életkilátások a 35–39 éves férfiak számára a 1960-as évekbeli kedvező arányokhoz képest 2,5–3 szorosán romlottak. A kritikus 60. éven túljutottak életkilátásai további 10–14 évre szólnak. Például az 1930-as években a férfiak 60 éves életkorban még várható élettartama 14,5 év volt, ami az 1960-as években még a 15 évet is elérte, és ismét visszatért a 30-as évek szintjére.

A jelenlegi halálozási adatokban az is szerepet játszik, hogy a meghaltak egy része a háború idején született kohorszhoz tartozik, akiknek sem az iskolai végzettségük, sem a táplálkozásuk nem volt korszerű, életük későbbi szakaszában is alig tudtak ezen módosítani. Megállapítható, hogy ma már a járványos betegségek okozta halálozás visszaszorult, de más tényezők szerepe felerősödött. Az egyéni és a társadalmi felelősség az egészség kérdésében is meghatározó lett. Eredménytelen lehet az a központi törekvés, hogy szűrővizsgálatokkal megelőzhető számos halálozás akkor, ha abban a polgárok nem mutatnak együttműködő magatartást, és nem jelennek meg a vizsgálatokon.

6. 2. 4. A halandósági tábla

A meghaltak adatainak életkor és nem szerinti évenkénti rendszerezése az ún. halandósági tábla formájában történik. A táblázatba rendezés arra ad segítséget, hogy mutatószámokat képezzünk az adott életkorban lévők, nemek szerint várható halandóságára a következő naptári évben. A KSH által számított hazai és nemzetközi halandósági tábla minden évben kiadásra kerül. A halálozási tábla legfontosabb elemei:

- a meghaltak száma,
- az életkor,
- nem, valamint
- a számított továbbélési és/vagy halálozási valószínűség,
- az adott életévben még átlagosan várható élettartam.

Egy kiinduló fiktiivén megadott népességből (pl. 100.000 fő a négytizedes számítás érdekében) meghaltak számával csökkentve, megkapjuk a tovább élők számát. A meghaltak számát az élőkhez viszonyítva megkapjuk a halálozási valószínűséget. És komplementer eseményének a továbbélésnek a valószínűségét. Az egyes életkorokban továbbélőkből súlyozott átlag számítással kiszámítható, hogy adott életkorban még átlagosan mekkora élettartam várható. A koreltoláson alapuló előtekintés a meghaltak számából következő halálozási és a tovább élőkön alapuló tovább élési valószínűségeke alapszik.

Koreltolás valószínűségei

életkor	2002		2003		2004	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0	167	154				
1			165	150		
2					161	147
3						

Az alábbi egyszerűsített halálozási tábla kezdő oszlopa a betöltött éveket tartalmazza, 0, 1, 2 és egészen 100-ig. Az első oszlop egy elméleti kiinduló szám, pl. ha 100000 fős a kiinduló népesség, akkor hány fő lesz az, aki az egyéves életét, a két éves és így tovább az x éves életét megéli. A harmadik oszlop tartalmazza a meghaltak számát. Tehát ebből a 100.000 megszületettből első éves születésnapját elérőknek a száma pl. 99034 és a meghaltaknak száma 966. A meghaltak száma és a kiinduló népességnek a hányadosa jelenti, öt tizedesig számítva a halálozás bekövetkezésének naptári éves valószínűségét. És ez a 0,99034 azt fejezi ki, hogy 100 ezer emberből 0,99034 annak a valószínűsége, hogy valaki megéli az egyéves születésnapját. És 0,00966 annak valószínűsége, hogy valaki egy éves koráig meghal. Ahogy telnek az évek, a továbbélés valószínűsége csökken a halálozás valószínűsége nő. A várható élettartamok csökkennek, és az élet vége felé egészen a 0-hoz közelítenek. A következő sorok analóg módon töltődnek ki.

Tábla módszer/koreltolás

Népességszám (ffi)	Meghaltak száma fő	Tovább élők száma fő	Halálozási vsz.	tovább elési vsz.	E null
0 éves 100.000	966	99034	0,00966	0,99034	69 év
1 éves 99034	512	98522	0,00516	0,99484	68,2
2 éves 98522	321	98201	0,00325	0,99675	68,1

A halálozási görbe egy naptári év halálozási viszonyait foglalja össze. Az előreszámítások során az egyes kohorszok eltérő halandóságából eltérő trendek alakulnak. Jellemző az időbeli, nemenkénti és regionális változás. A halandóság mérséklésének teendőit is a korszecifikus görbe mentén tekintjük át. Az első időszakban a csecsemőhalandóság visszaszorítása a cél, a 10-15 éves életszakaszban a véletlenszerűen előforduló halálozások mérséklése. A 35-től 55-ig terjedő időszak már statisztikai szempontból jelentős kérdése a halandóságnak. Ha valakit elveszítünk az élet közepén, akkor ezzel a halandósági tábla várható élettartama, ami a teljes életre szól, jelentősen visszaesik. Érdemi kérdés ezért az, hogy melyik életszakaszban történik a halálozás. Kiemelt jövőbeli cél az, hogy ne a női halandóság közelítsen a férfiak szintjére, hanem a férfiak érhék el a női halandósági értéket. A valóság az, hogy mind a pozitív, mind a negatív hatások érvényesülnek a másik nemre is. Így azokban a családokban, ahol a férfiak meghalnak, a női halandóság bekövetkezése is valószínűbb.

Az elmúlt évtizedekben a halálozások száma Magyarországon állandósult a 145 és 150 ezer között. A halálozások fele keringési elégtelenség miatt következik be, ami öregkori halálozások számát. A korai életkorban bekövetkezett halálozások bekövetkezése azt is jelentette, hogy a populáció egy része el sem érte azt az életkort, amikor az öregkorra jellemző halálozások megjelennek. Pl. A szívbetegségek kategóriája, ez az összes halálozásból ma már 41.000 halálnak az oka, és növekvő tendenciát mutat. Ami csökkenő, de még számottevő halálozások tekinthető, az agyér betegségek, ami 25.000-ról ma már 19.000-re csökkent az összes halálozáson belül és ez a három együtt tulajdonképpen jelenti a legnagyobb keringési kategóriát. 9-10 ezerre tehető Magyarországon azoknak a száma, akik érelmeszesedésben hálnak meg. Az előbbi négy

kategóriát együttesen hívják cardio-vasculáris vagyis keringéshez tartozó betegségnek. Korábban az első helyen a rosszindulatú daganatok voltak, amelyek 15 év adatai alapján 27-ről 33.000-re változtak. Ennek visszaszorításában a megelőzésnek, a korai felismerésnek, a szűrővizsgálatoknak döntő szerepe van. Ezt követi a hörgőkkel és tüdővel kapcsolatos halandóság, ami csökkenő tendenciát mutat. Számottevően emelkedett a májzsugor, 2500-ról 9000-re. A munkahelyek egészségre ártalmas volta, amelyek foglalkozás egészségügy fejletlensége és a munkaerő kihasználása, a regenerálódás elmaradása, az ingázás mind olyan ennek korai bekövetkezésében szerepet játszó tényező. Magyarországon a belgyógyászok szerint a betegségek 70 százalékára van hatással az alkoholizmus. A halálokok között 8000-rel szerepelnek a balesetek, és további 4000-rel az öngyilkosságok. Mindez szomorú statisztikát jelent.

A lakosság kedvezőtlen egészségi állapotával, függenek össze a kockázati tényezők. Ezek közül a legfontosabbak a következők: magas vérnyomás, koleszterinszint, mozgáshiányos életmód, magas tápanyagbevitel alacsony tápérték mellett, sok só, kevés kalcium. A halálozások bekövetkezésében az egyes környezeti elemek eltérő súllyal szerepelnek. Az elmúlt évek során a veszélyes munkahelyek megszűnése következtében nagymértékben javult az ebből eredő halálozás. Sajnos a privatizációhoz kapcsolódó környezeti rehabilitációs munkák egy része elmaradt. Ahhoz, hogy a veszélyes munkahelyek megszűnésével kapcsolatban értékelő megállapítást tegyünk még egy kis időnek el kell telni.⁶² Idesorolható kérdés az életminőség és lakókörnyezeti elem. A tartós munkanélküli állapot kihat a halandóságra. A hazai viszonyok között a főmunkahelyből származó jövedelem kevés, ezért az emberek többletmunkát vállalnak, így együttesen magas a munkával töltött idő.⁶³ A halandóság ilyenén történő alakulásának részese a mozgásszegény életmód, a táplálkozás, a környezetszennyezettség mértéke. Itt elsősorban a csatornázottságnak, a szennyvíztisztítás hiányának, a talaj és talajvíz szennyezettségének van szerepe, és egyes településekben az ivóvíznek a minősége sem megfelelő.

Egy másik növekvő hatású hazai összetevő a higiénés szemlélet hiánya, ami betegségek formájában csak akkor jelenik meg, amikor ez tartós és folyamatos környezeti hatás lesz. Itt a száj-, bőr higiénéig mindenre lehet gondolni, amelyek az egészség megtartása mellett az esztétikus megjelenést is biztosítják. A környezeti állapot javítására, a személyes higiéné megőrzésére vonatkozó tevékenységek nagy piacot jelentenek térségünkben.⁶⁴

Növekvő hatású új elem az elszegényedéssel együtt járó halandósági okok fokozódása. Az elszegényedéssel és az alacsony szintű táplálkozással, valamint a feketegazdaság terjedésével, (ellenőrizetlen és minőségileg nem megfelelő termékek kerülnek a piacra) nő a halálozásra az esély. Az alacsony szintű táplálkozás hosszan tartó jellemzője Magyarországnak. A gazdasági átmenetben az elszegényedés további rétegekre terjedt ki. Ezzel függ össze a túlsúlyosság, az alacsony tápérték-tartalmú, tehát magas szénhidrát-és zsírtartalmú élelmiszerek természetesen jobban hizlálnak, magas a koleszterintartalmuk is. A betegségek megelőzésében általános gond, hogy hiányzik az emberek mentálhigiénés szemlélete, ha valami problémája van, feltétlenül, de

⁶² Ha pl. valaki 10 évig dolgozik egy veszélyes üzemben, szívja azt a levegőt, akkor annak hatása csak 5-10 év múlva jelentkezik. A jövő munkahelyi környezete bizonyára egészségesebb és biztonságosabb is lesz. A jelszó: „a jobb környezet veled kezdődik.”

⁶³ Az időmérleg-vizsgálatok adatai szerint a másodállásban töltött idő az elmúlt 10 évben 20%-kal csökkent Magyarországon, ami hozzájárul az életminőség megtartásához, a módosuló időfelhasználáshoz. Az Európai Közösség átlaga a heti 40 óra mérséklődésével számol, és a munkavállalók érvelnek a heti 35-38 óra érdekében. A távlatban, több szabad időt, kevesebb munkával töltött időt feltételezünk.

⁶⁴ Nem szabad elfelejteni, hogy a televízióban, médiában megjelenő és igen költséges hirdetéseket a higiénás terület tulajdonosai teszik meg. Számukra feltáratlan piacot jelent régióink.

ha nincs is, bizonyos életkorokban szűrővizsgálatokon kell részt venni, és a szűrővizsgálat eredményének figyelembevételével életmódi módosításokat ajánlatos végrehajtani.

Életünk során számos dologért fáradozunk, pont az élet értékén nem gondolkodni könnyelműséget, elmaradottságot jelent. A felsorolt tényezők mellett az is hatással van, hogy sok emberből hiányzik a problémamegoldó képesség. Sokszor a türelem, a megértés hiánya okozza azt, hogy az emberek apró dolgokon idegeskednek, ami hatással van a lelki-idegi állapotra. A betegség, a megelőzés, a kezelés ettől is függ. Magunk is hozzá tudunk járulni ahhoz, hogy a betegség javuljon, a gyógyulás útjára lépjen, a lelki állapot megsokszorozza az egészségügyi ellátás adta lehetőségeket.

Az egészségesebb életért az alábbi életmódra vonatkozó pontokat ajánlják a szakemberek.

Személyi higiéné, egészsége táplálkozás, kevés zsír, és kevés szénhidrát, fehérje dús és nem alacsony tápanyag összetétel. Több mozgás, Stressztűrés, stressz kezelés, baleset megelőzés, kiegyensúlyozott sexualitás. Nem dohányzás, kevesebb alkoholfogyasztás, drogtagadás, időben orvoshoz fordulni, az egészségüggyel történő együttműködés, egyéni környezettisztelete és védelme.

Most néhány haláloki statisztikát azért szeretnék említeni, hogy érzékeljük elmaradott helyzetünket. A világ 46 országának összehasonlításában, a daganatos betegségekben a magyar férfiak vezetnek a világranglistát, a nők a harmadik helyen szerepelnek. Az ajak-, száj-, gyomorbetegségekkel vezetünk, a májzsugor, az öngyilkosság esetében szintén, az első és a második hely a miénk.

Az ÁNTSZ évente jelentést ad közre a lakosság egészségi állapotáról, ez alapján rangsorba állítva a megyéket. (Népegészségügy c. lapok) A rangsor elején Szabolcs, Borsod, Bács, Somogy, Zala és Heves található. A vezető harmada a megyéknek Budapest, Pest, Győr, Vas, Veszprém. Ebben világosan tükröződik a térségek kedvezőbb gazdasági helyzete, a lakosság tudatos értékállalása. Pest, Zala és Heves helyzete összetett, mert azon megyék közé tartozik, ahol nagymértékben szétvált a férfi és a női halandóság. Budapest is ilyen, ahol az egyes kerületek a harmadik világ szintjén állnak a várható élettartamban (a Nagykörúton túli pesti részek), míg a II., XI. kerületben élők életkilátásaival kedvezőbbek. Viszonylag kis földrajzi távolságon belül is, van olyan populáció, akik élettartamában 8-10 évkülönbséget élnek meg.

Végezetül felmerül a kérdés, hogy a népesedési folyamatok jövőbeli alakulásában a termékenység fokozására célszerű fókuszálni, vagy a halandóság szintjének mérséklésére? Melyikből milyen következmények, származnak? Több gyermeket vállalni, vagy növelni a már megszületettek élettartamát?

ábra A termékenység és az élettartam regionális összefüggései **ld DEMO könyv**

A **ábrán** látható, hogy a fejlett országok alacsony termékenységéhez hosszú élettartam kapcsolódik. A fejlődő országok magas termékenysége rövid élettartammal párosul. A közép- (kelet) európai régió népesedési jellemzői a kettő között helyezkednek el. A köztes helyzet kínálja az alternatívákat arra, hogy stratégiánkat az élettartam meghosszabbítására, avagy a termékenység növelésére fókuszáljuk. A népesség előreszámításról szóló fejezeteknél látunk arra Magyarország esetén példát, hogy akár ugyanaz a lakosság szám eltérő utakon is elérhető. Pl. magas termékenységgel és rövid élettartammal, vagy közepes termékenységgel és hosszabb várható élettartammal. Ez egyúttal jelenti az eltérő módon megvalósuló népesség változást, eltérő stratégiával, de jelenti a különböző életkori összetétel létrejöttét, ami már meghatározó a távlati folyamatok alakulására.

6. 3. Belső migráció jellemzői

A migráció, kiemelt jelentőségű mivel a tényleges népességszám változásának meghatározó részét jelenti. De nemcsak húzó és taszító irányának kifejezése miatt fontos elem, hanem a népesség elmozdulása láthatóvá teszi a regionális erővonalakat. A termékenység és a halandóság mellett, a migráció, a népesedési folyamat meghatározó jelensége.

A migráció elemzése során a mozgásban résztvevőkre, a mozgás irányára tehetünk megállapításokat. Köztük a vándorlók életkorára, nemére, a mozgás iránya és motivációja, intenzitása, az esemény gyakorisága.

6. 3. 1. A migráció értelmezése

A migráció számbevétele abban is különbözik a többi demográfiai jelenségtől, hogy a statisztikai regisztrációt nem csak időben, volumenben, de térbeni elemmel is méri. Az esemény, az idő, a bekövetkezés mellett, közigazgatási határ átlépéséhez kötött. Ennek a térbeli vonatkozásnak a figyelembevétele, a többi demográfiai eseményhez viszonyítva, eltérő értelmezést jelent azzal, hogy nem tartalmaz elvárásokat a használat során sem az ott eltöltött időre, sem az elmozdulás távolságára. (Ld. KSH Statisztikai fogalmak) A közigazgatási határ jelenti a döntő elemet. Néhány értelmezési probléma abból is adódik, különösen az idősorok készítésénél, hogy módosult a település határa. Nem minden lakásváltoztatás, költözés jelent migrációt. Migrációnak, vándorlásnak, a településközi mozgásokat nevezik. Példaként, csak lakcímváltozásnak tekintik a településen belüli költözést, noha némi környezeti változással is

együtt jár, és mennyisége annyi, mint az összes többi migrációs esemény együttes hatása. A Budáról Pestre történő elmozdulás lakáscsere, ami lehet az utca egyik feléről a másikra is, ha éppen kerületi határt lép át, kerületek közötti mozgásként lesz regisztrálva, de a földszintről az emeletre nem minősül migrációnak, pedig van környezeti hatása, és döntést is igényel. Ez csak lakcímváltozás.⁶⁵

A többnyelvű demográfiai szótárak a következő nálunk is releváns fogalmat különböztetik meg. Költözés, lakóhely-változtatás, mobilitás, lakcímváltozás, településen -belüli, - közti és országhatárokat átlépő nemzetközi migráció és további részletei. A POPIN Thesaurus www.cicred.org szerint megkülönböztetünk residential és geographical mobility folyamatokat. A megkülönböztetés a távolságon és ezzel azon a környezeti változáson alapszik, ami a térbeli elmozdulással bekövetkezik. Amennyiben valaki kisebb távolságra költözik, akkor a lakás környezete változik, de a lakókörnyezet hasonló marad. Ez jellemző a városban, településen belüli költözésre. Noha véleményem szerint külterületről a belterületre költözni egy tanyás térségben, a lakóhelyi körülményekben döntő változást jelent.

A mobilitás és a migráció olyan komplex fogalom, amit a köznyelvben többnyire szinonimaként használunk. A két fogalom értelmezése a szakirodalomban árnyalatnyi eltérést mutat:⁶⁶ A Magyar Értelmező Szótár Akadémia 2003. évi kiadása szerint (pp.930) „a migráció, a népesség országon belüli mozgását, illetve áthelyezését jelenti. A mobilitás a mozgathatósághoz áll közelebb és valamilyen társadalmi szerepbe kerülést fejez ki.” „A mobilitás egy olyan kisebb távolságra történő elmozdulás, ami nem feltétlenül jár együtt a lakóhely megváltoztatásával. Azaz a mobilitás egy tágabb fogalom, és ennek része a migráció.” (Nemes Nagy J. 1998 p. 225) A hivatkozott megfogalmazáshoz a következőket szeretném hozzátenni.

A migráció egy hosszabb időtartamú és végleges szándékú mozgás, ahol a lakóhely más célokkal együttesen történő megváltozásáról beszélünk, amit a belső vándorlás esetén statisztikailag egy közigazgatási, a külső vándorlás esetén elismert államhatár átlépésével regisztrálnak. Ez lehet fizikai értelemben átlépés (de facto), de lehet az engedély megadásán alapuló (de jure). Ez utóbbi a nemzetközi mozgásokban igen fontos. De a belső vándorlás esetén is fontos, hogy a de facto és a de jure helyzet egybeessen. Azaz mindenki ott lakjon, ahová be van jelentkezve.

A migráció fogalma, olyan többször ismétlődő eseményre vonatkozik, ami egy határt lép át. Ennek a határnak az átlépése jelenti a kritériumot és nem a távolság. Nemes Nagy J. a migrációról azt írja, „a vándorlási típusok idő és távolság szerint bonthatók típusra.” (Nemes Nagy J. 1998.) Szerintem, nem a távolság, hanem a mindenkori közigazgatási vagy államhatár keresztezése jelenti a definíció alapját. Legyen ez pár kilométer vagy akár 400 kilométer. Legyen az 1 nap akár egy hónap is. Nem is említve azt a helyzetet, amikor az államhatár „lépi” át az embereket, miközben ők egyetlen lépést sem tesznek. Tehát nem a távolság alapján beszélhetünk külső és belső mozgásról, hanem az elismert államhatár átlépése alapján.

A mobilitás használata a szociológiában elterjedt és a társadalmi helyzet megváltozásához kapcsolódik. Igaz, hogy az esetek jelentős hányadában úgy valósul meg a társadalmi mobilitás, hogy a térben lakóhely változtatás következik be. Ez az alapja annak a tapasztalásnak, hogy „a társadalmi mobilitás egyik leggyorsabb csatornája a térbeli elmozdulás” (Róbert P.1997). Valóban a lakóhely máshová történő helyezése, többségében együtt jár a környezeti adottságok javulásával, ami közre játszik a társadalmi helyzet emelkedésében is. Lehet az ellenkező eset is

⁶⁵ Azokról az esetekről nem is beszélve, amikor az utcanév változik, vagy a számozás.

⁶⁶ A kandidátusi dolgozatomban (1989) a migráció fogalmát a következőképpen definiáltam. Egy olyan egyensúlyra törekvő térbeli elmozdulási folyamat, amely az egyéni képességek fejlesztését kívánja pozitív összhangba hozni a környezeti adottságokkal.

igaz, de erre kevesebb számú történés jellemző. A társadalmi helyzetváltozás azonban megtörténhet akkor is, ha valaki nem mozdul el a lakóhelyéről.

Nézzük meg miként használják, hátha ez közelebb visz bennünket a kérdés megértéséhez. Mobilitásról beszélnek, pl. a közlekedéssel foglalkozók is akkor, amikor a térbeli és időbeli elérhetőség kapcsán a kisebb távolságra szolgáltatásokat igénybevevők szokásjellemeit fogalmazzák meg. Mobilitásról beszélnek akkor is, amikor többé-kevésbé rendszeres mozgásról van szó, mint pl. szolgáltatások igénybevétele, munkába-, iskolába járás. Megfigyelhető, hogy a lakóhely kiterjedtsége visszahat a közigazgatási határ és ennek átlépését tekintő eseményre. Az azonban nyitott kérdés, hogy mekkora is a területi egység. Gondoljunk csak az aprófalvas település hálózatra, amikor a költözés átlépi a település határát, habár kis távolságra történik. Szemben a nagy határral rendelkező település rendszerrel, ahol sok kilométer után is a településen belül vagyunk. Ez utóbbi, pl. a hazai külterületi mozgásokat a településen belülihez sorolja. Így a mobilitás lehet olyan lakcímváltozás, ami akár az épületen belül történik, noha értékelhető környezetváltozással jár együtt, ebben az esetben a településen belüli migráció adatként közlik. Tehát a mobilitás bekövetkezhet akkor is, ha nincs térbeli elmozdulás, míg a migrációnál ez kizárt.

Nekem a mobilitás szó azt is sugallja, hogy nem szakad el a korábbi környezettől, kapcsolatot tart fenn, visszatérése várható, így tanuló mobilitásról, kutató mobilitásról teszünk említést. Két jellemző példa az OECD kiadványokból. *Mobility of highly skilled* és *Trends the international migration*, Az Európai Unió diákok mobilitásáról, a munkaerő migrációjáról beszél. Az első a visszatérés gondolatát hordozza, a második egy hosszabb tartózkodást, letelepedést jelent. Meggyőződésem, hogy a két fogalom közötti különbséget, a szándékban, a megfogalmazást készítő szemléletében keresendő.

6. 3. 2. Statisztikai számbavétel

A migráció statisztikai rendszerezése az időbeliséget a szándékkal azonosítja, és ehhez kapcsolja a harmadik elemet, a tartózkodás időtartamát. Ennek megfelelően a szándék tartalma jelenti a befogadás feltételeinek alapját. Nincs egységes időtartam meghatározva arra, hogy ez mennyi idő után tekinthető migrációnak. Ha valaki rendszeres lakóhelynek tekinti, akkor azt állandó lakóhelyként regisztrálják. (Ld. KSH Statisztikai fogalmak)

További számbavételi fogyatékoság az, hogy nem kötődik az esemény összesítése a tartózkodás idejéhez, nem függ az esemény számbavétele attól, hogy valaki mennyi időt tölt egy lakóhelyen. A hazai migráció értékelését, az állandó és az ideiglenes bejelentés használata még tovább bonyolítja.

A vándorlás, ismétlődő esemény, életünk során több alkalommal megjelenő költözéseket sorszámozással különböztetjük meg. Itt is hasonló paritási jellemzők értelmezhetők, mint a születésre, a házasságra. (pl. 1. 2. 3. stb. vándorlás). Érdekes annak elemzése, hogy miként alakul a migrációs lánc, azaz egyik migrációs eseményt mennyi idővel később követi a következő. (Rédei OTKA 397/1994)

Magyarországon évente 450-750.000 településen belüli lakásváltoztatás⁶⁷ történik, azonban részletes feldolgozás hiányában alig kerülnek elemzésre. (Illés 2000. KSH) Az elemzések többsége a településközi (földrajzi elmozdulást jelentő), állandó és ideiglenes jellegű mozgás alakulásával foglalkoznak. A városok határának bővülésével, a belső városrészek

⁶⁷ Tehát esemény történik, ami azonosítható ugyanennyi migráns személlyel.

rehabilitációjának megvalósulásával, a városi területekről történő kiáramlással (szub-urbanizáció) osztottabbá válik a mozgás. Azok a megállapítások, amelyek a migráció csillapodásáról szólnak, a mobilitásnak csak meghatározott területi szintjeihez köthetők. A belső migráció elemzése során kevés figyelem irányul a településen belüli kategória taglalására. Ennek volumene a települések határának tágulásával és a városias területeken belüli megnövekedett lakásváltoztatással összefüggésben nem csökken.⁶⁸

A település-földrajzi jellemzők is erősen megváltoztatják a számbavétel regionális értelmezését. Egy aprófalvas vidéken megvalósuló mozgás hamarabb eléri a településhatárt, ezzel településközi migrációnak minősül az, ami a nagyhatárú települések esetén, településen belüli marad. Hasonló értelmezési korlátot képez a statisztikai számbavétel során a mindennapi szemléletünkhöz képest az, hogy az ingázás összesítése csak a hivatás- forgalomra vonatkozik, és a lakosság összes rendszeres mozgását, ügyintézését, a tanulók mozgását nem regisztrálja. Itt is érezhető a motiváció és az időtartam hozzárendelésének egyfajta hiánya.

A migráció számbavétele tehát különbözik azoktól a demográfiai összetevőktől, amelyből a térségek tényleges lakosság számának változása kialakul, és egyenlegként jellemzi a módosulást. Az el- és odavándorlás „kioltja” egymás hatását, így az egyenleg jellegű értelmezés nem alkalmas a valóság követésére. A vándorlási egyenleg számos tényező (el és oda, állandó és ideiglenes, és visszavándorlás) eredőjeként jelenik meg. Ha az egyenleg nulla, az jelenthet azonos nagyságú a kifelé és a befelé irányuló költözést, ugyanakkor lehet migráció által egyáltalán nem érintett terület is. Az említett esetek tartalmi üzenete eltérő. Más következtetésre juthatunk akkor, ha nagy mozgás van, és akkor, ha többen, de rövid tartózkodás után új lakóhelyre váltanak. Ezért javasolható az összes vándorlási esemény lakosságra vetített számának használata, ún. fluktuációs mutató, amely az összes mozgást bemutatja.

A fentiekből kitűnik, hogy a migrációnak nem csak többféle területi szintje van, ismételhető esemény, de számottevően eltérhet egymástól a de jure és a de facto állapot is. A költözési adatok megbízhatósága az állampolgárok bejelentési kötelezettségének elmulasztása miatt általában alacsony.

A vándorlás aszerint, hogy az országhatáron belül vagy kívül történik, lehet belső vagy külső/nemzetközi migráció. Sajátos a hazai migrációs számbavétel abból a szempontból, hogy létezik állandó és ideiglenes lakóhely. Az ideiglenes jelleggel tanulás, gyógykezelés, valakinek a gondozása vagy munkavégzés céljából történő tartózkodást jelentett, és ehhez nem rendelt időtartamot⁶⁹ és kijelentkezési kötelezettséget. A belső vándorlások jellegük szerint lehetnek állandó és ideiglenes, valamint a hivatás forgalomra jellemző térbeli mobilitás az ingavándorlás. Az irányuk szerint beszélünk el-és oda- irányuló vagy honnan hová mozgásról. A migrációs eseményeket egyenleg formájában is közli a statisztika.

6. 3. 3. A belső migráció alakulása

Magyarországon a XX. században nagy gazdasági és társadalmi átrendeződések zajlottak le, és nagy volumenű lakossági mozgással valósultak meg. (Percel 2004) A gazdasági tevékenységek

⁶⁸ A kérdőíves felvételek eredményei mutatják, hogy az emberek alapvetően nem kívánják elhagyni szülői lakókörnyezetüket, de mivel a perspektivikus környezeti lehetőségek sokszor nem valósulnak meg helyben, belső kényszerindíttatás jön létre a lakóhely megváltoztatására. A fiatalkori migráció motiválója ez az elvárás. Az időskori visszatérő migrációban is a szülőföld iránti vágyak fejeződnek ki.

⁶⁹ Az 1994/95-ben lezajlott ideiglenes visszajelentések kezdeményezéséhez olyan esetek jelentettek kiindulást, hogy pl. számos ember akár 50 évesen is kollégiumi lakóként szerepelt.

átalakulása, az urbanizálódás, és az infrastrukturális rendszerek, a szolgáltatás térség fejlesztő szerepe, hatással volt a lakosság migrációs döntésére.

A következő táblázat adatai azt mutatják, hogy a településközi migráció lakosságra vetített aránya csökken. Az adatokból azt látjuk, hogy a településen belüli költözés mértéke kisebb arányban csökkent. A települések határa a városi települések esetén bővült és ezzel a határ kitolódással a kitelepülés megnövekedett az a tér, és a korábbi környékre történő kitelepülés is belső mozgás lett. A belső városrészek rehabilitációja, jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az emberek az adott településen belül találjanak kedvezőbb lakhatási feltételeket. Tehát a lakosság vándorlási hajlandóságára akkor tudunk válaszolni, ha a településközi és a településen belüli mozgást együttesen elemezzük. Ez abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy az emberek nem kívánnak lakóhelyüktől távolra kerülni, de valamilyen kényszer, hívogatás ezt mégis megvalósítja.

Év	Állandó településközi	Ideiglenes településközi	Településen belüli
1960	338.209	630.448	453.834
1970	270.998	525.451	492.552
1980	211.611	383.016	592.373
1990	213.625	261.006	568.039
2003	242.537	182.834	472.190

Forrás: demográfia évkönyv

. tábla A településközi és településen belüli vándorlások számának alakulása

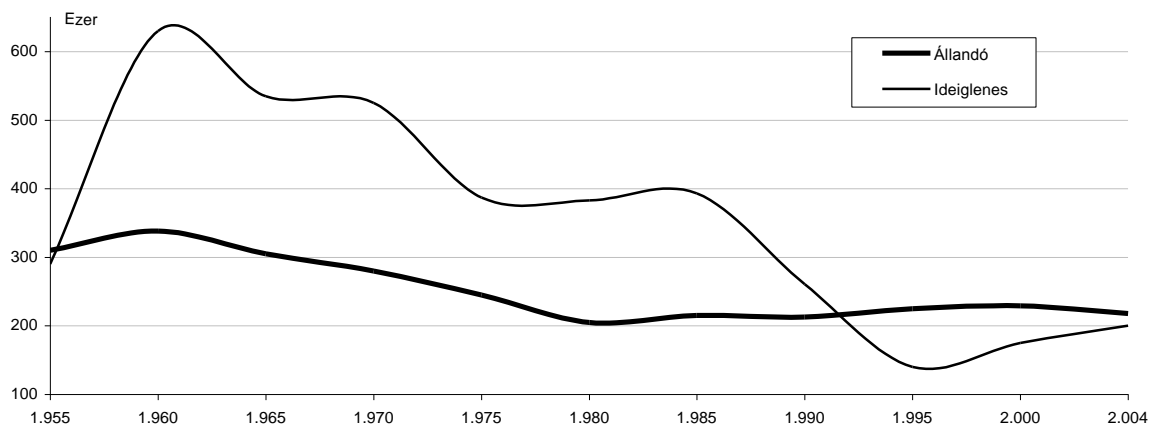
A vándorlások mennyisége a 60-as évek közepétől - kisebb megszakításoktól eltekintve - fokozatosan süllyedő tendenciát mutat. Különösen a településközi költözések száma esett vissza. Az 1000 lakosra jutó 70 állandó jellegű éves vándorlások 32-ről 20-ra csökkentek, tehát éves átlagban minden ötvenedik ember változtat lakóhelyet. Az ideiglenes jellegű elmozdulások 30-ról 18-ra változtak. A 90-es évektől a vándorlások száma zuhanni kezdett. Elsősorban az ideiglenes vándorlás 90-es évekbeli erőteljes visszaesése miatt, ami a gazdasági átmenet, a recesszió következménye volt. A gazdasági krízishelyzet múlásával és a várható fellendüléssel, ismételt stabilitás feltételezhető. A csökkenő migráció okai a következők voltak:

- csillapodott a térbeli vonzás/attraktivitás. Mind a taszító, mind a vonzó erők regionális érvényesülése elmaradt a korábbi évtizedekétől;
- a lakosság előregedésével a migrációs hajlandóság mérséklődött;
- az egyes születési évjáratok mobilitása családépítési ciklusnak megfelelően széthúzódott;
- a migrációs döntés tudatossága nőtt, ami készsége és képessége többoldalú megfeleltetését kívánja meg,
- javult a térbeli elérhetőség, ami egyes költözéseket nem tett szükségsszerűvé, ezeket helyettesítette.

A településen belüli költözések száma a 60-as évek közepéig csak fele volt a településköziéknél, de a 80-as évekre már ugyanannyi vagy meg is haladta azt. 1999-ben 401 ezer településen belüli költözési esemény történt. A távolabbi vándorlási célpontok választása egyre ritkább, a

⁷⁰ A migráció eseménye és az azt megvalósító résztvevőkre történő vetítése némileg zavaró. A vándorlások egyes típusainál gyakorta előfordul, hogy ugyanaz a személy egy adott időszak alatt többször költözik.

lakóhelyen belüli áttelepülés napjainkban azzal összefüggésben is jellemzőbb, hogy a települések határa kiterjed és több helyen a kiáramlás célpontjai ma már a várossal egybe épült részét jelentik.

ábra A belföldi vándormozgalom alakulása

Év	Állandó vándorlás	Ideiglenes Vándorlás ⁷¹
	1000 lakosra jutó vándorlás	
1955	31,8	29,9
1960	33,8	63,0
1965	31,8	53,4
1970	26,2	50,8
1975	20,9	38,1
1980	19,8	35,8
1985	20,7	36,2
1990	20,6	25,2
1995	21,4	14,7
2000	22,8	17,6
2004	21,6	19,9

Forrás: Demográfiai évkönyv

tábla A belföldi vándormozgalom alakulása

A vándorlások alakulását a területi vonzó és taszító tényezők személyes/családi értékelése jelenti. Az elemzések során használjuk az egész életre jellemző migrációs arányt, a teljes migrációs arányszám/TMR és a születési évjárat magatartására jellemző arányt/ CMR kohorsz migrációs arányszámot. Ha a belföldi vándorlásokat tekintjük, akkor – összegezve a területi egységen belüli költözéseket és a területi egységből történő elköltözéseket – a teljes elvándorlási arányszámot (gross migration rate) kapjuk:

$$GMR_{s,s+4}^{tip} = 5 \cdot \sum_0^{\omega} m_{s,s+4}^{VE+VB} \cdot x_{s,s+4}$$

ahol VE az elvándorlásokat, VB a belső vándorlásokat, tip pedig a vándorlás típusát jelzi.

⁷¹ a visszavándorlással együtt

A TMR értéke az 1960-as 2,8 állandó jellegű vándorlási értékről 2,2-re csökkent. Az ideiglenességgel együtt 8,0-ról 3,8 értékre esett vissza. A vándorlás okai különféle motivációk alapján csoportosíthatók vonzáson és taszításon alapuló elemekre: a legáltalánosabb ok a jobb életminőség keresése. Az okok korábban a foglalkoztatásra, a gazdasági sikerekre vonatkoztak, később egy tágabb értelmezésben az eltérő életstílust, a perspektívákat, a személyes elégedettség és fejlődés feltételeit keresték, illetve ezeknek a hiánya, mint taszító tényező vezetett a lakóhely megváltoztatásához. Értelmezhetjük úgy, hogy a migráció a személyes igények fejlődésének és a környezeti lehetőségeknek egyfajta egyensúly keresésére, megfeleltetésére irányuló folyamat, ami több ember közös döntésén alapszik. (Illés S.)

A hazai mozgások meghatározó motívuma a lakhatás és a munkavállalás kapcsolatának eltérő prioritású alakulása. A 60-70-es évek mobilitásában döntő szerepű volt a lakhatás, ha lakást ígértek, akkor az meghatározta a költözés irányát, mivel foglalkoztatási lehetőség több helyen is elérhető volt. Ezt követően összetettebb célok jelentek meg, mint a városias élet, a kedvező infrastruktúra, az oktatási, intézményi és ellátottsági lehetőségek. A 70-es évek derekán még a lakásépítés döntő része állami szociális alapon történt és a magán lakásépítésnek ez volt a kezdete. Az arány oly mértékben fordult meg a 90-es évekre, hogy a lakásépítés néhány százaléka zsugorodott az állami részvételi hányad és a többi magán kezdeményezés volt. Azok, akik építettek egy hosszabb időszakra gondolták végig és alapozták meg életüket, ami később egyfajta röghözkötöttséget jelentett.

A piacgazdaság megjelenésével a munkalehetőség elmozdulásra motiváló szerepe fokozódott, különösen a képzetek és a speciális képességekkel rendelkezőknek adódott olyan lehetőség, ami őket a költözésre indította. A kevésbé képzetek arra kényszerültek, hogy kis földrajzi távolságban találjanak munkát, vagy ha távolabb találtak munkát, az nem járt olyan magas keresettel, ami lehetővé tette volna a lakhatás megváltoztatását is.⁷² Ez a mozgás a társadalmi státusz létrán éppen úgy zajlott lefelé, mint felfelé. Egyes társadalmi rétegek lefelé mozgó lakáscserével kívántak megélhetési különbözethez jutni, olcsóbb fenntartási költséggel túlélni a válságos időszakot. Egy kisebb, de feltételezhetően a jövőben növekvő hányadra, a magasán képzetekre, az válhat jellemzővé, hogy ha karriert, több jövedelmet jelentő munkalehetőséget kínálnak, átmenetileg keresetük megengedi a nagyobb földrajzi távolságra történő ingázást. A jövőben valószínűsíthető, hogy a lakás röghözkötöttsége oldódik és a munkalehetőségek, az életciklus elvárásai határozzák meg a költözés motivációit. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy több lakásváltoztatás lesz.

Budapest tartósan vonzó és népességfelvevő helynek számított. Százéves trend változott azzal, hogy 1991 óta több az el-, mint az odavándorló. Az elvándorlók más minőségű környezetbe mennek, és ritka a földrajzilag távoli választás. A többi város esetében ezt megelőző évben volt tapasztalható a migrációs érdeklődés csökkenése. A községek migrációból származó lakosság vesztese 1989-ben megállt.

Év	Összes vándorlás	Budapest			A többi város			Községek		
		oda-	el-	különbözet	oda-	el-	különbözet	oda-	el-	különbözet
		Vándorlások			vándorlások			vándorlások		
1000 lakosra jutó állandó vándorlások										
1969	33,8	26,2	12,1	14,1	38,7	26,5	12,2	34,3	43	-8,7
1969-70	26,4	13,2	8,7	4,5	29,5	20,4	9,1	29,4	35,4	-6

⁷² A munkaerő toborzása is ezt követeli, amennyiben a magasán képzett és speciális tudású embereket tágabb földrajzi térben keresik, míg képzetlen munkaerőből a helyi kínálatra támaszkodnak.

1979-80	20,6	10,5	6,9	3,6	24,4	15,3	9,1	22,1	30,2	-8,1
1989-90	20,1	12,2	9,9	2,2	18,1	18,8	-0,7	26,4	26,8	-0,3
2004	21,6	12,9	19,2	-6,3	18,9	19,8	-0,9	29,5	25,2	4,3
1000 lakosra jutó ideiglenes vándorlás és visszavándorlás együtt										
1969	63	85,1	76,3	8,8	79,9	69,4	10,5	50,3	56,7	-6,4
1969-70	51,4	63,2	58,7	4,5	57,9	53,8	4,1	44,2	47,7	-3,5
1979-80	36,5	37,5	37,4	0,1	39,7	40,3	-0,6	33,9	33,5	0,4
1989-90	26,9	29,6	24,8	4,8	29,1	28,4	0,7	23,2	26,4	-3,2
2004	17	18,5	16,5	2	20,7	20,5	0,2	19,4	20,6	-1,2

Forrás: Demográfiai évkönyv KSH

tábla A belföldi vándormozgalom összefoglaló adatai 1969-2004.

A településcsoportok között történő mozgást egyfajta fejlődési rendbe sorolva a következő „lépcsőket” találjuk: községből községbe, majd a községből városba, a városhálózat bővülésével a különböző városok között, majd ki a városból.

Községből községbe költözés a századforduló óta tartósan, az összes mozgás felét tette ki, majd lecsökkent 21%-ra. Azzal, hogy a települések egy része város lett, több földrajzi választás vált lehetővé, új motivációk jelentek meg, az érdeklődés a városias ellátottsággal rendelkező települések felé irányult.

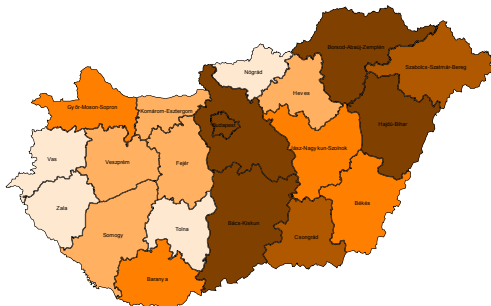
A **községekből a város felé** haladó mozgás az urbanizálódással nőtt, de növekedésének az előnyei mérséklődtek, a potenciálisan mozgó fiatalos lakosság forrása szűkült és mértéke az összes mozgáson belül 35%-ról 20%-ra módosult.

A **városból városba** mozgás, a városhálózat bővülésével stabil maradt. 12%-ról 14%-ra változott.

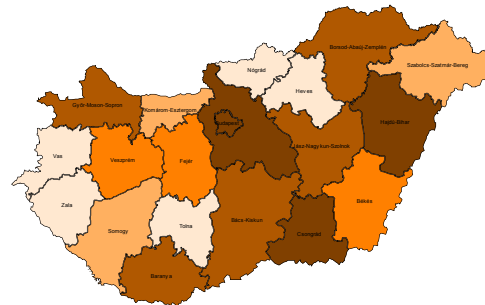
A városi élet hátrányainak növekedésével a **városból kifelé** (szub-urbanizációs) mozgás erősödött az agglomerálódó térség felé. Itt 3%-ról 21%-ra ugrott a mozgás mennyisége az összeshez viszonyítva.

Számos ember akár „migrációs élettörténete” során is végigjárja a vidék és város közötti útvonalat. A térbeli elmozdulás a társadalmi átrétegződés egyik leggyorsabb formája volt. Azzal, hogy valaki városba költözött, számos fejlődési lehetőséghez térben is közelebb került.

A hazai kép ebben a vonatkozásban megyénként eltérő. Azokban a megyékben, ahol a városhálózat kiépülése előbb indult meg, ott a korábbi 2. típusú folyamatból átkerültek a 3. típusúba. Jelenleg azok a megyék vannak a 3. típusban, amelyeket a városodás hulláma később ért el. A nagyvárosi környezettel rendelkező megyékre, – ahol már a szub-urbanizációs folyamatok erősödtek fel –, a 4. típus mozgási relációja jellemző. A legtöbb városban vitatott kérdés, hogy a fejlesztés mikor indít el egy ellenirányú, városba visszaáramlási folyamatot.

Állandó költözések száma 1000 lakosra
2002.

Ideiglenes költözések száma 2002.

Látható, hogy sötét színnel jelölt megyékbe nagyszámú mozgást mutatnak.

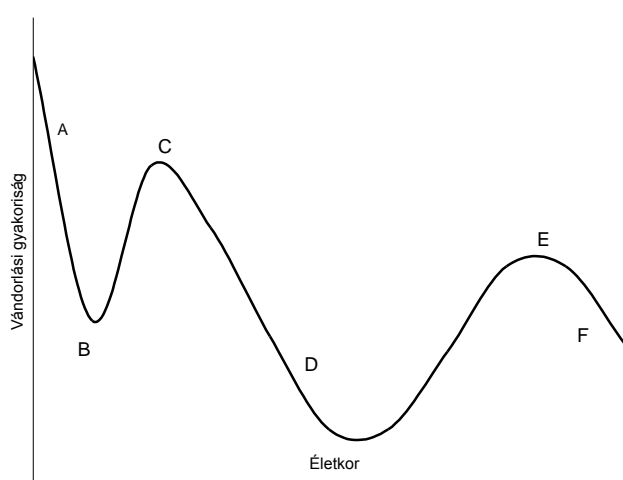
6.3.4. Korszpecifikus migrációs görbe

A vándorlás mennyiségén és irányán túl, a legfontosabb a migrációban résztvevők életkor szerinti összetétele, ami erős hatással van az elvándorlás és az odavándorlás helyére. Azokon a helyeken, ahonnan elvándorolnak, az öregedés gyorsul, ahová viszont mennek, ott fiatalodás következik be. Ez a hatás abból adódik, hogy a migránsok nem átlagos életkorú populációt jelentenek. Életkor szerinti összetételük a 20–40 év közöttiekre koncentrálódik. Az élet több funkciója ekkor valósul meg, – mint gyermekvállalás, partnerkeresés, munkába állás, lakásteremtés, karrier stb.–, amelyek

többsége térbeli választással is párosul. A migráció korösszetétel módosító hatású, tartós fennállása esetén már torzító hatásról is beszélhetünk.

Az élet hossza és jellege bizonyos mennyiségű költözés megvalósulását okozza, de a lehetőségekhez, a feltételekhez történő alkalmazkodás ennél több esemény bekövetkeztét jelenti. Azok az életútra vonatkozó elemzések, amelyek a hazai migrációs adatok felhasználásával nemzetközi összehasonlítást végeztek, megállapították, hogy a jelenlegi nyugdíjas nemzedék élete során csupán 2-3-4 alkalommal költözött, és kb. ugyanennyi munkahelye és foglalkozása volt. Európában 5-7 esemény, Amerikában 10 költözés jellemző egy életen át. A fejlett társadalmakban a foglalkozás, és a munkahely/foglalkozásváltás, a családi életciklus alakulása összefügg a lakásváltoztatással.

A vándorlás eseménye az élet több szakaszához kapcsolódva jelenik meg a **ábrán**. Az ún. Rogers-görbe a jellemző részeket foglalja össze.

- A: Gyermekek eltartóikkal vándorolnak együtt, feltehetően azok akaratából.
- B: Felövő gyermekek oktatásával kapcsolatos vándorlás.
- C: Felsőfokú tanulmányok folytatása, a tanulás világából a munka világába való átlépés, illetve családalapítás során lezajló migráció.
- D: Középkorúak költözései munkahely változtatási, lakásváltoztatási és családi okból.
- E: A nyugdíjba vonulás vándorlásai.
- F: Az életút végéhez közeledve az egyének főként egészségügyi okokból történő vándorlásai.

Forrás: Illés S. 2000.

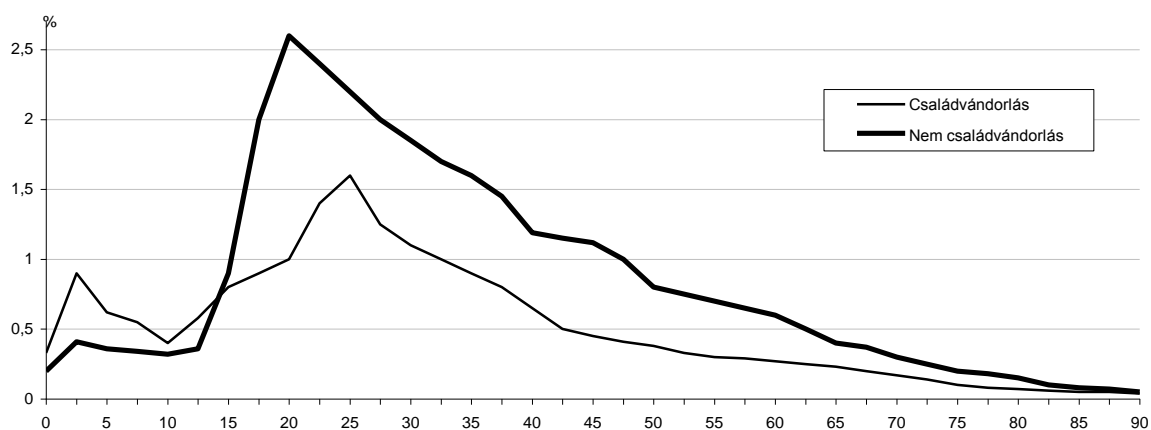
ábra A migrációs életkori szakaszok

Az első fázis a gyermek eltartókkal történő, nem saját döntésén alapuló migrációja. A második a tanulmányok elvégzése miatt következik be, többnyire ideiglenes jelleggel és részleges saját döntés mellett. A harmadik eseményt a tudatos és több irányú életesemények motiválják, mint partner-és munkavállalás, családalapítás. A negyedik a családi életciklus, amely lehet családnövekedéssel, válással és újraházasodással összefüggő. A gyermekek kirepülése, a nyugdíjas évek⁷³ és esetleg önellátási gondok miatti költözés.⁷⁴ Ebből következik, hogy az életesemények szerint állandó és ideiglenes költözést együttvéve kb. 6-7 vándorlás lenne ideális.

⁷³ A nyugdíjazással és az időskorral megváltozó életfeltételeket nálunk alig követi költözés. A lakás- fenntartási költségek növekedése valószínűleg kényszerrel fog jelenteni a megszokott lakóhelytől történő megváltásban.

⁷⁴ Az időskorúak jellemző válasza a kivel szeretnének élni kérdésre az, hogy nem egy fedél alatt a családdal, de elérhető távolságban. Sokszor a magány nagyobb gond, mint csupán az ellátás.

Az életútra vonatkozó hazai visszatekintő elemzések⁷⁵ (Rédei M. 1994) azt mutatják, hogy az idősök körében jellemző volt a 3-4 migrációs esemény, de a fiatalok lakásváltoztatása nő.

ábra Család és nem család vándorlás korszpecifikus arányszámai Budapest X. kerületének példáján
1987-92 közötti időszakban

A migráció hazai korszpecifikus görbéje a családépítési ciklusnak megfelelően alakul. A költözések egy része gyermekkorban a családdal történő együtt-költözés, amit családvándorlásnak nevezünk, (lásd ábra), más részük egyedül álló emberek költözését jelenti, ami nem-család vándorlás. A kis távolságú elmozdulásokat, mint pl. a városokon belüli költözést, ez utóbbi jellemzi. Van olyan típusa a migráció életkor szerinti eloszlásának, ami csak a felnőtté váláskor kezdődik el, ez a nem család típusú vándorlás, ami a nagy távolságú mozgásokra és független egyénekre jellemző (például vidék és város viszonylatában). A fiatal házasoknak kisebb lakásra van szükségük, és központi helyen, az idős embernek kisebb lakásra, komfortra alacsony fenntartási költségekkel. Az élet közbülső időszakában, amikor a család létszáma növekszik, az in floribus időszakában, nagy, kényelmes, kertes lakásra van igény. Tehát az élet elején kis lakás, aztán családnövekedés, család-szétbomlás, válás, halálozás, újabb családdegyesítés, több generáció szét és összeköltözése, ennek megvalósulásához különböző lakásösszetétel felel meg. A költözés megvalósításához megfelelő lakásválasztékra is szükség van. Ez a 90-es évektől megvalósulni látszik.

Az emberek egy része - nálunk kétharmada – nem ott öregszi meg, ahol született. A következő évtizedekben feltételezhető, hogy egyre több ember szülőhelyétől távolabb éli le életének egy részét. Aki élete során több földrajzi helyen lakik, annak a környezeti változás személyiségére is hatással van. A térbeli átrendeződés fontos szerepet játszik más társadalmi és gazdasági folyamatokról alkotott képünk leírásában, a többféle környezetben szerzett tapasztalás bővíti ismereteinket és jártasságunkat.

6.3.5. A migrációs döntés

A költözés egy hosszabb döntési folyamat végeredménye. Az eseményt megelőzi a lakókörnyezettel szembeni elégedetlenség-növekedés, frusztráció, majd helykeresés és értékelés, kiválasztás és megalkuvás, majd a megvalósítás. Majd megszokjuk a környezetet, és ismét

⁷⁵ Az empirikus felvétel OTKA/397 adatai olyan 60 és 70 évesekre vonatkoztak, akik már befejezett migrációs életúttal rendelkeztek. A kérdések arra irányultak, hogy a migrációs döntés milyen más életeselemmel lehet összefüggésben.

felléphet valamilyen elégedetlenség és keresünk új lakóhelyet. Ezen események alkotják a migrációs láncot.

Az információ bővülése visszahat a döntés előkészítésére, az értékelésre, ezzel a migrációs döntések tudatossága erősödik, miközben a választást befolyásoló tényezők száma is nő. Végül az előnyök és hátrányok értékelése alapján prioritás alakul ki. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy megalapozott és rövidtávú érdeken alapuló mobilitás valósuljon meg. A rövidtáv egyúttal azt is jelenti, hogy több vándorlási eseményre kerülhet sor az életút során. Összességében a migrációs magatartás úgy változhat a jövőben, hogy költözések száma az élettartam alatt nő, és egyes migrációs események között rövidebb időszak telik el. Fontos annak megvalósulása, hogy az egyes életszakaszokban olyan döntés váljon lehetővé, amire lehetősége és igénye van az embernek. Feleljen meg rugalmas alkalmazkodásnak, a motiváltabb életformának, és a kedvezőbb térbeli elérhetőségnek. Mindez nem kis kihívást jelent a migrációs adatgyűjtés számára.

Az információ térbeli terjedésének felgyorsulása azzal a következménnyel jár együtt, hogy a földrajzi értelemben távoli tájakon élőkben is vágy ébred a jobb élet iránt, és elhatározzák elmozdulásukat. Távoli tájakon élők többsége alacsony tudatossági döntési szinten, a taszító kényszer hatására indult el egy másik országba. A határok átjárhatóságával a mozgás az élet természetes része lett, hosszabb vagy rövidebb ideig külföldön tapasztalatokat szerzünk, egyre több, más vidéken élő embert, szokást és társadalmi rendet ismerünk meg. A mozgás környezeti változást, más életfeltételeket is jelent, amely egyre szelektívebb befogadással jár. Ezzel összefüggésben a tudatos és megfontolt döntésnek a jelentősége a nagyobb földrajzi távolsággal megnőtt. Elmondható, hogy a nagyobb földrajzi távolság a célterülettől eltérőbb kultúrát is jelent, ami fokozott beilleszkedést kíván.

A migrációra hajlandóságot mutató emberek vállalkozó szelleműek, alkalmazkodóak -állapítják meg a migrációról szóló véleménykutatások. Ha mindig ugyanott maradunk, immobilak vagyunk, az nem mutatja az élet jelét. Azok, akik lakóhelyükön napjainkban taszítást éreznek, távolabbi helyeken is nehezen találnak perspektívát, többnyire azért, mert ebből a társadalmi rétegből ott is kínálat van. Azok többsége, akik több helyen is látnak perspektívát, kevésbé vannak a mobilitásra készítve, többesélyes döntési helyzetben vannak. Egyes kutatók azt erősítik meg, hogy ők nagyobb arányban immobilak. Tapasztalatok mutatják, hogy a település életminősége, stílusa az, ami vonzást, vagy taszítást jelent. A motivációs mutatók a modern korban komplexebb és nehezen körülírhatókká váltak a statisztika számára.

Az egyéni készségek módosulása attól is függ, hogy mennyire vagyunk képesek felhasználni a környezeti adottságokat, ami befolyásolja a következő választási folyamat kezdetét. Az ingázás az esetek egy részében átmenetileg azért jön létre, mert az emberek születési helyükön nem találnak munkahelyet, perspektívát, tanulási lehetőséget. Ha e körülmények tartósan állnak fenn, akkor a nagy távolságú ingázás migrációban folytatódik. Vannak olyan vizsgálatok, amelyek azt igazolják, hogy ha az emberek lehetőséget, perspektívát, kedvező intézményi feltételeket találtak, az elköltözés nem valósul meg, s fennmaradt a mérsékelt ingázás. A közlekedés feltételei, a térbeli elérhetőség javulása jelentős mértékben hozzájárul az időszakos mobilitás fennmaradásához, a vasúti fővonalak mentén magasabb az ingázás. A külső környezet vagy a belső kényszer hatására spontán vagy tudatos/tervezett migráció valósulhat meg. A korábbi időszakban a költözés során kevesebb szempontot értékelték, de azok hosszú távú meghatározottsággal rendelkeztek. A jelenlegi migrációs döntéseket több szempont figyelembevételével és rövidebb hatástáv jellemzi. Ha a környezeti feltételek nem járulnak hozzá az

egyéni ambíciók kiteljesedéséhez, akkor frusztrált állapot alakul ki, amelyből az emberek keresik a kedvező kijutási lehetőséget.

Felvetődhet, hogy miért éppen a migrációnál beszélünk a döntési folyamat jelentőségéről⁷⁶, hiszen a gyerek vállalása, a házasodás stb. az időzítés, a kiválasztás és sok más körülmény éppen olyan döntést igényel. Ha a környezetben vagy a személyi adottságokban oly mértékű változás áll be, hogy ez frusztrációt eredményez, akkor megnő a változtatás iránti igény.

Hasonló döntési folyamatot jelent a nemzetközi vándorlás is. Elhagyja az országot, és elmegy egy másik országba, és ott próbál lakóhelyet, konszolidált megélhetést, perspektívát találni. Ebben az esetben először az érkezés céljának megfelelő jogi körülményeket kell mérlegelni, milyen feltételekkel lehet tartózkodni, letelepedni, stb. A 90-es években milliós tömegek indultak el Kelet-Európából anélkül, hogy bármit is tudtak volna a jogi feltételekről.

Napjainkban megnőtt az értékelésen és széleskörű információn alapuló döntés jelentősége, ami a döntést megelőzően számos információ gyűjtését, értékelését jelenti. A korábbi időszakból, családi példák alapján, vannak kitaposott utak, arra, hogy a térbeli mozgással milyen lehetőségek és korlátok jelennek meg. Számos új lehetőség nyílt meg a határok megnyílásával és a nemzetközi élet hazai megjelenésével. A lehetséges utak tudatos értékelése, kiválasztása számos kudarcotól képes megóvni, és sikeres példákat is bemutat.

A migrációs döntések többsége nem kényszerítő körülményeken alapul, de a történelemből számos külső okokból eredő, kényszerített mozgást ismerünk. A belső kényszer bizonyos igényszintet, lehetőséget bemutató tényező.⁷⁷

6. 4. A térbeli kapcsolatok jellemzője

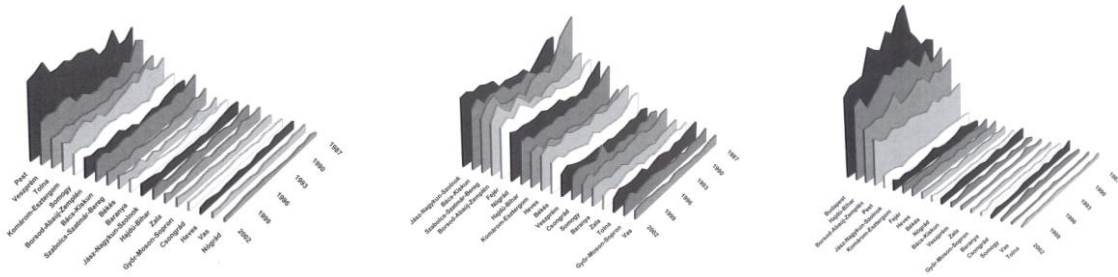
A migrációs mozgások irányának erősségét méri az ún. attraktivitási index, ami egyik területi egységnek a másikra gyakorolt vonzását mutatja. Elemezhetjük ezt egy állapotra és időbeli változásként is. Képzeljünk el egy migrációs honnan-hová mátrixot minden vizsgált évre. Ezzel a migrációs kapcsolatok térbeli összefonódását és annak tartósságát vagy ingadozását kívánjuk értékelni. A mátrix egyes celláit a területi egységek közötti migrációs kapcsolat mértéke jelenti. Adott térség mekkora vonzási hányadot jelent az ország egészéből és mekkora hányadot az a több térséghez képest. Az átlóban elhelyezkedő értékek, a legnagyobbak, mivel a területen belüli, kis távolságú migráció a leggyakoribb, amit modellezés esetén célszerű külön értelmezni.

A következő ábra a megyék irány, intenzitás és időbeliség alapján történő összefüggését mutatja be. (Tagai G 2004) Az ábrák alapján a következő földrajzi típusra bontjuk: (Rédei M 2004)

- az első típust, az erős szomszédsági kapcsolatok jellemzik, ami minden területi egység esetén közvetlen kapcsolatot jelent, a távoli/közvetett kapcsolatok intenzitása alacsony, pl. Csongrád megye;
- a második típust azok alkotják, akik több, közepes erősségű kapcsolattal rendelkeznek, amelyek nem csak szomszédságon, de komplex funkcionális vonzáson is alapulnak, pl. Fejér megye;
- a harmadik típust az összes többi, nagyszámú, kis erősségű kapcsolat jelenti, pl. Nógrád megye.

⁷⁶ A vándorlást olyan egyensúlyra törekvő folyamatként értelmezzük, ahol a környezeti adottságok és az egyéni fejlődés között megfeleltetés jön létre.

⁷⁷ Lehet maga a bejelentés minősége is kényszer hatására, amikor az üdülőjébe állandó lakosként jelentkezik be valaki, a kedvezőbb hitel igénybevétele érdekében.

ábra A térbeli összefonódás alakulása egyes megyék szintjén (Tagai 2005)

A ábra a migráció megyei szintű térbeli összefüggéseire utal az elmúlt harminc év adatai alapján. Látható Somogy megyének az elmúlt évtizedekben mért migrációs kapcsolata a többi megyével, ami rámutat, hogy a szomszédos Tolna, Zala, Veszprém megyével van állandó és szoros kapcsolata. Kiválaszthatunk egy perifériális elhelyezkedésű megyét, Nógrádot, amelynek kevés és csak szomszédos kapcsolata van. A központi elhelyezkedésű Fejérnek több közepesen erős kapcsolata van. A periférián elhelyezkedőknek csak egy vagy két szomszédja van, tehát ezekkel lehet erős kapcsolata. Ez azt jelenti, hogy a térbeli összefüggőség nagymértékben függ a földrajzi elhelyezkedésétől, azaz hogy hány szomszédja van. Ha a területi egység központi fekvésű, és vonzó hatással van a többi egységre, akkor több erős kapcsolattal jellemezhető.

Az elmúlt harminc évben mért mobilitás-intenzitás térbeli kapcsolataelemzése (Rédei 1989) azt mutatja, hogy a szomszédos megyék összefüggése tartósan erős, a távolinak gyenge és időben állandó. Azok a megyék, amelyek központi fekvésükből adódóan több szomszéddal rendelkeznek (és többségük vonzó), több megosztott, tehát közepes erősségű migrációs kapcsolattal is rendelkeznek. Ez a regionális népesség előreszámítások szempontjából azt is jelenti, hogy ezek előrejelzése a migráció többirányúsága miatt, kisebb megbízhatóságúak. Megállapítható, hogy a topológiai helyzet utal a „migrációs kitettségre”, amelyet földrajzi szempontból a következő regionális migrációs lejtővel tudunk jellemezni. Minden térségnek egyfajta migrációs profilja alakítható ki, ami más elemzések része lehet.

6. 4. 1. Nagy távolságú mozgások

Magyarországon az elmúlt időszakban az alábbi nagytávú regionális migrációs irányok voltak jellemzők:

- az országban délről északra irányuló mozgás, a déli mezőgazdasági területekről felszabaduló munkaerő az északi iparfejlesztés növekvő igényei, a városhálózat bővülése és a kapcsolódó infrastruktúra-fejlesztés felé tolódott el. Kiemelten az Észak-Dunántúl és Duna-menti térség, a nagyvárosok környéke a célterület. A fejlett országok többségében is jellemző a Délről Északra irány;
- a másik regionális migrációs irány a gazdasági fejlettség alapján, Keletről Nyugatra történt. Ennek iránya az elmaradott szabolcsi, borsodi térségből a nyugat magyarországi és a főváros környékére irányult. A fejlődő országokban ez az irány is jellemző;

⁷⁸ Ha a mindennapi kapcsolatainkra gondolunk, azok is többnyire közvetlen környezetünkkel a legintenzívebbek.

- a harmadik irány a perifériákról a centrum felé irányult. A perifériát az jelenti, hogy egy városkörnyékről egy köztes területről vagy egy kevésbé jól ellátott területről, szociális-gazdasági szempontból elmaradott térségből a központi településbe költözni. A 70-es évek területfejlesztési koncepciója a központi szereppel fejlesztendő településekhez hozzárendelési módon jelölte ki környezetét. A későbbi országos tervek már kistérségi kapcsolatról beszéltek. A településhálózati besorolás, az ily módon elosztott támogatások, önmagában motivációt jelentettek a migrációs szándékok térbeli megvalósulására. A változtatni akarók többsége ott igyekezett lakást építeni, ahol az ellátás javult, a munkafeltételek gyarapodtak.

A migrációs szándékok az elemzés fekete dobozát jelentik. A kistérségi elemzések és a településdemográfiai vizsgálatok során találunk ilyen típusú megközelítéseket.⁷⁹

A migráció eseményét, hasonlóan a gyermekvállalási szándékhoz vagy az élettartamhoz, stratégiai eszközökkel lehet befolyásolni. Annak érdekében, hogy a lakosság költözési szándékai közelítsenek a területfejlesztési politika céljaihoz, arra van szükség, jobban megismerjük a szándékokat, vonzást jelentő elemeket vigyünk ebbe a folyamatba és rendelkezünk, olyan szakmai és egyéb listákkal, amelyek aktuálisan kifejezik az elmozdulás érdekét. A migrációs stratégia a térségfejlesztési politika részét jelenti. Például meghatározhatjuk, kikre lenne a térségnek szüksége, s ezeknek a letelepedését milyen eszközökkel támogatnánk. Lehet munkaerő-piaci, ellátásjavító, újranevelő, fiatalító stb. célt megjelölni. Napjainkban ezek a folyamatok még fordítva működnek, mert a kistérségek nem fogalmazzák meg az odaköltözők számára a preferenciákat. Egyes esetekben a kizáró tényezőket jelölik meg. Kedvező lenne, ha a területfejlesztési politika előkészítő információt adna a migráns számára, és azokban a térségekben nyújtana támogatást, ami több szempontból is hasznot jelentene.

A térbeli mobilitás elveit akkor vagyunk képesek érvényre juttatni, ha a többi törekvéshez kapcsoljuk. Ezért a helyi szereplőknek valójában arra kellene választ adni, hogy az országostól mennyiben más, eltérő célokat és elveket megfogalmazó stratégiára van szüksége a regionális migrációs gyakorlat kialakítása során.

6. 4. 2. Inga-vándorforgalom és szegregáció

Az elköltözés döntését gyakran előzi meg folyamatos ingázás, amikor az állandó lakóhelyünkről munkavégzés céljából napi, heti vagy más gyakorisággal mozdulunk el. Tehát nem sorolható ebbe a fogalomba, noha napi rendszerességgel zajlik, a tanulási célú mozgás. A rendszeres mozgás és vele járó időtöbblet, az elérhetőség problémái arra készítetik a mozgó embert, hogy értékelje a költözést. Ezen értékelés során mérlegeli azt, hogy mennyiben van lehetősége lakóhely megváltoztatására. A munkába járás költségei mekkorák, képes-e ezt keresetével kompenzálni és természetesen vannak olyan szubjektív elemek is, amelyek a lakóhelyhez kötik őket. Ebből az is következik, hogy az alacsonyabb keresettel rendelkezők kisebb távolságra és kedvezőtlenebb közlekedési feltételekkel képesek munkába járni. Azok, akik magas keresetűek, és erre a szuburbanizáció egyes rétegei mutatnak példát, nagyobb földrajzi távolságra képesek elmozdulni. Az említett réteg egy része, képes kereső tevékenységét távmunkára is átalakítani, ami kevés térbeli mozgást igényel.

⁷⁹ Kik azok, akik kifelé vagy befelé költöznek? Igaz-e, hogy magasan kvalifikált családok költöznek kifelé, vajon az idősek mozdulnak-e és egyáltalán merre? Kik jönnek a fővárosba? És melyek a főbb térbeli irányok a letelepedésben. Ezek a kérdések folyamatos megválaszolást igényelnek.

Az ingázás nem csak ebből a szempontból számottevő, de az is fontos, hogy a munkába járáshoz milyen fogyasztás kapcsolódik. Pl. a vásárlás, iskolába vitele a gyermekeknek, és más szolgáltatások. A munkába járás kiemelt területi vonzási tényező. A munkaerővonzással rendelkező települések esetén a vonzott településekkel történő „együttélés” fontos lehatárolási elem. Ha a feltételek úgy alakulnak, akkor a napi, heti gyakoriságú mozgásból lakhelyváltogatás következik be. Az inga-vándorforgalomból fontos regionális összefüggések nyerhetők:

- a települések térbeli kapcsolat elemzése, (irány gyakoriság alapján), a fluktuáció (ki - bemenők száma), mennyire kapcsolódnak a településhez az emberek (helyi gyökerek kötik);
- a helyben foglalkoztatás a mérleg „nyelve”, mennyi helyi és külső munkaerőt alkalmaz. Utalva a helyi munkaerő felhasználás mennyiségi és minőségi megfeleltetésére.

1996 elején az aktív keresők között 887.000 fő volt azoknak a száma, akiknek nem ugyanazon a településen volt a lakóhelyük, mint a munkahelyük. 1990 óta 260.000 fővel csökkent a napi ingázók száma, összefüggésben az aktív keresők számának visszaesésével. Ugyanakkor megállapítható, hogy az ingázók aránya az aktív keresőkön belül nem módosult, 25,4 %. A munkaerő-piaci folyamatokban az ingázás szerepe változatlan. Minden negyedik ember lakóhelyén kívül dolgozik. Csaknem minden harmadik férfi és minden ötödik női munkavállaló ingázó. Életkori szempontból vizsgálva a kérdést elmondható, hogy az idősebb korosztályhoz tartozók körében visszaesett az ingázás, ugyanakkor a 30–39 évesek körében a korábbiaknál nagyobb hányadban vállalták az ingázó életmódot. Az 50 év felettieknek esélyük se volt arra, hogy akár egy tágabb földrajzi térben keressenek munkát. Ld tábla

Életkori csoport	14-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-x
1990						
Lakóhelyén dolgozó	25,0	32,0	28,1	10,1	4,2	0,7
Ingázó	33,9	29,7	23,4	8,7	4,1	0,2
Aktív kereső	27,2	31,4	26,4	9,7	4,2	0,6
1996						
Lakóhelyén dolgozó	26,1	26,1	33,8	10,3	3,1	0,6
Ingázó	35,5	26,8	27,8	7,3	2,5	0,1
Aktív kereső	28,5	26,3	32,3	9,5	3,0	0,5
2001						
Lakóhelyén dolgozó	24,8	24,5	30,5	11,6	6,6	1,96
Ingázó	31,4	26,5	27,8	8,5	4,2	0,74
Aktív kereső	26,8	25,1	29,7	8,8	7,9	1,5

tábla A lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó aktívkeresők korcsoport szerinti megoszlása 1990. 1996. 2001. (%)

A lakóhelyén dolgozók aránya csökkent a 39 év alattiak körében és nőtt a 40 év felettek körében. Az ingázás mértéke nő a fizikai dolgozók között, akik nagyobb térségben kénytelenek munkát keresni. A képzetlenek körében helyi kínálat van, a versenyképesség érdekében bővíteni kell a választás térbeliségét. Az egyetemi végzettségű önálló tevékenységet folytatók kategóriájában az ingázás mindkét nemnél mérséklődött. A férfiak ingázási hányada változatlan, a nőké növekszik. A kereskedelemben és a mezőgazdaságban helyben dolgozók aránya nem nőtt.

Mindössze két megyében – Bács-Kiskun és Szolnok – változatlan az ingázás. Területileg Győr, Komárom, Csongrád, Békés és Hajdú megyékben nőtt a 80-as években leginkább az ingázás. Az összes ingázó 12%-a nevezhető nagy távolságú ingázónak. A régió szintű lakóhely-és munkahely-

mozgásokat az jellemzi, hogy az aktív keresők 38%-ának a munkavégzése változó településen van, pl. építő-munka, közlekedés. A közép- magyarországi régióban a dolgozók közel a harmadának van helyben a munkája, és vonzást gyakorol az észak-magyarországi és a közép-dunántúli régióra. A Közép-Dunántúl a Dunántúl egészére gyakorolt vonzása említhető.

ábra A napi ingázás **VAGY KSH VAGY DEMO CD**

ábrából látható, hogy az ország központi és alföldi területében nagyobb munkaerő-áramlás, jellemző. Az itt élőknek kevesebb helyi foglalkoztatási lehetőségük van, és képzettségük szűk munkaerő-piaci esélyét a nagyobb térbeli választással ellensúlyozták. A Dunántúlon csekély áramlás a jellemző, a munkaerő-befogadó központokat nem veszi körül kibocsátói térség. Budapest területi vonzása számottevő, és a perifériákon az ingázás kismértékű.

Jelentős átalakuláson ment át a naponta ingázó aktívak iskolai végzettség szerinti szerkezete. 1980 óta azoknak az aránya az ingázók között, akik csak az általános iskolát végezték el, 1% alá esett. Még minden hetedik ember nehéz fizikai munkát végez a lakóhelyétől távol, ők az általános iskolából is csak néhány osztályt végeztek el. A mobil munkaerő között a szakmunkások aránya 22-ről 27%-ra nőtt, a középfokúak még ennél is nagyobb mértékben nőttek (17%-ról 27%-ra). Az egyetemi végzettségűek 5%-ról 11%-os hányadot értek el. Ez együttesen azt jelenti, hogy ma az ingázók több mint felét a szakmunkás és középfokú végzettségűek jelentik.

A mezőgazdasági településeken ma már alig alkalmaznak bejáró munkaerőt. Az ipari jellegű településeken az elmúlt 16 év alatt 45%-os volt a foglalkoztatás-csökkenés, ami a lakóhelyükön dolgozók körében 48%-os, az ingázók körében csupán 38%-os csökkenést okozott. Ebből következően az ipari jellegű központokban még az ingázás növekedéséről is beszélhetünk. Az iparban foglalkoztatottak körében 100 főre az 1990-as 29 helyett 2001-ben már 33 bejáró van. A logisztikai területen dolgozók körében az átlagosnál alacsonyabb az ingázók aránya. Figyelemre méltó az ingatlan, kereskedelmi gazdasági segítő tevékenységek körében illetve az oktatás, egészségügyi ellátás, egyéb közösségi területről az ingázás gyakoriságának növekedése. A kisebb településeken élő, alacsonyabb iskolai végzettségű és iparban dolgozók jelentik az ingázók törzsét. Ez többszörösen hátrányos helyzet az életminőségre. Ebből is kiemelten a bányászok 63%-a, az építőipariak 38%-a, a gép-összeszerelők 35%-a alkotja az ingázók jellemző rétegét. További előnytelen tényező, hogy többségük kedvezőtlen közlekedési feltételekkel rendelkező településről kényszerül erre.

A vezető állásúaknak csak 20%-a ingázik. A nem vezető beosztású szellemiek körében növekedett az ingázás gyakorisága. Erre a rétegre jellemző volt a központi településből kijárás. Most éppen ellenkezője tapasztalható, a bejárás a jellemző. Sokan úgy váltak az elmúlt évek során ingázóvá, hogy kiköltöztek a város határán túlra. A kiköltözők között nagyobb hányadban van kvalifikált értelmiségi, így a megnövekedett ingázás ezzel magyarázható.

A főváros az ország legnagyobb munkaerő-vonzási centruma, amely az utóbbi időszakban a kiköltözésekkel összefüggésben irányt váltott. Mintegy félmillió ember költözött ki a városból és maradt bent a lakóhelye. Az ingázás módosulásához több más tényező is hozzájárulhat: kiemelt a gazdasági szerkezet változásával összefüggésben az alacsony ingázási intenzitást mutató gazdasági ágak arányvesztése, a feldolgozóiparon belül olyan ágazatok fejlődtek, amelyek tudás és nem munkaerő intenzívek. Az „utazó” foglalkozásuk a naponta ingázóinak a 8%-át jelentik, de Csongrádban 12%, a Budapestről eljárók közel kétötöde dolgozik változó helyen. A kedvező közlekedési feltételekkel rendelkező megyék kiugró ingázási aránnyal rendelkeznek, ilyen a Középségi Régió. A jelenlegi tendenciák arra utalnak, hogy még erőteljesebb „az önellátás”, azaz a nagytávolságú ingázás visszaszorulása, amit az jellemez, hogy az aktív keresők 96%-a ugyanabban a fejlesztési régióban dolgozik, mint ahol lakik. Országosan a lakóhelyén dolgozók

száma 2598079 fő, a naponta ingázók száma 887.000 fő, ami változatlanul egynegyedét jelenti az aktív keresőknek.

A piacgazdaság egyik alapvető elvárása a lehetőségekhez történő rugalmas alkalmazkodás. Ez részben a információs társadalom eszközeinek elterjedését jelenti, részben magának a munkahelynek a mobilitását is.⁸⁰ Új tendencia, hogy a lakóhely és munkahely az egyéni vállalkozások többségénél azonos címen van, így a munkába járás más értelmezést kap. Megfigyelhető az is, hogy nő az ügynöki, piacszervezői és egyéb olyan tevékenység, ami mozgó irodát jelent. A nagy ütemben növekvő gépkocsiforgalom összefüggésben a mobil foglalkozások nagyarányú növekedésével a korábbiaktól eltérő jelentést hordoz a munka világáról. A jövő új szakmái a tele-work-höz kapcsolódnak, ami az ingázás értelmezésének újabb kihívását jelenti.

Az információs társadalom előrehaladásával nő azoknak a tevékenységeknek a száma, amiért nem kell elmozdulnunk, szolgáltatásai részben helybe jönnek, részben on line kapcsolattal működnek. Ezzel összefüggésben vetődik fel, hogy vajon a mobilitás csökkenésében, jövőbeli értelmezésében mennyire játszik szerepet az, hogy számos tevékenység a korábbiakkal ellentétben nem kíván földrajzi elmozdulást, idesorolható a tele-work, teleszolgáltatások, távoktatás, internet stb. Vajon a távolság, az elérhetőségi idő a távlatban miként befolyásolja ezeket a folyamatokat? Eddig az emberek mozdultak el a fejlesztési célterületek irányába, lehet, hogy a jövőben a fejlesztések jobban közelítenek a humán erőforrások térbeli elhelyezkedéséhez. Azaz a környezet változása lesz-e jelentősebb, gyakoribbá fognak-e válni a lakóhely változtatások. A tudás vezérelte gazdaság terjedésével annak vagyunk tanúi, hogy egyre nő a virtuálisan végezhető munka, a jövő munkahelyinek egy része már csak azt igényli, hogy csatlakozzon a hálóra, számítógép és asztal szükséges. Ekkor milyen lesz az ingázás?⁸¹

A munkaerő költségét az érdekegyeztetésen kialakult szociális megállapodás és a helyi kiadások és sok más tényező is alkotják. A munkába járás költségét a munkáltatók kisebb hányadban vállalják, a dolgozók maguk is elgondolkoznak azon, hogy ha csak valamivel keresnek többet a másik helyen, akkor mibe kerül a közlekedés, akkor vajon megéri-e nekik egy másik településbe eljárni. Ugyanakkor mások olyan jövedelemhez jutnak, hogy a növekvő közlekedési költségeket megengedhetik maguknak.

6. 4. 3. Szegregáció

Az ingázás, két funkció áthidalására irányul. Az egyik a lakhatás, a másik a munkahely. Az elmúlt évtizedekben egyik vagy másik elsőbbséget kapott annak megfelelően, hogy melyikhez volt könnyebb vagy nehezebb hozzájutni. A 60-as évek elején, amikor a mezőgazdaság átszervezése megindult, ami eddig a munkavégzést erősen a lakóhelyhez kötötte, a gépesítéssel nagy mennyiségű munkaerő szabadult fel, ezzel a fizikai dolgozók tömegei indultak el a városokba. Egyfajta taszítás volt ez a falvakban az elmaradt fejlesztések miatt. A városi élet, a lakáshoz jutás, az infrastruktúra, az intézményi fejlődés, további folyamatos vonzást eredményezett. Ha valaki városba költözött, azzal már több fejlesztési pénzre számíthatott környezetében, amely kedvezőbben megvalósuló lehetőségeket jelentett, mint a vidék. Terjedt az

⁸⁰ A kérdés kapcsán vizsgálható lenne magának a vállalkozásnak a térbeli elmozdulása, a migrációja is. Az a tendencia is tapasztalható, hogy az egész munkahelyet, irodájukat magukkal viszik pl. az autóban.

⁸¹ Figyelemmel arra a folyamatra, hogy a képzettség növekedésével a végzett munka projekt alapú lesz, ami a heti munkaidőt is többféle és több helyen végzett tevékenységre tagolja.

a vélemény, amely szerint a térbeli mobilitás a társadalmi mobilitás leggyorsabb csatornája. A Pestre kerülést a 60-as években a társadalmi felemelkedéssel azonosították. Az emberek elsősorban a munkalehetőségek, a perspektívák után mentek, és ott hagyták a kisfalvakban a szülői házat, a saját házat eladták, és a városokban folytatták életüket.

A következő fordulópont a 70-es évek közepe, amikor is megélné a lakáspiac. A 70-es évek közepe az az időszak, amikor Magyarországon a lakásépítés döntő hányada állami beruházásban valósult meg. A magánlakás-építés aránya csak pár százalék volt évente. De ettől az időszaktól kezdődően az ellenkezőjére változott, és a 90-es évek közepére néhány százalék lett az állami lakásépítés, a magánlakás-építés jelentette a döntő hányadot. Mit jelentett ez az elmúlt húsz, harminc év? Az eltelt időszakban, ha valaki elhatározta, hogy házat vagy lakást fog építeni/venni, akkor egy hosszabb perspektívát vett számba. Végiggondolta azt, hogy hol lesz ez a ház, milyen munkalehetőség várható, hol fognak felnőni a gyerekei, de végiggondolta azt is, hogy mekkora házra van szükség a családepülés folyamatában. Sokan, ha nem is tudták megépíteni, de fenntartották a másod tevékenység végzésének, a több generáció összeköltözésének lehetőségét, ami később jó kiindulást jelentett. Ma világosan látszik az, hogy azoknak, akik saját otthonnal rendelkeznek, netán egy nagyobb méretű kertés ingatlannal, sokkal több lehetőségük van a változtatásra, újrakezdesre, vállalkozásra, mint azoknak, akik annak idején szociális lakásjuttatásban részesültek. A társadalomnak egy rétege a lakásjuttatással akkor elégedett volt, de sokaknak ez később zsákutcát jelentett. Ma ők azoknak, akik magas lakásfenntartási költséggel küszködnek, és egyfajta szűkebb, korlátozottabb élettel. A 70-es évek közepén a lakás fontosabb volt az emberek számára, mint a munkához jutás. Később, a teljes foglalkoztatás időszaka után, ez a helyzet módosult.

A lakás, nem csak napi környezetünket jelenti, de vagyontárgyként is egyfajta társadalmi státust meghatározó elem lett. Világos kép rajzolódott ki a lakosság társadalmi és térbeli elkülönüléséről. Ezeket tárják fel a szegregációs kutatások.

A népszámlálás adatai alapján, logikai alapon történő tipizálás⁸² segítségével mutatja be az itt élők térbeli elkülönülésének típusait. Az egy vagy több szempontból előnyös vagy hátrányos helyzet alapján készültek a típusok. Látható, hogy a budai oldalon kedvezőbb demográfiai, munkaerő-piacijellemzőkkel rendelkező lakosság él. A pesti oldal nem csak mozaikszerűbb, de jellemzői kevés helyen érik el a budapesti átlagot.

A térbeli mobilitás a társadalmi felemelkedés vagy süllyedés egyik leggyorsabb csatornája. Vidékről a fővárosba költözni a társadalmi megítélésben és később a valós folyamatokban is azt jelentette, hogy a fejlesztési források után menve, hamarabb jobb életminőséget lehetett elérni. A célterületeken sokkal gyorsabban fejlődött a szolgáltatás, sokáig jellemző volt a könnyebb munkához jutás és tartós igény után a lakhatás. A városi életben a piaccgazdasággal egyes rétegek számára nehezebbé vagy lehetetlenné vált az élet, átmenetileg lakáscseréssel próbáltak segíteni magukon, –a jobb komfort fokozatú vagy jó helyen lévő lakásukat cserélték el egy kisebb értékűre –, és ezzel jutottak pénzhez. Az ilyen lakáscsere sokszor a társadalmi lecsúszást jelentette számukra, és egy részük arra kényszerült, hogy elhagyja a fővárost, mint lakóhelyet. (Izsák É.2004)

6. 5. Nemzetközi migráció főbb trendjei

⁸² Az osztályozás a lakosság életkorát, a lakások minőségét, a lakosság munkaerő-piaci helyzetét, képzettségét vette alapul, és az átlag alatti és feletti értéke alapján képezte a 4 elem 16 lehetséges típus kombinációját. Budapesti Általános Rendezési Terv 1994.

6. 5. 1. Globális jellemzőinek alakulása⁸³

A 60-es évek közepén 75 millió migráns volt a világon, és az akkor előrejelzések szerint, a következő tíz évre átlagosan évi 1,16 %-os növekedéssel számoltak. Ehhez képest a növekedés váratlan és ugrásszerű volt, amelynek több tényezője említhető, mint; a túlnépesedés és a térbeli elérhetőség.

Az 50-es években született nagy létszámú korosztály ekkor került munkaképes életkorba, a hazai foglalkoztatási lehetőségek nem bővültek a munkaerőforrással, így hatalmas demográfiai nyomóerő jelentkezett. A demográfiai átmenetet migrációs átmenet követte.

Már ebben az időszakban is javuló közlekedési lehetőségekről beszélhettünk a világ több táján, nőtt a turizmus és a média, ami egyre többet volt képes közvetíteni, arról, hogy mi van a világ távoli országaiban. Ezzel kezdetét vette egy olyan szakasz, amelyben nem csak elérhetővé váltak a célpontok, hanem a róluk beszerezhető információ alapján összehasonlíthatóvá is váltak, és tudatos migrációs helyválasztás kezdődött.⁸⁴

A 60-as években a világ népességének 2,04 % vett részt a nemzetközi migrációban. A 70-es évek közepétől a nemzetközi mozgás exponenciális mértékű növekedésnek indult, összefüggésben az életkorilag is alkalmas, fiatalodó lakosság számmal és a megnövekedett migrációs hajlandósággal. Az ezredfordulón már a világ népességének 2,9%-a, 175 millió ember, a világ minden 35. lakosa, szülőhazáján kívül élt. (IOM 2000) 2050-re úgy valószínűsítik, hogy a 8,7 milliárd fős populáció 2,6%-a lesz migráns, ami közel 230 millió főt jelent. Ez azt jelenti, hogy a népesség reprodukciója nagyobb dinamikát mutat, mint a migrációban résztvevők száma.

A küldő országok demográfiai nyomása, és az életminőség lassú javulása szinte kimeríthetetlen forrást jelent a világ befogadói számára. Ez teszi lehetővé azt, hogy nagyméretű populációból történjen meg a választás, ami a befogadókat egyúttal arra is készteti, hogy fokozzák a belépők kiválasztását. Ez a befogadói oldal tudatosulását jelentette.⁸⁵

De nem csak a migránsok tömege nőtt, hanem a migrációban érintett befogadói országok száma is (198), ezzel a vándorlás folyamata eltérő kultúrájú, iskolai végzettségű, különböző motivációjú embereket tesz szomszédá. A növekvő volumen és nagyszámú küldő kultúra igazi kihívást jelent a migrációs stratégia alkotóira. A sokirányú szocializálódás eltérő egyéni jellemzőket hordoz, ami a nemzetközi migráció folyamatának irányítása számára, újabb kihívás jelent. Azzal, hogy megnőtt az egyéni informáltság, a személyi szabadság és a célterületek is kedvezőbb módon váltak elérhetővé, ezzel tudatosabb, egyéni döntés tudott megvalósulni, ami hatással volt a korábbi állami irányítású stratégiára.

6. 5. 2. A nemzetközi migrációs folyamat irányítása

⁸³ A demográfiai folyamatok elemzése során a *Lexis* diagram eseteinek, sokaságainak megfelelően időszakon belüli és időpontbeli folyamatokról beszélünk.

⁸⁴ Krugman írja: "A 70-es években mintegy 2 milliárd ember jött arra rá, hogy kevés induló tőkével ő is vehet egyszer autót, élvezheti a jobb életfeltételeket és ehét húst." A gazdaságban ekkor még a globalizáció nem indult el, de a tevékenységek összetétele módosult. A termelés helyszínének megválasztásában a természeti erőforrások csökkenő szerepet töltenek be, ugyanakkor az emberi munka értéke, mint helykijelölő tényező, nő. (Krugman 1998).

⁸⁵ „A két véglet – nagyobb népességszám vagy magasabb életszínvonal - közötti kompromisszum az elmúlt 50 évben országonként nagyban különbözött. Bármely korábbi időszakkal összehasonlítva ez a periódus a globális gazdasági növekedés virágkora volt. Különösen érvényes ez a megállapítás az 1950 és 1973 közötti évekre. A GDP évi növekedési üteme a világrégiókban meghaladja a 4%-ot.⁸⁵ De míg a gyors nemzeti jövedelem növekedés Japánban és Európában túlnyomó részben az egy főre eső jövedelem emelkedését szolgálta, a magas termékenységű országokban jórészt a növekvő népességet kellett eltartsa. A szaporodással együtt, tehát megnöttek annak fogyasztói is.” *Forrás: Demény Pál akadémiai székfoglalója 2002. MTA*

A nemzetközi migráció irányításával növelhető a befogadó országokban elérhető haszon, segíthető a beilleszkedés folyamata. A korábbi kétszereplős (a migráns és a befogadó ország) alkupozíció bővül a multinacionális vállalatokkal, akik számára szükséges a magasan képzett munkaerő akadálytalan bejutását biztosító rugalmasság a migrációs kérdésekben – ez komoly további egyeztetéseket jelent. Ahhoz, hogy a beilleszkedés folyamat tartós és minél teljesebb legyen, belépett negyedik szereplőként, tényezőként a letelepedés helye, a regionális szint. Ezzel erősödik a migráció szubszidiaritása.

A sikeres beilleszkedés az államnak biztonságot és a minőségi munkaerő megőrzését jelenti, a migráló személy ily módon képességeinek megfelelő hatékony munkát képes végezni, és a tulajdonos többletértékhez jut. A jövő egyik kérdése tehát az, hogy miként viszonyul a termelés globális üzleti szempontja a munkaerő egyéni mobilitási döntéséhez, és mindez milyen nemzeti stratégia keretében valósul meg, illetve miként érvényesülnek az egyeztetésben résztvevő oldalak szempontjai?

A nemzetközi vándorlás terén Európában a restriktív nemzeti politikák enyhülésének vagy feladásának vagyunk tanúi, Magyarországon azonban jelenleg is a kormányzati szintű migrációs politikai stratégiák formálása folyik. A tanulmányban egy deduktív gondolatmenet végig vitelével arra szeretnék rámutatni, hogy a hazai migrációs politika területén milyen egyeztetési, beavatkozási lehetőségek merülhetnek fel, és egy értékeléssel együtt történő befogadás révén milyen, más országokban használt elemeket lenne érdemes megfontolni.

A nemzetközi migráció irányításával növelhető a befogadó országokban elérhető haszon, sikeresebbé tehető a beilleszkedés folyamata. A migráció szereplői hagyományosan a migráns és a befogadó ország. A globalizációval a kör bővült a multinacionális vállalatokkal, amelyek számára szükséges a magasan képzett munkaerő akadálytalan bejutása egyik országból a másikba, és ennek érdekében fokozott rugalmasságot várnak el a célországoktól. Napjainkban tehát három érdek egyeztetése történik. Ahhoz, hogy a beilleszkedés folyamata tartós és minél teljesebb legyen, fontos vizsgálnunk a letelepedés helyét is. Itt figyelembe kell venni a letelepedés helyének érdekeit, a regionális adottságokat, ezzel erősödik a migráció szubszidiaritása (a döntést ott kell meghozni, ahol az keletkezik).

A sikeres beilleszkedés az állam számára a biztonságot és a minőségi munkaerő megőrzését, a migráló személynek képességeinek megfelelő hatékony munkavégzést, a tulajdonosnak pedig többletértéket jelent. A jövő egyik kulcskérdése tehát az, hogy miként viszonyul a termelés globális üzleti szempontja a munkaerő egyéni mobilitási döntéséhez, és mindez milyen nemzeti stratégia keretében valósul meg. Miként érvényesülnek az egyeztetésben résztvevő oldalak szempontjai?

A tanulmány első része a migráció néhány globális jellemzőjét tekinti át, majd a migráció kezelésének belülyből történő kilépésével és az ebből levonható tanulságokkal foglalkozik, a letelepedés kapcsán felmerülő alkupozíciókkal és annak szereplőivel. A továbbiak arra a már ismert megállapításra épülnek, hogy a jogszerű letelepedéssel nő az illegálisan érkezők száma is. Végezetül kitérek arra, hogy az áru, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása korlátozott munkaerőmozgás mellett valósul meg. Időszerű áttekinteni, mit tanulhatunk a nagy befogadó országok gyakorlatából, mivel Magyarországon, a referencia előreszámítások szerint (Habicsek [2003]), nagy távlatban 2050-ig 1,1-1,3 millió fő bevándorlásával lehet számolni, ami számottevő integrációs feladatot jelent az állam, a migráns és a regionális szereplők számára.

6.5.2.1 Mozgásban a világ

A világ népességének 2,9 százaléka (mintegy 175 millió ember), vagyis a világ minden 35. lakosa szülőhazáján kívül él (IOM [2003]). Ebből a többség, 100 millió ember a fejlett országokban talált új hazára. Általánosan jellemző, hogy egy ország lakosságának 2-5 százaléka él tartósan távol hazájától. A legtöbb befogadó ország aggódik, mennyi kiművelt emberfő kerül ebbe a pár százalékba, mert számára ez jelent új forrásokat. Ugyanakkor a kibocsátók a hosszú esztendőik miatt aggódnak, ami ezen emberek pótlását jelenti. Kérdés, vajon képes-e a központi érdekek úgy érvényesülni, hogy egy adott ország a keresletének megfelelő embereket fogadja be? És a kibocsátók vajon mennyiben lesznek képesek a kivándorlás szabályozására?

A vándorlók száma a világon 1975 óta megduplázódott. Az 1990-es évek óta, a tartós elszigeteltségben lévő területek nyitásával, fokozott migrációs fellendülés érzékelhető. Az érdeklődés középpontjában nemcsak ezen országokban élők kiáramlása áll, hanem az ideirányuló fokozódó beáramlás is, mivel ezeknek az országoknak kevés az ellenőrzési tapasztalatuk, a vándorlók számára könnyebb a bejutás. Tapasztalatok azt mutatják, hogy a célpontok könnyebb elérhetősége fokozottabb migrációs hajlandóságot eredményezett. Ezekben a befogadó országokban a külföldön született népesség aránya nő, származási helyük egyre összetettebb és földrajzilag távolodik a befogadókétól. A 1. tábla jól mutatja, hogy az Európai kontinens migrációs érintettsége közepesnek mondható, és érdemes tanulmányozni más nagybefogadó országok⁸⁶ gyakorlatát.

Földrész	A teljes lakosság száma	A migránsok állománya	A migránsok aránya lakosságon belül (százalék)
	millió fő		
Észak Amerika	313,1	40,8	13,0
Ausztrália és Óceánia	30,5	5,8	19,1
Európa	727,3	56,1	7,7
Afrika	793,6	16,2	2,1
Ázsia	3672,3	49,7	1,4
Dél-Amerika	518,8	5,9	1,1
A Földön összesen	6056,6	174,5	2,9

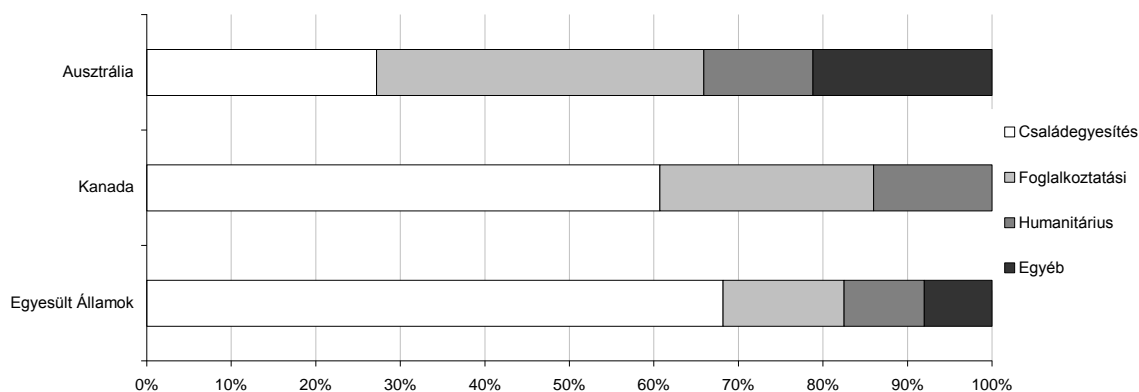
Forrás: ENSZ [2004].

1. tábla A lakosság és a migránsok állománya földrészek szerint, 2003 (millió fő)

A migrációnak a korábban a szabadság gondolatához kötődő értelmezése megváltozott, egyre gyakrabban beszélnek a zavaró hatásokról. A korábbi évtizedekben az emberi jogokhoz kötődő szabad mozgást hangoztatták, ám mióta ez egyre több országban vált lehetővé, a válogatás lett a kiemelt téma. „A kivándorlás emberi jog, a befogadás nem” (Heller [1993]).

A migráció történetéből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a feltartóztató politika csak egy ideig lehet hatásos. Az kivándorlás „kitaposott útja, az ott élőkkel való kapcsolattartás” (Marrus [1990]) hatással van a későbbi migránsok döntésére is. Ennek egyik következménye, hogy a bejutás fő „vágánya” ma is a családgyesítés. A másik, hogy az újonnan érkezők rokonaiknál telepednek le. A családgyesítési célú vándorlás folyamatos elsődlegessége mellett nő a munkaerő piacra épülő, képzettségen alapuló belépések aránya. Még az ún. nagybefogadó országok is, amelyek korábban a benépesítést tűzték ki fő célként, napjainkban a hosszabb idejű munkavállalási célú bejutást támogatják.

⁸⁶ A „nagybefogadó országok” elnevezést az Amerikai Egyesült Államokra, Ausztráliára és Kanadára használják, mivel ők történelmi tapasztalatokkal és mennyiségi bevándorlással rendelkeznek.

Forrás: OECD SOPEMI [2001], 21. old.

ábra. A nagybefogadó országok bejutási csatornái 2000

A világ legtöbb országában annak vagyunk tanúi, hogy nő a foglalkoztatási befogadás, ami egy irányítható folyamat, és képes a hazai igények szerint „szelepelni”. Ha az érkezők iskolai végzettsége alacsonyabb a helyi lakosságénál (lásd a 6. és 7. táblákat), az a befogadó országot tömeges humán erőforrás-fejlesztésre készíteti. Ha az érkezők végzettsége javítja a helyben élők összetételét, akkor a nemzet humán erőforrás tőkéjének növeléséről van szó. A migráció irányításakor előnyt lehet elérni a képzettség alapú befogadás csatornáin keresztül.⁸⁷

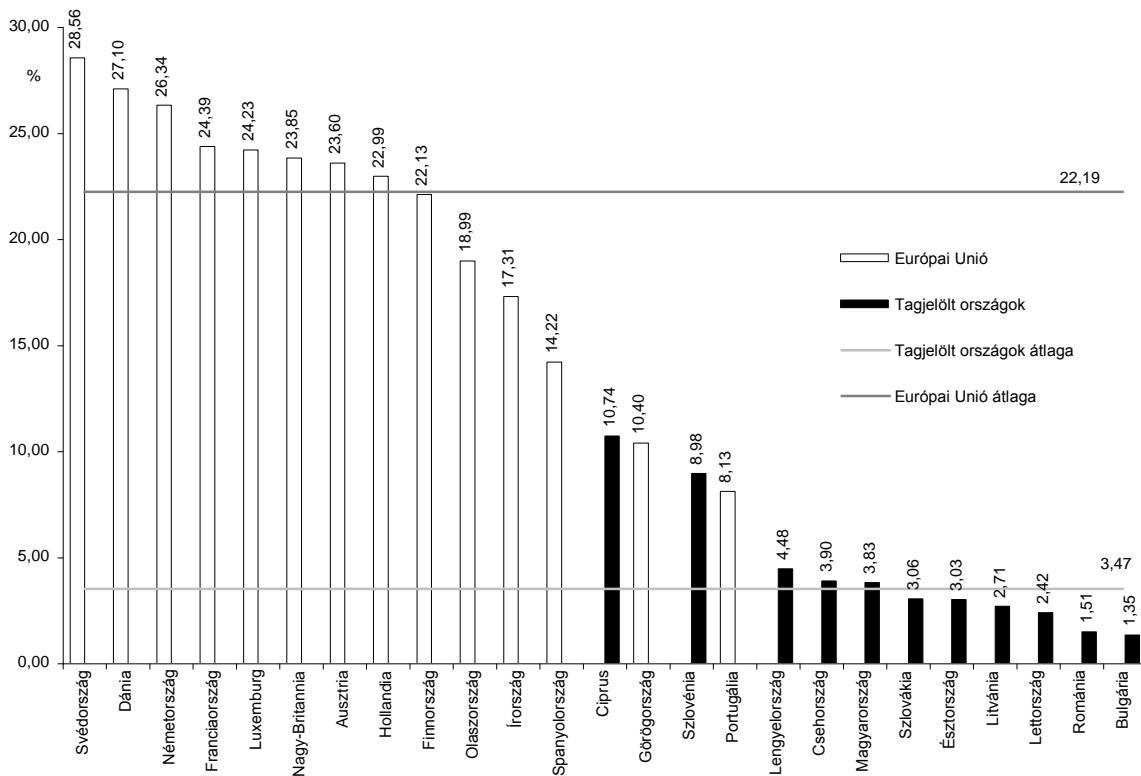
A nemzetközi gazdasági irányvonalaknak megfelelően, a tőkeáramlás irányával összhangban egyre nagyobb volumen⁸⁸ tesz ki a magasan képzett, ún. postázott munkaerő áramlása. A vállalati célú áthelyezések aránya az OECD SOPEMI 2002⁸⁹ szerint eléri az összes mozgás 12-15 százalékát. A nagybevándorló országok egyre inkább támogatják a munkaerő ideiglenes tartózkodását, főként az informatika, a kommunikációs technológia, az egészségügy és az oktatás szektoraiban.

A munkaerő térbeli költsége önmagában kijelöli a térbeli irányt, ami hatással van a migráns választására is.

⁸⁷ „1960-ban a bevándorlók és a helyben élők képzettségi szintje közel azonos volt. Az elmúlt negyven év alatt annak a valószínűsége, hogy az érkező személy diplomás lesz, negyedére esett vissza. Mivel a családegyesítés, a humanitárius befogadás, és a diverzitás program az Egyesült Államokban nem képzettségi alapokra helyezi a kiválasztást, és ez jelenti az érkezők 80 százalékát, nem a központi elvárások érvényesülnek. Az illegális migrációra ezek a megállapítások fokozottan igazak. A családi alapon érkezők iskolázottsági romlása nem szolgálja a nemzet célját”, fejt ki az Amerikai Gazdaság Fejlesztési Bizottság jelentése. (www.ced.org)

⁸⁸ A munkaerő áramlása egy adott fázisban lehet a tőkeáramlással ellentétes irányú is. Az érkező külföldi tőke nem használja, nem építi be a foglalkoztatási hierarchiájába a hazai munkaerőt. A hazai munkaerő megelégedetése, perspektívája szükséges ahhoz, hogy otthon induljon el a nemzetközi karrier útján. Ezt a fázist nevezzük belső vonzásnak, ún. internal brain drain-nek (Rédei [1994]).

⁸⁹ A SOPEMI az OECD nemzetközi migrációra vonatkozó áttekintő releváns kiadványa és adatrendszere.

Forrás:
KSH [2003].

ábra. Egy órára jutó munkaerőköltség alakulása, 2000

Az országok többsége nemzetének biztonságát és stabilitását érzi fenyegetve a beáramlás által – állapítja meg az ENSZ egyik felmérése (ENSZ [1990]). 1976-ban még csak a világ országainak 6,4 százaléka értékelte komolynak a határára irányuló migráció súlyát. 1989-re ez az érték már 20,6 százalékra nőtt, a kétpólusú világ felbomlásával pedig 31,8 százalékra. Mindez arra készítette az egyes államokat, hogy foglalkozzanak a határaikra nehezedő erősödő bejutási szándékkal, és közösen keressék a megoldási lehetőségeket. A cél, hogy a befogadó minél szélesebb kínálatból választhasson.

Az új hely megválasztásakor két szereplővel kell számolni: a mozgó emberrel és a befogadói környezettel.⁹⁰ A migráló személyek növekvő informáltsága, tudatos döntése a célterületek nagyobb fokú kiszolgáltatottságához vezetett. Aktív stratégia alkalmazása – korlátozás és preferencia – vált szükségessé. A multinacionális cégek a nemzetközi üzletmenet érdekei, a termelés versenyképességének növelése céljából a számukra szükséges munkaerő akadálytalan bejutását akarták elérni. Ezzel migrációs triangulum alakult ki, az érdekek egyenlőtlen képviselésével. A résztvevők (a migráns, az állam és a multik) céljaik érdekében arra kényszerültek, hogy a migrációból származó előnyöket egyeztetéssel, alkuval értsék el.

6.5.2.2 A közelmúlt migrációs történései

1986 októberében, amikor Jacques Delors meghirdette az európai belső piac létrehozását – amely a termékek, a szolgáltatások és az áruk szabad mozgására épült –, az emberek csupán érintőlegesen, a versenyképesség növelésének lehetséges eszközeiként kerültek említésre. Sem a biztonságpolitika, sem a gazdaságpolitika nem hozott végrehajtandó rendelkezéseket az emberek szabad mozgásáról, és a versenyképesség növelésének kérdésekről sem merült fel ez a témakör. A szabad áramlás a kereslet és a kínálat egyensúlyozására törekszik. De miért maradt ki ebből éppen a humán tőke? A politika irányítói ekkor még nem vették mintaként az Egyesült Államokba irányuló migrációval elérhető emberi erőforrás többletértékét, a versenyképesség megőrzésének és szellemi tőke toborzásának elemeit, és ekkor még fennálltak a politikai korlátok is.

A tér átalakulásának a Johannesburgi Fenntartható Fejlődés konferencián 2002-ben megfogalmazott jellegzetes elmélete, a fenntartható fejlődés gondolata a következőket megállapítja, hogy a világban értékrendi eltolódás figyelhető meg, az anyagi természetű dolgokról a szellemiek felé tartó, ún. de-materializáció zajlik. Ez oly módon valósul meg, hogy a nagy nyersanyag-felhasználást, a környezeti terhelés csökkentését a termékekbe beépülő többletmunka váltja fel. Ezek együttesen hatnak abba az irányba, hogy a termelés kiterjesztése és növekedése döntően függ attól, hogy a képzett munkaerő együtt vándorol-e a tőkével, és mindez mennyire okozza a termelés és a fogyasztás helyszínének földrajzi szétválását. Ugyancsak figyelembe kell venni a szállítási többletköltséget is (ami hozzáad a termék árához). A versenyképesség megtartásában a virtuális világ nyújtotta új tér és időmódosító technika is szerepet kap. Ma már a világ bármely pontjából lehet irányítani a pénzt, a termelés, a

⁹⁰ A migráció egy olyan egyensúlyra törekvő folyamat, ami az egyéni adottságokat a környezettel kívánja pozitív összhangba hozni (Rédei [1989]).

szolgáltatás alakulását; és az emberi erőforrást is, bárhol a világon. Nem kétséges tehát, hogy migrációs konszenzussal, egyetértéssel (vagyis irányítással) többletérték érhető el – de leginkább annak részére, aki legjobban képes érdekét érvényre juttatni.

A külföldiek aránya a legtöbb befogadó országban az 1990-es években a helyi népességhez viszonyítva folyamatosan nőtt⁹¹, és ma már felismerték, hogy a szabad munkaerő-áramlás kulcskérdése a versenyképességnek. A 2. táblában – Luxemburg és Svájc egyedi esetétől eltekintve – átlagosan 5-10 százalékos külföldi munkaerőt találunk.

Ország	1980		1997		2003	
	ezer fő	százalék	ezer fő	százalék	ezer fő	százalék
Ausztria	282,7	3,7	723,0	9,0	732,0	9,1
Belgium			909,7	9,0	903,1	8,9
Dánia	101,6	2,0	197,0	3,8	237,7	4,5
Finnország	12,8	0,3	62,0	1,3	81,0	1,6
Németország	4453,3	7,2	7173,9	8,8	8372,4	9,1
Görögország	213,0	2,2	153,0	1,5	276,1	3,3
Írország	–	–	96,1	2,7	114,4	3,1
Olaszország	298,7	0,5	991,4	1,7	1240,7	2,2
Luxemburg	94,3	25,8	132,5	32,6	142,8	34,1
Hollandia	520,9	3,7	728,4	5,0	703,1	4,5
Norvégia	82,6	2,0	460,8	3,7	450,1	3,6
Portugália	49,3	0,5	157,0	1,6	172,9	1,7
Spanyolország	182,0	0,5	499,8	1,2	609,8	1,5
Svédország	421,7	5,1	531,8	6,0	522,0	5,9
Svájc	892,8	14,1	1363,6	19,3	1372,7	19,4
Egyesült Királyság	–	–	2084,0	3,6	2066,0	3,5

Forrás: Salt [2001].

2. tábla A külföldiek száma néhány kiemelt országban és arányuk a helyi népességhez viszonyítva

1988-ban váratlanul létrehozták azt az európai uniós alkalmi nemzetközi migrációs bizottságot (EU High level working group on migration and asylum), amely tevékenyen foglalkozni kezdett az emberek áramlásának kérdésével, összefüggésben a bipoláris világ felbomlásával együtt járó biztonságpolitikai kérdésekkel. A Maastrichti szerződés idevonatkozó részének kezelésére 1995-ben indították el az ún. 3. pillért (belügyi és igazságügyi rendszer), amely a migrációt a korábbi gazdasági kezelésből a belügyi területre helyezte át. Érdemes megjegyezni, hogy ez akkor éppen ellentétes volt a közép-európai országok folyamataival, ahol a migráció kérdése éppen ezekben az években került ki a belügyi kezelés alól. Ez a lépés ellentmondott a migráció haszonelvű kezdeményezésének is, ugyanakkor jelezte a kérdés határozottan biztonságpolitikai szempontú kezelését.

Ezt követően sorra születtek olyan stratégiai elemek, amelyekből kitűnt, hogy a migráció irányítói tanultak az 1990-es évek fordulóján történetekből. Első lépésként belátták, hogy a migrációval nyilvánosan kell foglalkozni, szakítani kell a téma tabuként történő kezelésével. Ezeknek az éveknek a gyakorlata példát mutatott arra is, hogy a kormányok önállóan is képesek szabályozni a beáramlást. Sőt, nemcsak megállítani lehet a beáramlást, de – a növekvő migrációs nyomást kihasználva – célszerű preferenciákkal élni. A migráció előnyös hatásai közül elsőként a népesség növekedését jelentő hatást értékelték, a fiatalító és a munkaerő-piaci előnyöket, jelentő hatást később vették górcső alá. Mint azt az adatsor mutatja (lásd a 3. táblát), a külföldi munkaerő aránya a helyi munkaerőpiacon belül kismértékben, de növekedett (ebben a migrációt támogató országok jártak élen).

Ország	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	2000.	2003.
	év								
Németország	7,1	7,5	8,0	8,9	8,9	9,0	9,1	10,2	11,0
Ausztria	7,4	8,7	9,1	9,3	9,7	9,9	10,0	9,9	10,2
Belgium	–	–	–	–	–	7,8	8,2	7,9	8,3
Dánia	2,4	2,4	2,6	2,7	2,9	3,0	3,1	3,5	4,1
Spanyolország	0,6	1,1	0,9	0,8	0,8	0,9	1,0	1,1	1,5

⁹¹ A külföldiek aránya számottevő mértékben függ attól is, hogy mennyi idő alatt szerzik meg az adott országban az állampolgárságot.

Franciaország	6,2	6,0	6,0	6,1	6,3	6,2	6,3	6,1	6,9
Magyarország	–	–	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6
Olaszország	–	1,3	1,4	1,5	1,5	1,7	1,6	1,8	2,0
Írország	2,6	2,9	3,0	2,7	2,5	2,9	3,5	3,4	3,8
Japán	–	–	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,4
Luxemburg	45,2	47,5	49,2	49,7	51,0	52,4	53,8	55,1	56,4
Norvégia	2,3	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,6	2,8	3,2
Hollandia	3,1	3,3	3,5	3,3	3,3	3,2	3,1	2,9	3,4
Portugália	1,0	1,1	1,3	1,4	1,6	1,8	1,8	1,8	2,1
Svédország	5,4	5,3	5,3	5,1	5,0	5,1	5,1	5,2	5,5
Svájc	18,9	17,8	18,3	18,5	18,9	18,6	17,9	17,5	20,1
Egyesült Királyság	3,3	3,0	3,6	3,4	3,4	3,5	3,4	3,6	3,9

Forrás: OECD SOPEMI [2003].

. tábla Néhány OECD-ország külföldi munkavállalóinak aránya a teljes munkaerőpiacon belül
(százalék)

A migráció történetéből azt vonhatjuk le tanulságként, hogy a megállító típusú „akadályépítés” nem volt tartósan eredményes megoldás. A műszaki zár, a vasfüggöny a szocializmus idején a kelet-európai országokban ugyan akadályozta a hazaiak kijutását, de alapvetően a nyugat-európai országok biztonságát jelentette: nem kellett tartaniuk a keleti beáramlástól. A korlátozás, a műszaki és szellemi izoláció nem volt tartós, a merev rendszerirányítás megbukott. A migrációval elérhető haszon csak egy rugalmas irányítási rendszer mellett jelenhet meg. A keleti határ átjárhatóvá vált, és ezzel alapvető igényé vált a nyugati világ biztonságos védelme.

Azzal, hogy a potenciális küldő országok földrajzilag távolabbra kerültek a befogadóktól, a költözést fontolgatók egyre jobban felkészültek, több információt gyűjtöttek a bejutásról, egyes esetekben a migránsok még a kormányzati intézkedéseket is „sarokba is szorították”⁹² (példa erre a kínaiak növekvő migrációja).

6.5.2.3 Hazautalás – humán tőke

Az államok nemcsak a biztonság, a munkaerő-piaci és a népesedés területén számítottak a migrációs kapcsolatokra, hanem a hazautalások útján érkező tőke kapcsán is. Az alábbi táblázat bemutatja ennek szerepét egyes kiemelten érdekelt nemzetgazdaságokban.

Ország	Hazaküldött (millió dollár)	A hazaküldött össze aránya a „hazai” ország exportjához képest
Európán belül		
Ciprusba	93	13,0
Görögországba	1387	23,1
Olaszországba	3926	2,8
Portugáliába	3706	29,1
Spanyolországba	1861	4,3
Törökországba	3040	26,1
Jugoszláviába	6290	46,4
A világ más részein belül		
Algériába	306	4,0
Bangladesbe	771	59,1
Indiába	2750	23,1
Marokkóba	1454	43,9

⁹² Európában korábban soha nem regisztrált népek léptek át országhatárokat. A növekvő földrajzi távolsággal együtt járó kulturális eltérés fokozta a beilleszkedési zavarokat. A küldő régió lakosságának reprodukciója mérséklődött, kevesebb migrációs életkorúval számolhattunk, az otthoni körülmények lassú javulása sem jelentett fokozódó migrációs nyomást.

Pakisztánba	1897	38,7
Tunéziába	488	16,6

Forrás: IOM [2003].

tábla A hazautalások szerepe, 2002-ben

A migrációval foglalkozó kutatók egyre többet írnak a határokon átlépő mozgás esetleges hasznáról (Papandreou [2002], J. Demény [2004], Widgren [2004]). Mindez a következőkkel hozható összefüggésbe:

- Az elmúlt évtizedekben több szó esett a migráció zavaró hatásáról, mint annak lehetséges hasznáról. (Az amerikaiak XIX. századi „Mi munkaerőt kértünk, és emberek érkeztek” szövege a mai napig érvényben van.)
- A keleti bővítéssel a migráció kezelésének új feltételei jelentek meg, azaz, a keleti izoláció nem védte nyugatot a tömeges és ellenőrizetlen bevándorlástól.
- A tömeges beáramlásnak új, Európán túli földrajzi forrásai jelentkeznek (pl. Ázsia és Afrika bekapcsolódása).
- Napjainkban már nem a tömeges beáramlástól való félelem jelenik meg az európai befogadási gyakorlatban (*The Economist* [1991]), hanem az, hogy az öregedő társadalom a magas jóléti szolgáltatást nehezen képes fedezni a járulékokból. Az idősebb lakosság a tudásgazdaságban, az információs társadalomban csak korlátozottan képes részt venni. Ideje az eddigi anti-migrációs politika helyett pro-migrációs gyakorlatot hirdetni, vagyis ne csak korlátozással akarjunk eredményt elérni, hanem keressünk többoldalú előnyös célokat (demográfiai, munkaerő piaci hiányon alapuló fejlesztési célokat), és aktívan működünk közre ennek elérésében.

Az európai kormányok néhány év alatt a migráció nemzeti szinten történő kezeléséről a nemzetek feletti gyakorlatra tértek át (*Saskia* [1996]). Az Európai Unió létrehozásakor kettős cél vezérelte a tagállamokat. Hajlandónak mutatkoztak a gazdasági integráció folytatására (áru-tőkeáramlás), ám kormányközi alapon óhajtották a továbbbepítést. Ebből a kiinduló helyzetből született a három pillér koncepciója. A Maastrichti szerződéssel bevezetett többpilléres megoldás lényege, hogy az Unió széles hatáskörrel rendelkezik, de az új hatáskörök zömét a tagállamok közösen, alapvetően kormányközi alapon gyakorolják. A Maastrichtban elfogadott megoldás szerint az új Unió első pillére az ún. Európai Gazdasági Közösség, a második pillér a kül- és biztonságpolitikai együttműködés, a harmadik pillér pedig a bel-, és igazságügyi együttműködés lett. Az Unió erre a három pillérré helyezte a különböző döntési folyamatokat, és a „közösséggé válás” különböző fokai szerint beszélünk erősen integrált politikáról (melynek esetében a döntés a közösségi intézmények kezében van), kis mértékben integrált politikáról (ez esetében a tagországok nem ruházták át minden jogosultságukat), és végül kormányközi politikáról. Kormányközi például a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés, melyekben a tagországok megőrzik szuverenitásukat. A migráció kérdése kezdetben az erősen integrált politikát jelentő 1. pilléren történt, és a munkaerő áramlását a liberalizált kereskedelem részének tekintették; majd a kérdés kezelése átkerült a 3. pillérbe, a belügyi és igazságügyi rendszerbe, ami kormányközi szintű egyeztetés része. Erre az egyeztetésre a kormányoknak is nemzeti stratégiával kellett felkészülni. Az új tagok 2004-es csatlakozásával – és különösen a következő kör bővítésével – túl kell lépni ezen a védelmet jelentő határokon.

Továbbgondolva a kérdést, felmerül, hogy kik ennek a folyamatnak az irányítói és kikre vonatkozathatók a stratégiák, kik lesznek a hasznélvezői? Az 5. tábla adataiból azt látjuk, hogy a befogadókhoz képest az érkezők megoszlása a képzetlenek és a magasan képzettek körében tér el. A középfokú végzettséggel rendelkezők a migránsok és a helyi lakosság körében azonos arányban vannak jelen. Ezek a tények összefüggésbe hozhatók azzal a törekvéssel, hogy a migrációs politika igyekszik korlátozni a képzetlenek bejutását.

Országok	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú
	végzettségű		
Egyesült Államok	2,23	0,68	0,82
Németország	2,99	0,60	0,62
Franciaország	1,83	0,47	0,63
Olaszország	0,89	1,08	1,36
Nagy-Britannia	1,56	0,57	1,43
Kanada	0,96	0,66	1,37
Svédország	1,94	1,17	1,02

Megjegyzés. Ha az index értéke 1, akkor az érkezők iskolai végzettsége azonos a helyben élőkével. Ha 1-nél nagyobb, akkor a migránsok között nagyobb arányban található olyan végzettségű, mint az autochton populációban.

Forrás: OECD [2002].

tábla Diszkrepancia index néhány OECD-országban (1995-98 év átlaga)

A migrációval elérhető a helyben élők iskolázottságának növelése, az ország szellemi tőkéjének növelése. A 6. tábla adatai a tengerentúli országok helyben élő, illetve migráció útján elérhető humán erőforrását hasonlítják össze az ezredfordulón. Láthatjuk, hogy az EU-25 lakosságának közel fele alapfoknál alacsonyabb végzettséggel rendelkezik, és a bevándorlók nem javítják ezt az arányt. Az Egyesült Államok, Japán és Európa közös versenyképessége növelése érdekében arra van szükség, hogy gyorsan és akadálytalanul befogadhasanak képzett embereket, és ezzel szemben korlátozzák a képzetlenek bejutását.

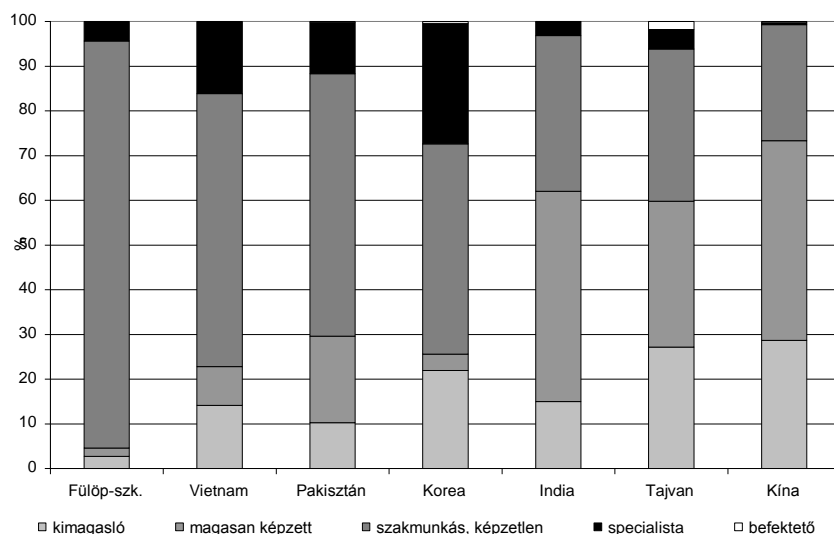
Megnevezés	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú
------------	----------	-----------	-----------

	végzettségű		
Európába bevándorló	52	30	18
Európában élők	43	39	18
Amerikába bevándorlók	27	50	23
Amerikában élők	15	62	23
Kanadába bevándorlók	22	50	28
Kanadában élők	21	50	29

Forrás: EUROSTAT [2001].

tábla Az EU-25, az Egyesült Államok valamint Kanada lakosságának és a bevándorlóknak a megoszlása végzettség szerint (százalék)

A fenti adatok azt mutatják, hogy Kanadában a migránsok iskolai végzettség szerinti összetétele hasonló a belföldi lakossághoz. Az Egyesült Államokba érkezők között a helyi lakossági összetételhez viszonyítva kétszer akkora mértékben található aluliskolázott személyt. Az érkezők iskolai végzettsége minden befogadó országra nézve más és más (lásd a 3. ábrát). Az Európában élők alapfokon iskolázottabbak, mint az érkező populáció, azaz a migráció nem növeli a humán tőkét.

Forrás: INS [2002], 78–81. old.

ábra. Az Egyesült Államokba foglalkoztatási alapon belépők küldő országokénti megoszlása

Az egyes emberek megalapozott, tudatos migrációs döntését célszerű tanácsadással is támogatni, ez része lehet a jogszerűtlen migráció elleni küzdelemnek. Ugyanis, ha megismerjük a bejutni kívánók szándékát, ez információt jelenthet a stratégia megalkotói számára is. A migrálók megválogatása lehetőséget teremt arra, hogy kisebb legyen a szociális járadék felhasználása. A beilleszkedés kulcskérdés, ezzel javítható a migránsok együttélése az új helyen szomszédaikkal, és számottevő mértékben javulhat a migráció útján, helyben elérhető haszon. A haszonelvű stratégiai gyakorlat a közmegegyezés része. Az integrálódási folyamat keresletnek megfelelő irányítása részét képezi a távlati letelepítési szcenárióknak, mind a népesedés, mind a munkaerő piac, mind a területi fejlődés szempontjából.

A külföldi munkaerő ideiglenes vagy tartós alkalmazásának három célja lehetséges:

1. A keresleti és kínálati eltérésből adódó *kereslet-kínálat hézagok kitöltése* (például ápolók, mérnökök esetében, valamint a gyorsan felfutó (információtechnika) iparágaknál). A már kiképzett külföldiek betölthetik az üres állásokat, amíg a hazai oktatási rendszer szakemberek képzésével utol nem éri a megnövekedett keresletet.

2. A *világpiaci kínálatban található legjobb munkaerő alkalmazása*, vagy annak lehetővé tétele, hogy a multinacionális cégek könnyen mozgathassák embereiket a különböző országok között, elősegítve erősebb, sokszínűbb menedzsment kialakítását.

3. A *nemzet humán-erőforrás tőkéjének növelése*, ezzel ösztönözve a gazdaságot a még nagyobb eredmények elérésére. Azzal, hogy külföldieknek adjuk át a 3D-ként⁹³ ismert tevékenységeket, lehetővé tehetjük a hazai munkaerő más tevékenységben történő foglalkoztatását.

⁹³ dirty, demand, danger, azaz, piszkos, szükséges és veszélyes.

A beáramlás tervezett szempontok szerinti megvalósulása nemcsak kedvező többletet jelent a célterület számára, de kisebb szociális ráfordítást is igényel, mint a nem kívánt személyek letelepedése. Kutatásainkban a következő kérdésekre kerestük a választ:

- A migrációs érdeklődés célterületei egybeesnek-e a regionális fejlettséggel, azaz a migránsok mennyiben követik az életszínvonal térbeli alakulását?⁹⁴
- Az érkezők földrajzi diverzitása összefüggésben van-e a letelepedők számának nagyságával?

Megnéztük, az egyes államokba érkező migráció mekkora hányadát teszi ki az összes Egyesült Államokba érkezőnek, és ezt mint migrációs súlyt viszonyítottuk az adott államban élő lakosság Egyesült Államokbeli hányadához. Ezzel összefüggést kerestünk arra nézve, vajon igazolható-e az, hogy a migráció térbeli eloszlása követi a már ott élő lakosság térbeli eloszlását, vagy eltér ettől? Ha eltér, akkor mennyiben hozható ez összefüggésbe az egyes államok gazdasági fejlettségével? Mindkét vonatkozásban gyenge összefüggéseket tapasztaltunk. Az adatok különösen a fejlett és nagy bevándorlást mutató régiókban: Kalifornia, Texas, New York és Florida esetén szóródtak. Azzal a feltételezéssel éltünk, hogy itt több irányú motivációról lehet szó – vagyis a migráció mennyisége összefüggésbe hozható a földrajzi diverzitással. A legnagyobb bevándorló államot, Kaliforniát kiemelve a vizsgálatból, a korreláció értéke erősödött. A nagy befogadó államok „kijtése” erősítette az összefüggést. A nagy tömeget befogadó államokkal együtt vizsgálva a bevándorlási érdeklődés térbeliségét és a GDP alapján jellemzett gazdasági fejlettséget, azt állapítottuk meg, hogy a logaritmikus illesztésünk kedvezőbb volt, mint a lineáris. Abban az esetben, ha a meghatározó négy államot kiejtjük az értékelésből, a fennmaradó 46 államra már erősödő összefüggés volt jellemző.

6.5.2.4 Álláspontok

A migrációs folyamatok nem spontán zajlanak, hanem érdekegyeztetéssel valósulnak meg, döntéshozói és végrehajtói érdekek összehangolásával.

A globalizáció erősödésével nő az üzleti élet érdeklődése, az üzleti élet szereplői maguk is jelen vannak a migrációs tárgyalóasztalnál, és céljaikat érvelő módon kifejezésre juttatják annak érdekében, hogy a számukra szükséges munkaerő minél bővebb körből váljon elérhetővé, a „lehető legjobb” elve alapján. Az esetek egy részében azt látjuk, hogy az ország érdekeit hangoztatva érvelnek a bejutás mellett, miközben a valódi mozgatórugót pusztán csak az jelentheti, hogy a vállalat az adott országba települt. Az üzleti szereplők érdeklődése a vállalat számára szükséges képzett munkaerő foglalkoztatására irányul, és ez momentán egybeesik az ország érdekével is. Az országoknak a tömegek irányítására vonatkozóan céljuk a *korlátozás* (a hazai munkaerő védelme), illetve *toborzás* (a hiányterületeken). A korlátozásnál a cél az, hogy megakadályozzák a nem kívánatos beáramlást, vagy a nehezen ellenőrizhető tömeges bejutást; toborzáskor pedig lehetővé kívánják tenni az ország igényeinek legjobban megfelelő életkori, szakmai választást. Az országok célja a nemzeti szint, ahol elsődleges szempont a biztonság kérdése. A biztonság egyben a hozammal is összefügg.

A migrációs érdeklődésre, az ezzel elérhető haszonra aktívan működő kiválasztási feltételekkel lehet válaszolni, ami megteremti a biztonságot és követi a haszonelvűséget. A korlátozások és a preferenciák alkalmazásához szükség van a hazai igények naprakész és alapos ismeretére, a hazai támogatási eszközök felhasználására és azok regionális szinten történő alkalmazására. Az üzleti élet „belépett” a nemzetgazdaság szabályozásába, és jelen van a migráció esetén is, így az ország érdekei csak korlátozottan képesek érvényre jutni.

Az állam szerepe az irányítás kérdésében erőfeszítései ellenére is csökken. Szerepe azáltal is szűkebb lett, hogy a hagyományos befogadó államokban az irányítást arra a térségi szintre helyezték, ahol a kérdések felmerülnek. Megerősödött a regionális szint, és ezzel az egyeztetési folyamat a migráns, a befogadó állam, a multinacionális cég és a régió „gazdája” közötti folyamattá vált.

6.5.2.5 A migráció szubszidiaritása

Az országos, nemzeti szabályok szerint befogadott személy konkrét földrajzi helyen él. Célzerű, hogy a migrációt érintő valódi döntések ott történjenek, ahol azok hatása érvényesül, ezzel egyfajta szubszidiaritás valósul meg. A legtöbb nagy befogadó ország ma gyakorlatában azt vallja, hogy a migráció térbeli választását azzal tudja a legjobban orientálni, ha a regionális fejlesztési tervek céljaival már a letelepedés előtt megismerteti az érdeklődőt, és családi – ún. szponzorálási – kapcsolatokat épít, amivel a központilag támogatott integrálódást, a szakmai elvárások megfogalmazását területi preferenciákon és forrásokon keresztül képes adott helyre irányítani.

Napjaikban a legtöbb befogadó felismeri, hogy a migráció irányítható és többlet értéket jelenthet: a vándorlás révén nyereség érhető el, a gazdaság új erőforrással gazdagodik. A korábbi évtizedekben azt láttuk, hogy a nemzetközi fejlesztések más országba történő helyezésével gondolták helyben tartani az adott ország népességét (OECD [1993]). A migráció és fejlesztés ezen kapcsolata nem hozta a várt eredményt. A mobilitási hajlandóság, az új térségek bekapcsolódása a világ folyamataiba újabb tömegeket indított útnak. A fejlesztések térbeli hatásaként a fejlett világban már tapasztalatot és képesítést szerzett személyek egyre inkább visszatérnek abba az országba, ahonnan elvándoroltak (lásd Kína esetét), és a fejlesztések felfutó régiókba történő áttelepítésével arra kényszerítik a magasan képzetteket, hogy azokba a térségekbe igyekezzenek, ahol képességeiket kamatoztatni tudják. Ily módon a migrációs irányok módosulnak, és a fejlett világból ismét a fejlődő világ felé terelődnek, amivel térbeli átrendeződés indul el, és kiegyensúlyozottabbá válhat a migrációs mozgás.

Megállapíthatjuk, hogy a migrációs kérdéseknél meglévő három érdekcsoport – az üzleti tulajdonos, az ország és a migráns – mellett megjelenik és megerősödik a negyedik, a regionális szint. Az egyes térségek felismerték a migrációból nyerhető új forrás lehetőségét, azt, hogy stratégiai jelentőségű új szakmai vagy egyéb elvárások alapján megfogalmazott elvek végrehajtásával gyorsabban képesek céljaikat megvalósítani. A regionális együttműködésről nemcsak országok szintjén beszélhetünk, de a letelepedésben érintett régiók esetén is. Azok a régiók, ahová a migrációnak jelentős érdeklődése irányul, fokozottan érdekeltek a helyi befogadásban. Míg a nemzeti szabályozás tömegekre fogalmaz meg fő irányokat és kvótákat, addig a regionális szint folyamatos és egyéni kapcsolatot épít ki a személyekkel, értékeli és a helyi igények ismeretében fogalmazza meg elvárásait. Ennek ellenére kevés példát látunk arra, hogy az országostól eltérő regionális, vagy városi szintű szabályok szerint történne a befogadás.

⁹⁴ Megállapítottuk az Egyesült Államokba érkező összes bevándorlókon belül az egyes államokba érkezők arányát, és az arányokból migrációs súlyt képeztünk, melyet az államok népességi arányához viszonyítottunk.

Kanada és Ausztrália mutatja a legjobb példát arra, hogy a kérelmeket értékelő pontszámokban a területi szemléletet is érvényre lehet juttatni. Egyértelművé teszik, hogy ha valaki vállalja azt, hogy kedvezőtlen adottságú, elmaradott régióban telepszik le, ekkor kedvezményeket kap. A jövőben azok a régiók, amelyek gazdaságuk gyorsítására tudják felhasználni a migráció útján érkezőket, várhatóan ilyen típusú stratégiát fognak alkalmazni. Javasolható, hogy egy nemzeti migrációs politika kialakítása során az érdekelt régiók képviselői is részt vegyenek a letelepítés földrajzi, gazdasági lehetőségeinek formálásában. A nemzetközi technikai segítségnyújtások, a globális és helyi költségek megosztása szintén konkrét földrajzi helyhez kapcsolódnak, és ebben figyelembe kell venni a többirányú térségi célt és gyakorlatot.

Ma már a stratégia alkotóinak érdeklődése kiterjed a várható események hatásaira, azt is nézik, az esemény elmaradása esetén milyen következménnyel szembesülhetnek. A központi és a regionális folyamat irányíthatóságára való törekvés azt is jelenti, hogy felismerik az ebből származtatható előnyöket és hátrányokat. Ilyen például a nemzetközi oktatásra irányuló szándék, a regionális irányítói szerepek fejlesztése.

A migrációs kutatások azt hangsúlyozzák, hogy a mozgás fő célja a jobb életminőség elérése, ami lépcsőzetesen valósul meg. A migránsok hosszabb időtávban gondolkodnak, a helyváltoztatással növelni akarják esélyüket a mobilitási piacon; a több helyen szerzett készség és képesség humán tőkévé halmozódik, ami több választási lehetőséget teremt számukra.

A mozgással nemcsak a képességek, készségek, de a migráns kultúrája, értékrendje is közvetítődik. A migráns abban az országban fizeti az adót, egyéb járulékokat, ahová a mozgás irányul, ez bevételt jelent az adott ország számára. A migránsok életkor szerinti kiválasztása a következők miatt is fontos:

- Az adott ország jóléti rendszeréhez képest kedvezőtlenebb helyzetű befogadottak jelentős szociális terhet jelentenek, zavaró hatással lehetnek a helyi társadalomra, ezzel rontják a befogadási hely klímáját.
- A befogadó országban történik nyugdíjuk fizetése.
- A magasan képzettek humántőke importot jelentenek.

A migrációs folyamat egyik, a helyi társadalomra gyakorolt következménye lehet az idegenellenesség, különösen akkor, ha az érkezők közből jutnak támogatáshoz. Ebben az esetben a migránsok és a migráció egésze iránti hozzáállás idegengyűlöletet teremthet. A közvéleményt befolyásolja a migránsok mindennapi magatartása. Amennyiben a kiválasztás hozadékkal jár együtt, akkor a helyben élőkkel is jobb kapcsolat, gazdagabb kultúra alakulhat ki, és ez a beilleszkedés sikerét jelenti.

Mindez arra utal, hogy a migráció egyoldalú szemlélete nem elősegíti, hanem éppenséggel korlátozza a folyamat sikerét. A harmonizált, egymáshoz közelítő gyakorlat lehet alapja egy hosszú távú és eredményes migrációs politikának.

A migráció megpróbáltatást jelent mind az érkező személy, mind a befogadó környezet számára. A nem eléggé alapos felkészülés, a migrációs szándékok ismeretlen volta⁹⁵ többnyire csak a már bekövetkezett eseményekre történő reagálást teszi lehetővé. Kiemelten kockázatos a helyzet akkor, ha magas a jogszerűtlen bejutások száma, esetleg váratlan tömeges beáramlástól lehet tartani, különösen abban az esetben, ha nincs rendszer, amely időben figyelmeztet.⁹⁶ Axióma az is, hogy a jogszerű bejutások növelése együtt jár az illegális mozgás növekedésével.

A világ legnagyobb illegális határsávja az amerikai-mexikói határszakasz. Az Egyesült Államok liberalizálta az áru, a tőke és a szolgáltatások kereskedelmét, határának átlépését azonban nem.⁹⁷ Az áru, a tőke és a szolgáltatások liberalizálásának kapcsolódnia kellene az emberek szabad áramlásához.

Az Európai Unió növekedést gyorsító, ún. Lisszaboni stratégia elképzelése szerint a jövőben a szolgáltatások szabad áramlásával versenyképesebb helyzet érhető el. A kérdésben némi megtorpanás látszik, mivel – az egyes szolgáltatási ágazatok behatolásától tartva – a „származási elvet” kell alkalmazni.⁹⁸ A 2005 tavaszán megindult tárgyalássorozat az hangoztatta, hogy ki kell bontakoztatni a szolgáltatások belső piaci lehetőségeit, és egyidejűleg törekedni kell az európai szociális modell megőrzésére. Most már csak abban kellene a tagállamoknak állást foglalniuk, hogy miként tartozik a munkaerő a szociális modellbe? Több jel utal arra, hogy a bővülő tagállamú kontinens nincs felkészülve arra, hogy összehangolja a gazdaság szabad áramlását a munkaerő-piac politikájával.

6.5.2.6 Liberális gazdasági környezet – korlátozott munkaerőmozgás

A szabad áramlás elveinek megfelelően a gazdasági együttműködések abból az üzleti célból létesülnek, hogy a ennek az áramlásnak minden elemét felhasználják profittermelés érdekében. Az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) a világ egyik legnagyobb

⁹⁵ A migrációs szándékok alaposabb megismeréséhez alapos előkészítés szükséges. Számos országban on-line kérdés tehető fel, melyre és jogi választ kap a kérdező, ami információt jelent számukra és azoknak is, akik a honlapot működtetik.

⁹⁶ Az Egyesült Államokban mintegy évi 12 millió illegális bejutást becsülnek, ami a korábbi „földrajzi előszűrő”, Ellis Island megszüntetése óta, folyamatosan nő. Az 1950-es években ez a mennyiség hatévi illegális bejutással volt azonos. Ez 4000 fő/nap dokumentálatlan bejutást jelent, ami veszélyezteti az ország biztonságát.

⁹⁷ Itt évi 1,5 millió fő bejutása a jellemző, ami háromszorosa az európainak. Erőteljes növekedés tapasztalható az illegális bejutásban, így például Nagy-Britanniában az elmúlt 10 év alatt 15-szeresére nőtt a határellenőzés által feltárt jogszerűtlenül bejutó vagy tartózkodó személyek száma. A biztonsági fenyegetettség mellett ez azt is jelenti, hogy a jogszerűtlen bejutás a fekete gazdasággal összefüggő üzletágá fejlődött. Az amerikai bejutás nemcsak az egyik legköltségesebb, de nagy tömegű is. Az ezen a határszakaszon az évi 10 milliárd dollár becsült „iparág” a világ engedély nélküli bejutásainak a felét jelenti. Az itt keletkező pénz olyan gazdasági tevékenységekhez keres utat, ahol elegendő hasznot képes felmutatni. Mindez kellemetlen, biztonságot fenyegető körülménye a mozgásnak.

⁹⁸ Eszerint minden vállalkozás a telephelye szerinti tagállam szabályai szerint nyújthatna szolgáltatást bárhol Európában. Fontos megszorítás, hogy a másik tagállamban ideiglenesen kihelyezett alkalmazottnak ki kell fizetni a célországban előírt minimálbért. Ebben az esetben várható, hogy az alacsony bérszínvonalú új tagállamokban erősödne meg a szolgáltatások, ami hosszú távon a keleti bérek emelkedéséhez vezetne.

migrációs mozgását jelenti, azzal, hogy a mexikóiak, a kanadaiak, és az amerikaiak számára lehetővé teszi a munkavállalási célból történő szabad áramlást, vándorlást. A rendszer a gyakorlatban azonban nem cirkulációt, hanem egyirányú vonzást jelent.⁹⁹

Magyarország 1990 elején az állampolgárainak nyújtott világtűlével együtt egyben „biztonságos ország” besorolást kapott. 1993-ban tagjai lettünk a Szabadkereskedelmi Társulásnak, és Közép-Európában vezetőkké váltunk a külföldi tőkebefektetés terén. Megvalósult az áru, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása. 2004-ben bekövetkezett uniós tagságunkkal a munkaerő áramlása azonban csak két országgal valósulhat meg korlátozás nélkül. Az Európai Unió többi új tagállamban is – hasonlóan az Egyesült Államokhoz – nagyobb figyelmet kapott a tőke, az áru és a szolgáltatás szabad áramlása, mint a humán erőforrásé. A liberalizálás akkor lesz majd teljesnek tekinthető, ha az kiterjed az emberek mozgására is.

Az országok szintjén megvalósuló migrációs együttműködések konzultatív jellegűek, megállapodások köttetnek a közösen érdekelt területek figyelésére, a szerződések és szabályozások előkészítésére. Mindezt az a felismerés alapozza meg, hogy közösen hatékonyabban tudnak működni. Az 1991-ben elindult *Budapest-folyamat* a vízumharmonizációt tűzte kis célul a közép-európai országok és a befogadó országok között. A FÁK országai közötti együttműködés egyik kiemelt pontja pedig a határellenőrzés volt, az együttműködők érdeklődésének központjában az Ázsiából érkező migráció Oroszországon keresztül vezető fő útvonala állt.

Gyakran ezek az együttműködések teremtenek fórumot a küldő és a fogadó országok közötti párbeszédhez. Erre példa az Egyesült Államok és Mexikó közötti ún. *Pueblo-folyamat*. A NAFTA tárgyalásai során felhívja az egyes országok kormányzatának figyelmét arra, hogy felelősek a hazájukban élők emberek életminőségének javításában, ezzel megakadályozhatják az esetleges kiáramlást. A tömeges és váratlan beáramlás megelőzésére a legtöbb ország ún. korai megfigyelő rendszeren keresztül igyekszik információt gyűjteni a fő kibocsátókról. Virtuális titkárság működtetésével, vagy nyilvános, véleménykérő, jogi segítséget nyújtó hírekkel igyekeznek többoldalúan felmérni a migrációs szándékokat.

6.5.2.7 A nagy befogadó országok migrációkezelése

A hagyományos befogadó országokban 1,1-1,3 millió letelepedés valósul meg évente, ami a világ összes vándorlásának a felét jelenti. Ehhez még számításba vehetjük a közel fél milliós tartós munkavállalót. Ausztrália, Kanada és az Amerikai Egyesült Államok magas egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, jóléti állammal és vonzó lehetőségekkel rendelkezik, ami egy történelmileg kialakult gyakorlat része. És mégis, ezekben az országokban is a befogadásnak csak alig negyede történik képzetségi alapon, a többi családjegyesítés útján valósul meg. A családjegyesítés nem teszi lehetővé az összetétel alapján történő válogatást – a migrációs folyamat akkor irányítható a legjobban, ha a képzetségi alapon történik a befogadás.

Számos ország számol be arról jelentésében, hogy azok aránya, akik az országba történő beérkezést követően kérik huzamos tartózkodásukat vagy bevándorlásukat, az összes belépés 40 százalékát is elérheti. Ebből következően nemcsak a belépés előtti ellenőrzésre, szűrésre kell figyelni a végrehajtás során, hanem azon személyeket is figyelni kell, akik már belépve, a környezetet megismerve kívánnak ott maradni. Következésképpen a migrációkezelés megkülönböztet előzetes és utólagos ellenőrzést. A befogadó ország szempontjából az a kívánatos, hogy azok lépjenek be, akiket szívesen lát, akik nem jelentenek veszélyt a számára, és akikre szükség van a gazdaságban. A szűrésre használt pontrendszer egy racionális eszköz – nézzük meg, hogy a már kialakult gyakorlattal rendelkező országok milyen szempontokat vesznek alapul.

Kanadában a rendszer elemei nyilvánosak, bárki kiszámolhatja, milyen esélyei vannak. A legtöbb pontot az iskolai végzettségre, a nyelvi képzettségre adják¹⁰⁰, és a rokonok kapcsolatai jelentik a legkisebb értéket. A legtöbb pont azért jár, ha valaki tudományos minősítéssel rendelkezik, vagy 17 évnél hosszabb nappali képzést tud bizonyítani. A tapasztalat a végzettséggel azonos pontot ér abban az esetben, ha valaki a szakmájában dolgozik: minden szakmában eltöltött év 10 pont, az azon kívül eltöltött évek 5 ponttal veendő figyelembe. Figyelemre méltó, hogy a végzettség (graduation), képzettség (skill), tapasztalat (experience) és képezhetőség (ability) gyakorla azonos elbírálást jelentenek a bejutás során. Mivel az adatgyűjtés a végzettség alapján egyértelműen elvégezhető, ezért a statisztikák is erre vonatkoznak.¹⁰¹ Az életkort tekintve a 21-44 év közötti személy kaphat maximális pontot.¹⁰²

Ausztrália pontrendszerében a pontok felét a képességekre lehet adni, ezt követi az életkor és az angol nyelvtudás. A képességeknél azok kaphatnak maximális pontot, akik a foglalkozások listáján jelzett tapasztalattal rendelkeznek. A szükséges és hiányszakmák listáját folyamatosan karbantartják a munkaerő piaci jelzések szerint, és a jelentkezők közül azok, akik rendelkeznek a keresett szakmai képességekkel, a lehetséges pontok felét ebből az ismérvből meg is szerezhetik. Aki csak egy szélesebb értelemben sorolható ide vagy más, de nem a listában szereplő szakmával rendelkezik, annak kevesebb pont jár. A humán tőke értékelésének másik felét éri az életkor, amennyiben valaki 18-29 év közötti; 44 éves kor felett csökkenő pontok járnak.¹⁰³

⁹⁹ A mozgás a következő kategóriákban zajlik: kereskedelmi és beruházó, üzleti célú látogatás, szakmai tevékenység céljából érkező, vállalaton belüli áthelyezés. Elvárás a legalább középfokú végzettség, és a mexikói magasan képzettekkel szemben éves kvótát is alkalmaznak.

¹⁰⁰ Általánosan alkalmazott az ún. Canberra-tanulmány, amely egységesíti a végzettségek és a képzettségek értelmezését (OECD [2002]). A „Canberra manual” néven ismert összefoglaló segíti a statisztikusokat az egységes osztályozásban. Egyes országokban ugyanis nemcsak a végzettséget, a képességeket nézik, hanem azt is, hogy végzettségének megfelelő területen dolgozik-e a személy?

¹⁰¹ A készségek, képességek, a képezhetőség kedvező esetben további 10 pontot eredményezhet. Ha anyanyelvi szinten beszéli az angolt, akkor kaphatja a legtöbb pontot és a pontérték csökken a tudásszint szerint. Amennyiben állásajánlattal rendelkezik, akkor kaphatja a foglalkozási kiválasztásban a legtöbb pontot.

¹⁰² A 45 év feletti 8 pontot, a 48 feletti 2 pontot kaphatnak, a 16 alatti és a 49 feletti pedig nem kaphatnak pontot az életkorukért.

¹⁰³ Maximum 20 pontot kaphat az angol nyelvtudásért. A foglalkozások listájában szereplő tevékenységben szerzett tapasztalatokért további 10 pont járhat. Hasonlón más országok gyakorlatához, abban az esetben, ha valaki rendelkezik az adott országban állásajánlattal (vagy házastársa hasonlóan), ezért plusz pontok járnak. Bónuszpont szerzhető abban az esetben, ha valaki ausztráli végzettséggel vagy iskolázottsággal rendelkezik, vagy befektet legalább 100 ausztrál dollárt. Új-Zéland tíz évvel ezelőtt vezette be pontrendszerét, hasonló szempontokkal, csak kisebb pontértékeket határozott meg. Náluk is a képzettség és az iskolai végzettség jelenti a legnagyobb pontszerzési lehetőséget.

Az Egyesült Államok a foglalkoztatás és képzettségi alapú befogadásban ötféle kategóriát használ (a befogadottak hozzátartozóikkal együtt jöhetnek):

1. *Elsőbbséget élvező dolgozók.* Azok a személyek, akik rendkívüli képességekkel bírnak – például kiváló professzorok, kutatók, multinacionális cégek vezérigazgatói vagy menedzserei, sportolók, művészek. Az ebbe a csoportba tartozóknak nem kell rendelkezniük munkajánlattal, viszont a letelepedés után munkájukat saját szakterületükön kell, hogy végezzék. Azok sorolhatók ide, akik kivételes képességük vagy nemzetközileg elismert díjjal rendelkeznek, továbbá azok, akik legalább három nemzeti vagy nemzetközi díj tulajdonosai, amit a szakterületükön elért kiemelkedő eredményért kaptak.

2. *Magas képzettséggel rendelkezők* (pl. PhD). Ehhez a kontingenshez jönnek pluszban az első preferenciában fel nem használt vízumok.

3. *Képzettek és szükséges képzetlenek*, illetve a felsőbb preferenciákban fel nem használt helyek értendők ide. 10 000 fős limitet állapítottak meg a képzetlen munkásokra.

4. *Speciális bevándorlók* (pl. miniszterek, lelkesek, az Egyesült Államok kormányának külföldön élő alkalmazottai).

5. *Munkahelyteremtő befektetők.* Ebben a preferenciában kikötik, hogy amerikai állampolgár számára létesítsenek munkahelyet. A korábbi „hézag” módot adott arra, hogy a bevándorlók honfitársukat foglalkoztassák.

Fontos megjegyezni, hogy az első két preferenciába tartozó bevándorlók az Egyesült Államok munkaerőpiacán elvégzett vizsgálat nélkül is megkaphatják a letelepedési engedélyt, mert személyes tulajdonságuk miatt jutnak befogadáshoz, míg a harmadik csoportba tartozók csak azt követően, hogy egy amerikai munkáltató támogatja őket. Kimutatható, hogy a képzettség és az eredet földrajzi távolsága összefügg. A speciális képzettségűek távoli tájakról kerülnek toborzásra, míg a képzetlenek a közelebbi országokból (*Rédei* [2004]).

A beilleszkedés folyamatát ezért is kell az irányításnak kiemelten kezelnie, mert kudarccal végződő tartózkodás esetén főként a képzett emberek számára adatik meg új lehetőség a világ más tájain. Ők azok, akik a gyorsan máshová mennek. A sikeres beilleszkedés ezért egyfelől az államnak a minőségi munkaerő megőrzését, a migránsnak a képességeinek megfelelő hatékony munkavégzést, a tulajdonosnak pedig többletértéket jelent, és a letelepedés helyén növeli a humántőkét.

A jövő egyik kérdése tehát az, hogy miként viszonyul a termelés globális üzleti szempontja a munkaerő egyéni mobilitási döntéséhez, és mindez milyen nemzeti stratégia keretében valósul meg. Miként érvényesülnek az egyeztetésben résztvevő oldalak szempontjai? Vajon az országok képesek-e nemzeti szempontjaikat érvényesíteni egy előkészítő, hívogató ún. pro-aktív politikával; vagy arra kényszerülnek, hogy a már bekövetkezett eseményekre reagáló, követő ún. re-aktív stratégiát működtessenek?

*

A migráció térbeli folyamatainak átgondolt, egyeztetett irányítása egyértelműen növeli a belőle származó előnyöket. Az egyeztetés elősegíti, hogy a migráns elképzeléseit összehasonlíthassuk, így mérsékelhető a migrációval együtt járó beilleszkedési zavar. A migráció stratégiai céljainak megfogalmazásához szükség van az adott ország népesedési, munkaerő-piaci, regionális jövőképeire és a belső szükségletek folyamatos követésére, ezek regionális stratégiai célokkal történő összekapcsolására. Ugyancsak fontos a korstruktúra fiatalítása, a korsztyályok számának egyenletessé tétele, a hiányszakmák betöltése, a hazai munkaerő felzárkóztatása, a hazai munkavállalók számára nem kívánatos tevékenységek átadása.

Mindezt intézményes formában célszerű működtetni, ahol nemcsak a jogi, de az elérni kívánt célok és eszközök egyeztetése is megtörténik. Ajánlatos, hogy az intézmény konkrét tanácsadói szolgáltatással rendelkezzen mind regionális, mind szakmákra bontott szinten. A letelepedés szakaszában közre kell adni szakmai, területi listákat, és ezeket folyamatosan karban kell tartani; központilag előnyben kell részesíteni azokat a térségeket és tevékenységeket, amelyre szükség van az ország nemzetgazdaságának. Ezeknek a központi forrás-kiegészítéseknek nyilvánosnak, elérhetőnek kell lenniük. Amennyiben egy adott terület befogadó országgá válik, ezekkel a feladatokkal szükséges tevékenyen és tájékoztató módon foglalkoznia.

6. 5. 3. Nemzeti és nemzetközi kérdések

A migráció főbb áramlatainak az oktatása során érdekes lehet felhasználni azokat a publikációkat, amelyek feltérképezik a nemzetközi mozgások földrajzi irányait. (*Weeks 1996, Salt 1989*)

A világban zajló folyamatok megértését segítik az alábbi tényezők érintése:

- *gazdasági globalizáció* a kereskedelem liberalizációja, a pénztőke gyors reagálása, az olcsó munkaerő és az alacsony fizetésekkel jellemezhető térségek bekapcsolása és innen az állami támogatások megszerzése,
- *kulturális globalizáció* a fejlett világ szokásainak terjesztése. Turizmus terjedése, az angol nyelv uralkodó volta,
- *társadalmi globalizáció*, amelyben nem csak az egyes országok kerülnek egymással kapcsolatba, de a migráns és befogadó környezete között is kialakul egy kapcsolódás.
- *politikai globalizáció*, amelyben eltérő értékek szerepelnek, mint nemzeti, helyi és nemzetközi, egyéni szabadság és kollektív kötődés. pl. az írek, zsidók és arabok esete.

A globalizáció hatása mindig egy konkrét földrajzi helyről és irányból érkezően érvényesül. A központi végrehajtás felülről lefelé, a helyi, közösségi kezdeményezés alulról felfelé irányul. A nemzeti érdek sok esetben arra kényszerül, hogy hazai szabályozását és céljait a transznacionális érdekeknek rendelje alá. (*Saskia 1996. Transnational economies and national migration policy*) Nem csak ez jelent a legtöbb ország gyakorlatában új kihívást, de az is, hogy állampolgáraink informáltsága nő a tekintetben, hogy miként lehet bejutni egy országba, ott milyen várható életminőség lehetséges és ennek jogi csatornáiról is egyre többet tudnak. Ez azt eredményezi, hogy nő a migrációs vonzás a tisztításhoz képest, megalapozottabb és tudatosabb lesz a döntés, és érdekeiket jobban tudják érvényesíteni. Az állam tehát kénytelen nagyobb figyelmet fordítani az egyéni, családi kezdeményezéseknek, és a végrehajtás során erre is tekintettel kell lennie.

A migrációs döntések családi, közösségi alapon történnek. És miközben arról beszélünk, hogy a migráló személyek száma nő, az is megfigyelhető, hogy azok, akik helyben munkát találnak, biztonságban élnek és látnak haladási lehetőséget, nem változtatnak lakóhelyet, ún. immobilak lesznek. Az elszakadás és a megtelepedés mérlege és ebben számos szubjektív elem is szerepel, ami arra készíti őket, hogy korábbi közösségükben maradjanak.

6. 5. 4. A Magyarországot érintő nemzetközi migráció

A nemzetközi migráció kérdése 1990 előtt a tabutémák egyike volt, majd a folyamatok felgyorsulása és szabályozatlansága nagy érdeklődést váltott ki. A határok átlépése azóta az élet természetes része lett, annak minden örömeivel és zavaró hatásával együtt. A határok átjárhatókká váltak, más jogi és gazdasági feltételek alakultak ki, a migrációra még napjainkban is a megélhetési feltételek különbözősége jelenti a legnagyobb motivációt. Ha nem jön helybe a fejlesztés, akkor egyszer élünk alapon, az emberek mennek a fejlesztett térségbe. Ahogy javultak az eljutás feltételei és nőtt az elérhető információ, gyarapodott azoknak a száma, akik elszánták magukat a térbeli elmozdulásra. A legtöbb ország kifejezi azt a szándékát, hogy meg kívánja válogatni azokat, akiket beenged az országba.

Magyarországnak ebben a folyamatban már *hosszú történelmi szerepe* van. Az elmúlt évek során ezeket a szerepeket további globális elemek bővítették. A folyamatos történelmi szerepet nagymértékben meghatározza földrajzi, geopolitikai helyzetünk. Mind funkcionális, mind topológiai értelemben, a kultúra, a biztonság és az életminőség Kelet – nyugat határán vagyunk. A népesség mozgás tekintetében a Balkánon átvezető interkontinentális út kereszteződésében helyezkedünk el.

Magyarország, az elmúlt több száz év alatt *hol küldő, hol befogadó ország* volt. A 18. századig nem voltak jellemzőek a nagy távolságú mozgások, általában csak egy adott kontinensen, egyik régiójából a másikba történő, kisebb távolságú elmozdulások, a közlekedés feltételei, információk és egyéb korlátok miatt. Ahogy ezek bővültek, egyre távolabbi területekre jutottak el a vándorlók. A századfordulón a tengeren túli kivándorlási irány volt jellemző. A távoli helyekre történt vándorlások sokáig rokoni/baráti kapcsolati hatással bírtak, a *kitaposott út* szerepét játszották. (*Puskás Júlia...Túl az Óperencián?*) A magyar emigráció a századforduló évtizedeiben Amerikába és Ausztráliába irányult, majd a kontinensen belüli irányokat követte. Ez azt is jelenti, hogy kisebb földrajzi távolságú mozgás, kisebb kultúraváltás és értékváltás¹⁰⁴ mellett zajlott. A kultúraváltás nehézségei a mindennapokban, a szokásokban, az elvárásban, a nyelvben jelentkeztek. (*Kapitány Gábor és Ágnes*)

A 18. század azért is érdekes korszak a nemzetközi mozgásban, mert ebben az időszakban Magyarország befogadó ország volt, a betelepítések ideje zajlott, ami része volt egy birodalom fejlesztő politikájának. Elnéptelenedett területeket népesítettek ekkor be, képzett és új foglalkozású emberek érkeztek, ami a térségi re-vitalizációhoz járult hozzá. Ezt követően 1870-től következik Magyarországnak egy hosszabb időszaka, amikor azt mondhatjuk, hogy a korábbi befogadó ország kibocsátó országgá vált. A magyar *exodus* oka a megnövekedett létszámú korosztályok munkaerőpiacra lépése, a demográfiai nyomás növekedése volt. Valamint az, hogy ebben az időszakban indult el az ország az agrárból iparivá fejlődés útján, ami már önmagában is térbeli mobilitást indított el. Először a kézművesek, a mesteremberek indultak el, akik a társadalom élenjáró rétegét jelentették, tájékozódtak, s fogékonyak voltak az új megoldások és lehetőségek iránt. A századforduló éveiben mintegy 890000 ember hagyta el Magyarországot. Az 1890-es és 1900-as kiáramlások során a nincstelen agrárnépesség hagyta el Magyarországot, azok, akik semmilyen szakképzettséggel, alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek, és ezek próbáltak beilleszkedni a befogadó társadalomba. A vándorlásnak az iránya egyértelműen a kontinensen kívülre, elsősorban az Egyesült Államokba irányult, kisebb mértékben érintette Kanadát, és egy későbbi időszakban Németország felé haladt.

¹⁰⁴ Szemben pl. az ázsiai kontinensről ideérkezők esetében, akik sokszor jobban is merték a hazai migrációs belépési szabályokat, mint más nemzetek.

A következő, a két világháború közötti időszakról megállapítható, hogy kb. 340.000 ember hagyta el az országot, különböző stádiumokban, a 20-as évek ebből egy kisebb kiáramlást jelentett, nyilván ahogy haladtunk a gazdasági válság felé, ez fokozódott, aztán a háborús előkészületek szintén egyfajta lökést adtak. (Thüring Lajos...) A kedvezőtlen gazdasági perspektívák, a politikai üldöztetés, kilátástalanság, munkanélküliség, mind arra ösztönözte az embereket, hogy máshol próbáljanak boldogulást keresni. A két világháború közötti kiáramlás a korábbi időszak kivándorlóinak harmadát jelentette, kevesen tértek vissza. Ha az életciklust idézzük fel, azok, akik 1880-ban hagyták el az országot, 20 évesen, azok a két világháború közötti időszakban már 50 év körüliek voltak. Úgy érezték, hogy gyarapodtak ismeretekben, szemléletben, pénzben, nyelvben stb., és ott kívánták befejezni az életüket. Ebben az időszakban a nehezedő beilleszkedéssel összefüggésben jelentős mértékű a korábban kivándoroltak visszatérése. A visszatérés fontos eleme a későbbi migrációnak is. Nem tudjuk, hogy a visszatérők milyen motiváció hatására döntöttek így, de biztos, hogy más országokban szerzett tapasztalat itthoni hasznosítása felért egyfajta képzéssel.

Majd következett a háború utáni időszak, 1945-48, etnikai problémával terhelt lakosságcsere zajlott. Időközben a határok átrajzolása újabb zavarokat jelentett.¹⁰⁵ Az 1945-48 utáni népességmozgást is ez a természetes átrendeződés, családok elszakadása, birtokok, tulajdonviszonyok, politikai üldöztetések határozták meg. Ez nem egy nagy létszámú nemzetközi mozgás volt, de nagymértékben meghatározó embervesztéseget jelentett Magyarországnak, mert általában azok hagyták el az országot, akik az új rendszer politikai, gazdasági vesztesei voltak. Ezt követő időszak a – 1948-1956 között –, alig feltárt korszak. Biztos, hogy nagyon kevés ember tudta elhagyni ebben az időszakban az országot. Innen ered az illegális migráció, disszidálás, illegális határátlépés. A hidegháború időszaka, abszolút elszigetelődés, az információ lezárása volt jellemző, a határon túl történő dolgok megismerése, csak egyesek rendkívüli kiváltsága volt.

A kétpólusú világ első váratlan kitörése, ami nemzetközi vándorlásban is megnyilvánult 1956 volt. 200000 ember hagyta el Magyarországot, s csak kis hányaduk tért vissza. Fontos momentum, hogy 28 százaléka az Egyesült Államokba és Kanadába ment, az első, második generációs kapcsolatok szerint. A nagy befogadó országok ekkor éves kvótarendszerben engedtek be menekülteket, ami novemberre már betelt. A Parole Act néven ismert akció, a kivételes kvóta feloldása biztosította, hogy az ausztriai táborokból mielőbb tovább utazzanak a menekültek. A 200000 ember számbeli és szellemi veszteségén túl, fontos tudni, hogy 34 százaléuk 20 év alatti volt. Ők a nyugati világról alig tudtak valamit, csak a hazai viszonyok taszító hatása érvényesült. A 60-as évek kedvezőtlen termékenységből mint leendő szülők ők hiányoztak. A jobb iskolai végzettségűek, képzettségűek mentek el az első hullámban, majd a képzetlenek. A kiáramlásban a fejlettebb térségek lakói vettek részt, Budapest, Nyugat-Dunántúl.

Év	Érkezők				Távozók			Egyenleg
	Menekült	Bevándorló	Hazatérő	Összesen	Jogszerű	Illegális	Összesen	
1963	-	1 130	-	1 130	2 344	687	3 031	-1 901
1964	-	1 256	-	1 256	2 633	2 392	5 025	-3 769
1965	-	792	-	792	1 848	3 393	5 241	-4 449
1966	-	674	-	674	1 865	2 188	4 053	-3 379
1967	-	617	-	617	2 116	1 817	3 933	-3 316
1968	-	644	-	644	1 928	2 236	4 164	-3 520
1969	-	583	-	583	1 954	3 068	5 022	-4 439
1970	-	767	-	767	2 369	3 718	6 087	-5 320
1971	-	839	-	839	2 020	3 517	5 537	-4 698
1972	-	979	-	979	2 240	3 364	5 604	-4 625
1973	-	1 588	605	2 193	2 335	2 891	5 226	-3 033
1974	-	1 508	589	2 097	2 312	2 176	4 488	-2 391
1975	-	1 572	827	2 399	2 456	1 541	3 997	-1 598
1976	-	1 687	800	2 487	2 259	1 660	3 919	-1 432

¹⁰⁵ A nemzetközi migrációban ismeretes az az általános mondás, hogy: Megmondaná, bátyám, hányszor hagyta el maga az országot? – Én bizony, egyszer sem. Munkácon éltem én mindvégig. Igaz, hogy közben ide-oda csatolták ezt a vidéket, így egynéhány országnak voltam állampolgára.

1977	-	2 001	629	2 630	2 229	1 858	4 087	-1 457
1978	-	1 994	735	2 729	1 987	1 805	3 792	-1 063
1979	-	1 958	773	2 731	1 788	2 614	4 402	-1 671
1980	-	1 912	680	2 592	1 898	4 657	6 555	-3 963
1981	-	1 487	746	2 233	1 839	4 108	5 947	-3 714
1982	-	1 326	865	2 191	1 637	2 616	4 253	-2 062
1983	-	1 880	987	2 867	1 490	2 239	3 729	- 862
1984	-	318	1 029	1 347	1 349	2 136	3 485	-2 138
1985	-	112	945	1 057	1 301	2 584	3 885	-2 828
1986	-	147	907	1 054	1 281	3 295	4 576	-3 522
1987	-	1 239	916	2 155	1 466	4 923	6 389	-4 234
1988	12 173	5 774	1 358	19 305	6 689	3 506	10 195	9 110
1989	17 448	10 180	901	28 529	11 835	-	11 835	16 694
1990	18 283	17 129	2 041	37 453	11 271	-	11 271	26 182
1991	54 693	20 500	2 235	77 428	5 376	-	5 376	72 052
1992	64 202	14 013	1 993	80 208	4 594	-	4 594	75 614
Összesen	166 799	96 606	20 561	283 966	55 633	70 989	126 622	157 344

Forrás: A szerző gyűjtése az Elnöki Tanács jegyzőkönyvei alapján

tábla A magyar jogszerű és jogszerűtlen kivándorlás adatai 1963-1992.

1956 után évente 2-3000 fő között volt a jogszerű és valamivel magasabb a jogszerűtlen távozás az országból. 1956-1988 között összesen 400000, többségében fiatal ember hagyta el az országot. A hazai népesség nem csak ennyivel lenne ma több, de az általuk született gyermekek is hiányoznak, fiatalabb lenne a korösszetétel és a minőségi veszteség sem mellékes. Magyarország migrációs szerepe a 80-as évek végén alapvetően megváltozott, és olyan váratlan események résztvevője lett, amelyek nem szerepeltek a politikai scénáriókban. A korábbi küldő országból befogadó országgá vált, és ez a befogadás néhány év alatt, körülbelül 185000 embert jelentett.

1987 évi FORMA-1 verseny után a szomszédos országokból tömegek maradtak itt, 1988-ban a keletnémetek kértek tömegesen menedéket, majd létrejön a Pán-európai piknik néven ismert akció, amikor hallgatólagos és az év végén hivatalos megegyezés jön létre a határok megnyitásáról, a vasfüggöny felszámolásáról. Németország egyesülése előtt megnyílik az út, a romániai forradalom 1989 decemberében, majd a Szovjetunió felbomlása és a jugoszláv polgárháború kezdete nem csak a kétpólusú világot bontja fel, de ekkor egyesülési törekvéseit hangoztató Európai Unió szándékával ellentétes a kelet-európai szétdarabolódás. Magyarország világűtlevelét ad állampolgárainak, egyben mintegy 70 országgal kölcsönös vízummentesség lép életbe. A többi ország biztonságos országgá nyilvánítja Magyarországot, ami azt jelenti, hogy nehezen lehet az innen érkezőknek politikai menedékjogot szerezni. Időközben hozzánk tömegesen érkeztek menekültek. A kialakuló helyzet kezelése új volt mindenkinek, és felkészületlenek voltunk, különösen a tömeg migráció esetére.

Magyarország nem csak célországként jelenik meg, de geopolitikai helyzetéből adódóan számottevő interkontinentális tranzitmigráció is keresztezi. (Rédei NIDI 1990) Távoli tájakról érkeznek, és haladnak rajtunk keresztül a német nyelvterület felé. 1994 táján elindul a nyugati országok jogszerű tartózkodást ellenőrző folyamata, amely következtében hazaküldik a nemkívánatos személyeket. Ez a folyamat is tranzit jelleggel érinti hazánkat. Transzfer szerepet töltünk be a népesség határokon átnyúló mozgásába. Ez hívja fel a figyelmet arra is, hogy a migránsok kezelése milyen döntési helyzetben történjen. Igaz ez abban a vonatkozásban is, hogy a migrációs folyamat több ország felelősségét jelenti. A hazai gondok exportálása éppen úgy helyteleníthető, mint az, ha a kormányok nem érznek felelősséget állampolgáraik perspektívája iránt. A migrációs gyakorlat több ország összehangolt stratégiája alapján valósulhat meg. Döntési stratégiánkat az is meghatározza, hogy milyen gyorsan és melyik helyzethez vagyunk képesek igazodni. Ha ugyanis mások döntenek helyettünk, akkor mi „várószobaszerepre” kényszerülhetünk, amit más országok védelmi szűrőként használnak fel. (Der Standard 1993 március) Magyarország liberális migrációs gyakorlata már a határok megnyitását követően felvetette azt a kérdést, ami az EU-csatlakozás idején is dilemmát jelent, hogy állam- határai mennyiben azonosulnak a szabad áramlást jelentő, vagy éppen ellenőrző határ- funkciókkal. Melyik

határszakaszon történik a beérkezők ellenőrzése és milyen kategóriák szerint? Az osztrák határ menti volt vasfüggöny jelenti a szabad áramlás határát, avagy ezt a funkciót 500 kilométerrel keletebbre kell tolni? Ha külföldi állampolgárokat megkülönböztetetten kívánjuk kezelni, akkor szükség van egy belső határfunkcióra is.

A migráció szabályozásának, a tömegek otthon tartásának egyik alternatívája a fejlesztés lehet. Ezért olvasható a legtöbb migrációs javaslatban az, hogy a kormányok felelősek állampolgáruk élet minőségért, nem elfogadott a hazai feszültségek megoldására az, ha kinyitják a határokat és kvázi „exportálják” a problémákat más országba. A helyben megvalósuló életminőség javulás és fejlődési lehetőség növeli a helyben maradási lehetőséget hazai alapú fejlesztéssel, amire kevesebb példa található a világban és külföldi tőkebefektetéssel. Az utóbbi esetben a fejlesztés a helyben élő munkaerő szakképzettségére és a fogyasztói piacra alapszik. Magas fogyasztás magasabb életszínvonal mellett következik be, a termelés felfutását jelenti és versenyképes pozíció megőrzését. Ezért a nemzetközi tőkeérdeklődéssel egyidőben humán erőforrás fejlesztés szükséges, ellenkező esetben a tőke, a szaktudástól független térbeli döntést hoz.

6.5.4.1 A 90-es évek új trendjei

Az 1990-es nemzetközi migráció a korábbiaknál több motiváció alapján indult el, új fogalmak jelentek meg, és a számbavétel megváltozott. Nemzetközi szervezetek ajánlása szerint az a személy, aki egy évnél hosszabb időt más országban tölt, nemzetközi migráns. Az országok egy része a fizikai megérkezést veszi a statisztikai rendszerezés alapjának, mások az engedélyek alapján számolnak. Az érkezés célja szerint lehet letelepedési vagy tartózkodási célú. A letelepedési kérelem beadása történhet az adott országba érkezve vagy még azt megelőzően. A bevándorlási kérelem kedvező elbírálása után válik az adott személy bevándorlóvá. A nem letelepedési céllal érkezők 30 napig turistaként vannak az országban, annál hosszabb időre érkezők munkavégzés, tanulás, gyógykezelés vagy egyéb megjelölt célra kaphatnak rövid vagy huzamos tartózkodási engedélyt. A határ-átlépésekor az érkezés és a jogszerű befogadásnak megfelelő célt kell meghatározni. A határ-átlépéskor lehet kérni a menedékkérelmet, ami elindítja a menekült státus szerinti elbírálást, vagy az átmeneti befogadást, a menedékes állapotot. Az egyes jogi kategóriák között átmenet lehetséges. Ezért a számbavétel egyik kritikus kérdése a státusváltással együtt járó kategóriák követése. A regisztráció a kérelem beadásának megfelelő időpontban lehetséges vagy az elbírálást követően. Ennek megfelelően lehet pl. bevándorlási kérelemről vagy bevándorlásról beszélni. Értelmezési problémákat vetett fel az is, hogy régiókban változott az elismert államhatár, a befogadás jogszerűsége hiányos, szabályozatlan volt.

Minden demográfiai eseményre igaz a **növekvő tudatosságú döntésünk, szerepvállalásunk, de jelentős környezeti változást és rizikót hordozó államhatár átlépése esetén, ez fokozottan mondható el. A régióból útra induló milliók számára a 90-es években is fájdalmas tanulságot jelentett az, hogy szembesülniük kellett személyes mobilitási képességükkel, mozgásterük nem is a jogi lehetőségektől függött. Mind nyelvileg, mind a mindennapi teendőikben járatlanok voltak, más kultúrát jelentett az új környezet, és nehéz volt a beilleszkedés. Az 1956-ban elkerültek visszatérése is rámutat az otthoni gyökerek szerepére.**¹⁰⁶

A 90-es években nem csak felerősödött az információáramlás – turizmus, tv-, rádióadás –, hanem még maguk az új életstílust bemutató hirdetések is az otthonokba érkeztek és a fejlett világ lehetőségeit izleltették meg, ami vonzási motivációt jelentett. Indulásra biztatott és napi összehasonlításba helyezte az otthoni korlátokat. Így távoli vidékeken is felvetődött az emberi élet (human being) és a létezés szintjének összehasonlítása. A korábban emigráltak is többnyire csak sikereikről és eredményeikről számoltak be, a kudarcok, a nehézségek üzenetei lassabban haladtak. Ez hamis képeket, illúziókat keltett¹⁰⁷ az emberekben, és így a „paradicsomi állapot” és a „tiltott gyümölcs” képét vetítette elő a nyugati imázs. Ezek az információk vonzóan befolyásolták a döntéseket, de nem irányították rá arra a figyelmet a belépés jogi feltételeire, hogy az adott országban miként tartózkodhat, vállalhat munkát, lehet állampolgára valaki.

A nemzetközi migrációban egyre több kutatási jut arra a következtetésre, hogy nem is a migráció mennyisége, hanem annak **összetétele jelenti a zavaró hatást. A nemzetiség, kultúra nagymértékben meghatározza, milyen a beilleszkedés, a befogadási környezet**¹⁰⁸ a jelenlegi és a jövőbeli érkező számára.

¹⁰⁶ Ahogy ezt egy holland közmondás kifejezi, az idegenbe ültetett fa sosem virágozik olyan szépen. A jelenlegi helyzet több tapasztalati lehetőséget biztosít a végleges döntést megelőzően. Az emberek mégiscsak visszatérnek oda, ahol a gyökereik vannak, még akkor is, ha a perspektívájuk vagy a fejlődési feltételük otthon nem olyan kedvező, mint másutt.

¹⁰⁷ A csehországi és kelet-európai roma kivándorlás Kanadába 1998-ban jó példa volt erre.

¹⁰⁸ Például Amerikában a magyarokat a korábban szerzett tapasztalatok alapján pozitív szemléletű és értékeket hordozó embernek tekintették, akik kreatívak, elfogadták az ottani korlátokat és lehetőségeket. A közvéleményben kialakult előítéletek a későbbi évtizedekre is meghatározták a nemzetközi migráció attitűdjét. A múlt században emigrált 890000 emberből csak egynegyede tért vissza. Tehát ez is mutatja azt, hogy ezek az emberek jól be tudtak illeszkedni. Ez az akkori egymillió, főként Amerikába kiáramló meghatározta a nemzetközi migráció későbbi szálait is. Visszagondolva a történelmi környezetre: ez az időszak egy nagy gazdasági és benépesítés időszaka és azóta is tartó folyamata, amikor az emberi erőforrásokra nagymértékben szükség volt, és ők is hajlandóságot mutattak, hogy elfogadják az ottani környezetet, s alkalmazkodjanak. Sikeresnek tűnt ez a beilleszkedés.

Naptári év	A belépő és eltávozó külföldi egyenlege	és eltávozó vándorlók	A visszatérő és eltávozó magyar egyenlege	és állampolgárok	Vándorlási összesen	egyenleg	Bevándorlási (letelepedési) engedélyt kapott
1990	25 971		-657		25 314		23 791
1991	17 598		-265		17 333		13 221
1992	10 519		0		10 519		8 500
1993	13 496		893		14 389		8 444
1994	10 374		2237		12 611		4 860
1995	11 607		655		12 262		5 718
1996	10 901		441		11 342		4 727
1997	11 355		265		11 620		3 681
1998	14 757		501		15 258		5 777
1999 ^{+/}	16 811		876		17 687		6 232
2000 ^{+/}	13 118		1015		14 133		3 434
2001 ^{++/}					9 691		
2002 ^{++/}					3 538		

+ / Előzetes adatok, módszertani változások

++ / A népesség továbbszámításánál figyelembe vett vándorlási egyenleg

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 2000, illetve saját számítás

.. tábla A Magyarországot érintő nemzetközi népességmozgás

Az érkezők egy része csak azon a kezdeti gondolkodási szinten van, amikor Magyarországra érkezik, hogy itt szeretne maradni. A menekült státusért folyamodók jellemző elfogadási aránya kb. 5%. Nálunk az elmúlt évek során kevesebb mint 6000 fő kapott menekült státust. Az ideiglenes befogadást, menedéket, ennek húszszorosa kapott, nekik a visszatérés volt a céljuk. Ha bevándorlók nem érkeztek volna az országba, a lakosság mintegy 200000 fővel lett volna kevesebb. A Magyarországra letelepedési céllal érkező bevándorlóknak kezdetben 70, majd 40%-a az országban határozta el a letelepedését. Budapest a munka és más tanulási, üzleti lehetőségek miatt az érdeklődés középpontjába került. A legbizonytalanabb adatok a tartózkodási engedéllyel rendelkező személyekről vannak, ezen belül is az egy év alatti tartózkodásról. Ők a regisztrációs hajlandóság alacsonyabb szintjén állnak. A határ átlépést követő 30 napon belül a többség pendlizik, nem érez kényszert a regisztrációra az ennél hosszabb időre történő tartózkodás esetén sem. Felmentések érvényesek a vezető beosztású személyekre, egyházi céllal érkezőkre, stb.¹⁰⁹. Ebből a statisztika számára az is következik, hogy ismernie kell a befogadásra kérelmet benyújtók számát mint állományi adatot és az elbírálás végén az állapot adatot. Minden ország statisztikai számbavétele tükrözi a folyamatról alkotott véleményét.

A határokon folyamatosan csökken a magyarországi személyforgalom. Míg 1994-ben 115 millió személy lépett be 1999-ben már csak 84000. A határforgalomból származó mobilitás erényeszerűen veszi körül az országot, indul a délkeleti országhatártól és szélesedik a Bécs és Pozsony határszakaszon. Az engedély nélküli határátlépés nem csökken. Több millió főt küldtek vissza a határokról a belépésnek megfelelő feltételek hiányában 1990 óta. Mivel a határőrizeti szervek nem rendelkeznek megfelelő információs hálózattal¹¹⁰, nem képesek a kitoloncolás és a visszaküldés adategyeztetési feltételeinek eleget tenni. Az illegálisan átlépők száma – a határőrizeti szervek közlése szerint –, közel 20.000 fő

¹⁰⁹ A felmentések alapos jogi ismerete játszott szerepet abban, hogy 1992-ben Magyarországon hirtelen 100000 ért el a kínaiak száma (Der Standard 1992 márciusi híradása a tömegmigrációs konferenciáról), akik többsége ügyvezetőnek jelölte meg itteni tevékenységét, ami a tartózkodás alól felmentéssel járt együtt.

¹¹⁰ A határátlépés ellenőrzése során olyan on line kapcsolatra lenne szükség az információs rendszerrel, ami a nem kívánatos személyeket nyilvántartja. A gyors ellenőrzés és a hamisítás megelőzése érdekében az útlevelek chippel történő elkészítése elengedhetetlen. A szabad áramlási egyezményhez történő csatlakozás esetén, 30 másodperc az előírás a most 8 millió személyi és jármű átkelési rekordot tartalmazó adatbázissal történő egyeztetésre minden határátkelési ponton.

évente. A legtöbb illegális határ átlépő román, koszovói albán, afgán, kínai és Indiával szomszédos országbeli. Az illegális migránsok között kevés a magyar nemzetiségű.

1999-ben 16000 fő nyújtott be bevándorlási engedélyt, ezzel a bevándorlási engedéllyel itt élő nem magyar állampolgárok száma meghaladta a 70000-t. Ennek fele román, jugoszláv, német és ukrán. A 90-es években ezek az arányok nem változtak, és Románia mellett, Jugoszlávia lett a potenciális kibocsátó ország. Napjainkig csökkent a letelepedési célból belépők száma, évi tízezer fő. Oroszországból is egyre többen érkeztek. A gyermekkorúak aránya elérte a 15-17%-ot az érkezőből, ami fiatalító hatással volt az itt élő populációra. A kilépők száma az 1989-es csúcserték (11000 fő) után visszaesett, és ma már ezer fő körül van. A kilépők 65%-a 15 és 39 év közötti. A kilépők nagy hányada a kontinensen belül maradt. Fele a kilépőknek visszatért Romániába, Jugoszláviába és Németország továbbra is célország maradt. Az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ adatai szerint csak néhány tízezerre tehető a munkavállalási engedélyért folyamodók száma. Az engedéllyel munkát vállaló külföldiek fele román állampolgár, és kétharmada fizikai dolgozó, köztük a szakképzetlenek aránya 35%. A szellemi munkát végzők nagyobb hányada egyetemi végzettséggel rendelkezik. A külföldi tőkebefektetések Magyarországon a termelés megindításához magasan képzett erőforrásokat hoztak és növekvő mértékben használták fel a hazai jól képzett és kisebb költségű munkaerőt. Ezzel a belső agyelszívás feltételei valósultak meg, ami a hazai jól képzetteknek karrierlehetőséget kínált itthoni környezetben. A nemzetközi szerződések értelmében a magyar munkavállalók ma kvóta alapján 7 országban vállalhatnak munkát. Közel 30000 fő él ezzel a lehetőséggel.

Forrás: Demográfiai évkönyv CD 11.2 tábla 354.old.

23. tábla A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok nem és korcsoport, belépés éve szerint

Az országba érkezés után adott jogi státusban történik a regisztráció, de módosításra van mód. Az egyes országok szabályozása eltér, így összehasonlító adatokat nehéz készíteni. Az országok többsége számára fontosabb a hozzájuk érkezők számbevétele, mint a tőlük távozóké. Több évtizeden keresztül nálunk is a határok nyitottsága volt fontos. Azzal, hogy egyre több külföldi érkezik tartózkodás céljából, nő azoknak a száma, akik egyetértenek azzal, hogy a külföldiek elveszik előlük a munkát. A nyugati társadalmakban a kultúra másságának elfogadása azzal, hogy korábban gyarmataik voltak, kicsit másként alakult. Több gyakorlatuk van az alkalmazkodásban, a különböző kultúrák együttélésében.

Egyes országok migrációs trendjeinek elemzése során felmerül, hogy sok vagy kevés-e a kiáramlás. Nyugat-Európában a lakosság 3-5 százaléka vesz részt térbeli mobilitásban. Magyarország, hasonlóan a többi kelet európai országhoz, kimaradt azokból a kontinentális folyamatokból, amelyek Európában több évtizeden át zajlottak. A háború utáni időszakban az újjáéledés, új elrendeződés természetes mozgást indított meg a Európában, amely gazdasági fellendüléssel járt. Németországnak a gazdasági csodához emberi erőforrásokra volt szüksége, más nyugat-európai országok gyarmataiknak függetlenséget adtak ezzel az anyaországgal kapcsolatuk módosult.

Az 50–60-as években toborzó programok voltak, különösen Németországba kerestek külföldieket ún. vendégmunkára. A gazdaság munkaerő-igénye mérséklődött, a pro-migrációs (bevándorlást fokozó) stratégia kifizetése idején ezt a „vendég”-et már „idegen”-nek nevezték. Az attitűd, a hozzáállás megváltozott. A német gazdaság felfutásakor szükség volt ezekre az emberekre, az első időszakban jugoszláv, olasz és török munkások érkeztek. 1973-ban az olajkrízis idején a gazdaság megtorpant, a recesszióknak nem volt szüksége erre a munkaerőre. Az 1973-as mélypont idején sok jugoszláv vendégmunkás tért haza végleg, hasonlóan cselekedtek az olaszok, a spanyolok. Pár évi recesszió után, ismét fellendült a német gazdaság, újból szüksége volt munkaerőre. Ekkor már kisebb volt az érdeklődés a korábbi munkaerő-kínálati helyekről, és ekkor indul meg a törökök nagymértékű, tartós beáramlása.

Ma az Európába érkező bevándorlók többsége iszlám országból érkezik, nem ideiglenes céllal, hanem le kívánna telepedni. Részben alkalmazkodtak új környezetükhöz, részben saját kultúrájukat őrzik meg. A 90-es években a harmadik világ jelöltjeivel versenyeznek a munkavállalási lehetőségekért az átmeneti ország polgárai, és úgy tűnik, hogy az európai kulturális háttér kedvezményezett helyzetet jelent a Közép-Európából érkezők számára.

Megállapítható, hogy amibe nem kapcsolódtunk be a 60-70-es években, az most ismét előttünk van. Azzal is új helyzet alakult ki, hogy a Keletről Nyugatra irányuló migráció kimenetelének latolgatása mellett a határok átjárhatóságával módosult a Kelet Kelet közötti migráció, és a tőke mozgása Nyugatról Kelet felé tartott. A tőke globális áramlásába a 90-es évek elején Kínával együtt, a keleti régió is bekapcsolódott. A nemzetközi irányítás, a globalizáció a fejlett világból érkezett, és ez földrajzilag ellentétes volt az emberek mozgásával. Most a jövő kérdőjele az, hogy mikorra fognak a szomszédos kapcsolatok a korábbi szintre visszatérni, mennyire lesz a gazdasági függöny elválasztó szerepű. A tőke talál-e működéséhez alkalmas, biztonságos és szabályozott gazdasági feltételeket, és a stratégiai jellegű ágazatokat fog-e ide telepíteni, vagy csupán egy rövid profitszerző áramlat részei vagyunk. A potenciálisan előre jelzett exodus megvalósul-e? A keletről jövő migrációs folyamatok legnagyobb valószínűséggel nem is a gazdasági helyzettől, hanem ismét a politikától függenek.

A migrációs politika sikere, hasonlóan más politikához, abban áll, hogy miként képesek az államérdeket az egyéni érdekekkel ötvözni. Az egyes emberek vágya, hogy megélhetést, biztonságot és elégedettséget érjenek el maguk és a gyermekeik számára. Az állam érdeke az ország biztonsága, a humanitárius segítségadás, illetve a befogadás jogszerűségének szabályozása. A közérdekek világos megfogalmazása és tudatása segítséget nyújt abban, hogy felkészülten történjen a migrációs elhatározás.

Új vonás a 90-es években, hogy megindult a visszatérő migráció. Körülbelül 10–15000 ember tért haza 1990 óta. Azok, akik 1956-ban 20 évesen hagyták el Magyarországot, ma már a nyugdíjkorhatár felé közelednek. Voltak, akik kihasználták a piacgazdasági tapasztalatok hazai hiányosságait, nyelvi ismeretek hiányát és a management gyengeségét, és voltak, akik mint repatriálók részt vettek a gazdasági átalakulásban.

A letelepedő külföldiek egyik része a fővárosba és környékére, valamint a román határ mentére került. Az elsőt a munka és lakáspiaci lehetőségek alakították ki, a másikat a közeli elérési lehetőség a korábbi lakhelyhez, és az elmaradottabb térségbe könnyebb volt a beilleszkedés. A letelepedési céllal érkezők az alföldi térséget választották, a menedékesek az ország déli részét.

Nem csak a térbeli elhelyezkedésben, hanem más strukturális jellemzőkben is különböznek a letelepedési céllal és az ideiglenes tartózkodási céllal érkezők. A Magyarországra érkezők átlag életkora három évvel fiatalabb volt, mint a hazai lakosságé. Az egyre később érkezők átlag életkora nőtt, jól kiegészítették a hazai korfa alacsony létszámú 60-as évekből kohorszákat. Foglalkozás szerint azok jöttek az első hullámban, akik univerzális szakmával rendelkeztek, pl. tolmácsok, orvosok, mérnökök és aztán később jöttek az ügyvédek, könyvelők. A transzferálható képességekkel rendelkezők előnyös helyzetben voltak a beilleszkedés során.

A letelepedési céllal érkezők többnyire családostan voltak, a menedékesek és menekültek egyedülállóak. Az alanyi szintű ellátás bevezetése és annak szabályozása adott lökést annak, hogy tömegesen az állampolgárság megszerzését tekintsek a beilleszkedés leggyorsabb csatornájaként.

1879 óta létezik a magyar állampolgárságra vonatkozó törvény, amely kimondta, hogy az a személy, aki 10 éven túl külföldön tartózkodik, és nem tart kapcsolatot az anyaországgal, azt állampolgárságtól megfosztják. A múlt századi kivándorlási hullám következtében a századfordulón mintegy 1,4 millió ember veszítette el magyar állampolgárságát. A trianoni döntés után az elcsatolt területeken valaki fenntarthatta a magyar állampolgárságát, de egy éven belül kötelezték a szülőföld elhagyására. Későbbi rendelkezések adtak valódi választási lehetőséget, a bécsi döntés

automatikus fennhatósági változást jelent az állampolgárságban, és az mondható el a területcserével együtt járó lakosságcseréről is. Azok a személyek, akik 1956-ban hagyták el az országot, nem vésztették el automatikusan az állampolgárságukat, de sokan (11500 fő) kérték főként a Skandináv országokból és Ausztriából a magyar állampolgárságból történő elbocsátást, mert ez könnyítette a beilleszkedésüket. 30 év alatt (lásd Nemzetközi népesség mozgások Magyarországon 1957–92 közötti időszakra vonatkozó tábláját) közel 23000 fő szerzett magyar állampolgárságot és 32000 kérte az elbocsátását. Egybevetve ezen időszak alatti 89000 be- és a 400000 kivándorlót. Látható, hogy nem az állampolgárságban lehet megtalálni a migrációs törekvések megoldását. 1990 óta közel 70000 fő kapott magyar állampolgárságot, ami azt jelenti, hogy ők már nem külföldiek. És közel ugyanennyi már bevándorolt vagy státuszos menekült kérheti idővel az állampolgárságot. A beilleszkedést elősegítette az, hogy 65 százalékuk magyar nemzetiségűek. A hozzánk érkezők nem csak mennyiségi szempontból gyarapították emberi erőforrásainkat, hanem minőségileg is. Mintegy 15000 értelmiségi és több tízezer képzett ember érkezett a 90-es években.

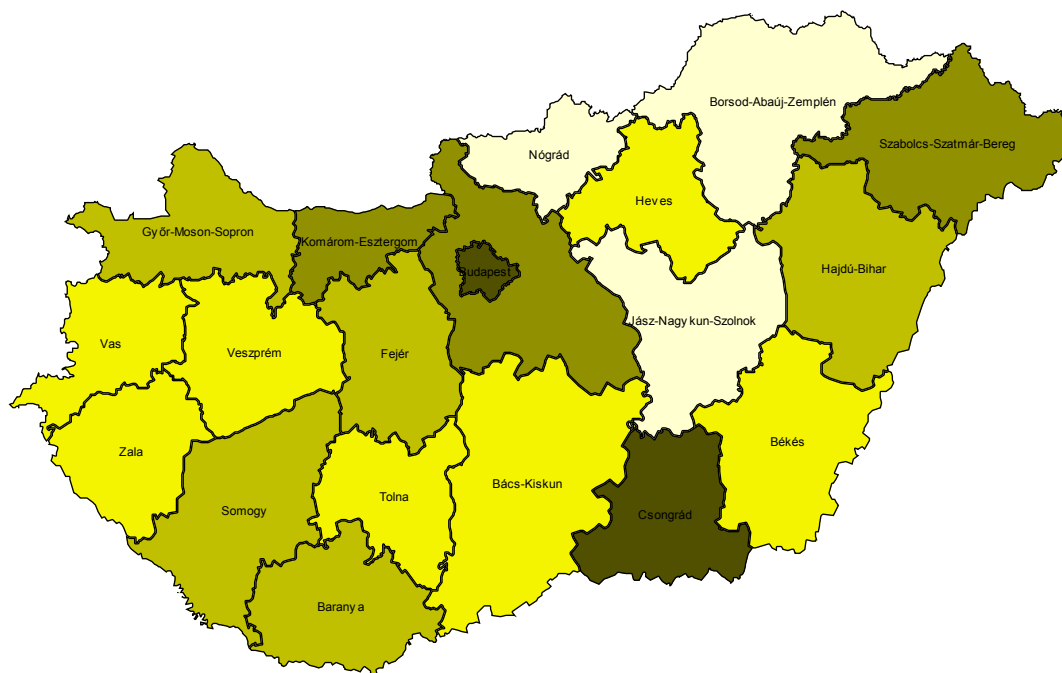
A migrációs folyamatokat az alacsony irányítottasági szint jellemezte keleten, míg nyugatot is váratlanul érte a bekövetkezett folyamat. 1992 nyarán vált világossá, hogy politikai döntési helyzetünk szűkül. Ekkor a jugoszláv polgárháború szélesedésével megerősödtek sőt bezárultak a két évig átjárható nyugati határok, és formálódott az EU tagországok állampolgárainak szabad áramlását biztosító Schengeni Egyezmény. Gazdasági terheink kevésbé engedték meg a humanitárius befogadást. Az ezt követő években nyugat ellenőrizte az országában tartózkodó külföldieket, és a jogszerűtlenül tartózkodókat visszatoloncolta. Megszülettek a tolonc-egyezmények és a jogszerűtlenül tartózkodó embereket ennek keretében visszaküldhették az eredetországba.

A mi liberális gyakorlatunk először a biztonsági kérdésekre hivatkozott, majd a migráció csillapodása a jogszerűség megvalósításához járult hozzá. Kiemelt figyelem irányult a fegyver-, ember- és drogkereskedelem felé. Jobbára a migráció ellenőrzésének közös platformját keresték (1993), amit egy ún. Európai Migrációs Chartában szerettek volna megfogalmazni. Az egyes országok akkor és azóta is csak három dologban működnek közösen, az embercsempészet (human cargo), a kábítószer- és fegyver- kereskedelem elleni küzdelemben. Nem alakult ki közös migrációs politika, de érzékelhető az országok gyakorlatának bizonyos konvergálása (Philip Morris 1992) Az európai migrációs politikai gyakorlat ma is csak a főbb elemekben történő egyeztetésen és védelmen alapul.

Európának mindig is „go home” típusú migrációs attitűdje volt. A hosszú távon sikeres országok amerikai, ausztráliai, vagy kanadai stratégia migrációs politikája „come home” olvasztótégelye elvén működött.

A térség biztonságának növekedése nem csak a politikai, de gazdasági hozzáállásban is más elveket hozott előtérbe. A migránsok a legtöbb országban képességeik alapján nyernek befogadást. Ez olyannyira igaz, hogy sokszor még illegálisan beérkezettek is üdvözölve vannak, ha az országnak szüksége van rájuk (D. Coleman 1993) A magasan kvalifikáltak mobilitása nemzeti és globális, egyéni és vállalati-gazdasági érdek. Rövid ideig tartott az, hogy a hazai gazdaság nem használta fel a magasan képzett embereket, akik bizonyos korlátozással, de külföldre mentek dolgozni. A külföldi tőke fogadása érdekében alapvető szükség volt a jól képzett, transzferálható tudással rendelkező és nem drága munkaerőre a termelés elindításához. Rövid idő alatt itthon valósult meg a képzett emberek számára a kibontakozás, a nemzetközi ismeretekben való jártasság megszerzése. Ez szerepet kapott abban, hogy Magyarország a környező országokhoz képest a legkisebb arányban veszített képzett embereket.

Tóth P. Illés S.

Ezer lakosra jutó Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár

7. Várható demográfiai folyamatok

7.1. Hazai területi népességfejlődés, 2001-2021

Az előreszámítás országos összesítése szerint folytatódik a népesség számának csökkenése a következő időszakban. Magyarország népessége 2001 elején 10 millió 200 ezer fő volt, a várható létszám 2021 elején 9 millió 850 ezer fő, ami 3,5 százalékos csökkenésnek felel meg. Ez a csökkenés – bár önmagában jelentős – kevesebb, mint a korábban jelzett 5–10 százalékos fogyás, aminek oka elsősorban a figyelembe vett nemzetközi vándorlási egyenleg. A vándorlási hipotézis szerint a következő időszakban legkevesebb 220 ezer fő vándorlási nyereség képződik, ami jelentősen csökkenti az egyre nagyobb mértékű természetes fogyást.

A természetes szaporodás előjele hosszabb ideje negatív Magyarországon. Ennek oka az alacsony termékenységekben, a viszonylag magas halandóságban és az idős népességben egyszerre keresendő. 2001-2021 között 574 ezerrel többen halnak meg, mint ahány gyermek születik. Pedig a hipotézisek a meginduló termékenység-emelkedés mellett erőteljesen növekvő élettartamokkal számolnak.

A népességcsökkenés általánossá válik területi viszonylatban. Az előreszámítás szerint csak a régiók közül egyedül Közép-Magyarországon várható népességtöbblet: 37 ezer fő, 1,3%, az összes többiben csökken a népességszám. Abszolút számban Dél-Alföld (100 ezer fő), százalékban Dél-Dunántúl a legnagyobb mértékben fogyó régió.

A megyék közül Győr-Moson-Sopron és Pest megyék népessége növekszik, az összes többi megye népessége csökken. Lényegében nem változik Fejér megye lakosság száma. A sor másik végén 10 százalékos csökkenést mutat Békés, Nógrád, Zala. A fogyás Budapesten lesz a legnagyobb: a lakosság száma ugyan „csak” 5 százalékkal csökken, ez a népesség méretével párosítva mégis a legmagasabb, közel 90 ezer fős létszámcsökkenéssel egyenértékű. Mindez igen erős természetes fogyás és az időszak összességében *pozitív vándorlási egyenleg* mellett jön létre. E pozitív egyenleg nélkül – mely döntően a nemzetközi vándorlási nyereségből táplálkozik – Budapest lakosság száma legalább 130 ezer fővel, 7 százalékkal csökkenne 2021-ig.

Kistérségenként a viszonyok differenciáltabbak lesznek az előreszámítás szerint. Bár a kistérségek népessége is általában fogy, mégis a számítások 33 kistérség esetében népesség-gyapadást jeleznek. Ezek zömmel Közép-Magyarországon, a Budapest-Győr és a Budapest-Székesfehérvár tengelyen vannak, de kisebb mértékben Észak-alföldön is megjelennek. Előbbiekben a népesség gyapadása egy kiegyensúlyozott reprodukció következménye, melyben a gyermekszám, az élettartam és a vándorlási egyenleg egyszerre hat pozitívan. Utóbbi esetekben a növekedés „születéscentrikus”: a magasabb gyermekszámok és a fiatal népesség hozzájárulnak, még annak ellenére is, hogy a vándorlások egyenlege negatív. Ha a kistérségeket a természetes szaporodás és a vándorlási egyenleg előjele szerint vizsgáljuk, 2001-2021 között 50 olyan kistérség lesz, ahol a természetes szaporodás és a vándorlási egyenleg is negatív (1. típus); további 86 kistérségben a természetes szaporodás negatív, a vándor egyenleg pozitív (2. típus). 9 kistérségben pozitív szaporodás és negatív vándor egyenleg van (3. típus). Végül 5 kistérség kerül a 4-es csoportba, ahol a természetes szaporodás pozitív vándorlással párosul.

Az általában alacsony, az 1990-es években túlságosan is alacsony születésszámok miatt a 0–19 évesek száma és aránya csökken. Az átlagos arány-mérséklődés 2021-ig 3 százalékpont, de régióként, megyéenként elérheti az 5, kistérségeken 7 százalékpontot is. Gyökeres változást jelez a 0–19 évesek aránya néhány budapesti kerületben: arány-növekedést, ami az idős népesség magas halálódása, a bevándorlás és a magasabb születésszámok együttes következménye.

A 20–64 éves aktív korúak száma jelenleg még növekszik, illetve stagnál. 2011-től azonban a létszám már alacsonyabb a 2001. évinél, 2021-re pedig 6 millió alá csökken. 2021 környékére már közel fél millió fővel is alacsonyabbá válhat a korcsoport nagysága országosan. Budapesten az aktív korúak száma már csökken, számuk 200 ezer fővel is kevesebb lehet.

Nagy figyelmet indokolt fordítani az 55–64 évesek létszámának alakulására a nyugdíjkorhatár emelése miatt. A korcsoport létszáma jelenleg 1 145 ezer fő, 2011-ben 1 380 ezren lehetnek. Mindebből következik, hogy a nyugdíjkorhatár emelése középtávon biztosan tűnő aktivitás-emelkedést fog jelenteni, tartósan akár 200 ezer fővel is hozzájárulhat a gazdaságilag aktívak létszámának módosulásához.

Mindez annak is jele, hogy a 2020-as években, tehát az előreszámítás időhorizontján éppen túl, markánsan megkezdődik a második nagy előregedési hullám. A következő két évtized lényegében ehhez történő „előkészületnek” is felfogható. A 2006-ig tartó időszakban még csak enyhén emelkedik az idősek száma. Ezt követően nagyot fordulnak a tendenciák. 2021-ben az idősek száma Fejér megyében 47 (!), Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyékben 40(!) százalékkal is több lehet a mostaninál. Még ezeket a mértékeket is túllicitálja Pest megye az idős emberek létszámának közel 60(!) százalékos emelkedésével.

Azt mondhatjuk, hogy az időskorúak, 65 évesek és idősebbek száma mutatja a következő időszaknak a népességcsökkenés melletti legfontosabb területi demográfiai változását, a népesség rapid öregedését.

Ami az idősek össznépességén belüli arányának változását illeti, ez, ha lehet, még markánsabban tükrözi az öregedési folyamat mindent átható voltát, mint a létszámok. Országosan az idősek aránya 15,1 százalékról 20,4 százalékra változik 2021-ig. Az 5,3 százalékpontos emelkedés a régiók esetében 4,6–6,6, a megyéknél 3,7–6,9, a kistérségeknél 0,0–9,4 százalékpont közötti változást átlagol. Budapesten az idősek aránya 17,8%-ról 22,1%-ra változik, tehát országos viszonylatban mérsékelten nő, de lesznek olyan kerületek (az előreszámításban az I., az V.–IX. kerület mutatkozik ilyenek), ahol a lakosság fiatalodik, csökken az idősek aránya!

Az öregedés egyik mércéje a népesség átlagos korának nagysága. Magyarország átlagpolgára 2001-ben 39 éves volt, 2021-ben pedig 43 éves lesz! Legidősebb az I. kerület, ahol a népesség átlagos kora jelenleg 47 év felett van. A kistérségek között ugyanez az Őrszentpéteriről (Zala megye) állítható 43,7 évvel. Az átlagos kor a megyék között Budapesten, a régiók között Közép-Magyarországon a legmagasabb, ahol már 40 év felett alakul. 2021-ben a csúcstartók: II. kerület (46 év), Fonyódi kistérség (46 év), Zala megye (44 év), Nyugat-Dunántúl (44 év), tehát idősödésben kiegyenlítődés, helycserék lesznek a következő időszakban.

Mindez a kiindulási korösszetételben már benne van, amit erősítenek/gyengítnek a demográfiai változások: a termékenység szerény, de többé-kevésbé egységes emelkedése, az átlagos szülési kor egyöntetű növekedése, az élettartamok jelentős megugrása mind a férfiak, mind a nők esetében. Nem egyértelmű a vándorlás hatása, különösen a határokat átszelő vándorlásé, melynek korösszetétele meglehetősen idős.

Összességében mérsékelten csökkenő, jelentősen öregedő területi népességeket vetít előre a kistérségi / kerületi népesség-előrebecslés. A demográfiai folyamatok a kiegyenlítődés felé tartanak – ez az előreszámítás alaphipotézise –, de a változások lassúak, áttörésről abban az

értelemben, hogy megváltozna a trendek irányultsága, nem beszélhetünk. Ugyanakkor hosszabb távlatban, s erre egy-egy kerület, kistérség esetében van példa, elérhetőnek tűnnek olyan generális változások is, mint a népességcsökkenés megállása vagy az öregedési folyamat „mederben” tartása. A területi népességfejlődés ebből a szempontból is kitétetett figyelmet érdemel.

A termékenység indoklása

Lényegében három lehetőség van az 1990-es években kibontakozott folyamatok (és következményeik) magyarázatára.

Ha a változásokat kizárólag a családalapítási, gyermekvállalási mintaváltásnak tulajdonítanánk, akkor egyszerűen azt állapíthatnánk meg, hogy a jelenlegi átmeneti időszakban "hiányoznak" a korábban fiatal korban szült gyermekek, azok várhatóan majd a mintaváltás kifutásával (a 2010-es években) megszületnek. **Ebben az esetben arra számíthatnánk, hogy a gyermekszám a jövőben fokozatosan visszaáll a mintaváltás előtt szintre (magas hipotézis, 1,9-es gyermekszám).**

Szinte bizonyos azonban, hogy a folyó mintaváltásnak lesz egy olyan következménye is, hogy lerövidül a szülési periódus, s így a korábbiaknál kevesebb gyermek jöhet a világra. **Ezzel egy európai átlagos szintet vetítünk a jövőre (közepes hipotézis, 1,6-es gyermekszám).**

Nem biztos, hogy csak a mintaváltás játszik szerepet a termékenység csökkenésében, hanem az általános feltételek váltak rosszabbá, vagyis egy tartós szülési kedv csökkenés is elindulhatott. **Ez vezethet egy tartósan igen alacsony termékenység kialakulásához (alacsony hipotézis, 1,3-es gyermekszám).**

A különböző hipotézisekben egyaránt kiemelt szerepe ma a megfelelő családpolitikának. Az éves termékenység változásait a múltban igencsak befolyásolták a népesedéspolitikai-családpolitikai intézkedések, ezek „erősítő” hatásáról a jövőben sem mondhatunk le.

A termékenység alaptendenciaként fokozatosan emelkedik a jelen évtizedben, de várhatóan lassan, és hosszabb távon sem éri el a szülőpárok utánpótlásához (az egyszerű reprodukcióhoz) szükséges 2,1-es átlagot. 2-3 évtized távlatában, a hazai és a nemzetközi népesség-előreszámítások szerint¹¹¹ az átlagos gyermekszám a gazdasági fejlődéstől, a társadalmi jóléttől és a családpolitikától függően 1,6 körül alakulhat.

A halandóság indoklása

Közvetlenül a rendszerváltozás után, 1995-ig, a magyarországi halandósági helyzetet kifejezetten aggasztónak lehetett tekinteni. A férfiak élettartama 1960 óta nem volt olyan alacsony, mint 1994-ben. A középkorú férfiak mortalitása az 1960-as évekhez képest megháromszorozódott.

1996-tól elmozdulást tapasztaltunk. A korábban stabilan 150 ezer fő körüli éves halálozásszám 1996 folyamán már 144 ezer főre mérséklődött, és ez a csökkenő trend folytatódott 1997-ben is. Elsősorban a férfiaknál látszott jelentős „halálozás-elhalasztás”. 1998–99-ben ismét ellenkező irányúak voltak a mozgások. Többen haltak meg, ismét csökkent az élettartam. 2000-ben ismét erősen nőttek a keresztmetszeti életesélyek. Az adatok alapján **2001-ben további élettartam-emelkedés következett be, és a folyamat 2002-ben sem szakadt meg.**

Mindez azt jelenti, hogy – ingadozásokon keresztül – nagy valószínűséggel ki fog bontakozni egy új halandósági szakasz, amely távlatban az élettartamok igen jelentős növekedését fogja eredményezni. Ez a jövőre vonatkozó alapfeltételezés. Reálisnak lehet tartani, hogy 2010-ig a férfiak születéskor várható átlagos élettartama stabilan a 70, a nőké 78 évre emelkedik, ami azt jelentené, hogy Magyarország túljut a hosszú halandósági krízisen. Optimista becslés szerint a férfiak élettartama elérhetné a 72, a nőké a 80 évet, ami azt jelentené, hogy az európai rangsor utolsó helyeiről indulva európai átlagos szintű mortalitás alakulna ki Magyarországon. Ezt tekintjük **megcélzandó hipotézisnek.**

2010–2050 között – a világtendenciáknak megfelelően – a hangsúly az élettartamok további emelkedésén van. Nem elképzelhetetlen, sőt szinte követelmény, hogy a következő 50 évben 10–15 évnyi élettartam-emelkedés következzen be Magyarországon.

A vándorlás indoklása

¹¹¹ A KSH NKI-éi mellett az ENSZ vagy az EUROSTAT előreszámításait említhetjük, mint amelyek igen hasonló jövőképet festenek Magyarországra.

Az 1990-es években a vándorlás igen hullámzóan alakult. Mindenekelőtt a külföldiek bevándorlása érdemel figyelmet, amely szokatlan nagyságrendeket mutatott már az 1980-as évek végén. Később megfigyelhetjük a bejövő külföldiek elvándorlását is. Ami a magyar állampolgárok vándorlását jelenti, különösen a kivándorlásról a mai napig nem rendelkezünk megbízható információval, bár vannak – feltehetően hiányos – adatok.

A vándorlási egyenleg rovatában szereplő utolsó 8 szám átlaga évi 12 ezer fő, ennek tartós fennmaradását tekintjük a vándorlás alapváltozatának, közepes hipotézisének. Alacsony feltételként évi 4 ezer fős egyenleget vettünk fel, magas értéknek pedig évi 20 ezer főt.

A magas hipotézis az európai vándorlási mértékeket veszi figyelembe. Az „öreg” kontinensen a vándorlást mindig igen nagy óvatossággal kezelik. Ez feltehetően a kontinens megosztottságából következik. Az 1990-es évek végén az alábbiak szerint alakult az egyes befogadó országok vándorlási egyenlege az össznépességhez viszonyítva:

A bevándorlás természetesen nem csak demográfiai okok miatt lehet kívánatos, hanem – a demográfiai meg is „előzve” – a munkaerőpiac szükségletei szerint is. Ha egy országban tartósan munkaerő-hiány van, s egyébként az ottani gazdaság prosperál, attraktivitása megfelelő, akkor nyúlhat a bevándorlás-politika „mentőövéhez”, elháríthatja az akadályokat a külföldiek foglalkoztatása elől.

Am a magyarországi munkaerőpiacra „zúduló” bevándorlás jelenleg még komoly feszültségeket okozna a foglalkoztatottságban és általában a társadalomban. A munkanélküliség még mindig magas, hiszen a 2001. évi népszámlálás 10% feletti munkanélküliséget mutatott ki.¹¹² Egyes területeken, népességszoportokban (északkeleti megyék, romák) rendkívül magas az állástalanság. Ugyanakkor a magyarországi gazdasági aktivitás szintje „példátlanul” alacsony az OECD országok között.

Célszerű tehát az olyan vándorláspolitikát, hogy a hosszabb távú munkaerő-szükségletek kisebb feszültségeket okozva legyenek kielégíthetők. Ehhez a következő időszakban alacsonyabb, 2030-tól viszont, amikor a munkavállalási korúak létszámcsökkenése ütemessé válik, magasabb egyenlegek lennének szükségesek. Számokra lefordítva, az először évi 8 ezer, majd 2015-től fokozatosan kialakuló, 2030-tól már évi 30 ezer fős vándorlási plusz feltételezését neveztük igen magas vándorlási hipotézisnek.

7.2.1. Eredmények, következtetések

Népesség a kiemelt korcsoportokban

A népesség-előreszámítások az összlétszám a nemek és az életkorok szerinti létszámadatokat, ezek össznépességben belüli arányait is szolgáltatják. Összefoglaló elemzésben a leginkább figyelemre méltóak az ún. kiemelt összevont korcsoportok: a fiatalokéknak is nevezett 0–19 évesek, a munkavállalási korúaknak is tekintett 20–64 évesek, valamint az idős korúak, ebben az esetben a legalább 65 évesek. Magyarország esetében, miután a nyugdíjkorhatár közelebb van a 60 évhez, mint a 65-höz, továbbá az effektív nyugdíjkorhatár ennél is alacsonyabb, szükséges bemutatni a 20–59 évesek és a 60+ évesek létszámának, arányának alakulását is.¹¹³

A 0-19 évesek száma valamennyi forráskönyv szerint „lehangolóan” alakul. Az 1995. évi 2,8 millió főről 2015-re minden bizonnyal 2 millió fő körüli értékre, 30 százalékkal csökken. Rövid átmeneti időszak után a fogyás a magasabb gyermekszámú és jelentős bevándorlást feltételező változatokban mérsékelten, az alacsonyabb gyermekszámú, illetve a vándorlás nélküli változatokban ütemesen folytatódik. 2055-ben a 0–19 évesek száma 1,1 és 1,7 millió fő között várható, tehát az 1995. évi 2,8 millióhoz képest 34–60 százalékos, a 2001. évi 2,4 millióhoz képest 23–53 százalékos csökkenést mutat.

¹¹² Nem könnyű a sok definíció között kiigazodni. Jelenleg a legkevesebb munkanélkülit a KSH Munkaerőfelmérése adja, az ILO definíció alapján, 260 ezer főt. A regisztrált munkanélküliek 350 ezer körül, a „népszámlálási” munkanélküliek pedig az említett 400 ezer fős szinten vannak.

¹¹³ Korábban – az ENSZ-nél még jelenleg is – a 0–14, 15–59, 60+ felosztás volt az általános. Újabbban az Európai Unióban használják a tanulmányban elsődlegesen alkalmazott korfelosztást (0–19, 20–64, 65+), miután az iskolázási idő meghosszabbodásával a fiataloknál, a nyugdíjkorhatár emelkedésével pedig az időseknél szükségessé vált a definíciók módosítása. Magyarország átmeneti helyzetét tükrözi a 0–19, 20–59, 60+ felosztás.

A fiatalok számának csökkenésével, a népesség korszerinti előrehaladására figyelemmel azt várhatjuk, hogy hosszabb távon a középkorosztályok, a 20–64, 20–59 évesek száma ugyancsak csökkenővé válik. Egyelőre azonban a *növekedés* van napirenden, miután a korcsoportban *még* ott vannak az 1950-es években született, és *már* helyet foglaltak az 1970-es években született nagy létszámú korosztályok. A 20–64 évesek száma jelenleg (2003 elején) 6,3 millió fő, és egészen 2013-ig 6,2 millió felett marad. A 20–59 évesek száma jelenleg (2003 elején) 5,8 millió fő, és 2013-at követően kerül 5,5 millió fő alá. 2014-et követően alakul ki a hosszan tartó, jelentős csökkenés időszaka. Az alacsony létszámú új korosztályok bekerülésével, az említett népes évjáratok idős korba lépésével a középkorosztályok száma az alkalmazott vándorlási hipotézisek mellett is fogyásba megy át. 2055-re a létszám a 20–64 éveseknél 3,9 és 5,1 millió közé tehető, a 2059 éveseknél 3,4 és 4,4 millió fő közé, vagyis középértéken mintegy 30 százalékkal kevesebb lehet a mostaninál.

Bár a bevándorlás lényegesen módosít a csökkenés mértékein, mégis azt kell mondanunk, hogy a csökkenés csaknem biztosan bekövetkezik. **Ugyanis csak évente több mint 50 ezer fős bevándorlási többlet, összességében 2,5 millió bevándorolt tartaná szinten a munkavállalási korúak létszámát 2055-ig.**

Az időskorúk, a 65+ évesek, más megközelítésben a 60+ évesek száma viszont a népességváltozással és a fiatalabb korcsoportok létszámváltozásával *ellentétesen* változik, *erőteljesen emelkedik*. Jelenleg a 65+ éves korcsoportban 1,6 millió, a 60+ éves korcsoportban 2,1 millió ember él. A 60+ évesek száma a 2,2 millió főt várhatóan 2008-ban, a 2,4 millió főt 2014-ben, a 2,6 milliót a 2020-as évek elején haladja meg. A trendek a halandósági hipotéziseknek megfelelően kettéválnak: az alacsonyabb élettartam-javulás mellett a 60+ éves idősök száma a 3,0 millió före emelkedik, míg a magasabb élettartamok mellett 3,5–3,7 milliós szintet ér el. A 65+ év A korösszetétel alakulása

Magyarország népességének korösszetételét hosszabb ideje a *demográfiai öregedés* folyamata alakítja, formálja, miközben igen jelentősen a korcsoportok létszámingadozásai is, elsősorban a múlt különleges eseményei (háború, gazdasági válság, népességpolitikai intézkedés, rendszerváltozás) születésszámra gyakorolt hatásainak következtében. A demográfiai öregedés csaknem egyidős a *demográfiai átmenettel*, a 20. századi népességfejlődést uraló folyamattal, melynek során az agrártársadalom demográfiai viszonyai átalakulnak a modern társadalmak demográfiai viszonyaivá.

A demográfiai öregedés a népességfejlődés alapfolyamata, meg kell tanulni együtt élni vele, és a társadalmi intézkedéseknek legalábbis követniük kell az így alakuló helyzetet. Az öregedés azonban hosszú távú folyamat, hatásai lassan, ugyanakkor hatalmas erővel bontakoznak ki, a megfelelő válaszok pedig nagyon komplexek. Így gyakorta a társadalmaknak nem elegendő az utólagos reagálás, hanem előre is fel kell készülniük bizonyos hatások kezelésére.

A korcsoportos népességi arányok alakulása

Az elkövetkező időszakban jelentős váltás megy végbe a korcsoportos létszámviszonyokban. A 60+ éves idősök száma 2008-ra eléri, majd egyre nagyobb mértékben meghaladja a fiatalok számát. *Az öregedési index túllépi az 1,0 értéket, s ez új korszakot jelent a hazai öregedési folyamatban.*

Bonyolultabb meghatározottságban, de hosszabb távon szintén csökken a középkorosztály aránya is. Ennek nem mond ellent, hogy a 20–64 évesek mai 62,2 százalékos, a 20–59 évesek 56,7 százalékos aránya még hosszabb ideig jellemző lesz, hiszen a változatok többségében 2020-ig még semmi „jövátéhetetlen” nem történik a középső korcsoport arányával. Sőt, a figyelembe vett vándorlás még akár 2030-ig is „prolongál” egy 50 százalékhöz közeli szintet. Csak miután idős korba lépnek a „Ratkó-évjáratok” és azok gyermekei is, ez a kettős hatás már mindenképpen a korcsoport arányvesztését eredményezi: 2055-ben a 20–64 évesek aránya 50 és 54, a 20–59 évesek aránya 43 és 47 százalék között határozható meg.

Egészen más a helyzet az idősökkel. Arányuk *folyamatosan és jelentősen emelkedik*. A 60+ évesek aránya az *Alapváltozatban* a mai 21 százalékról indulva a 22 százalékot 2009-re, a 25 százalékot 2016-ra, a 27 százalékot 2030 táján éri el. A végső arányok 2055-ben – a fő változatokat tekintve – 34 és 44 (!) százalék között szóródnak. A tendenciák hasonlóak a 65+ éveseknél. A mai 15,4 százalékos arány 27–37 százalék lehet 2055-ben.

Míndez azt jelenti, hogy a következő fél évszázadban Magyarországon is kialakul a demográfiai öregedés újabb nagy hulláma.

Ennek végén létrejöhet az ún. „egyharmados” népesség, amelyben már legalább minden harmadik polgár az idősök közé tartozik.

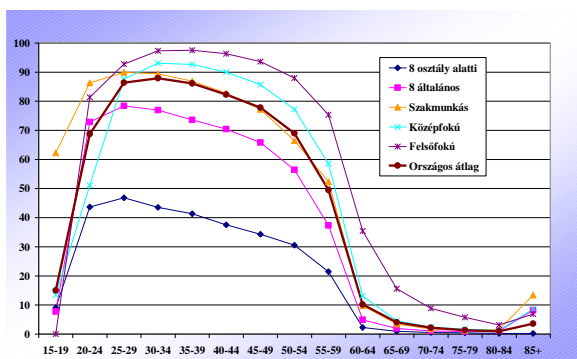
Magyarország jövőjét alapvetően érintő kérdés, hogyan konszolidálható a népesedési helyzet. Megítélésünk szerint ez a népesedéspolitikába integrált aktív magatartás, a folyamatok sokirányú befolyásolása, az eszközök sokféleségének alkalmazása esetén lehetséges. A legfontosabb célokban **nemzeti konszenzus** kialakítása szükséges, ez biztosíthatja kellően hosszú időn keresztül a népesedéspolitika stabilitását.

A kistérségi / kerületi iskolázottsági arányok az országos referencia-előreszámításnak megfelelően, a legfeljebb szakmunkás-végzettségűeknél arányosan, a legalább középfokú végzettségűeknél hozzáadott változásként módosulnak. A változások a részben dinamikus aránymódszernek megfelelően 15–29 éves kor közötti időszakról-időszakra, 30 éves kortól azonos kohorszontól belül történnek.

A gazdasági aktivitás, inaktivitás adatrendszer

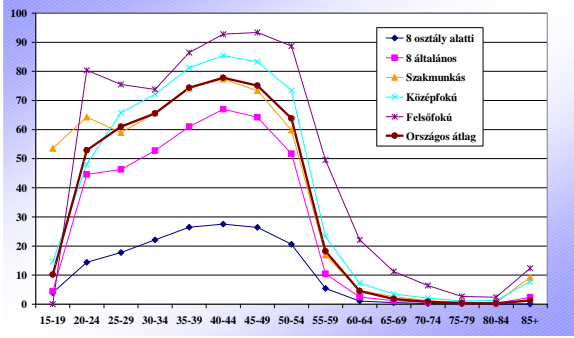
Kistérségi szinten gazdasági aktivitásra vonatkozó részletes adatok csakis a népszámlálásból származhatnak. Ezért jelen kutatás a népszámlálási feldolgozásokat és a népszámlálási definíciókat alkalmazza. Azt tekintjük gazdaságilag aktívnak, foglalkoztatottnak, munkanélkülinek, akik a népszámlálási kérdőív vonatkozó kérdéseire gazdaságilag aktív, foglalkoztatottnak, munkanélkülinek vallották magukat. Eszerint Magyarországon – a februári létszámot konzisztencia-okok miatt januárira becsülve – 2001. január 1-én összesen 4 millió 115 ezer fő volt gazdaságilag aktív, a foglalkoztatottak száma 3 millió 696 ezer fő, a munkanélküliek száma 419 ezer fő volt. Ezek a számok *lényegesen különböznek* más adatforrások számaitól, ugyanakkor kutatási tematikánk szempontjából az egyetlen elérhető adatforrást fémjelzik.¹¹⁴

A férfiak részvételi arányai korcsoportok és iskolai végzettség szintje szerint, 2001(Hablicsek)

A nők részvételi arányai korcsoportok és iskolai végzettség szintje szerint, 2001

¹¹⁴ A népszámlálási bevallások számos esetben a legjobbnak tűnő adatokat szolgáltatják, ugyanakkor speciális témakörökben kevésbé jó használhatók. Utóbbira példa a roma nemzetiség témája. A gazdasági aktivitás és inaktivitás adatai viszont inkább az előbbi kategóriába tartoznak. *Nem igazán érthető, hogy más megkérdésezéses vizsgálatok, mint például a Munkaerő-felvétel, miért térnek el olyan nagymértékben a népszámlálási aktivitási-inaktivitási adatoktól.*

Mindenesetre, amennyiben figyelembe vesszük a 2. és 3. ábrán látható markáns differenciákat a különböző iskolai végzettségűek részvételi arányai között, s ezt ütköztetjük az iskolázási boom folyamatával, a magasabb iskolai végzettségűek arány- és létszámnövekedésével, ez önmagában lényeges változásokat kell hozzon mind országosan, mind területben a következő időszakban.

Minden területi egységben a 2001-ben megfigyelt részvételi arányok a nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szintje szerint változatlanok. A gazdaságilag aktívok létszámváltozásai a változatlan arányok mellett a nemek, korcsoportok, iskolai végzettségi szintje szerint előrebecsült létszámok változásából adódnak.

Az így feltételezett változatlan részvételi arányok tehát a népességi-iskolázottsági létszámváltozásokat vezetik át a gazdaságilag aktívokra 2001 és 2021 között. Ezzel természetesen módosulnak az *általános részvételi arányok* is, mégpedig jelentősen növekednek. Mindez, leszámítva a magasabb végzettségi szint megszerzéséhez szükséges *időt*, mint „kieső” aktivitási időszakot, a gazdasági aktivitás növekedéséhez vezet.

Ugyanakkor a területi különbségek nem csökkennek abban az értelemben, hogy e hipotézis szerint az azonos iskolai végzettségen *belül* mutatkozó területi aktivitási differenciák változatlanok. A 4. és az 5. ábrán a különböző iskolai végzettségűek aktivitási különbségei látható a nagyrégiók 2001. évi adatai alapján. Az ábrákon érzékelhetőnél sokszorta nagyobb különbségek vannak a kistérségek között.

Az ábrákon azt figyelhetjük meg, hogy a 8 osztálynál kevesebbet végzettek kivételével Nyugat-Dunántúlon a legmagasabbak a részvételi arányok. A legalacsonyabb gazdasági aktivitásokat általában az Észak-Alföldön, Észak-Magyarországon mutatja a népszámlálási bevallás.

A különbségek korcsoportonként 5-10, de akár 20 százalékpontot is kitesznek, tehát kirívóan nagyok. A gazdasági aktivitás változásának a különböző iskolai végzettségűek létszáma mellett az iskolai végzettség szerinti aktivitás területi különbségei változása, mérséklődése is igen jelentős tényezője lehet a jövőben.

A jövőbeli folyamatok alakulásánál azt feltételeztük, hogy:

Az aktivitás lényeges emelkedését minden iskolai végzettségben.

A fiatalok aktivitásának mérséklődését az iskolázási idő meghosszabbodása és a magasabb mobilitás miatt.

A középkorúak aktivitásának lényeges emelkedését.

A részvétel emelkedését a nyugdíjhoz közelebb előtt állók korcsoportjaiban.

A nők aktivitásának emelkedését.

A nyugdíjkorhatáron felüli népesség aktivitásának differenciált növekedését.

A maximális referencia-arányok tehát a 2021. évre elméletileg előrebecsült arányok, amelyek akkor lennének országosan érvényesek, ha a területi aktivitási különbségek – iskolai végzettségi szintenként – megszűnnének.

A maximális referencia-arányok tulajdonsága, hogy az alkalmazásukkal előálló gazdaságilag aktív népességszám megegyezik az országos munkaerő-kínálati referencia-előrebecslés aktív népességszámával, ami 5,1 millió fő.

A gazdaságilag aktív népesség előreszámítása, 2001–2021

Az aktivitás egyik nagyon jelentős további differenciáló tényezője az iskolai végzettség. Az, hogy ki milyen iskolai végzettségi szinttel rendelkezik, igen számottevően befolyásolja a részvételt. Az előző definíció szerint a 8 általános iskolát el nem végzettek körében az aktivitási arány 5,2%, a pontosan 8 általánossal rendelkezők esetében 30,7%. Viszont kiugróan magas, 76%-os aktivitás figyelhető meg a szakmunkások esetében, de meg kell jegyezni, hogy köztük még nincs idős korú. Ennél kevesebb az aktív személy a csupán érettségizettek körében, 59,4%. A 15+ éves felsőfokúak egészére vetítve a legmagasabb aktivitást Magyarországon – más országokkal megegyezően – a felsőfokú végzettségűek mutatják: 74%-ot. Nyilvánvalónak tűnik tehát, hogy a magasabb iskolai végzettség térnyerése aktivitás-emelkedést vált ki.

A gazdaságilag aktívok létszámát meghatározó tényezők közül jelentős szerepe van a munkavállalási korú népesség létszámának, korösszetételének. Ezen felül az iskolai végzettség szerinti összetétel is erősen befolyásol. Éppen ezért vállalkoztunk a jelen munkaerő-előrebecslésben arra, hogy a gazdaságilag aktívok előrebecslését az iskolai végzettség szintje szerint bontva végezzük el. Feltételeztük ugyanis, hogy ezzel a jövőbeni lehetséges létszámváltozások egyik tényezőjét sikerül megragadni.

A demográfiai és iskolázottsági hatás mellett egy speciális tényező is jelen lesz, hatni fog az aktivitás szintjére: a nyugdíjkorhatár emelése. Közismert, hogy 2009-re mind a férfiak, mind a nők esetében 62 évre emelkedik a nyugdíjkorhatár, ami potenciálisan 2, illetve 7 év továbbdolgozást jelent. Nem valószínű, hogy ez Magyarországon tömeges inaktivitást okozna az érintett korcsoportokban, hiszen az emelés fokozatosan következik be, időt hagyva az alkalmazkodási stratégiák kialakulásának.

A nyugdíjkorhatár emelése csak egy része annak folyamatnak, amely az 1990-es évek második felétől már mérhetően megkezdődött: az aktív életciklus későbbi életkorokra tolódik. Az iskolázási idő meghosszabbodásával később kezdődik, a nyugdíjkorhatár emelésével később fejeződik be a gazdasági aktivitási életút. Mindez azzal jár együtt, hogy a fiatal munkavállalók, 30–35 éven aluliak körében csökken, előtérbe emelkedik az aktivitási arány.

Az egyéb tényezők közül munkaerő-előrebecslésünk *Optimális változata* foglalkozik még a területi differenciáltság hatásaival is. Egy differencia-csökkenés végbemehet úgy, hogy az elmaradottabb

régiókat egy tudatos felzárkóztatási politika keretében közelítik a fejlettebbekhez. Nyilvánvaló ennek aktivitás-emelő hatása.

A gazdaságilag aktívák száma az ILO definíció szerint 4,1 millió fő volt a 2001. évi népszámlálásban. Ebből 50 ezer főnek nem volt meg a 8 osztálya, 880 ezer fő rendelkezett csak alapfokú végzettséggel, szakképzés nélkül. 1,2 millió szakmunkást és 1,3 millió középfokú végzettségű aktívát számoltak össze, a felsőfokú végzettségük közül 690 ezren fejtettek ki gazdasági aktivitást.

Az Alapváltozat szerint 2021-ben gazdaságilag aktívák száma 4,0 millió fő lesz, tehát 2001-hez képest valamelyest csökken. A csökkenés részben a 15+ évesek létszámcsökkenésének; részben a korcsoport öregedésének; részben pedig az általános aktivitás némi csökkenésének következménye. Hogyan lehet az általános aktivitás alacsonyabb, amikor ilyen radikális változások következnek be az iskolai végzettségben? Úgy, hogy kiesnek az aktivitásból azok a (fiatal) korcsoportok, amelyek a magasabb végzettséget éppen megszerzik. Ezáltal az aktivitás a 30+ éveseknél nő meg, de ezt ellensúlyozza az említett kiesés.

Ha az aktívák összlétszámában nem is, belső összetételében igen markáns változásokat jelzünk előre. A 8 osztályt nem végzett aktívák száma 16 ezer főnek mutatkozik, a csökkenés mértéke 68%. A 8 osztályos aktívák száma 285 ezer fő, a 2001. évinek csak harmada. A szakmunkások még töltődnek, de öregsznek is, továbbá mutatnak némi mobilitást is, emiatt még mindig 1 millió gazdaságilag aktív lesz közöttük 2021-ben, az előrebecslés szerint. A középfokú végzettségű aktívák 330-ezer fős bővülése ellensúlyozza a szakmunkások csökkenését. Megjelenik ugyanakkor 1 millió 90 ezer felsőfokú végzettségű aktív személy, 58 százalékos bővülést okozva ebben a kategóriában.

Az Optimális változat szerint a változások még nagyobbak és még inkább elgondolkodtatók. 2021-ben e változat szerint a gazdaságilag aktívák száma 4,7 millió fő lesz, tehát 2001-hez képest jelentősen emelkedik. Az emelkedés kizárólag az adott iskolai végzettségi szinten történő munkaerő-piaci részvételi arányok feltételezett területi kiegyenlítődésének a következménye, ennyivel több lesz (leginkább) vidéken a gazdaságilag aktívák száma.

Az aktívák belső összetételében is további lényegbevágó változásokat láthatunk. A 8 osztályt nem végzett aktívák száma most 37 ezer főnek mutatkozik, a csökkenés mértéke 2001-hez képest csak 25%. A 8 osztályos aktívák száma 417 ezer fő, lényegesen magasabb, mint az Alapváltozatban, de kevesebb, mint a 2001. évi fele. 240 ezerrel több szakmunkás vállal munkát, a középfokú végzettségű aktívák száma 600 ezer fővel emelkedik. A felsőfokú végzettségű aktív személyek száma viszont 2001-hez képest 69 (!) százalékos bővüléssel megközelíti az 1,2 millió főt.

Mindebből adódik, hogy a magyarországi gazdaság aktivitás emelkedése elképzelhetetlen a területi aktivitási különbségek mérséklése nélkül. Ha csak annyit veszünk fel, hogy egy sikeres felzárkóztatási politika hatására az általános aktivitás szempontjából legelmaradottabb térségek felére közelítik a legmagasabb aktivitású térségeket, akkor ez százszoros nagyságrendben emelné az aktívák létszámát.

Más oldalról viszont az aktívák iskolai végzettségi összetételét, az abban bekövetkező változásokat kell kihangsúlyozni. Jelenleg nem látható, hogyan alakulhat át történelmileg rövid idő alatt a munkahely-kínálat magyarországi struktúrája úgy, hogy az legalább részben kövesse a gazdaságilag aktívák iskolai végzettségében előálló változásokat. E strukturális átalakulás nélkül azonban vagy tömegesen dolgoznak majd végzettségükhöz képest alacsonyabb szintű munkahelyen, vagy tömegesen keresik majd a végzettségüknek megfelelő állásokat. Egyik eshetőség sem lehet vonzó a foglalkoztatáspolitiká számára.

A gazdasági aktivitás előrebecslésének egyik legfontosabb következménye (véleményünk szerint) a kínálat-orientált gazdaságpolitika kialakítása, folytatása. Ezen azt értjük, hogy míg az eddigiekben a kínálattal összefüggő politikák, mint oktatás-képzés, foglalkoztatás igyekezett megfelelni a gazdasági keresletnek, a jövőben a gazdaságnak, a gazdaságpolitikának kell alkalmazkodnia a munkaerő-kínálathoz. Legalábbis sokkal nagyobb mértékben, mint az az eddigiekben történt.

8. Budapest népesedése

8. 1. Budapest meghatározó szerepe

A főváros népesedése az ország egészének egy ötödét jelenti, ezért meghatározó jelentőségű. Az itt zajló események hatással vannak az egész ország népesedési helyzetére, az új demográfia magatartás minták itt korábban érzékelhetők. A hazai lakosság az elmúlt évtizedben soha sem tapasztalt történelmi útnak volt részese, amely az állami és az egyéni szerepek bizonytalanságában is megnyilvánult. A korábbi közös, homogén alapon szerveződött rizikóvállalás mérséklődött, az állami gondoskodás visszahúzódott, ezzel ellentmondásos helyzet alakult ki; új korlátok jelentek meg, ugyanakkor váratlan lehetőségek is megnyíltak¹¹⁵. A lakosság tolerancia és alku képessége folyamatosan próbára van téve, megnőtt a családi hátterek szerepe, felgyorsult az ismeret és tapasztalat átadása. A fejlesztések számára is világossá vált, hogy a változások a társadalmi szférában zajlanak és az igazi kérdés, a lakosság beavatkozásokra történő reagálása¹¹⁶.

Budapest az új ismeretek, a gazdaság térben terjedő folyamataiban átviteli, topológiai és funkcionális szerepben megnőtt. A fejlett világ üzleti, innovációs és kapcsolati menetének része lett. Regionális vezető szerepre tett szert azzal, hogy döntési, szervezési (logisztikai), pénzügyi központtá tudott fejlődni. Ide irányul a nemzetközi érdeklődés, ehhez kapcsolódik az új ismereteket közvetítő ún. MPT (Manager, Professional, Technician) réteg. A megvalósítása során fontossá vált a társadalmi környezet befogadó vagy taszító világa. Sokak számára vált tudatossá a társadalomban elfoglalt hely jelentősége, megnőtt a társadalmi kategóriák közötti átlépéseknek a gyakorisága. A jövedelmeknek kettős arculata alakult ki; a gazdasági profit, ami a társadalmi kohéziót nem növeli, és a rászorultság elvének érvényesülése.

A humán erőforráshoz kapcsolódó nagy ellátó rendszerek, mint az OEP, az oktatás, krízisbe kerültek, ami növelte az egyéni felelősségvállalás jelentőségét. Alapvető jogok módosultak, mint pl. a munkához és a szociális ellátottsághoz való jog. Egzisztenciális feszültség alakult ki, amely a társadalmat megosztja olyanokra, akik a modernizáció adta lehetőségekkel élni tudnak és azokra, akik ennek előnyeit nem tudják a maguk oldalára fordítani. A demográfiai folyamatok főbb megállapításait a következő táblázatba foglalható össze.

¹¹⁵Fájdalmas tanulság volt egyesek számára az, hogy lehetőségeik nem is annyira a jogi helyzettől függenek, hanem az egyéni képességek szabnak határt az előrehaladásban.

¹¹⁶Az 1996. évi területfejlesztési törvény előírja a beruházások előtt az ún. társadalmi megvalósíthatósági tanulmány készítését. A tanulmány készítés meg kívánja előzni azokat a konfliktusokat, amelyek a fejlesztéssel jelentkezhetnek.

A demográfiai folyamatok főbb megállapításai és azok hatáselemzése

megállapítás	következtetés	erősség	gyengeség	lehetőség
A város népességfejlődésének a mértékét a vándorlás határozza meg.	külső és belső demográfia forrásokból	Fiatalító hatás	bizonytalansági tényező prognózisok számára	városfejlesztési st
az ország egészéhez viszonyítva jelentő népesség koncentráció	meghatározó fogyasztó hely	népességi súlya	magas népsűrűség	többirányú megvalósítására
funkcionálisan és topológiai központi szerep	motiváló hatás	az új ismeretek és információ áramlás részese	folyamatos fejlődés erőforrást von el	modernizációhoz
globális piaci vonalak mentén helyezkedik el	többféle lehetőség adódik	komplex és új elvárások	értékelés, visszajelzés	társadalmi innová
nagyvárossá vált	centrum periféria folyamatok erősödése,	regionális funkciók, hálózati kiépülése,	zsúfoltság, stressz, nagyvárosi éle zavaró hatásai, növekvő költségek	metropolisz jelleg
telítődési folyamat	növekedés leáll, szivó hatá helyett taszító	mennyiség helyett a minőség, értelmezés	a fejlesztés más típusra áll át, pl korszpecifikus jellemzők	a feltételek és elemek hangsúly
tömeges ki/beáramlás	a prognózis megbízhatóság csökken, zavaró környezeti hatások		gyökerelenség	a szociális támogatás működés képtelen
képzett munkaerő igény	a humán erőforrás korlátja fejlesztésnek	mérsékli a munkanélküliséget	szociálisan nem érzékeny	a társadalmi mobilitásra
lakó és nappali népesség eltérése	növekvő szükségletek	szabálytalan fogyasztói piac	hektikus szokások	piaci elemek erős
hidfőállás szerep	regionális szerepkör	potenciális növekedés munkamegosztás,	mérsékelt helyi szabályozók	egyéni és harmonizációja
az emberek követték a fejlesztési lehetőségeiket	térbeli koncentráció	társadalmi szelekció		
tőke megtérülési stratégia	dilemma az érdekeltségben	térben eltérő fejlődés	nem egymást erősítő folyamatok	érdekérvényesítés
Buda és Pest népesedése ciklikus	hullámszerűen kifelé irányuló fejlődés	megújuló átmeneti zóna	a belső kerületek lakófunkciój gyengül	városfejlesztési rehabilitáció
1956-os lakosság veszteség	a 60-as évek elején visszaesés a népesedésben	-	potenciális veszteség	-
az országosnál korábban módosult a népesedési dinamikája	csökkenő népességszám, öregeedés	a minőségi jellemzők fordulása	nincs stabilitás,	
népesség súlya csökken	az országos folyamatok meghaladó mértékű fogyás	az agglomerálódó térségek együtt stabil arány	a városközpont lakófunkciój gyengül	új funkciók jelen
a természetes összetevők eltérő időzítése	az országost néhány évvel később követte, ami a migráció fiatalító hatásának köszönhető	megszűnt a lakosság pótló szerepe	a halandóság hatása később vá láthatóvá	pozitív egyenleg
a születés és halálozás egymás hatását kioltják	ezzel a migráció szerepe erősödik	a lakosság újratermelődés lassul	hosszútávon romlik a halandóság	összetevők értékel
nyugati és keleti magatartás minták	a budai oldalon élők 6 évvel tovább élnek, a pesti oldalon termékeny és fiatal	a pesti oldalon a migráció, és halandóság javítása a fő cél	a pesti oldalon nagyobb tömegek érintenek az összetevők	szűk döntési tér
születéskori várható élettartam	rövid élet, egészségügyi és szociális teher fokozott	rövid a nyugdíj időszaka	életminőség romlás, megélhetési költség, környezeti gondok	életmód változásra
attraktivitás urbánus előnyök	vonzás	konjunkturális viszonyok	magas növekvő életminőség	
harmada a bevándorlásnak a szomszédok érzéke	kismértékű környezeti váltás	hasonló térbeli adottság kötődés	szokásos	tapasztalatszerzés
az elmaradott térségek voltak a migráció források	mentális és környezeti váltás jelentős	mennyiségi munkaerő	beilleszkedési zavarok, konfliktus egyéni elégedetlenség	a munkaerő tevékenységek k beszállítói hálózat
csillapodó mobilitás	flexibilitás	stabil térszerkezeti eloszlás	több forrást felhasználni	preferenciák

állandó jellegű vándorlás	a valós folyamatokhoz köztartás	kötődés	-	-	megfeleltethetőség
szuburbanizációs folyamatok erősödése	városkörnyék erősödése	-	-	szétválnak a lakó és munkahely	belső megújulás
belső részek slummosodése	leszakadás, getto	-	-	szociális teher, lakókörnyezeti romlás	a rehabilitáció területeinek a prioritás
az átmeneti zóna szerepe	a kedvező lakás, népesség feltételeket támogató városfejlesztési célból	synergiák, közreműködő tér	infrastrukturális kiépítettsége hiányos	infrastrukturális kiépítettsége hiányos	külső és helyi fejlesztési, ami városrészek térszervi visszahat
öregedés	korlátozott befogadóképesség kisebb érzékenység az új megoldások iránt	többet érik meg a hosszabb életkort	növekvő eltartási teher	növekvő eltartási teher	humánszféra munkahelyteremtés
a potenciális munkaerőforrás szűkül	hatékony foglalkoztatás	a minőség szerepe megnő	a középső korosztály gazdasági stabilitása döntő	a középső korosztály gazdasági stabilitása döntő	a munkaerőpiaci diszkrimináció
romló eltartási arányok	társadalombiztosítási teher	az emberi erőforrás szerep felértékelődik	az idősek letartása lesz nagyobb gond	az idősek letartása lesz nagyobb gond	gazdaságilag középkorúakra való
a városból kifelé haladva javulnak az életkor és a társadalmi státusz szerinti jellemzők	a megújulási és újratermelési folyamatok kívülről befelé halad	a fejlesztéseket indukálja	nem tudott a város egészségéről	nem tudott a város egészségéről	alközponti jellegű
javuló iskolázottság -képzettebb lakosság él	vonza a nemzetköz	alkalmas humán háttérrel	növekvő munkaerő árak jelennek meg a termelésben	növekvő munkaerő árak jelennek meg a termelésben	társadalmi innováció
szegregáció	térbeli elkülönülés	homogén fejlesztési célok	a budai és pesti oldal alapvető eltérése	a budai és pesti oldal alapvető eltérése	társadalmi innováció
tevékenységek térbeli elhelyezkedése	a kvalifikált szolgáltatók a város központi részeiben, a termelő gyártó a perifériákon	érvényesülnek az ingatlanpiaci árak a termelésben	érvényesülnek az ingatlanpiaci árak a termelésben	érvényesülnek az ingatlanpiaci árak a termelésben	megfelelő időben megfelelő foglalkoztatására
nemzetközi migráció	új folyamat, letelepedés jellegű	új és kész emberi erőforrás	beilleszkedési problémák	beilleszkedési problémák	számunkra munkaerő, külföldi átadás
külföldi munkavállalók	a fejlett világból a multikulturális együttérzés az urpostázott munkások, szomszéd országokból szakképzett munkaerő érkezik	ismeretek átadása munkaerőpiaci verseny	rugalmatlan rendszer, feketegazdaság	rugalmatlan rendszer, feketegazdaság	helyi szabályozás
a lakosságnövekedés a központi részekről hullámszerűen terjed kifelé	kiürülnek a belső városrészek módosul a külső és belső részek aránya	kiürülnek a belső városrészek módosul a külső és belső részek aránya	kiürülnek a belső városrészek módosul a külső és belső részek aránya	kiürülnek a belső városrészek módosul a külső és belső részek aránya	kiürülnek a belső városrészek módosul a külső és belső részek aránya

Budapest léptéke, változásai **az országos tendenciákkal nagyobb függőséget** is jelentenek. Történelmi tényezők, gazdasági és településhálózati elemek determinálják azt, hogy az országon belüli perifériális földrajzi elhelyezkedése ellenére, mégis funkcionális értelemben centrális szerepet töltsön be. A globális közvetítő sávok Budapestet keresztezik, ezzel **az áru, döntéshozói és információ áramlás középpontjába helyezik a fővárost**. Ez a helyzet Budapest számára folyamatos értékelést és megfelelést, kihívást jelent.

Budapest **nagyvárossá válásának üteme** a századforduló után gyorsult fel és dinamikája töretlen volt a 80-as évekig. Majd a népesség **telítődésének** folyamatát mutatja, hogy 1971 -75 között az évi növekedési ütem még 0,3 % volt, 1976-80 között 0,2 %, és a fogyást megelőző években már 0,1 %. Az 1951-ben történt területi hozzácsatolás¹¹⁷ nem csak egyszeri növekedési elem, hanem a **tartós térbeli kohézió része**.

A főváros mindig is a **modernizáció fogadó helye** volt. **Attraktivitását folyamatossá tudta tenni**, a fejlődés töretlenségének megőrzésében fontos a megújulás. A vonzó hatások érvényesülésének egyik látható térbeli formája a migráció, amely a lakosság fiatal, esélyes és versenyképes részét mobilizálta. A vándorlási nyereség szerepére utal az, hogy a tényleges szaporodásnak a század első évtizedeiben 63, majd a két világháború közötti években 91 ill. 96 %-a származott a beköltözésből.

1950 után a főváros népességnövekedése felgyorsult, ennek fő forrását azok a nagyszámú lakossági mozgások jelentették, amelyeket a gazdaság fejlesztése, a társadalmi átrendeződés vont maga után. A vándorlás közvetlenül a főváros **lakosságának növekedésében**, közvetetten a **fiatalításában** töltött be döntő szerepet.

Budapest nem csak fogadó helye volt a modernizációnak, hanem annak térbeli továbbítója is. Az egyes hatások megjelenése az alábbiakban követhető;

- **az iparosítás;** amely nyomán valamennyi megyében emelkedett az ipari munkahelyek száma, de a fejlett területeken ennek mértéke jelentősebb volt. A már meglévő vállalatok bővítése, amely kis beruházással megvalósítható volt, a centrum településekre, így főként Budapestre koncentrált. A gyors ütemben jelentkező munkaerő-szükséglet vidékről tömeges feláramlást indított el. Az ipar szerkezete a szakképzett embereket várta, a migrációra alkalmas rétegben ők nagyobb arányban voltak jelen. Azok, akik az új iránt fogékonyságot mutattak, megpróbálták a fővárosi légkört, és a társadalmi felemelkedésnek is kitaposott útja volt az, ha valaki um."Pestre került".
- **urbanizáció;** a tömeges lakásépítés, feláramlás és az extenzív fejlesztési politika egymást támogatva, mértékadó lakásépítést és intézményi fejlesztést valósított meg Budapesten. A lakhatással új társadalmi stabilizálódásra nyílt lehetőség, amely kiemelten a fiatalokat vonzotta. Többet faktor volt számukra életkoruknak megfelelő számottevő intézményi fejlesztés, ami ekkor koncentráltan és újszerűen Budapesten valósult meg. A gyors ütemben fejlődő munkaerő-szükségletet a városban élők nem tudták fedezni, így több százezer fős ingázó tömeg kószolgatta a lehetséges új életkörülményeket. Az ingázó populáció is fogyasztó volt, de szükségletei akkor változtak meg igazán, amikor az ingázásból beköltözés lett és ezzel növekedett a fogyasztás.
- **quaterner szektor;** a növekvő számú fiatal lakosság, a szélesedő nemzetközi hatás - ezzel a földrajzi helyzet tranzit jelentősége felértékelődött -, az új globális elvárások, a tudás, a környezet, a szolgáltatások irányába tolták a tevékenységi struktúrát. A globális elvárásoknak, valamint az egyéni fejlődésnek kedvező feltételeket biztosító körülmények a migráció folyamatosságát eredményezték. Ezek a lépések állandóvá tették a vonzást és előkészítették a térbeli fejlődés újabb szakaszát. Budapest fejlődése, millióje közelített a nemzetközi elvárásokhoz, ami a 90-es években az átjárható határokkal látszott igazán megvalósulni.
- **pénzügyi - döntéshozói és logisztikai központ;** A piacgazdaság és különösen a globális gazdaság térbeli terjedésével telepítési tényezővé lép elő a piac, a képzett munkaerő, az infrastruktúrával ellátott banki, szervezői, jogi, intézményi háttér. Budapest hazai és regionális (értsd Közép-kelet európai) funkciójának kiteljesedésében, vezető szerepe volt a piacgazdaság gyakorlatának megfelelően már kiépült szervezeti, bonyolítási háttérnek. Ennek a szerepnek a megvalósulása nem a lakosság térbeli eloszlására volt koncentráltó hatással, hanem a tőke és üzleti allokációra.

Megfigyelhető a munkalehetőségek bővülésével, a lakásépítés és a szocio-kulturális fejlődés Budapestre történő koncentrációjával az, hogy az emberek követték a fejlesztés térbeli elhelyezkedését¹¹⁸.

¹¹⁷1950. I. 1-én 23 települést csatoltak Budapesthez. A korábbi területe több mint megkétszereződött, 207 km²-ről 525 km²-re nőtt. A lakosság száma ekkor 532 ezer fővel gyarapodott. A hozzácsatolással a pesti oldal laksűrűsége egy negyedére csökkent, a budai oldalon a felére. A város ezzel a Duna mentén megnyúlt.

A fentiekből összegezhető, hogy Budapest folyamatosan olyan vonásokkal rendelkezett, amelyek előbb a hazai, majd a nemzetközi tendenciáknak kapcsolódási lehetőséget teremtettek. Budapest tehát fel tudott zárkózni azokhoz a nemzetközi elvárásokhoz, amelyek a térségi terjedés során fogadó környezetet találtak. Más városokkal összehasonlítva megállapítható, hogy Budapest **attraktív metropolisz** lett, regionális szerepköre bővült. (Bécs, Prága, Pozsony)

8. 2. A NÉPESEDÉS FOLYAMATA

A lakosság szám alakulása

Budapest három város - Buda, Pest és Óbuda - egyesüléséből jött létre 1870-ben. Az első népszámlálási adatok szerint a **legnagyobb és legdinamikusabban fejlődő lakosság számú városrész Pest** volt. 1780-ban még **Buda az államiság székhelye**, valamivel megelőzte ugyan a pesti oldalt, de a gazdaság bővülésének kedvezőbb feltételei adódtak az Alföld irányába. Ekkor Buda 24000 fővel, Pest 21000 fővel és Óbuda pár ezer lakossal rendelkezett. A rendszeres népszámlálást megelőző adatok szerint Buda dinamikája háromszorosára, Pesté nyolcszorosára növelte a városrészek lakosságát azzal, hogy a Trianoni békeszerződésig egy Kárpát - medencei centrum szerepét töltötte be.

A három városrész lakossága 1804-1847 (fő)

Év	Buda	Pest	Óbuda	összesen
1804	24284	28826	6500	59610*
1830	29673	60520	8300	98493
1847	34284	91122	7690	133096

*/ 1780-ban a lakosság 48.000 fő volt összesen.

Látható, hogy 40 év alatt a lakosság megkétszereződött, ami döntően a pesti oldal gyors népesedésének volt köszönhető. A későbbi évtizedekben megfigyelhető volt, hogy a **gazdasági terjedésnek megfelelően változott a két város rész lakosság szám dinamikája**. A múlt század közepétől a nagyvárosi fejlődés - **S alakú un. logisztikus jellegű gyors felfutás és telítődés** - volt jellemző.

A lakosság számának alakulása 1870-1996. I. 1.

Év	népesség (fő)	lác	inde
		(%)	
1870	302.086	100.0	
1880	402.706	133.3	
1890	560.076	139.0	
1900	861.434	153.8	

¹¹⁸ A források elosztásának térségi redistribúciója tartósan a központi településeket preferálta. Ekkor állami forrás elosztásról beszélhettünk, most a piaci szereplők más gazdálkodási feltételek teljesülésével gondolkodnak.

1910	1.110.453	128,9
1920	1.232.026	110,9
1930	1.442.869	117,1
1941	1.712.791	118,7
1949	1.590.316	110,2
1960	1.804.606	113,4
1970	1.945.083	107,8
1980	2.059.347	105,8
1990	2.016.774	97,9
1996	1.906.798	94,5
2001	1 759 209	92,3
2002	1 739 569	98,9
2003	1 719 342	98,8
2004	1 705 309	99,2

A fenti idősor arra utal, hogy **Budapest legnagyobb növekedése a XIX. és a XX. századfordulót követő években volt**, összefüggésben az ország gazdasági fejlődésével és a demográfiailag kedvező folyamatokkal. Az országos növekedési ütemet meghaladta a főváros lakosság gyarapodása. A második világháborúig terjedő időszakban 10 %-ot meghaladó népességnövekedés volt a jellemző. **1960 óta a folyamatok lelassultak** és a 90-es évtizedben fogyásba mentek át. Kutatási eredmények (intrinsic ráta) rámutattak arra, hogy ha a migráció fiatalító hatását Budapest nem élvezte volna, akkor már korábban kellett volna a természetes csökkenésnek bekövetkeznie. Napjainkban annak vagyunk tanúi, hogy a lakosságszám csökkenése évről évre nagyobb. Pl. az 1993-94 évi csökkenés - 0,6 % volt, 1994-95 között - 1,2 % és 1995-96 között már - 3,3 %. Ez a csökkenés meghaladja az országos léptéket és így a népességi súlya 18,7 %-ra esett vissza.

Budapest népesedését a második felfutási szakaszban, a háborús veszteség és a területi hozzászólás után kezdjük részleteiben elemezni.

Az 50-es évek elején a város gyorsan fejlődött, majd az 1956-os események idején számottevő népességvesztést szenvedett¹¹⁹. Ez hatással volt a későbbi népesedésre: egyszeri lakosság veszteség és az emigrálók fiatalos összetétele - a potenciális apák és anyák - hiányt jelentett a 60-as években jelentkező alacsony születési számban.

Az évtizeden belül az évenkénti vándorlási különbözet az 1956-57-től eltekintve is ingadozó költözést jelentett. Pl. az 1950-es évek elején exodus jellegű felvándorlás indult meg, amelyet intézkedésekkel kívántak korlátozni. 1949-1952-ben Budapest vándorlási nyeresége megközelítette az évi 36 ezer főt, ami az 1953-55 évekre harmadára esett vissza a letelepedést szabályozó intézkedések¹²⁰ miatt. Az 50-es évek végére a felköltözés ismét felélénkült és elérte az évi 20 ezer főt, majd 1959-ben a 26 ezer főt.¹²¹

¹¹⁹ 1956-ban több mint 80.000 fő távozott illegálisan Budapestről, ami 43%-át jelentette az összes emigrációnak és 1000 lakosra számítva 45,1 fős veszteséget okozott. Ennél nagyobb az életkori veszteség, mert a távozók 64%-a 15-35 év között volt. Nincs pontos adatunk, de a szellemi veszteség átlag felettinek feltételezhető.

¹²⁰A nagyarányú beáramlás korlátozására olyan intézkedést vezettek be, hogy állandó jelleggel csak az telepedhet le, aki legalább 5 éve itt dolgozik, vagy tanul. Az intézkedés adminisztratív jellegéből adódott, hogy kis hatékonysággal tudta elérni célját. Voltak olyan megalapozott vélemények, hogy a fiatalítás és a helybeli munkaerőforrás biztosítása érdekében, a 70-es években már ellenkező irányú intézkedést, preferenciát kellett volna alkotni.

¹²¹ Budapest lakosságszáma politikai presztízs kérdés volt. Pl. a kétmillió főváros statisztikai kimutatása. Megjegyzendő, hogy a tíz évenkénti népszámlálások alkalmával ezek a kérdések felerősödtek. Az egyes népszámlálások közeledtével a lakosságszám összevetésre került a két népszámlálás között készült adatokkal, amelyek ún. továbbvezetési statisztikán alapultak. A két adatfelvételi rendszer -bevallásos és okirati alapon vezetett- eltérő hiba százalékkal rendelkezik.

Az 1960-as években Budapest népességfejlődése a kedvezőtlené váló természetes folyamatokkal összefüggésben a vándorlási nyereség függvénye lett.¹²² Az évtizeden belül a halálozások száma és aránya folyamatosan emelkedett és az évtized végére meghaladta az élve születések számát. Innen tartósan kezdetét vette a népesség újratermelését jelentő demográfiai tartalékok kimerülése. **A demográfiai tartalékok kimerülésének hatása érzékelhetően egy évtizeddel később jelentkezett a migráció fiatalító hatása miatt és a 70-es évtizedben termékenység fokozó stratégiai lépések is a fővárosban valósultak meg.**¹²³ A természetes folyamatok ettől az időszaktól kezdve a népesség apadásában játszottak szerepet, ezzel a bevándorlás még jobban felértékelődött.

A 70-es évtizedben a népességszám növekedésének dinamikája a korábbi időszakokhoz képest az egynegyedére esett vissza. Ebben szerepe volt a termékenység mérséklődésének, a halandóság növekedésének, de legfőbb összetevője az akkor már csillapodó migráció volt.

Budapest fő migrációs forrása a községi lakosság volt. A városhálózat bővülésével a migrációs forrás része lett a városból Budapestre irányuló mozgás. (Lásd Vidék, város és Budapest mozgását.) **A migráció csillapodásában szerepet játszott: a vidéki taszító erők megtorpanása, Budapest előnyeinek mérséklődése, a rurális népességben a migrációra alkalmas népességforrások szűkülése.**

A 80-as évek tényleges népességszám változása fordulatot hozott Budapest népesedésében. A II. világháború éveit kivéve, a lakosságszám csökkenése első ízben volt tapasztalható. Az 1980-as évtizedben már átlagosan évi 4.300 fős természetes fogyás következett be. **A migráció ugyan még a megelőző évtizedhez hasonló mértékű volt, de már nem volt elegendő arra, hogy a természetes folyamatokból eredő hiányokat pótolja.**

A demográfiai tartalékok kimerülésének sajátossága az, hogy a hatások az előregedéssel felgyorsulnak és alig befolyásolható tehetetlenséget vesznek fel. Az öregedő lakosság értelemszerűen magasabb halandósággal rendelkezik, valamint a termékenység megvalósítása korlátozott, migrációs hajlandósága csillapodik.

A 90-es években a tendencia tovább folytatódik, ekkor már évente már több mint 5.000 fővel csökken a lakosság.

Demográfiai összetevők

A hazai népesedést a múlt században, az agráréletformához kapcsolódó magas termékenység jellemezte, és az átlagos születéskori élettartam a mainál 20 évvel rövidebb volt. A termékenység a civilizációval és a tevékenységek urbánus jellegével összefüggésben mérséklődött ugyan, de még biztosította a népesség újratermelését. A halandóság szintje mindig is magas volt, de miközben e fejlett világban az életminőség javulásával összefüggésben az életkor hosszabb lett, nálunk a 60-as évekre jellemző szint alá került.¹²⁴

A demográfiai összetevők alakulása 1949-1995

év	népesség	tényleges főben	változás % -ban	természetes változás	migrációs egyenleg
1949	1.590.316	-	-		
1960	1.804.606	214.290	13,5	84.785	129.505
1970	2.001.083	217.916	10,9	-17727	235.643
1980	2.059.347	58.264	2,9	-373	58.637
1990	2.016.774	-42.573	-2,1	-98.252	55.679
1995	1.909.000	-107.774	-5,3	-41.010	-66.764
2000	1791098	-117902	-6,2		

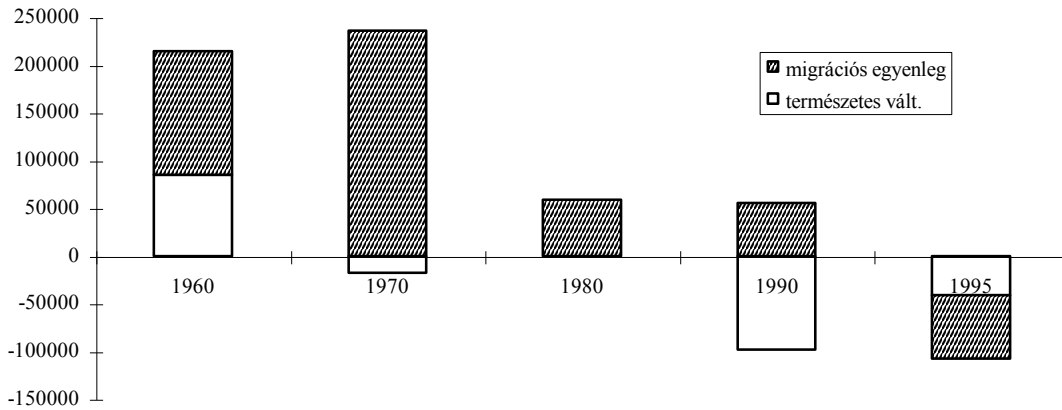
¹²²Az országos népesedés jellemzője ekkor az európai szinten is legalacsonyabb termékenység és a romló, kedvezőtlen halandóság. A természetes demográfiai tényezők együttes hatása ekkor még közelit egymáshoz és összefüggésben a fiatalos demográfia tartalékokkal nem marginális kérdés. Mindez kiemeli a migráció meghatározó szerepét a tényleges népesség változásban.

¹²³ A 70-es évek közepén a Ratkó korszak nagy létszámú gyermekei kerültek szülőképeskorba, akik változatlan termékenység mellett is növekvő születésszámot produkáltak volna. Ezért az intézkedések időzítése rossz volt. Az 1974-76-ban születettek száma azért növekedett meg, mert a háromgyerekes családmodell részeként, lakás kedvezményeket nyújtottak a harmadik gyermeket vállalóknak. A nehéz lakáshoz jutás, valamint a lakásépítéshez kapcsolódó szociálpolitikai kedvezmény az itt élőket ösztönözte magasabb termékenységi elhatározásra ill. a gyermekvállalás idejének a módosítására.

¹²⁴ A 60-as évektől nem éri el az un. helyettesítési (szülők) arányt, a 2,1-t.

A demográfiai tényezők rámutatnak a változás inflexiók jellegére is, ami összhangban van a születési évszámok eltérő számosságával, ciklikusságával. A bevándorlás népességtöltő szerepe megszűnik, az előregedéssel összefüggő természetes fogyás már a 70-es években mérhető volt, csak a nagyarányú bevándorlás miatt nem kapott kellő figyelmet. A stratégia hangsúlya a jövőben is a halandóság javításán van. **Folytatni az ábrát**

Demográfiai összetevők alakulása

A halálzási adatok kiugrása a 80-as években, a **középkorú férfiak**¹²⁵ kedvezőtlen életével függött össze, akik a háború idején születtek, nagy társadalmi fordulatot értek meg, ami egészségi állapotukban is tükröződött. A 80-as években a **csecsemőhalandóság**¹²⁶ is magas 22-24 ezrelék volt, ami napjainkra már 10 ezrelékre esett vissza. A halandóság alakulásában az 1992-es év adatai mutatnak rendkívül rossz képet, azóta javulás tapasztalható. A **főbb halálokok között a keringési betegségek** jelentik az összes halálozás felét, majd ezt követi a daganatos és az emésztőszervi halálozási ok. Természetesen ez egy kedvező jelző, ha az adott populáció fele keringési betegségben hal meg, mert ez az öregkori halálokok és azt jelenti, hogy megérte az időskort. (Józan Péter) A lakosság társadalmi egyenlőtlensége követhető nyomon a halálozás adatainak kerületi vagy városrész szintű szóródásában. A hosszabb élettartam alapvetően függ az iskolai végzettségtől, a foglalkozástól, a lakás komfortfokozatától, az egészségi állapottól, a tudatos életmódtól, az egészségügyi szolgáltatás színvonalától, a környezeti-munkahelyi ártalomtól. **A magas társadalmi státuszúak által lakott kerületekhez képest, mintegy 6 évvel kevesebbet élnek az emberek a VI. VII. VIII. X. XVII. kerületben.** A kedvező várható élettartam az I. II. XI. kerületben van (69-72 év). A növekvő halandóság kétharmada a kedvezőtlen korstruktúrából következik, és a fennmaradó egyharmada a rosszabbodó halandósági viszonyokból ered. Különösen a 45-49 éves férfiak halandósága duplázódott meg az elmúlt évtizedben. (alkoholizmus, hajszolt élet, dohányzás...)

A születéskor várható átlagos élettartam Budapest átlagában 66 év a férfiakra és 73 év a nőkre. Ezen értékek mögött éles területi szóródás van. A főváros egyes slum kerületeiben a várható élettartam a fejlődő világ szintjén van, a férfiakra alig 60 év és a legkedvezőbb a pozitív szegregációt mutató II. kerületben, ahol eléri a 70 évet.¹²⁷ Tudjuk, hogy az életkilátások jelentőségét komplex életminőségi mutatóként értékelik, ennek változása lassan és nagy befektetés mellett várható.

8.3. A vándorlási folyamatok alakulása

A vándorlás folyamatának elemzése során a lehetséges térségi forrásokból, a mobilitási hajlandóságból jelleg szerint és az attraktivitási tényezők közül lehet kiindulni. Érdekes megvizsgálni azt, hogy ezek a módosulások mennyiben származnak a rurális és urbánus helyekről adódnak és miként viszonyulnak az országos mobilitási változáshoz.

A migráció térségi forrásai

Év	BP-re állandó	BP-ről állandó	BP-re ideiglenes	BP-ről ideiglenes	Oda vánd.	El vánd.	egyenleg
----	------------------	-------------------	---------------------	----------------------	--------------	-------------	----------

¹²⁵A halandósági táblából az életkor közepén történő veszteség több tizedet vesz le.

¹²⁶ Az egy év alatti halálozásnak a várható élettartam alakulásában azért van meghatározó szerepe, mert halálukkal elveszítjük az általuk megélhető éveket is.

¹²⁷ Itt merül fel az a kérdés, hogy ezek a kedvezőtlen mutatók mennyiben hozhatók összefüggésbe a halál bekövetkezésének földrajzi helyével, vagy összegzik az itt meghalt emberek teljes életútját.

1960	47.723	22.049	154.773	138.880	202.496	160.929	41.567
1970	25.293	16.688	121.718	110.865	147.011	127.553	19.458
1980	21.566	14.006	76.520	75.248	98.086	89.254	8.832
1990	25.422	21.798	55.578	47.451	81.000	69.249	11.751
1995	19.923	30.061	30.779	31.845	50.702	61.906	-11.204
2000	19318	37153	26072	26613	45390	63766	-18376
2003	23932	35670	28671	27212	52603	62882	-10279

A fenti adatokból kitűnik, hogy **egyidejűleg mérséklődött Budapest vonzása és nőtt a taszítása**. A tendencia markánsabban jelentkezik az ideiglenes migrációnál, mint az állandó jellegűnél, de a valós költözési adatokkal az állandó jellegű mozgásnak nagyobb a megbízhatósága. Összességében az ideirányuló mozgás az elmúlt 15 év alatt negyedére esett vissza és az elköltözés harmadával, azaz az állandó jellegű vonzás többet veszített. Az összes vándorlásnak a 60%-át még most is az ideiglenes jellegű mozgás jelenti, ami a prognózisok megbízhatóságát korlátozza. Az állandó jelleggel bevándorlók 35 %-a a szomszédos **Pest** megyéből érkezett, számottevő még **Borsod és Szabolcs** megyék vándorlási adaléka. A migráció csillapodásának elsődleges következménye a lakosság számbeli pótlásának az elmaradása, másodlagos hatása a fiatalítás hiánya és bizonyára más, lágy adatokkal jellemezhető hatása is van.

A Budapestre irányuló állandó jellegű lakossági mozgás az országos költözésnek a 60-as években még a hetedét jelentette, majd stabilan tizedére csökkent. Az ideiglenes vándorlás analóg összehasonlítása azt mutatja, hogy a 60-as években a főváros negyedét jelentette az ország ideiglenes mozgásának és 1990-ig 20%-ra csökkent, jelenleg 15,7%-át jelenti az összes költözésnek. A budapesti csillapodás az országos mértéknél nagyobb volt, ami a migrációra alkalmas népességforrások szűkülésével függ össze. Vitathatatlan, hogy a nagyvárosi élet előnyei nem váltak vonzóvá. Míg korábban a térbeli mobilitást, pl. Budapestre kerülni, úgy értelmezték, mint a társadalmi mobilitás leggyorsabb csatornáját, ma már ez módosult.

Budapestre irányuló migráció forrásai jelleg és területek szerint 1970-95

év	állandó jellegű községből	Állandó jellegű Városból	ideiglenes jellegű községből	ideiglenes jellegű városból
1970	18.287	7.006	93.771	27.947
1980	13.627	7.393	50.274	26.246
1990	13.165	12.257	29.092	26.486
1995	9.533	10.390	13.940	16.839
2000	8152	11166	11846	14226
2003	8962	14970	12248	16423

A fenti adatok utalnak arra, hogy a városhálózat bővülése miként jelent meg migrációs forrásként. Feltételezhető, hogy a változtatásra hajlandóságot mutató populáció időközben jogilag városlakóvá vált. **A potenciális migrációs források markáns visszaesését az ideiglenes jellegű- községből történő mozgásban regisztrálták.** Ez egyúttal azt is jelenti, hogy jelenleg azok a települések jelentik a Budapestre feláramló népesség döntő részét, amelyek a nem érték el a városi rangot, kis lélekszámúak és kedvezőtlen adottságúak.

Kohorsz kutatások bizonyították, hogy az egymást követő születési évjáratok migrációs hajlandósága csillapodott a 20-35 életév között, de a bővülő lakás struktúra lehetővé teszi az életciklus igényei szerint célszerű költözés megvalósulását a későbbi életkorban. A következő korosztályoknál várható a lakás **röghözkötöttségének az oldódása**, a munkalehetőségek szerinti rugalmas változtatás, és a családi életciklusnak megfelelő lakás fenntartása. Budapest fő migrációs dilemmái;

a szub-urbanizációs folyamatok tartósan hogyan alakítják ki az új társadalmi miliőt és meddig terjeszkednek?

a belső városrészek slummösödése vajon kapcsolódik-e egy esélytelen réteg tömeges városba áramlásához?

milyen lesz a társadalmilag, lakás és környezeti elemeiben megújult külső gyűrű fejlesztési részesedése, milyen preferenciákra számíthat? Amelyeket a városfejlesztési stratégiák alakítanak.

8. 4. A lakosság térbeli elhelyezkedése

A népességszám alakulásában látható egy olyan S alakú görbe, amely napjainkra elérte a **szaturálódási szakaszt** és hanyatlani kezd. Ez a folyamat korábban jelentkezett volna akkor, ha a területi hozzácsatolás nem fiatalította volna meg a főváros egészét.

Megfigyelhető a város **térbeli növekedésében, hogy a belső városrészek felől a perifériák irányába hullámszerűen terjed a dinamika.** Ez azt jelenti, hogy a belső részek mára kiürültek és az aktuális külső gyűrűk telítődik. Jelenleg abban a szakaszban vagyunk, amikor a lakosság a belső részekből elmegy és a letelepedés helye többnyire a város határán túlra esik. A belső kerületek lakosság vesztésével párhuzamosan helyükre üzleti - az agorához közeli tevékenység - kerül. A megújuló gyűrűkbe olyan lakosság költözik, akik tehetséggel és igénnyel rendelkeznek a lakókörnyezetük megújítására, a kellemes környezetre, és fizetőképességük a szolgáltatások számára is telepítési tényezőt jelent. A belső városrészek lakói ez alatt még önmaguk fenntartására sem képesek, nem várható el tőlük lakókörnyezetük romlásának megakadályozása. A belső városrészek rehabilitációja így többoldalú segítségre vár. A város vezetésének érdeke, hogy ne termelje újra a szociális és slum problémákat,

hanem a fejlesztések átcsoportosításával ill. a külső források központi városrészekbe történő engedésével - mi több tudatos irányításával - megújítsák a városmagokat.¹²⁸

1950-ben Nagy-Budapest létrehozásával még a belső kerületek jelentették a városmagot. Később a belső és külső kerületekben élők aránya kiegyenlítődött. A belső kerületek 1949-ben Budapest lakosságának 69%-át jelentettek, ami napjainkra 61% alá süllyedt. A lakosságszám változás dinamikája megfordult a belső és a külső kerületek között.

A belső és külső kerületek népesedési dinamikája és elhelyezkedése évtizedenként

évtizedek	belső	külső	növekedett	csökkent
dinamika %			db szám	
50-es	113,1	114,2	22	0
60-as	110,5	116,1	19	3
70-es	99,8	109,4	11	11
80-as	93,4	106,7	7	15
90-es	97,4	101,6	9	13
2000 után	96,3	102,1	7	15

Az 50-es években a lakosságszám nagyarányú növekedése a city területére korlátozódott. A 60-as években Kelenföld és Zugló erősen gyarapodó és a Körútig terjedő részek fogyása megindul. A 70-es évek a korábbi területek növekedéséhez csatlakozik a III. XV. kerület és a Körúton túli területek fogyása megindul. A 80-as évek a Békásmegyeri és Újpesti lakótelep építkezés által meghatározott. A 90-es években a pesti keleti oldal telítődése jellemző. A lakófunkciók kifelé tolódása a belső részek laksűrűségét 35%-kal csökkentette, az I. IX. XIII. IXI. stabil és közepes sűrűségű terület maradt. És IV. XI. XIV mivel mindig attraktív volt 2 szeresére nőtt.

Az 50-es és a 60-as évek teljes budapesti népszaporulatának a harmada két kerületre (XV. III.) koncentráldott. A 80-as években következett a X.XI. XIV kerület, és a már korábban megépített lakótelepek lakosságának a természetes szaporodása. A 90-években más csak a IV. XVII és XVIII. kerület mutatott tényleges szaporodást. A kerületek népességszámának alakulásában a demográfia tartalékok növekvő szerephez jutottak. Így a háborús veszteségek feltöltődése folytatódott, de később az öregedő belső városrészek fogyása indult meg. Mivel a belső részek nem voltak az akkor költözők számára vonzóak, így a fiatalítás elmaradt, ezzel gyorsította és egyértelművé tette a trendeket. A 80-as évek fordulatot jelentettek a kerületi népesedésben azzal, hogy az addig fejlődő kerületek is csökkenésnek indultak, annak ellenére, hogy megjelentek az üzleti érdeklődések, amelyek a fellendülés egyik faktorát jelenthették volna. A demográfiai tartalékok korlátozottsága jelent meg azzal, hogy a belső részek ekkor már nem is fogytak dinamikusán, és a növekedés csillapodó térbeli hullámai elérték a külső gyűrűt.

A tartós tendenciákat figyelve megállapítható, hogy a városfejlődés elmúlt évtizedeiben a fogyó belső városrészhez egy olyan közvetlen gyűrű tartozott, ahol dinamikus népességyarapodás volt és ez a perifériák felé csak korlátozottan terjedt. Valószínű, hogy a térbeli terjedés következményeként a lakosságnövekedés a város távolabbi térségeibe az infrastruktúra térbeli fejlődése eredményeként (elérhetőség) tovább fog haladni. Mindig lesz a városgyűrűnek egy olyan íve, ahol a többoldalú előnyök multiplifikáló hatás fejtenek ki. Lásd a 90-es években a város nyugati kapuját.

A fővárosban az eltérő mértékű és ütemű fejlődés azt eredményezte, hogy a népes VIII. és XIV. kerület mögé felzárkózott a XI. kerület. Tartósan a Józsefváros és Zugló volt az élen, de a tömeges lakásépítés és hozzá kapcsolódó egyéni építkezés a XI. és III. kerületet előrehozta. Erőteljes és folyamatos csökkenés csak a V-IX kerületre volt jellemző. A kerületek lakosságszáma között kiegyenlítődés nem ment végbe. A legkisebb kerület jelenleg a Vár (32,0 ezer fővel) és legnagyobb most a XI. kerület (151,0 ezer), szemben az 1949-es állapottal (32,0 és 140,0 ezerrel). Így a 100 ezer főt meghaladó kerületek száma 6-ra nőtt.

A demográfiai összetevők térbeli alakulásából megállapítható, hogy a kerületek egy részében volt a 70-es évtizedben negatív vándorlás, ami általánossá vált a 80-as évekre. A költözések megváltoztak az állami lakásépítés területi eloszlása szerint. A 90-es évekre a természetes fogyás az elvándorlással azonosra vált. Az életkor szerinti összetétel az egyes kerületek szintjén igen eltérő. Általánosan jellemző, hogy a pólustól kifelé haladva a fiatalodás jelei mutathatók ki. A térbeli különbségek többsége nem a munkavállalási korúakra, hanem a fiatal és időskorúakra. Abból a szempontból, hogy hol van a legtöbb fiatal és kevés idős ember, Újpest, Rákócscsaba R. liget és R. keresztúr és Csepel lakótelepei válaszolható. A legtöbb idős ember kevés fiatalal a Várra, a Belvárosra jellemző.

Népsűrűség

¹²⁸A Budapesti ÁRT fejlesztési gyakorlata kirekeszti a megújulást elősegítő nemzetközi-szolgáltatás fejlesztő tökézt, ami így a városkapukhoz, lásd Budapest nyugati kapuja, települ. Ez tovább erősíti a kifelé áramlást, helyi iparüzési adója az infrastrukturális ellátást javítja. Felmerül a kérdés vajon a népesség követte a fejlesztéseket(60-70-es évek), vagy a fejlesztéseknek kellene a népességmozgását követni(80-90-es évek) stratégia előnye és hátránya miként értékelhető.

Budapest 1 km,-re jutó népsűrűsége átlagosan 3800 fő, ami 20%-os laksűrűség növekedést jelent 1949-hez viszonyítva. Ennek a terület-felhasználás szerinti lakóterületre vetített értéke nagyobb. A legmagasabb a pesti városmagokban, ahol a legsűrűbb 37-40 ezer fő/km² is lehet. Jellemző, hogy a legsűrűbben lakott kerületek sűrűsége oldódik, míg a közepes népsűrűségűeké tovább nő és a ritkán lakottaké megkétszereződik. A sűrűsödési folyamat a legerőteljesebb a III. XVII. kerületekben volt, ahol ma kétszer annyian élnek, mint 40 évvel ezelőtt. A folyamatok térbeli alakulását motiválják; a telek értéke, az infrastruktúrával való ellátottság, a fizetőképes kereslet alakulása.

8. 5. A lakosság összetétele

A Budapestre költözők **nem és életkor szerinti összetételének** elemzése során megállapítható volt, hogy vidékről több férfi költözik, mint nő, nem család jellegű a vándorlás, hanem az egyedülállók mozgása. A nők között hosszú idő óta számottevő a 16-20 év közöttiek aránya. A budapesti **női többlet** alakulásában azonban az eltérő élettartamnak van szerepe. Több nő éri meg a magas életkort, mint férfi. Így Budapestet folyamatosan női lakossági többlet jellemzi. A női halandóság kedvezőbbé válásával összefüggésben azt mondhatjuk, hogy 70 éven felül már 1,5-2-ször annyi nő él, mint férfi.

Az időskorúak száma és aránya 1949 óta folyamatosan emelkedett. 40 évvel ezelőtt még csak 10% volt 60-x éves, napjainkban meghaladja a 20 %-ot. **Budapest 20%-kal több a nyugdíjas, mint azt az életkori elérés indokolta tenné.** Azzal, hogy **a munkaképeskorúak közé belépők száma csökken és a kilépők száma nő, egy forrás szűkülés jön létre.**

A 15-59 évesek száma 1970-ig nőtt, de nem olyan mértékben, mint az öregeké. A migráció szempontjából legmotiváltabb korúak a 15-39 évesek száma és aránya jelentősen módosult. A század elején még ők alkották a lakosság felét, majd a II. világháború után 41%-ra csökkent és 1990 után 35%-ra esett vissza. Mindez az egyes születési kohorszok¹²⁹ változó számosságával van összefüggésben.

A népességszámának főbb korcsoportok szerinti megoszlása (%)

év	0-14	15-39	40-59	60-x
1949	18,3	41,2	29,4	11,4
1960	19,7	36,7	28,5	15,1
1970	14,2	38,8	28,2	18,7
1980	18,0	35,7	26,2	20,2
1990	17,4	34,8	26,2	21,6
1995	15,4	35,9	27,2	21,5
2003	12,5	35,9	27,5	24,2

*/ A sor összesen kerekítve 100%-ot jelent.

Lakosságon belüli részarányát tekintve a legstabilabb korosztály a 40-59 éveseké. Az idősök aránya meghaladja az országos átlagot és gyorsan nő. A munkaerőforrás alakulásánál fogjuk látni, hogy a munkaerőpiacon érvényesülő új életkori diszkriminációk miatt a demográfiai jellemzők szerepe vesztett jelentőségéből. Azaz a 40 év feletti növekvő hányada munkanélküli, inaktív, ... Minden 1000 megfelelő korúból a fiatal felnőtt életkorban 110 - 150 fő, majd a felnőtt kor második felében 300-350 fő nem dolgozó. (inaktív, tanuló, gyermekgondozásin lévő, eltartott...) Az elmúlt 50 év alatt a gyermekek és az idősök hányada helyett cserélt. **A középkorúakra egyre kevesebb fiatal eltartása jut, növekvő idősök mellett.** Következésképpen a demográfiai és modernizáció megújulás korlátozott mennyiségi forrásokra tud támaszkodni, ezzel a minőségi értékek szerepe tovább nő. A munkaerőpiac számára a helyben lakók nem elegendők, igényli az ingázókat. Az idősök ellátása új tevékenységi, foglalkoztatási lehetőségeket teremt, és módosítja a lakosság szokás jellemzőit.

Az életkor demográfiai szerepe a munkaerőpiacon vesztett jelentőségéből. Kiemelt jelentőségű az, hogy miként alakul a munkavállalási kor jogi értelmezése és a munkaerő felhasználás, visszahatása a valós életkorra¹³⁰. A demográfiai források így csak részben közreműködői a munkaerőpiacnak. Megállapítható, hogy a mennyiségi elemek vesztettek jelentőségükből és a képességek váltak a rugalmas gazdálkodás központi kérdésévé.

¹²⁹A Ratkó szülöttek kohorsza 220,0 ezer, az un. OTP gyerekek a 70-es évek közepén 196,0 ezer fős, míg az 1983 évi csak 106,0 ezer.

¹³⁰A 1992-93 években a munkaerő piaccgazdasági diszkriminációja arra ösztönözte a munkáltatókat és a nem versenyképes munkavállalókat, hogy a nyugdíjkorhatár elérése előtt kérjék inaktív állományba helyezésüket. Így az elmúlt években nyugdíjba mentek átlagos életkora 53 év volt és 60%-uk nyugdíjazását nem az életkor elérése miatt kezdeményezte.

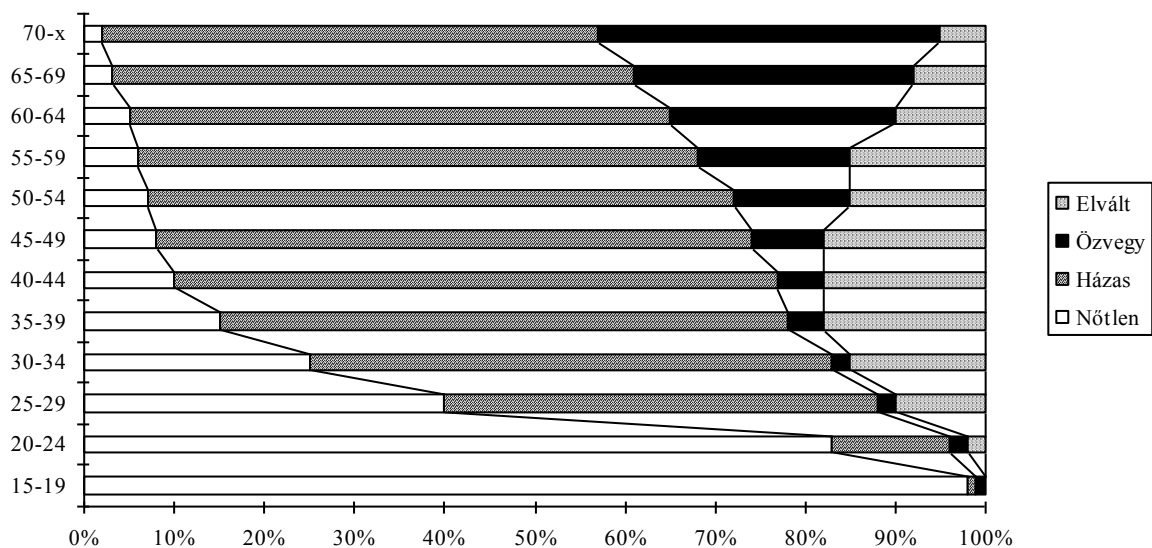
A munkaerőforrás főbb kategóriái (ezer főben)

év	-14 éves	15-59 éves	60-x éves	1000 korúra fiatal	n jut	1000 korúra idős	n jut
1949	286,2	1.072,0	231,6	267	216		
1960	355,0	1.110,6	338,8	320	305		
1970	285,0	1.259,8	456,1	226	362		
1980	370,1	1.192,7	496,4	310	416		
1990	351,2	1.165,9	499,5	301	428		
1995	308,0	1.201,1	486,4	256	405		
2001	220	1111	407	197	366		
2004	212	1080	412	197	381		

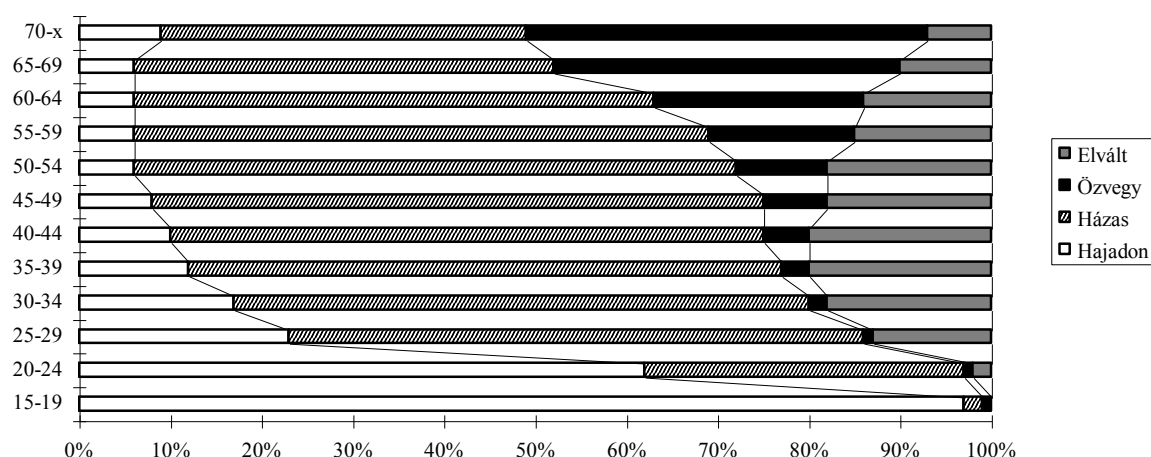
Látható, hogy a munkavállalási korúakra a fiatalok eltartása nem jelent növekvő terheket, miközben az idősekkel függősége kétszeresére nőtt. Fontos a középkorúak stabil gazdasági helyzete, hogy mindkét generációnak támaszai tudjanak lenni.

Mivel több évtized óta nyomon követhető az a folyamat, hogy a lakosság a lakásépítéssel összhangban kifelé terjed, a második és harmadik városgyűrű fiatalodásának vagyunk a tanúi. A slummosodó kerületekben nagy létszámú családok telepednek le, ami együtt jár a fiatalabb átlag életkorral is. A város lakosságának újratermelődéséhez az életkori feltételek ezeken a részeken adóttak, de stratégiailag nem kívánatos. A városból kifelé haladva javulnak az életkor és a társadalmi státusz szerinti feltételek.

15-x éves férfiak megoszlása családi állapot szerint

15-x éves nők megoszlása családi állapot szerint

Folyamatosan megfigyelhető, hogy a **felőtt lakosság között nő az egyedül élők aránya**, mint az elváltak, az özvegyek, a házasok száma és aránya is az utóbbi 15 évben csökken. A demográfiai folyamatokkal összefüggésben a lakosság egy ötöde nem házas, fele házas és az özvegyek és elváltak aránya megegyezik. A nemek szerint vizsgálva a családi állapot alakulását az a jellemző, hogy magasabb a nőtlenek aránya a későbbi életkori nőstülés miatt. Az özvegyülés döntően női problémaként jelentkezik. Az ábra jellemzően írja le ezeket az összetételbeli alakulásokat.

A lakosság **iskolázottsági színvonala** növekvő jelentőségű összetétel. Az emberi erőforrás szempontjából a képzett ember nagyobb választási eséllyel rendelkezik a munkaerőpiacon és a termeléshez hozzáadott emberi munka értéke hatékonyság növelő tényező. Budapest szerepének kihasználása megkívánja, hogy az országos átlagnál képzettebb emberekkel rendelkezzen. A nemzetközi folyamatok térbeli terjedése kedvező példát mutatott arra, hogy a szellemi potenciál milyen telepítési tényező lehet és a haladásnak egy fontos láncszeme.

1945 után a vándorlás útján érkezettek alacsony iskolai végzettségük voltak, 1956-ban szellemi potenciál veszteséget jelentett a külföldre távozás. Ugyanakkor a városi élet bő lehetőségeket kínált a tanulásra, motiválta az embereket a magasabb iskolai végzettség megszerzésére. A két világháború között ezek a struktúrák alig mutattak elmozdulást. A 25 év felettiek között a felsőfokú végzettség aránya négyszeresére nőtt. A középiskolát végzettség aránya háromszorosára nőtt. Az általános iskolai végzettség elérését jellemző mutatók szaturálódtak. Napjainkra azok, akik csak 8 osztályt végeztek lassan kiöregsznek.

A munkaerő-piaci viszonyok konjunkturális hatása a fővárosban, - együttesen a tanulási lehetőségekkel -, az ország más részeihez viszonyítva nagyobb mértékben kívánta meg a folyamatos továbbképzést. Ebben az is közrejátszott, hogy a képzettebb ember esélye a munkaerő-piacon nagyobb. A jövedelmi viszonyok is a fővárosban a legmagasabbak, ami vonzó erőt gyakorolt a migráló munkaerőre.

Az iskolázottság színvonala 1949-90.

év	A 15 évesnél idősebbek közül legalább az ált. isk. 8 oszt. végezte		A 18 évesnél idősebbek közül legalább befejezett középs. Végzettségű		A 25 -x évesek közül befejezett felsőfokú isk. végzettségű	
	szám	%	szám	%	szám	%
1949	576.797	44,2	171.170	13,7	46.426	4,4
1960	780.274	53,8	269.553	19,6	81.897	6,8
1970	1.172.159	68,3	452.652	28,3	1.125.185	9,2
1980	1.321.946	78,3	631.869	38,8	188.650	13,1
1990	1.448.622	87,0	713.313	45,2	263.522	19,1
2001						

A fenti adatok utalnak arra, hogy a lakosság kis hányada az, aki nem rendelkezik ma már általános iskolai végzettséggel, fele középfokú és egy ötöde magasan kvalifikált. Az egyes kohorszok iskolai végzettsége az 1970-es áttörés óta dinamikus. Ez azt jelenti, hogy a később született korosztályok iskolázottsága magasabb, mint az őket megelőzőké. Napjaink munkaerő-piaci diszkriminációja életkori szempontból a 45 év felettiek kizárására irányul. Őket kettős negatív hatás éri; életkori kizárás és nem megfelelő iskolai végzettség¹³¹.

¹³¹A tapasztalatok azt mutatják, hogy az esetek egy részében nem az iskolai tudás szintjével, hanem annak versenyképes, korszerű felhasználásával van probléma. Ez a korosztály nem tudja eladni tudását, nincs

Az iskolai végzettségben, hasonlóan a halálozáshoz, jelentős nemek szerinti eltérések vannak. A nők iskolázottsága jelentős növekedést mutat, de az elért színvonal ennek ellenére elmarad a férfiakétól. A nők hosszabb élettartama is befolyással van erre a mutatóra. Az utóbbi évtizedek számottevő eltérő társadalmi, családi szerepvállalása mögött is meghúzódnak ezek az elemek. 1949¹³² óta megállapítható, hogy **a felsőfokú végzettséget szerző nők aránya tízszeresére nőtt**, ez idő alatt a férfiaknál ez a növekedés csak háromszoros volt. Az alacsonyabb iskolai végzettségben a neme között kiegyenlítődés jött létre. Az iskolai végzettségben lezajlott folyamatok kihívást jelentettek a családi stratégiák, a munkaerő-piaci szereplés számára, ami a karrierista és családanya konfliktusban tükröződött vissza. Budapest lehetőségei, a nagyvárosi életkörülmények sokoldalú perspektívát rajzoltak fel.

Az egyes kerületek szintjén a népesség iskolázottsági különbségei karakteresek. A valódi eltéréseket a felsőfokú végzettség aránya jelenti. Az országos átlagot - és Budapestnek a fele arányát jelenti - sem éri el a felsőfokú végzettség aránya két kerületben, XX. és XXI. A felsőfokú végzettség a lakosság harmadát meghaladó arányban laknak a belső budai övezetekben (I. II. XII.). **A szegregálódás jellemzője a fővárosban a magas iskolai végzettségűek, a kellemes lakáskörnyezet és a kedvező lakás viszonyok együttes faktora.**

A szegregáció¹³³ egyértelműen a belső budai központból indult ki a 70-es években, majd az építési terület felhúzóásával a hegyvidékre terült el. A 80-as években az infrastruktúra terjedésével, a lakótelepek kihúzóásával létre jött egy időleges¹³⁴ pozitív perifériális szegregálódás, - a Duna mentén és a Rákosok térségében -, ami az építési területek szűkülésével és az ingatlan árakkal arányosan a fizetőképes kereslet a város határán kifelé húzódtott. A folyamatot két körülmény erősítette. Az egyik az, hogy az állami lakásépítés helyét a magán lakásépítés vette át, ami kisebb területi összefüggőséggel valósult meg, ez a 90-es évek felé fordult. A másik, ebben az időben kezdődő folyamat az volt, hogy a piacgazdaság első üzleti kezdeményezései a lakóhelyhez kötődtek, ahol adott volt az élettér, az indulási feltételek, ami folyamatosságot biztosított a dezurbanizációs tendenciák számára.

Tapasztalható az is, hogy azok a családok, akik a 70-es évek derekától kezdődően arra az elhatározásra jutottak, hogy saját lakásépítésbe fognak, nem várva a szociális lakásra, egy hosszabb életperspektívát gondoltak végig. Gondolkodásuk (mentalitásuk és értékrendjük) a piacgazdaság terjedésével olyan volt, hogy elsőként kezdtek vállalkozásba. A 90-es években növekvő jelentőségűvé vált a családi háttér szerepe, a tudatosság szintje és vitathatatlan, hogy ők érzékenyen reagáltak a korlátokra, észrevették a lehetőségeket, így megelőzték a deklaszálódást. Ezen kategóriák

kommunikációs (nyelvi, számítástechnikai és előadás mód, viselkedés..)készsége. A jártasság fejlesztésére, az új ismeretek befogadására, magatartásuk módosítására korlátozottan van lehetőség.

¹³²A háború után született korosztályok iskolai végzettsége folyamatosan nő. A mai 50 évesek korosztályának továbbtanulási lehetősége lényegesen kisebb volt, mint az őket követők. A középfokú továbbtanulási arány a 60 -as évek végén kezdett nőni, a felsőfokú ezt 10 évvel később követte.

¹³³Értelmezésénél az alábbi négy tényezőt vettük figyelembe; életkori összetétel, felsőfokú végzettség aránya, lakás minősége, munkaerő-piaci helyzet. Pozitív szegregáció alatt ezen mutatók átlagfeletti értékét értettük és analóg módon értelmeztük a negatív szegregációt.

¹³⁴A szociális lakáselosztás során kapott lakótelepi lakásokba eltérő társadalmi összetételű emberek kerültek, akik hamarosan lakásukat kedvezőbbre cserélték. A cserék a lakótelepeken élők társadalmi összetételét homogenizálták és a lakás elavulásával együtt értéküket gyorsan elveszítették.

leírására nincsen alkalmas adatunk, de éppen a szegregáció komplexitása ad lehetőséget ennek igazolására. Itt ugyanis nem csak annak egyszeri eléréséről van szó, hanem annak folyamatos megújításáról is.

Miközben fő vonalakban ez volt a pozitív szegregáció helyzete, egyidejűleg a negatív térbeli elkülönülés is zajlott. Azzal, hogy a belső városrészek rehabilitációja elmaradt **lakossági zöld mezős beruházás** valósult meg. A belső kerületeket elhagyva, kifelé igyekeztek, kedvezőbb lakhatási feltételek közé, (nem csak a hová, de a mit építünk) állami támogatással, egy részük infrastruktúrával tovább is fejlesztette. A társadalmi újraelosztás azokat támogatta, akik fejlesztettek. **A belső részek taszítónak váltak**, olcsó bérű lakások keletkeztek, amelyek még a családépítés ciklus elején álló fiatalok számára sem váltak vonzóvá.¹³⁵ A gazdasági - társadalmi differenciálódás azzal a következménnyel járt együtt, hogy számosan a lecsúszást lakásuk cseréjéből eredő nyereséggel fűkeztek. A város belső részeibe azok igyekeztek, akik a cseréből önmaguk fenntartására tudtak fordítani. **A belső részek taszítása a külsők vonzó erejével együttesen érvényesült.** A külső részbe települtek a középrétegek és a belső részek küszködtek a maguk társadalmi, etnikai és urbanisztikai problémáival. Felvetődik annak valószínűsége, hogy a romló belsővárosi helyzet a szegények és a munkanélküliek számára könnyen elérhetővé válik és az elmaradott térségekből tömeges feláramlás indul meg.

Budapest lakossága összehasonlítva más nyugat európai fővárossal, **kevés idegennel él együtt**¹³⁶, az itt élő külföldiek többsége magyar nemzetiségű. De a globális folyamatok hatására azzal kell számolni, hogy a jövőben a lakosság többféle kultúrával fog együtt élni. Földrajzi helyzetéből adódik, hogy **tranzit jellege** átmenetileg is vonzza azokat, akik nem cél állomásnak tekintik itteni tartózkodásukat. Vitatott az a scenárió, amely az alacsony társadalmi státuszúak Budapestre áramlását feltételezi. Ez utóbbi a slummósodás folyamatának a felgyorsulását jelentené.

8. 6. Nemzetközi migráció hatása, külföldiek

Új **jelenség** volt az átjárható határokkal megvalósuló nemzetközi migráció. Résztvevői sok vonatkozásban hasonlóan döntöttek azokhoz a hazaiakhoz, akik háttérüket elvesztették, és a városi területeken, kiemelten Budapesten próbáltak boldogulni. A nemzetközi migrációval érkezettek között a jellemző csoportok voltak;

- menedékesek, akik ideiglenes befogadást kaptak, főként a volt Jugoszláviából érkeztek,
- menekültek, akik a háborús konfliktus áldozatai voltak és kevésszámú nem európai,
- a külföldi munkavállalók közül azok, akik kisebb kvalifikációval a volt szocialista táborból érkeztek, és magasan kvalifikáltak, akik transznacionális cégek megbízásából itt dolgoznak,
- az illegálisan tartózkodók, szezonális munkások,
- a bevándorlók, akik véglegesen kívánnak letelepedni.
- a nappali népesség között számos olyan külföldi található, aki nem rendelkezik a tartózkodás céljának megfelelő dokumentumokkal.

Budapest a fenti kategóriák számára vonzó volt, de tömeges beáramlás felvetése csak az ideiglenes tartózkodóknál merül fel. Ezek lakóövezete aszerint oszlik meg, hogy milyen társadalmi státuszúak. A magas státuszúak a hazai pozitív szegregáció területén telepedtek meg (MPT¹³⁷, ukránok) az alacsonyabb státuszúak a slum kerületekben.

A külföldiek lakóhelyét a számukra **könnyű beilleszkedést nyújtó környezet** határozta meg. Így a kereskedelemmel foglalkozó, fogyasztási szolgáltatási tevékenységből élők számára kezdeti lépésben a piacok, az agora funkciók, a fogyasztási szokások térbeli elhelyezkedése volt orientáló. Kifejezve ezzel a lakás és üzlet összefonódását. Ha már abba a társadalmi kategóriába tartoztak, hogy az üzleti tevékenységtől térben függetlenedni tudtak, akkor más lakóhely választás érvényesült.

A főváros életének elmozdulása a multi-kulturális városi környezet felé megkezdődött. A város vezetése ezzel a vonatkozással még kezdeti szinten foglalkozik. A várospolitikai gyakorlatból nem tűnik ki, hogy mennyire az **asszimilálódás** (teljes beolvadás) avagy az **integrálódás** (saját kultúra megőrzése) mellett elkötelezett. Tény az, hogy a hozzánk érkezők nagyobb hányada magyar nemzetiségű, így a migráció zavaró hatása

¹³⁵A fiatalok látva hosszabb tartózkodási idejüket ebben a lakáskategóriában, személyesen motiváltak lettek volna arra, hogy megújítsák környezetüket. A fiatalok a szórakozási, oktatási és jó intézményi ellátottság miatt jobban ragaszkodnak a könnyű elérhetőséghez.

¹³⁶Demeter Z. Mária vizsgálatai szerint Budapesten 160 ezer nem magyar nemzetiségű él.

¹³⁷Manegers, Professionals, Technicians rövidítésnek megfelelően azok, akik magasan kvalifikáltak és térben is rugalmas munkavégzés jellemző rájuk. Nevezik őket Eu-yuppieknak is.

kicsi. Mégis módosulást jelent az, hogy a migráció megelőzően a szabadság izéhez kötődött, most egyre több zavaró hatással kell szembe néznie, ami nem segíti elő a befogadási típusú környezeti elemek fokozódását.

1980-92 között Budapesten letelepedettek¹³⁸ a legtöbben Romániából érkeztek (15,0 ezer fő), a volt szovjet tagállamokból (3,0 ezer fő), Kínából (2,0 ezer fő), Németország, Jugoszlávia, Lengyelország 1000 -1000 fővel szerepel a regisztrációban, majd Csehország és USA 500 fővel. 1980-89 között összesen mintegy 10.500 fő kért Budapesten letelepedést, ezt követően gyorsult fel a bevándorlás. 1990.-ben 6.000 fő kapott letelepedést Budapesten, majd ez a szám 4700 és 1000 főre mérséklődött, összefüggésben a letelepedés szigorodásával, a potenciális migrációs források szűkülésével. A nemzetközi vándorlás célkerületei megegyeznek a vidékről érkező belső migrációval, Kelenföld és Kőbánya. További kedvelt kerületei a bevándorlóknak, Romániából, Szovjet területekről és Lengyelországból érkezetteknek Angyalföld és Zugló. Jugoszláv, amerikai és német érkezők a hegyvidéken laknak. A kínaiak megoszlanak a hegyvidék és a slum területek között. Bár az utóbbi évben az érkezők által az érdeklődés középpontjában, mégis több évtized óta a távozás volt jellemző.

Budapesti lakosságának számottevő szerepe volt az **emigrációs** folyamatokban. Valószínű, hogy a háború előtti időszakban is azok, akik elhagyták az országot nagyobb hányadban voltak a főváros lakói. A 90-es évek óta a kérdésnek nem annyira a mennyiségi, mint a minőségi oldala kelti fel a kutatók figyelmét. Kis számú az, aki letelepedni kíván, de ennél jelentősebb az ideiglenes tartózkodással, vagy érvényes dokumentumok nélkül itt élők száma (50-70 ezer fő). Az utóbbiak a korábban a szabadság szimbólumához kötődő migrációt kellemetlenül ízesítik. (szervezett bűnözés, kábítószer, csempészség, fegyverkereskedelem és felhasználás, fegyvergalléros családok,...)

A migráció zavaró hatásán túl kiemelt jelentőségűvé vált a nemzetközi mozgással együtt **érkező emberi erőforrás nyereség**. Részben a külföldi érdekeltségek magasan kvalifikált embereire, részben a hozzánk bevándorló képzett emberi erőforrásokra gondolunk. Magyarország az elmúlt 7 év során mintegy 180 ezer fővel gyarapodott bevándorlás útján és ebből 15.000 fő volt az értelmiségi. Ennek nagy hányada Budapesten megfordult, netán letelepedett. Úgy tűnik a **tömeges beáramlás veszélye elmúlt**, a biztonsági típusú megfontolások helyett hosszútávon hatékony és **haszonelvű gyakorlat** kialakítására van szükség. A kialakítandó stratégia feltételezhetően preferenciákon fog alapulni. A preferenciák közül a munkaerő piaci igények lesznek a meghatározóak.

Budapesten a külföldiek számára kiadott munkavállalási engedélyek száma

	Kiadott engedély	% országosból	Hosszabbítás	kiadott hosszabbított	érvényes engedélyvel	% országosból
1989	6910	27,4	-	6910	-	-
1990	25394	48,9	-	25394	23812	75,1
1991	25416	60,9	-	25416	26425	79,3
1992	15508	63,0	-	15508	10951	69,6
1993	8296	42,5	-	8296	10562	59,9
1994	9679	52,1	3086	12765	10992	54,7
1995	10117	54,9	3691	13808	11906	56,7
1996	6501	44,9	2226	8727	10485	55,9
2000						
2005						

A beadott kérelmek száma az utóbbi évben ezt meghaladó mértékű volt, kb évi 10-15 ezer. Az adatok rámutatnak Budapest meghatározó szerepére, a külföldiek munkavállalása területén. Magyarországon az elmúlt időszakban végbement egy olyan strukturális változás, ami nagyobb jelentőségű, mint a mennyiségi változás volt. Csökkent a volt szocialista országokból érkező alacsony iskolai végzettségű munkaerő és növekedett a nyugatról érkező, 85-90 %-ban egyetemi végzettségű munkavállalók száma. A külföldi érdekeltségű cégeknél foglalkoztatottak 3-5%-a nem magyar állampolgár, ők magasan képzettek széles nemzetközi gyakorlattal. Az un. postázott munkavállalók a korai karrier kezdés lehetőségét, az új tapasztalatokat és a kellemes környezetet, viszonylag kis ellenállással elérhető sikerek miatt megkedvelték.

A **migráció kultúrák találkozását is jelenti**. Az elmúlt időszakban szembevetődött a tárgyi kultúrák változása, a mozgás tér és a térkihasználás bővülése. Az üzleti - tulajdonosi szféra megjelenésével módosult az időfelhasználás, módosult az értékrend, megnőtt a gépkocsi forgalom, elhúzódott a csúcsforgalom ideje. Az individuális, civilizációs különbségekkel való szembesülés az élet minden területén észrevehető.

8.7. Munkaerő-forrás

A főváros foglalkoztatási és fogyasztási szerepe meghatározó az ország életében. Az 50-es években a központosítás következtében az irányítás székhelye, majd a versenyképes ágazati összetétel, a szolgáltatások bővülése, a magasan képzett munkaerő és a fogyasztó piac, később a vállalkozások nagyhányada és a nemzetközi érdeklődés, a konjunktúrális viszonyok alakultak ki.

¹³⁸Ennyien kérték a letelepedésüket, de nem tudjuk, hogy hányan kapták meg és mennyi idő múlva váltak magyar állampolgárrá és ezzel ki is kerültek a regisztrációból.

A gazdaság fejlesztésnek egyes időszakaiban - 50 és 60-as évek - Budapest kiemelt központi támogatást kapott. Későbbiekben is számos lobby érdek működött abban közre, hogy Budapest folyamatos fejlődését elősegítő tényezők pénzügyi forrásokhoz jussanak. A háború után a tulajdonviszonyok átalakulásával a társadalmi szerkezet is megváltozott. A foglalkoztatásban látható módon megnőtt a gazdasági aktivitás. Az extenzív gazdaság- fejlesztés időszakában - 50-es évek - jelentős volt Budapest ipari fejlődése, a 60-as években ez már mérséklődött, és a 70-es évektől ennek a fogyása indult meg. Közben a tevékenységi struktúra a szolgáltatások felé tolódott el.

Az inaktív keresők számának a növekedése kisebb hányadban vezethető vissza demográfiai okokra, hiszen többsége nem az életkor elérésével vált inaktívvá. Az 1992-94 közötti időszakban az volt jellemző, hogy **a munkaerő-piaci esélytelenség megoldásává vált a korai nyugdíjazás.**

A háború utáni szerkezetet összehasonlítva a maival azt állapíthatjuk meg, hogy az inaktívak száma a keresőkhöz viszonyítva, majdnem meghatszorozódott, míg az eltartottak felére estek vissza. Vagyis az élet hosszabb szakaszát töltötték munkával, rövidebb ideig éltek, kevesen vették igénybe a társadalmi jellegű juttatásokat. A módosulást okozó tényezők között az alábbiakat említhetjük; a nők fokozott munkába állása, az öregedés és a nyugdíj korhatár növekedése és elérése, a fiatalok tanulmányi idejének a kitolódása, a gyermekvállalási támogatási rendszer megváltozása.

A munkavállalási korúak száma összefüggésben a háború utáni nagy létszámú korosztályok belépésével folyamatosan nőtt, amit a migráció fiatalító hatása megsokszorozott. Az idők folyamán egyre több ember szerzett nyugdíj jogosultságot, a jóléti támogatási rendszerek elégtelen működése abba az irányba vitte a fejlődést, hogy mind számukra, mind a munkaadók számára a nyugdíj melletti foglalkoztatás volt kedvezőbb. Az önálló jövedelemmel nem rendelkezők hányada 1990-ben már minimálisra csökkent.

A munkavállalási korú és azon túli lakosság összetétele gazdasági aktivitás szerint **(ezer főre kerekítve)**

Megnevezés	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Munkavállalási korúak						
Aktív	699.512	891.051	1.038.204	993.693	90.0970	
Inaktív	23.949	14.849	55.769	94.289	101.907	
Eltartott	348.947	204.792	165.868	104.760	137.687	
Összesen	1.072.408	1.110.692	1.259.841	1.192.742	1.165.916	
munkavállalási koron túli						
aktív	66.103	91.119	71.017	35.249	16.516	
inaktív	62.553	147.285	307.231	421.809	471.026	
eltartott	102.978	100.460	77.909	39.365	12.042	
összesen	231.634	338.864	456.157	496.423	499.584	

Az aktív keresői csúcs 1970-ben volt, azóta enyhe csökkenés ment végbe. A 60 év feletti foglalkoztatása volt az egyik munkaerő-gazdálkodási tartalék, amit a 60-70-es években felhasználtak. Napjainkban a nyugdíj melletti rugalmas munkavégzés tölti be ezt a szerepet. A munkavállalási koron belüli inaktívak egészségi állapotával és a biztosítási rendszerre való jogosultság terjedésével függ össze, hogy minimális lett az eltartottak aránya.

1990 után számottevő strukturális elmozdulás és területi differenciálódás volt tapasztalható. Bár Budapest országos összehasonlításban alacsony munkanélküliséggel jellemezhető, és a konjunktúrális piaci lehetőségek bőségesek, mégis a munkavállalási koron túli foglalkoztatás lecsökkent. Annak a ma már pár ezerre tehető aktív korú foglalkoztatottnak nincs statisztikai értéke, de a nyugdíj melletti foglalkoztatás, az alacsonyabb TB fizetési kötelezettség miatt, kedvelt formává vált. Az inaktívak száma 1996-ban már elérte a 750.000-t. Az eltartottak 150 ezres tábora a diákokból áll és nem várható változás. **A rendelkezésre álló munkaerőforrás tehát összességében alig változott és 0,9 millió körül mozog.**

A források mögött számos más társadalmi folyamatot befolyásoló összetételbeli változás van. Ezek közül a nemek szerinti gazdasági aktivitás kiemelendő, hiszen a családok életstratégiáját változtatta meg a nők tömeges munkába állása. Míg 1949-ben a nőknek csak egyharmada volt kereső, addig 1970-ben már a fele.

Megfigyelhető a 90-es években az otthoni üzleti jellegű munkavégzés terjedésével a munkavállalási korú nőknek 8-10%-a otthon dolgozik, ami jobban megfelel a családi életnek. A két nem közötti eltérés a foglalkoztatásban azt jelenti, hogy ma már közel azonos arányban vannak férfiak és nők a munkavállalók között. A termelés visszaesése és a szolgáltatások terciér előretörése a nemekhez kötődő munkavállalási lehetőségek is a nőknek kedveztek. Azzal, hogy iskolázottságuk kedvezőbbé vált szélesedett esélyük a munkaerőpiacon. További tényező, hogy a nők fizetése elmarad a férfiakétól, ami közrejátszik a választás prioritizálásában.

1990 óta a foglalkoztatottság valamennyi életkori csoportban számottevően visszaesett. A lakosság aktivitása 36-38% között van. Ennek alkotó eleme a továbbtanulás. Pl. a 20-24 évesek 90%-a tovább tanul, összehasonlításként a háború utáni időszakban ez alig haladta meg az egy tizedet. Egy másik tényező a munkanélküliség, ami a munkavállalási korúakat a két szélső életkori kategóriában érinti, valamint az egészségi állapot romlása.

A nők életkori kategóriák szerinti aktivitása alig marad el a férfiakétól abban az esetben, ha a gyermekgondozási kimaradásokat is pótoljuk. Az inaktivitás a férfiaknál az 50 éves kortól ugrik meg, és 60 év felett már majdnem 100%. A nőknél a nyugdíjkorhatár (55 év) feletti azok, akik fokozatosan és csak a 60 éves kor felett jelentik közel 100%-ban a nyugdíjasokat.

Az aktív keresők számának csökkenésében a döntő tényező a foglalkoztatottsági szint visszaesése. Ha a gazdasági viszonyok nem befolyásolták volna a foglalkoztatottsági szint alakulását, akkor a csupán demográfiai hatás alapján is közel hasonló lenne. Ez azt jelenti, hogy a népességszám fogyása és az öregedés mellett is a foglalkoztatottság az 1970 évi szinten maradt volna. **Így az elmúlt 20 év alatt bekövetkezett mintegy 17%-os aktivitás csökkenés harmada keletkezett a demográfiai változásból és a nagyobbik hányada a gazdasági - társadalmi viszonyok változásából.**

8. 8. Munkaerő-felhasználás

A vizsgált időszak alatt a munkaerő hatékonysága és költsége számottevően nőtt. Az 50-es évek munkaerő racionalizálása mögött többnyire politikai és nem gazdasági megfontolások húzódtak meg. A munkaerő legpuhább közgazdasági korlát volt, ami a bőven rendelkezésre álló forrásokkal és az alacsony munkaerő költséggel függött össze. Az előállított termékekben az emberi hozzáadott érték kicsi volt. Nem volt értéke a humán beruházásnak, az eredmény orientált munkavégzés elvéte jelent meg. A közös rizikóvállalás nem terjedt ki az egyéni karrier vagy lemaradás kérdéseire.

A globálisan is módosult azzal, hogy mérséklődött az iparfejlesztés, az ipar veszített verseny pozíciójából. A korábbi foglalkoztatottsági felfutás fele az ipari tevékenység elterjedésének volt köszönhető, negyede az építőiparban - ami szintén visszaesett mind a beruházások mérséklődésével, mind az állami lakásépítés elmaradásával- és a tertiér csak az utóbbi évtizedekben vált folyamatosan foglalkoztatottsági tényezővé. A szolgáltatások sokszínű elterjedésével, valamint az önkormányzati szektor nem csökkenő foglalkoztatásával stabil maradt. A tertiér ágazatok fejlődési lehetőségei és igény irántuk a 90-es években indult meg. Így a pénzügyi, döntéshozói egészségügyi és oktatási területeken. Azzal, hogy jelentős számú önálló vállalkozás indult el ezen a területen együtt járt a versenyképes munkaerő szervezeti kiválása, már nem csak munkaerőjét, hanem tevékenysége egészét (oktatás, gyógyítás) került a piacra. Az állam alkalmatlansága a vállalkozói szerepre egybe esett a társadalombiztosítási terhek növekedésével és humán beruházás fejlődésnek indulásával.¹³⁹

Az aktív keresők gazdasági ágak szerint (ezer főre kerekítve)

ágak	1949	1970	1990	2001
ipar	322847	504169	248464	
építőipar	24688	102271	84975	
közlekedés, posta és távközlés	61858	95675	95835	
kereskedelem	98701	134377	134894	
mezőgazdaság és erdő, víz.	15285	31564	33755	
egyéb anyagi ágazat	71341	57410	87450	
egészségügyi, szociális és kulturális	61221	107716	147066	
közösségi, közigazgatási	110160	77487	85357	
összesen	766101	1110669	917796	

A munkaerőforrás 900 ezer körül 1970-ben, amihez a felhasználás 200 ezer fős ingázói egyenleget igényelt. Az ingázók száma már 90-re, de különösen az ezt követő időszakban esett vissza. Ma már nem is a mennyiségi, hanem a minőségi jellemzők határozzák meg a munkaerő iránti igényt. Azzal, hogy az ingázók többsége nem képzett és utazási költség terheli alkalmazásukat, így elsőként kerültek a munkaerő racionalizálás sorába. 1996-ban a becslések szerint a munkaerő felhasználás visszaesett 780-830 ezer főre, ami nagyságrendileg kevesebb ingázót kívánt.

Megállapítható, hogy az átalakulás a háború utáni időszakban és a 90-es években volt hangsúlyos. 1949-ben az aktív keresőknek még kb. 15%-a volt önálló iparban és szolgáltatásban dolgozó. Az azt követő évtizedekben szinte nem regisztrálható mértékűt érték el és a 80-as években az alkalmazottakkal és a szövetkezeti tagokkal ismét felduzzadt. Ezt követően a lakosság ismét kisvállalkozásba kezdett és 90-ben elérte a 35 ezer főt. Az önálló foglalkozásúak ezután nagyszámban nőttek, a vállalkozási kedv és a kényszer vegyes hatásaként. Napjainkban a foglalkoztatottak 18%-a önálló és 35-40%-a már tulajdonosi érdekképviselőben és feltételek között dolgozik.

A főváros életében a közelmúlt változásainak látható folyamata a foglalkoztatásban zajlott. A munkaerő költségnövekedése az emberi erőforrásokat felértékelte, a piaci viszonyok elterjedése versenyhelyzetet teremtett, amiben a tevékenységre helyeződött a hangsúly. A munkaerő racionalizálás a fizikai tevékenységeket elsőként érintette, ezen belül is leginkább a szakképzetlenekeket. A szellemi foglalkozásúak csak az utóbbi évtizedekben kezdtek csökkenni és akkor is kisebb mértékben. A fizikai és szellemi tevékenységet végzők száma közel azonos, ami jelzi Budapest

¹³⁹Ma a magyar munkaerőt nemzetközi összehasonlításban is magas adók terhelik, amelyek nem állnak arányban a jogosultság szerinti szolgáltatás színvonalával.

termelésben betöltött szerepét. Ez utóbbi azt is jelzi, hogy Budapest szerepe a termelés mennyiségében mekkora. A szellemi tevékenység az előállított termékhez nagyobb hozzáadott értéket termel. A technológiai szint és a minőség kiemelt jelentőségűvé vált és Budapest innovációs kultúrája ezt tovább fokozza.

Az aktív keresők tevékenységi csoportok szerint

Megnevezés	1970	1980	1990	2001
Szakmunkás	287.284	267.147	242.962	
betanított munkás	216.137	187.516	135.881	
Segédmunkás	131.880	65.429	43.908	
fizikai fog.	635.301	520.092	422.751	
szellemi fog.	449.786	489.497	440.011	
Összesen	1.085.087	1009.589	862.762	
önálló fog.	25.582	19.674	55.034	
aktív keresők	1110.669	1029.263	917.796	

A fizikai visszaesése a kereskedelmi és vendéglátói munkakörökben foglalkoztatottaknál történt, leginkább az anyagmozgatás és az árukezelői terület veszített munkaeőt. A szellemi foglalkoztatásuk számának a visszaesése főként a műszakiak létszámfogyásából következett, mert eközben az igazgatási és gazdasági foglalkoztatottak csökkennek, az egészségügyi és kulturális dolgozók létszáma kissé emelkedett.

A főváros a gazdasági átmenet időszakában is munkaerő kínálattal rendelkezik. A munkanélküliség alacsony 4-5 %-os, a munkaerő felhasználásban a hatékonyság irányába értékelhető elmozdulás volt. A nemzetközi tapasztalatok szerint a legsúlyosabb szociális konfliktusok a dinamizmusukat veszített ipari zónákra ráfűződő lakótelepeken várható. A dél- délkelet pesti oldalon nagyszámú munkahely szűnt meg, elavult infrastruktúra jellemzi, leromlott lakáviszonyok, amelyek stratégiai beavatkozást kívánnak a város fejlesztés szintjén.

8. 9. Várható népességszám

A jövő tervezésének kiemelt összetevője a lakosságszámának alakulása. Az 1997 évközepe becslései szerint Budapest lakossága 1,9 millió alá került. A trend jellegű változások fokozottan igénylik a népesség előreszámítást.¹⁴⁰

Budapestre készült távlati népesedési kitekintések két részre bonthatók; az egyik a demográfiai alapon készülök, amelyek a jelenlegi demográfia állapot jövőbeli hatását képesek leírni, és a másik, amelyik egy vagy több jövőképhez igazodik. Először a demográfiai alapúakkal szeretnénk foglalkozni.

Budapest népesség előreszámítása a jelenlegi demográfiai magatartások projekciójával, termékenységi¹⁴¹ és halálzási tábla adatok alapján készült. Ennek főbb megállapítása a következők;

- az ezredfordulóra mintegy 70 ezer fős természetes népesség csökkenés valószínűsíthető, nagytávlatra (2020) a természetes veszteség már 300 ezer fő körül várható.
- ezek alapján a természetes népesség veszteséggel Budapest 2000-ben 1.933,4 ezer főre és 2020-ra 1.689,7 főre tehető.

A másik egy jövőképhez igazodó, néhány globális demográfiai trend feltételezésével készült, mint

- csillapodó migráció, összefüggésben a mérséklődő és területileg kiegyenlített attraktivitási célpontokkal azt eredményezi, hogy inkább a taszító, mint vonzó erők működnek közre,

¹⁴⁰Megfigyelhető volt a 80-as évek közepétől, hogy a tervezők kevés információt kaptak a lakosságszámmal, ami alig változott, és ezzel nem jelentett fejlesztési alternatívát. Ezt követően a korszakos szokásjellemezők és a kapcsolt tervezési gondolkodás terjedt el, ami már a lakosság összetételének a változását követte.

¹⁴¹Az előreszámítás a főváros ÁRT-jében elfogadottak szerint történt. A UN ESCAPE programja a TFR értéknek 1,7 majd 1,4 értékkel, a várható élettartamra 67,4 és 69,2, valamint a nőkre 73,3 és 75,3 évvel számolt.

- új motiváló tényező a munkanélküliség, ami a megváltozó munkahely és lakóhely kapcsolatokkal a lakás korábbi röghöz kötöttségét módosítja, a térbeli elérhetőséget a közlekedési viszonyok javulásával hozza összefüggésbe,
- az egyre később született korosztályok mobilitása úgy csökken, hogy a családépítési ciklus a lakás mobilitás strukturális lehetőségeivel párhuzamosan későbbi életkorra húzódik, és település köziből a településen belülivé válik,
- az öregedés csökkenti az alkalmas potenciális forrásokat,
- dezurbanizációs típusú mozgások folytatódása,
- a nemzetközi vándorlás hatása.

A hipotézis az általános csillapodás volt. A fejlesztési alternatívákat figyelembe véve a várható lakosságszám az ezredfordulóra 1,9 millió és 2020-ra 1,7 millió. A lakosság számának ilyen mértékű csökkenése nem éri el az országos átlagot. A távlati scenáriók további alapja lehet a lakásépítés és bontás térbeli elhelyezkedése, a gazdaság terjedése, az infrastrukturális beruházások allokációja.

A Fővárosi Közgyűlés által elfogadott ÁRT azzal számol, hogy

- a városból történő kiköltözések tudatosan vállalt folyamat, amelyet a jelenlegi fejlesztési politika nem preferál, de a belső városrészek rehabilitációjának elmaradásával taszító erőként motivál,
- a város központi területein korlátozza a nemzetközi tőke letelepedését, ezzel kirekeszti az agglomerációba, amely ismételt vonzást jelent a kifelé irányuló mozgására,
- nem épülnek olyan infrastrukturális hálózatok, amelyek a térbeli elérhetőség viszonyokat javítanák, ezzel a kiköltözés a gazdagabb rétegek számára válik megvalósíthatóvá. Egyidejűleg a szegényebbek a belső leromló részekbe és a lakótelepekre kényszerülnek, ami a világválság óta nem jegyzett szegregálódást indított el.
- nyitva áll ezzel az a lehetőség, hogy tömegesen alacsony státuszú rétegek jöjjenek fel Budapestre, ami a slummősödést gyorsítaná,
- a város fejlődése a Duna vonala mentén és az un. nyugati kapu felé - a nemzetközi érdeklődés, elérhetőség Bécs felől, és a preferenciákat nyújtó agglomerációs települések miatt - több évtized óta folyamatos. Kardinalis kérdés, hogy vajon a nyugati kapu térbeli folytatása menyiben lesz képes megújulni az un. Munkás-körút felé. Ennek a területnek a rehabilitációja mind a gazdaság, mind a társadalmi viszonyok szempontjából fontos és megindulásához a főváros infrastruktúra előkészítése után, feltételezhető a külföldi érdekeltek csatlakozása.
- a belvárosi részeket kétszer annyian hagyják el, mint amennyien a város más részeit, és itt alakul ki az új pénzügyi és üzleti negyed.
- a pesti második gyűrű - a Körúton túli részek - a város legnagyobb ütemben romló részei, amelyet még több etnikai blokk is terhel.
- a főváros élete szorosan összefügg az agglomerációval. A települések különbsége nagy. A Budától nyugatra és délre lévők fejlődése erőteljes, de a Pestről északra lévők is a népszerűség csúcsán vannak. Ezzel szemben a pesti oldalhoz keletről és délről csatlakozó részeinek a fejlődése igen lassú.

A városfejlesztés célja az életminőség emelése, a város lakható jellegének erősítése, a környezeti értékek megőrzése, a lakosság társadalmi és gazdasági folyamatainak támogatása.

A piacgazdasági feltételek terjedésével az emberi erőforrás szerepe felértékelődött. A hatékony termelés alkalmas humán erőforrásokat kíván. Megnőtt a jelentősége az egészségnek, a több irányú készség és képesség több esélyt jelent a munkaerőpiacon. Egyre több kiadást jelent az egészség megtartása, az oktatásban való részvétel, ami az egyéni felelősségre, a tudatos életvitelre készíteti a lakosságot. Ezek a mentalitás, az értékrend alakulásában formáló szerepet játszanak, hozzájárulnak a fejlett gazdaságokra jellemző életvitel eléréséhez.

A budapesti népesedési koncepció elemei

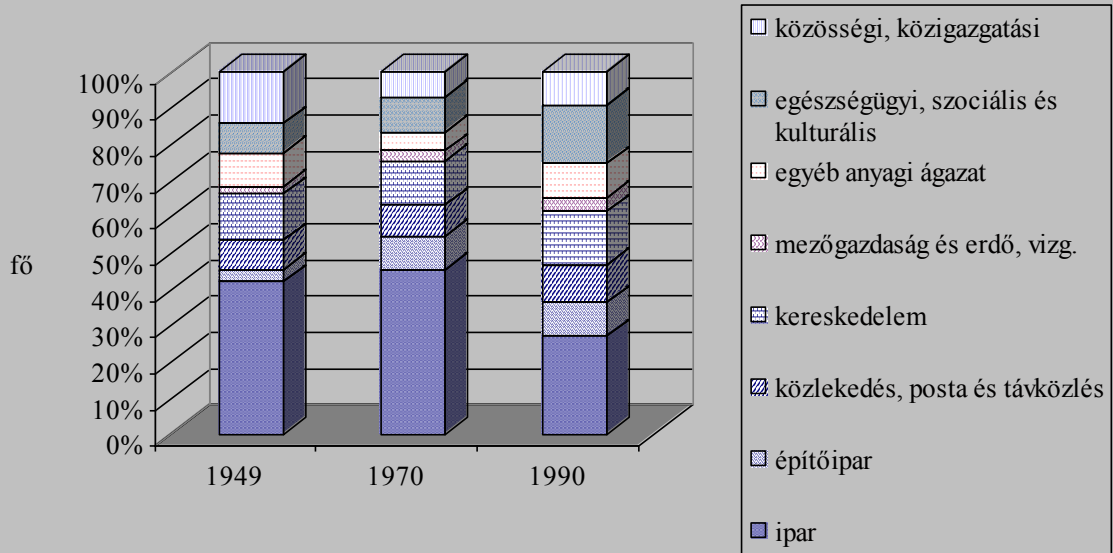
- Fogyó lakosságszám, öregedő összetétel.
- Budapest lakossága kisebb arányban fogy, mint az ország lakossága, ezzel az országon belüli térbeli arányok alig módosulnak. Nem a lakosságszáma a fontos, hanem az az életkori struktúra, és egészségi állapot szellemi és fizikai értelemben, ami meghatározza a későbbi

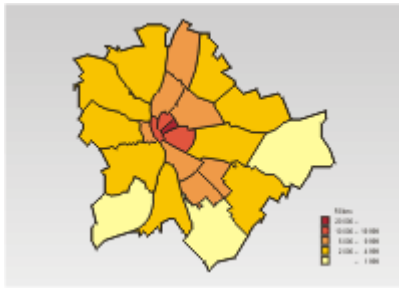
lehetőségeket. Valószínű scenárió szerint: Budapest lakossága az elmúlt évtizedhez képest akisebb mértékben csökken. (most 1,7) 1,690 ezer fő 2011-re, 1,687 ezer fő 2021-re és 1,640 ezer fő 2036-ra.

- **A csökkenő lakosságszám alig származik az itt élő népesség reprodukciójából,** a belső vándorlás szegénységet, a külső vándorlás beilleszkedési gondokat vehet fel. Gyökértelenség, erőforrás igény nő. Kulcskérdés a migráció, de kiket is akarunk – szakmai és regionális szabályozás? A gyermektelenség visszaesett, stabil az egy gyermek vállalása és jellemző a kettő.
- **Lazuló generációs hatás.** Kései gyermekvállalás, korán elhagyják a szülői házat, és a szülők még a munkaerőpiacon vannak vagy nem tudnak segítséget nyújtani. A családi minták átadása, kohézió mint erőforrás elvész.
- **Nem a születések száma nő, hanem a halandóság javul.** A Budapesten igen rövid várható élettartam, A kerületi különbség akár 15 év is lehet!¹⁴² Azokban a kerületekben javul, ahol jó az életminősége, tudatos és megelőző életvitel jellemző. tehát nem az egészségügyi hálózat(ez csak 18%os hatású a javulásban) hanem az egyéni felelősség és erről beszélni, tanítani kell és tenni. lásd intézményi étkeztetés elvárásai.
- **Az elöregedés új szakaszába lépünk.** Nagytávlatra a 65-x évesek akár a lakosság harmadát is meghaladják, eltartási problémák, humán fejlesztés új gazdasági lehetőség, korlátozott adaptivitás. Rövidül a munkában eltöltött idő az életünkben. Tanulunk 24-26 éves korunkig, életen áttartó tanulás és korai nyugdíjazás, hosszabbodó élettartam?
- **Humán tőkfejlesztés.** Szellemi és fizikai értelemben. Az egészségi állapot javulása az egyes embereknek, a munkaerő piacnak, az egészségügynek, a társadalom egészének nyújt új forrást. Megelőzés, tudatos életvezetés, kényszer (sajnálom, hogy így kell fogalmazni) az egészséges életre. lásd mit esznek a büfében, mit adunk a közétkeztetésben, munkahelyi előírások betartása, ételmiszerbiztonság, sport felülvizsgálat, ivó kutat /civilizáltan iható csapvizet és nem colát az intézményekben, legyen minden munkáltatónál kötelező az egészségpénztári szolgáltatás(ez a PPP alapja). Egyéni felelősség a szellemi képességek korszerűsítésében. Ez közösségformáló, igény szerinti, és lehet szociális elemeket alkalmazni.
- **„Single” háztartások (35%) és csökkenő egyszobás lakásépítés?** A lakás struktúrájának célszerű követni a családépítési szakaszokat, kis lakás a cityben, családi növekedés és lakásban élettér, zöld és komfort, kirepülnek a gyerekek, kis lakás nem a cityben és sok szolgáltatás. Erőforrás veszteség ha ezt nem tudjuk követni. lásd növekvő lakásfenntartási kiadások.
- **Szuburbanizáció partikuláris érdekek mentén zajlott.** Hiányzott a központi kötött pályás irányítás a kitelepülésben. helyi alku volt és nem városérdeket követő. Zöldmezős lakossági kiáramlás. Következésképpen üres és nincs központ. Üzleti élet elindítja a rehabilitációt (1998 nyara), ami egyben társadalmi egységesítő hatású ezeken a helyeken. 2010 körül felgyorsul a fiatalok visszaáramlása, idősödő szülők az agglomerációban, nagy lakás fenntartása drága és nem tudja használni, fizetni, szolgáltatás lemaradt mi lesz? Akik minimál bért fizettek be a nyugdíj alapba, azok alig fognak öregségi nyugdíjat kapni.
- **Kikre épül a visszatelepítési koncepció és milyen feltételeknek kell megvalósulni?** Városi terek, elérhető, kis lakás, alacsony fenntartási költség, használja a városi szolgáltatást. fiatal, nincs autója, rehabilitált lakókörnyezet, azonos életigényű és fizetőképes réteg, érdekezzenek, Munkahelyek is kellenek bent és nem kint, a szolgáltatás magas bérleti díjat kitermelni képes tevékenységekre, mint info-irányító, orvos, ügyvéd, oktatás, a belső városrészekben valósul meg, mert budapesti igényre épül, és kimegy a kisebb profitú és kerületi igényekre épülő szolgáltatás/termelés.
- **A belső kerületek térszerkezeti lazítása.** Annak érdekében, hogy legyen zöld, kellemes köztér, ezt vissza kell hozni, akár az emberek tanítása árán is, szolgálja az átmenő forgalom vezetését, mint kinyitni utcákat, ezekkel a kis beruházásokkal meg lehet nyerni az embereket, nyitni képes a társadalmat, magány ellen, kisgyerekesek, fiatalok, idősek kiülnek és társadalmi szolgáltatásban részesülnek, együtt vannak. Agora funkció.
- **Sugár irány helyett, haránt jellegű kedvezőbb megközelítési rendszerek fejlesztése.** Térbeli diffúzió, rugalmas gazdasági alkalmazkodás, kereslet és kínálat egymásra találása. Ezzel elősegíti a város és peremközpontok és a környék együttélését. A földrajzi hely, helyzetet is teremt. Ezzel a térbeli elosztás kedvezőbben valósul meg.
- **Alapvető a foglalkoztatás.** Az iskolai végzettséggel nő az esély a foglalkoztatásra. Magasabb végzettséggel több félért választhat, hosszabb ideig dolgozhat. Kis munkákkal, és részteljesítményekkel lehetséges egy rétegnek megoldást találni. A hatékony munkavégzésre készülni kell. lásd e-adóbevallás, e közigazgatás. A foglalkoztatásnál az első tűzoltást követően törekedni kell arra, hogy ez ne minimálbérű, alkalmi vagy megbízási forma legyen.
- Kiemelten egyetértek azzal, hogy a térbeli elérhetőség, a közlekedés minősége, a mobilitás, a városi lét alapja. A lakóter minősége városképet, az egyes családok napi életterét meghatározó jelentőségű, ezért a rehabilitáció kiemelt a visszatelepítési koncepció szempontjából is. A várospolitikája szolidáris, méltányos és emberközelit alapokon álljon.

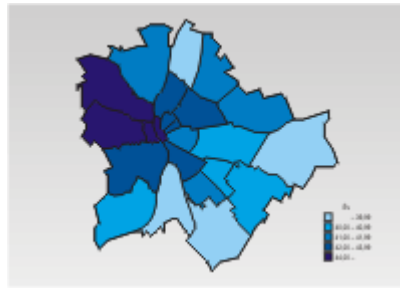
¹⁴² Az itt meghaltak az ország más kedvezőtlen térségeiből érkeztek és a magukkal hozott példát nem voltak képesek módosítani.

Budapestre irányuló migráció forrásai jelleg és területek szerint 1970-95

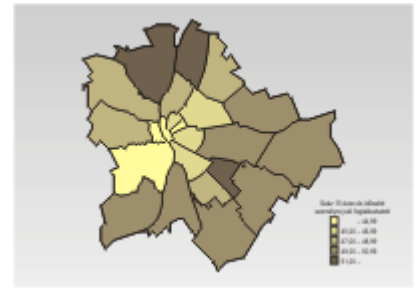

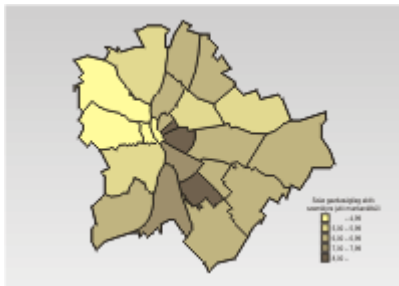
Népsűrűség

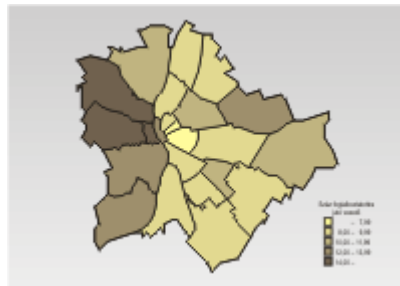
A népesség átlagos életkora

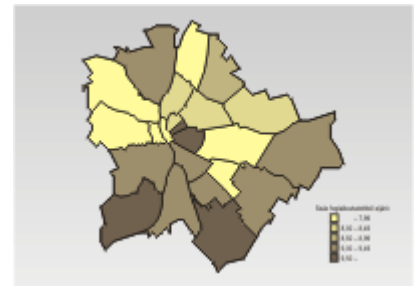
A foglalkoztatottak aránya

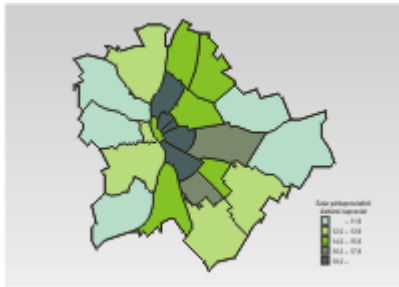
A munkanélküliek aránya

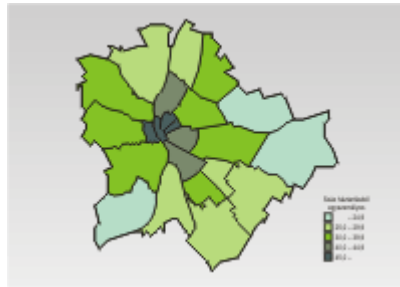
A vezetők aránya

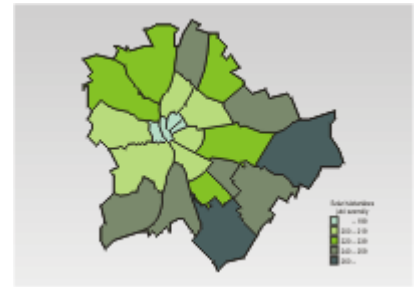
A településről munkavégzés miatt naponta eljáró aránya

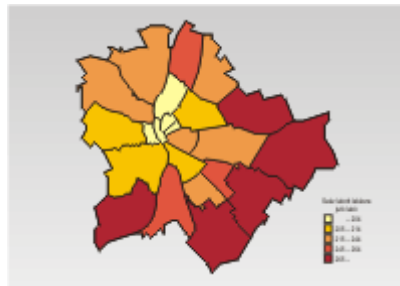
Az élettársi kapcsolatok aránya

Az egyszemélyes háztartások aránya

Átlagos háztartásnagyság

A lakott lakások laksűrűsége

9. Népeség előreszámítás módszertani lépései

9. 1. Népeség- előreszámítás – prognózis

A lezajlott demográfiai folyamatok megismerése hozzájárul ahhoz, hogy ok-okozati összefüggéseket találjunk, következtetéseket vonjunk le, de alapvetően azért végezzük, hogy a jövőre kitekintsünk. A kitekintés kétféle módon történhet:

a jelenlegi demográfiai folyamatok hatását akarjuk mérni,

a területi fejlődés jövőképe alapján, hogyan jutunk el erre az állapotra, készítjük a kitekintést.

Alapvető különbség van a két megközelítés kiindulásban és módszerében egyaránt. Az előbbi a prognózis, ami csupán a demográfiai tartalékok és népesedési folyamatok alapján képezi becslését. Míg az előreszámítás „**ha akkor**” alapon **feltételez** valamilyen területi változást és annak hatását a népeségre, egy lakosság magatartást. Az utóbbi egy-fajta jövőkép alapján, környezeti-társadalmi és gazdasági feltételezések alapján készül. Mindkettő többrirányú feltételezéssel élhet, és így az előretekintések is sokfélék lehetnek.

A népeség-előreszámítások klasszikus módja a népesedés továbbvezetése ún. **komponens módszerrel**. A komponens módszer lényege a **korrelálás**, ami arra válaszol, hogy adott életkori csoportban élő népeség milyen valószínűséggel éri meg a következő naptári időpontot, és mennyi újszülöttel lehet számolni. A korrelálás azt jelenti, hogy a populációt az eltelt évek arányában „továbbtoljuk”, amiben két esemény következhet be tovább él vagy meghal. Az egyik a továbbélési valószínűségekből kapható meg, a másik a halálozási valószínűségekből. A már korábban élt generációk életeményeit a demográfusok táblákba rögzítették, amelyre olyan jövőbeli magatartási hipotéziseket dolgoznak ki, amivel nem és életkor szerinti továbbvezetésre nyílik mód.

Ha a továbbvezetés alapja egy olyan demográfiai magatartásból származó következtetés, paraméter, ami a születési évjáratok lezajlott tapasztalatain alapszik, akkor **kohorsz-komponens**-módszerről beszélünk. A kohorsz-komponens-módszer hozzásegít ahhoz, hogy a korábbi népesedési magatartásra alapozva tekintsük a várható jövőbe, ezzel a sokaság magatartásából következtetésekkel kisebb döntési terünk lesz, de megbízhatóbbak lesznek a számítások.

9. 1. 1. Megbízhatóság

A demográfiai előretekintések megbízhatósága éppen a folyamat tehetetlensége és az egymás után következő születési évjáratok lassú magatartásváltozása miatt, sokkal megbízhatóbb, mint pl. bármilyen gazdasági, piaci becslésé. A kiindulás korcsoportos igénye azt jelenti, hogy ha a népszámlálások után végzünk előreszámítást (ami a demográfiai kutatásoknak mindig a virágkora), akkor a megbízhatósága kedvezőbb, mint ettől az időponttól távolodva. Az input adatok avultsága miatt a demográfiai előreszámítás bizonytalansága megnő.

A becslés megbízhatósága függ a területi részletezettségtől annyiban, hogy kis térségekre a bekövetkezések kis száma és az események esetlegessége miatt kevésbé elfogadott, mint nagy térségre. A kiinduláshoz közelebbi időpontra megbízhatóbb, mint egy hosszú illetve nagy távlatra, ami 15 és 30 évet is jelenthet.

A tervezési munkákban nagy létszámú regionális egységekre is végeznek előreszámítást, aminek a felhasználása különbözik. Az esetek egy részében ezeket modellezés adataiként használják fel, és azt a célt szolgálják, hogy kövessék a lakosság térbeli átrendeződését, szokásjellemezőinek változását. Ilyen pl. a Budapest Általános Rendezési Tervéhez felhasznált 535 városrendezési körzetre készült több időpontra vonatkozó előreszámítás, vagy az országot lefedő 317 forgalmi körzetre vonatkozó, vagy az Országos Területfejlesztési Terv kistérségeire számolt népeség prognózisa.

A korábbi népeség-előreszámítások a lakosság összlétszámára vonatkoztak, amelyeket trend jellegű grafikonokon, sokszor regressziós módszerekkel számítottak voltak. Ezek jelenítették meg a népeség várható számának változását. A 80-as évek elején tapasztalható volt, hogy alig van a kiindulási és az előreszámított lakosság számában változás, ugyanakkor számottevő módosulás történik a lakosság életkor szerinti összetételében.

Ez irányította a figyelmet a lakosság összlétszáma helyett a kor szerinti összetételt előrejelző módszerekre, ami a felhasználóktól is egy más típusú gondolkodást – ún. korszpecifikus szokás jellemzők alapján –, kívánt meg. Ezzel a tervezés elveszítette a korábbi összefüggésben azt a stratégiai kiindulási lehetőségét, ami a lakosság összlétszámából indult ki, mivel egy ideig a jelenlegi és a várható lakosság szám közel stabil volt és a felhasználók érdeklődése is korszpecifikusan jelent meg. Ekkor terjedt el a korcsoportos jellemzők alapján történő előreszámítás, ami a tervezést is abba az irányba vitte, hogy a korcsoportos szokásjellemezőket, mint normatívákat „kulcsolták rá” az adott távlati munkára. Ez utóbbi már a felhasználóktól is megváltozott tárgyi-alkalmazási ismereteket kívánt meg. Az új típusú előrejelzés ugyanakkor lehetőséget teremtett arra is, hogy a korábbiakhoz képest pontosabb valószínűsítéseket készítsünk, mint a potenciális munkaerőforrás számítása, az intézményi hasznosítás valószínűsítése, a közlekedési szokásjellemezők korcsoportok szerinti prognózisa. Így a korábbi trend jellegű és a teljes lakosságra vonatkozó előreszámítást felváltotta a korcsoportos.

9. 1. 2. Input - Output

A bemenő adatok a két nemre 17 ötéves és egy záró korcsoportban szükségesek a modellezés számára, ami hazánkban népszámlálási adatforrásból biztosítható. Majd ehhez a termékenység és a halandóság folyamatait prognosztizáljuk a különböző feltételezések alapján eltérő paraméterek formájában. Ha időben állandó, pl. egyenletes változást feltételezünk, akkor viszonylag könnyebb a paramétereket megfogalmazni. Az előreszámítás megbízhatóságát már nehezebb biztosítani az időben változó fejlődési feltételek között. Ha az egyes előreszámítási

fázisok között azzal is számolni kell, hogy miként alakul a lakosság reagálása a változó körülményekre, akkor bonyolultabb a helyzet.

Ha az előreszámítás területileg is eltérő jellemzőkön alapszik, akkor a területi egységekre nem csak térben, de időben is különböző paramétereiket, hipotéziseket kell elkészítenünk. Ez nem csak az előkészítő munkát növeli meg, és több program futtatását jelenti, de felveti a következő kérdést. Milyen demográfia magatartási jellemzőt, termékenységet, továbbélést, migrációs hajlandóságot lehet feltételezni az időben több helyen eltöltött évekre? Vagyis mikor veszi fel valaki a célterületnek a népesedési jellemzőit és mikor tér el azoktól? Erre nem könnyű válaszolni, különösen akkor nem, ha figyelembe kell venni, a régiók fejlődésének a távlati kialakítását is. Vajon milyen hatással lesz ez a népesség magatartására adott életkorban?

Mindezek a kérdések bizonytalanságot és nehézséget jelentenek a területi előreszámítás számára. Ezzel is magyarázható az a tény, hogy a megyék szintjére vonatkozó területi előreszámítás utoljára 1986-ban készült. Az ilyen típusú előreszámítást nevezik **multi – regionális modellezésnek**. Ebben a modellben a szakértőknek arra is választ kell adni, hogy pl. a migrációs áramlások melyik területi egységből melyikbe várhatóak és ennek urbánus és rurális jellemzői hogyan különböznek.

A termékenység mérése az ún. TFR teljes termékenység alapján történik, azaz egy nő propagatív életkorában számítva mekkora termékenységre, hány élve született gyermekre számíthat. 1999-ben 1,23 Magyarországon, várható a csökkenése, de 2,1 ún. helyettesítési arány kellene, ami a szülők utánpótlását szolgálja. A másik a termékenység időbeli eloszlása. Magyarországra a korai házasság és termékenység jellemző. Ennek a görbének a kalibrálása a szórással és az átlaggal történik. Többszöri módosítással/iterációval véglegesítjük a görbe alakját az egyes prognosztizálni kívánt időpontokra.

A halandóság regionális jellemzőit a születéskor várható átlagos élettartamban határozzuk meg. A halandóság típusának megfelelően használhatunk keleti, nyugati, déli és északi táblákat, ami a két nemre jelentősen eltér. A hazai előreszámításoknál a keleti tábla adatait alkalmazzuk, 64 év a férfiakra és 73 a nőkre. Ezek várható paramétereinek a beállítását után, a kiválasztott halandósági sajátosságok alapján futtatjuk a programot. A program a felhasználó által kért távlati időpontokban közli az életkor szerinti megoszlást és a népesedési folyamat paramétereit.

A program először a természetes folyamatok által lehetséges népességszám- és összetétel-változást adja meg tetszőleges évekre olyan formában, mint amilyenek a bemenő adatok voltak. A paraméterek különbözőek lehetnek, amelyek egy-egy elképzelést valósítanak meg, ezeket nevezzük hipotézisnek. Így pl. beszélhetünk csökkenő mobilitásról. Az így alakuló várható lakosságszámokat **szenárióknak** nevezzük. **Alternatívának** azt nevezzük, ami a demográfiai összetevők kombinációjáról beszélünk – pl. magas termékenység alacsony halandósággal – alapján alakul ki. Az ezekből kiválasztott változatok lesznek a **szenáriók**, amik a tervezés számára jelentenek hipotéziseket, hiszen megfogalmazzák azt, hogy milyen mértékben lehetséges a befelé irányuló migráció növelése, a halandóság javítása stb., és összekapcsolják a tervezési elképzelésekkel. Ugyanazt a népességszámot el lehet érni magas termékenységgel és közepes halandósággal és változatlan migrációs egyenleg, vagy közepes termékenységgel és alacsony halandósággal stabil migrációs egyenleg mellett, természetesen eltérő kor szerinti összetételhez jutva.

A lényeg az, hogy itt kapcsolható be a koncepciókat kialakító preferencia és diszpreferencia kérdése: hogy melyik folyamatot támogatjuk, vagy mit akarunk elérni. Néhányan erre azt válaszolják, hogy az optimálisat. Az ún. optimális lakosságszám fikció, mert optimális csak valamilyen szempont szerint lehet. Az előreszámításnak ez a része ahhoz nyújt segítséget, hogy megválasszunk a kérdést: vajon a lakosság életkor szerinti összetétele mekkora tartalékokkal rendelkezik, mekkora megújulási lehetőségeket jelent? Melyek a lakosságszám megőrzésének a korlátai és mekkora lehetőségek, veszélyek vannak abban, hogy újra termelődjön ill. erodálódjon. Fogalmazhatunk úgy is, hogy mekkora erőfeszítésre van szükség a jelenlegi összetétel megőrzéséhez, vagy annak módosításához.

9. 1. 3. Becsült térbeli mobilitás

A prognózisok legbizonytalanabb részét jelenti a migráció, mert az adatok csak részben esnek egybe a valósággal, és keveset tudunk a motivációkról. A "fekete doboz- hatás" azzal eliminálódik, hogy a demográfiai összetevők kölcsönhatását gyengítik, - az idős lakosság mobilitása csökken, a migráció szerepe csillapodik –, jelentősége mérséklődik, önmagában javul az előreszámítás megbízhatósága.

A migráció többnyire a gazdasági és fejlesztési jellemzőktől függ, így célszerű, ha a tervezés számára először csak ún. technikai változatot készítenek, ami a demográfiai tartalékok hatására mutat rá. A további lehetséges változatokat a korábbi mobilitási trendek alapján kialakítható hipotézisként kezeljük. A lakosság lakhelyváltogatása az előreszámítás során a következő hipotézisek felállítását kívánja meg. A migráció iránya ún. honnan hová mátrix, a migrációs hajlandóság a vándorlás jellege, iránya és a vándorlók kora, neme szerint. A területi előreszámítások során a vándorlási szándékokat, motivációkat, a területi attraktivitásokat nem egyszerű dolog jövőképpen, paraméterekben elkészíteni.

Gondoljunk bele, hogy akárcsak két távlati időpontra 20 megyére három alternatíva szerint, és az életúton belül még változó hatásokkal dolgozva mennyi feltételezésre van szükség. Az előreszámításban azokat a modelleket, amelyek több területei egységre készítik a számítás, **multiregionális modelleknek** nevezzük. Azokat a prognózisokat, amelyek a lakosság különböző állapotait

is figyelemmel kísérik, **multi state** – több állapotú modellnek nevezik. A távlati tervezésben szükség van arra, hogy számításokat végezzük a továbbtanulási hányadok alakulásáról, hogy a házassági szokások mekkora és milyen korú rétegeket érintenek, vagy a nyugdíjazás az eltérő szabályok esetén miként érvényesülne.

A területi népesség előreszámítások növekvő hiányosságát jelenti az, hogy nem számol a nemzetközi vándorlás hatásával. A migráció valószínűsítése során meg kell adni a program számára a görbe korszpecifikus várható eloszlását, a potenciálisan mobil lakossági forrást honnan hová alapon és a vándorlás jellege szerint. Ez azt jelenti, hogy több változat esetén számottevő adatra van szükség. Magyarországon a megyei szintre 1986-ban készült hivatalos előreszámítás, 20 területi egységre, három változatban, állandó és ideiglenes jellegű vándorlás figyelembevételével, nemekre megkülönböztetve, hosszú távra és ötéves időbontásban készült. A korszpecifikus görbék előállításánál során felhasználjuk a kohorsz migrációs jellemzőket, a térbeli összefüggőség mátrixát, és a migrációs szándékok ismeretét.

A tervezés rendezési és fejlesztési elképzeléseit szokásosan a következők képviselik: fejlesztési területek lakó és nem lakó jellegű módosulásai, bontás szanalás, funkcióváltás. Az itt kapott információt futtatjuk le és készítjük el a lehetséges scénáriókat.

A tervezés számára az lenne kívánatos, hogy vitassa meg, alkalmazza a csupán demográfiai előrejelzések eredményeit, ezután a lehetséges népesedési döntési tereket kapcsolja össze a fejlesztési elképzelésekkel, és alakítsa ki a scénárió elveit, értelmezze a területi hatást, végezze el a számítást, használja fel eredményeit a többi szakági modellezésben. A népesség-előreszámítás nem csak a demográfiai jövőképek feltérképezésére, hanem számos más társadalmi, gazdasági és állapoti jellemző távlati megadására is alkalmas.

A népesség-előreszámítás keretei

Jelen összeállítás a népesség számának, férfiak és nők, valamint életkor szerinti megoszlásának hosszú távú előrebecsléséről, az előreszámítás feltételrendszeréről és főbb eredményeiről szól. Ezek az előrebecslések a 2001. évi népszámlálásból származó új adatok felhasználásával készültek.

Az előrebecslésekhez rendelkezésre állnak a 2001. évi népszámlálás végleges adatai.¹⁴³ Ezek és az 1990. évi népszámlálásból statisztikai úton továbbvitt létszámadatok között jelentős eltérések adódtak, az összeírt népesség létszáma 10 millió 200 ezer fő lett az 1990-től a KSH által továbbszámított 10 millió 5 ezer fő helyett. Mindez azt is jelenti, hogy az 1990-es évtizedre visszamenőleg korrigálni kellett a népességi adatokat, valamilyen mértékben módosultak a népmozgalmi jellemzők is, bár a trendek iránya természetesen nem változott.

Ismeretesek továbbá az első, 2002. évre szóló népesség-továbbszámítások is. Ezek – hosszabb idő után ismét – a nemzetközi vándorlás bekapcsolásával készültek, tehát a népesség változásánál a születések, halálozások, belföldi költözések mellett figyelembe veszik a határokat átlépő mozgásokat is. Továbbá, az előzetes adatok szintjén, figyelembe vettük a 2002. évi demográfiai jellemzőket is, hogy az előreszámítás a kiindulási évekre lehetőleg a tényeknek megfelelő értékeket szolgáltatson.

A mostani előrebecslés illeszkedik az 1995 óta elkészült előreszámítások sorába. Feltételrendszerének jellege hasonló a korábban kidolgozottakhoz, miután azok lényegében *beváltak*.

Az előreszámítás az ENSZ által kidolgozott, a nemzetközi előreszámítási gyakorlatban szinte kizárólagosan alkalmazott kohorsz-komponens eljárással készült. Az előreszámítás ún. fő hipotézisei a népmozgalmi jelenségek legfontosabb mutatószámaira, a mutatószámok jövőbeni alakulására vonatkoznak. Szokásosan három alternatív hipotézist dolgozunk ki minden jelenségre: az ún. alacsony, alap (közepes) és magas hipotéziseket. A nemzetközi vándorlásnál egy újabb, ún. nagyon magas feltételezést is alkalmaztunk.

A termékenységénél a hipotézis a teljes termékenységi arányszámra (jele: *TFR*) szól. A *TFR* azt az átlagos gyermekszámot jelzi, amit a nők szülőképes koruk végéig világra hoznának, amennyiben termékenységi történetük az adott naptári évben megfigyelt, az anyák életkora szerinti gyermekszülési gyakoriságok szerint alakulna. A *TFR* alacsony, alap (közepes) és magas hipotézisei adják meg azt a jövőbeni tartományt, amelyben a tényleges gyermekszám-alakulást várjuk.

A halandóság esetében a születéskor várható élettartamra fogalmazzunk meg feltételezéseket (speciális jele: e_0^0). Az e_0^0 az újszülöttek átlagos élethossza, amennyiben minden életkorban olyan valószínűséggel élnének tovább, mint az adott naptári évben a megfelelő életkorú személyek. Az e_0^0 alacsony, alap (közepes) és magas értékei, a *TFR*-hez hasonlóan, megadják azt a jövőbeni tartományt, amelyben a jövőbeni tényleges élettartamokat várjuk.

A nemzetközi vándorlásnál a hipotézis a vándorlási egyenlegre, a bevándorlók és a kivándorlók különbségére vonatkozik. Itt *négy* hipotézist alkalmaztunk: alacsony, alap (közepes), magas és *igen magas* egyenleget. Utóbbit egy létszám-megőrző népességi forgatókönyv kialakításának céljával, továbbá az uniós csatlakozás várható hatásainak mérlegelésével vettük fel.

A kistérségi népesség-előreszámítás menete

A kistérségi / kerületi népesség-előreszámítás az alkotóelem-eljárásra épül. Minden kistérség / kerület esetében az alábbi lépésekben valósul meg:

¹⁴³ A 2001. évi népszámlálás adatai három fázisban kerültek nyilvánosságra. 2001. júniusban megjelentek az előzetes össznépeség-számok, 2001. decemberben az ún. képviseleti mintán alapuló korcsoportos létszámok. 2002. júniustól kezdődött a pontos, végleges adatok publikálása.

Kiindulunk a 2001. évi január 1-i lakónépességből

A termékenységi hipotézisek alapján becsljük az anya születési évjáráta szerinti termékenységi arányszámokat a 2001-2005 közötti időszakra

A halandósági hipotézisek alapján becsljük a születési évjáratos elhalálozási arányszámokat a 2001-2005 közötti időszakra

A belföldi vándorlási hipotézisek alapján becsljük a születési évjáratos állandó és ideiglenes elvándorlási arányszámokat, továbbá az állandó és ideiglenes odavándorlások népességi viszonyszámait a 2001-2005 közötti időszakra

A külső vándorlási hipotézisek alapján becsljük a határokat átszelő mozgások népességi egyenlegét a 2001-2005 közötti időszakra

A külső vándorlások egyenlege, a kiindulási népesség, a belső vándorlási arányszámok és az elhalálozási arányszámok segítségével becslhető a 2001-2005 közötti időszak átlagnépessége a 2001 elején már élő népességre:

$${}_{x,x+4}\bar{P}_{2001-2005} = \frac{2 \cdot {}_{x,x+4}P_{2001} + {}_{x,x+4}K\ddot{U}L_{2001-2005}}{2 + {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^H - {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^V},$$

ahol V a vándorlás egyenlegét jelenti:

$${}_{x,x+4}m_{2001-2005}^V = {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^{V\ddot{A}O} + {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^{V\ddot{I}O} - {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^{V\ddot{A}E} - {}_{x,x+4}m_{2001-2005}^{V\ddot{I}E}$$

A női átlagnépesség és a termékenységi arányszámok alapján becslhető a 2001–2005 közötti élveszületések száma, a fiúszületések arányára vonatkozó hipotézis szerint pedig ebből a fiú és lány újszülöttek száma. Ebből a képletben a népességszám kétszeresét a születésszámmal helyettesítve adódik a -1 korcsoportoz tartozó átlagnépesség.

Az átlagnépességből az előrebecsült arányszámokkal egyenként megbecslhető valamennyi halálozásszám, belföldi vándorlási szám, a belföldi vándorlások egyenlege.

A népességi alapegyenlet alkalmazásával továbbszámítjuk a népességet 2006 elejére.

A számításoknak konzisztencia-feltételeket kell kielégíteniük. Nevezetesen minden nemre és korra az előrebecsült összesített születés, halálozás, külső vándorlás és népességszám meg kell egyezzen az *országos referencia népesség-előreszámítás eredményeivel*. A belföldi vándorlások egyenlegének pedig minden nemre, korra és típusra zérusnak kell lennie. Ezt az arányszámok felszorozásával, iterációval oldottuk meg.

A kistérségi / kerületi előreszámítás összefoglaló táblázatait a kutatás 1. sz. táblaállománya tartalmazza. Minden területi egységre egyetlen oldalnyi összeállítást készítettünk, mely tartalmazza a népesség előrebecslését összesen, nemek szerint, ötéves korcsoportok szerint, továbbá a népmozgalom fő számait és a fontosabb mutatószámok hipotézisét.

10. Népesedéspolitika és elmélet

10. 1. Népesedési folyamatok iránti érdeklődés

Tapasztalatok szerint a népesedési folyamatok iránti érdeklődés akkor erősödött fel, ha új adatok jelentek meg – többnyire a népszámlálást követően –, ekkor zajlottak a nagy áttekintő elemzések¹⁴⁴, illetve amikor a politika is egyetértett a kedvezőtlen demográfiai folyamatokba történő beavatkozással és az előreszámítás eredményeinek nyilvános kezelésével¹⁴⁵.

A 90-es években a politikai fórumokon is gyakorta felvetett népesedési kérdés, a "Miért fogy a magyar?", amely kérdéskörök elsősorban arról szóltak, hogy Magyarországon a népesség száma miként alakulhat a következő években, és kevés figyelmet fordítottak arra, hogy milyen az életkor szerinti módosulás, amellyel hosszú távon érvényesülő meghatározottság jön létre.

Az első világháború után 8-8,5 millióan voltunk, a 21. század közepére szóló előreszámítások ehhez a lakosságszámhoz történő visszatérést jelzik, amit válságként értékelünk. A vitában résztvevők véleménye megoszlik abban, vajon a mennyiség avagy az összetétel-e a fontosabb. Sokan azt vallják, hogy az optimális-maximalista változatot a fiatalos összetételű 10 milliós népesség jelentené. Ugyanakkor az előreszámításokból az tűnik ki, hogy legnagyobb valószínűsége a csökkenő népességszámok és öregedő összetételnek van, ami fokozza a demográfiai kérdések jelentőségét. A lakossági összetétel megújulása korlátozott, és ezeken a nagy távlatú tendenciákon nehezen lehet módosítani. Nem vitatva, kiemelt fontosságú kérdés, hogy hányan leszünk, de még ennél jobban meghatározza jövőbeli helyzetünket a népesség életkori összetétele.

Az életkor szerinti megoszlás döntő jelentőségű abból a szempontból is, hogy milyen stratégiát találunk ki, és azok mire hatnak. Milyen stratégia megvalósítását teszi lehetővé, és a társadalom egészére háruló terheket a gazdaságpolitika miként képes megosztani.

Érdemes elgondolkodni a következőkön: nemzetközi összehasonlításban is rövid ideig élünk, egészségi állapotunk környezetünkre és a társadalomra további eltartási terheket ró, amellyel a társadalom termelőképesége, szokásjellemezője megváltozik, több fogyasztója lesz, mint termelője.

Történelmi üzenet az is, hogy a demográfia iránt általában akkor volt érdeklődés, ha a korábbi trendektől valamilyen eltérés következett be. Vagy nagy születésszám jelentkezett, vagy nem volt az egyes születési évjáratoknak a számossága kiegyenlített, új demográfiai tendencia alakult. A társadalom érdeklődése akkor fokozódott a demográfia iránt, ha a jellemzők harmóniája megbomlott.

A jövőbeli népesedési célkitűzéseink semmiképpen nem lehetnek semlegesek. Célszerű preferenciákat alkotni, valamilyen érdekcsoport – az osztatlan hatalom idején az állam – igényei szerinti befolyásolni a népesedési folyamatokat. Orientálás nélküli népesedéspolitika nem létezik. Sőt arra a kérdésre, hogy milyen célok, prioritások szerint valósuljanak meg az egyes felvetések, megfogalmazások, a válaszokból többirányú igény megfelelés tűnik ki, ami az alku során kialakuló előny és hátrány alapján érvényesül. Többen csak azt válaszolják a lehetséges változatra, hogy legyen optimális. De milyen szempontból optimális? Az könnyen belátható, hogy minden szempontból nem lehet optimális. Valamilyen elv hátrányt szenved. Jóléti, egészségi, gazdasági, a jövőért érzett felelősséget tartják a legtöbben kiemelt szerepűnek. Az egyes szempontok érvényesülése kinek kedvező, kinek kedvezőtlen. Felvetődik a kérdés, hogy milyen arányban viseljék a szereplők a következmények terheit. Megfigyelhető az is, hogy számos lobby használja a népesedéspolitika céljait a hatalom befolyásolására.

¹⁴⁴ Az Országos Területrendezési Tervek regionális elemzéseire időzítették.

¹⁴⁵ A 60-as évek végétől folyamatosan kedvezőtlené váltak a hazai népesedési tendenciák, de a termékenységet fokozó intézkedésekre mégis akkor került sor, amikor egyébként is fellendült volna a születések száma. Az 1980-as évek közepén már az előrejelzések drámai következményeket, visszafordíthatatlan folyamatokat mutattak be, de ezeket a prognózisokat szigorúan titkosnak minősítették.

A fejlett világban az államilag képviselt célok, erős egyházi és civil érdekeknek kell megfeleljenek, ezért a kormányok tartózkodnak attól, hogy közvetlenül beleszóljanak a népesedésbe. Lásd például, hogy az abortusz témája milyen szélsőséges elveken nyugszik. Hasonlóan nincs az európai országokban egységes nemzetközi vándorlási politika. Azt vallják, hogy az egyes emberek joga annak eldöntése, hogy hány gyermeket és mikor vállalnak, és hol kívánnak élni. Az Emberi Jogok deklarációjára hivatkozva, szabad döntést kívánnak biztosítani az érintetteknek.

A népesedés abban az esetben, ha nincs korlátozva, mértani haladvány szerint növekszik (Malthus elmélete). Már maga Malthus is gondolt a korlátozásra, de nem magyarázta meg. A 20. század története során azt látjuk, hogy a demográfiai átmenet 2. 3. 4. fázisa egyidejűleg van jelen a Földön több kontinens folyamataiban.

Van a népesedéspolitikának olyan fajtája, amikor kifejezett célokkal jelenik meg, mint pl. a birodalom vagy nemzetépítés idején az ún. expanzív politika. Vagy a tartósan bevándorlókat fogadó országok a gyermekek felnevelésének és eltartásának költségét kívánják megtakarítani azzal, hogy fiatal és képzett emberi erőforrások bejövetelét preferálják. Ezt nevezzük pro-migrációs politikának. A pro-natalista politika, a termékenység fokozására alapozza a népesedést. A halandóság visszaszorítását célozza az egészségi állapotra vonatkozó stratégia. De általában az jellemző, hogy a népesedési célok elvei szerepelnek a többi más politika gyakorlatában.

10. 2. A magyar népesedéspolitika

Európában hazánk és Franciaország folytatott tartósan olyan népesedés politikai gyakorlatot, amely a lakosságának megőrzését, a család stabilitását és a termékenység növekedését kiemelten kezelte. A népesedéspolitikai gyakorlat nem független az adott ideológiai elemektől sem. A népesedés az adott ország kultúrájától hagyományától függő kategória, ennek figyelmen kívül hagyása ellentéteket hozhat a felszínre.

A magyarokra soha sem volt jellemző a magas termékenység és az alacsony halandóság. A kialakult helyzet akkor vált a feszültségek forrásává, amikor a sok nemzetiségű lakosság körében a magyarok termékenysége olyan mértékűre mérséklődött, illetve más nemzetiségekhez viszonyítva alacsonnyá vált, hogy az a reprodukciót is befolyásolta. A trianoni békeszerződéssel együtt járó lakosságvesztés tovább élezte a kérdést.

A századforduló utáni időszakban Magyarország agrárország volt, ami meghatározta termékenységi magatartását. A kép ambivalensen formálódott, mert a lakosság jelentős hányada a birtok megtartását célzó, ún. egyke vállalása szerint gondolkodott, de a nagybirtokon élő falusi agrárproletáriátus rendkívül magas termékenységgel rendelkezett. A civilizáció, a polgárosodás, az urbanizáció nem abba az irányba hatott, hogy jellemzően három gyereket vállaljanak.

A háború utáni időszak jellemző népesedési stratégiája az ún. Ratkó korszak abortusztilalma volt. (1953 márciusától 1956 júniusáig) A korábbi helyzethez képest enyhülést jelentett a 60-as évek két intézkedése, 1963-ban a családi pótlék, majd 1968-ban a GYES, majd a GYED, később a lakáskedvezmények bevezetése. Ezek számos időzítési probléma miatt még sem érték el eredeti céljukat, az eltartási teher minimalizálását.¹⁴⁶

A 80-as évek romló demográfiai helyzete tényszerű alapot adott a népesedés leple alatt indított kormányzati kritikáknak. Számos törekvés volt ebben az időben arra, hogy a népesedéspolitika családpolitikai alapon kerüljön értelmezésre. Javaslat született a családi jövedelemadózásról.

A 90-es években statisztikai adatok igazolták a visszafordíthatatlan népesedési helyzetet, de a monetáris szemlélet terjedésével a támogatások szegénypolitika formájában jelentek meg. Ez a stratégia azzal a veszéllyel járhat, hogy az alacsonyabb társadalmi státusú rétegek szaporodása indul meg, és a lecsúszó középréteg termékenysége veszteséget szenved. Itt nem csak a mennyiségi kérdések vetődnek fel, hanem az alacsonyabb státusú társadalmi rétegek fokozott újratermelésébe az elmaradottság felszámolását mérsékli.

Egyre jobban látszik, hogy minden demográfiai esemény és annak következménye a családi szférára alapozódik, ennek megerősítésén keresztül haladhatnánk előre. A családi kohézió kedvező hatására, annak stabilitására szükség van bármilyen stratégia megvalósítása során. Külföldi demográfusok úgy fogalmazzák, hogy a társadalmi célokkal közelíteni kell az egyéni célokhoz, hogy hatékony politikáról beszélhessünk. Érzékelhető, hogy a makro egyensúlyok megvalósulásával megnőtt a mikroszférában hozott döntés jelentősége. Egyre többen vitatják, meddig terjed a beavatkozás határa, meddig szólhat bele az állam a családok döntésébe. Azzal is beavatkozik, hogy az állami gondoskodást átterhelje más rétegekre.

A térbeli lehetőségekhez történő alkalmazkodás, mobilitás nem célja, hanem eszköze lett a társadalmi és gazdasági célok megvalósításának. Eddig azonban hosszú út vezetett el. A háború utáni időszakban a vándorlás csak az ideológiának volt az eszköze, és elveinek megfelelően alkalmazta azokra, akikre gondolta. Lásd a kényszer-kitelepítéseket, az izolált nemzetközi kapcsolatainkat. Később a belső vándorlás szabaddá vált, és a budapesti bevándorlási korlátozó intézkedések (1965) óta nem volt arra példa, hogy a regionális fejlesztési politika a vándorlást eszközül próbálta volna használni. Az 1990 utáni külső bevándorlás területi irányításában lehetett volna szerepe azzal, hogy a demográfiai szempontból erodáló térségeket, külső emberi erőforrással megújítsa. Ily módon a területi politika a térségek revitalizálásában nagyobb hatékonysággal működhetett volna közre. A jövőben az a kérdés fogalmazható meg minden egyes népesedési kérdés kapcsán, hogy elegendő-e az országos "szabályozás" avagy szükség van a helyi adottságokhoz, szükségletekhez jobban illeszkedő javaslatokra, szabályokra?

A nemzetközi vándorlást többnyire a politikai események alakították. Így 1956, a romániai forradalom, a jugoszláv polgárháború és Németország egyesítése. Magyarország tranzit, majd befogadó ország szerepét töltötte be, és két gyakorlatot követett a helyzetnek megfelelően:

az ország biztonsága és haszonelvé célok megvalósításának eszközeként felhasználni a migránsokat, (pl. a munkaerő-piaci igények).

A vándorlás mechanizmusa mind a belső, mind a külső vándorlásé, alapvetően a környezeti taszító és vonzó erőkön alapszik. Ennek érvényesülése függ az ott élő emberek igényétől, a helyzet felismerésétől, tudatosságától és a döntéshez szükséges információ nagyságától. A környezeti adottságoknak az ott élő emberek igényeivel történő jobb megfeleltetés jelenti az elégedettséget. A pillanatnyi összhang tehát az egyéni igényeknek megfelelő társadalmi-gazdasági lehetőségek, felbomlása motiváló tényezőt jelent a térbeli elmozdulásra.

¹⁴⁶ Mivel a 60-as években a reprodukció már olyan kedvezőtlenül alakult, ezért a 70-es évekbeli javulás csak a későbbi lehetséges válság enyhítésében játszott szerepet.

A politikai célok megvalósítása attól függ, hogy mennyire képesek bevonni, aktivizálni az érintett lakosságot, partnereink-e ebbe az irányba vagy elvárásaikkal kiegészítenek-e valamilyen cél megvalósulását. Az egyes népesedési életjelenségek jellemzőinek megváltozását úgy is lehet értelmezni, hogy az egyes fázisok eltérő mértékű tudatosságot hordoznak, növekvő befolyásolás jelenik meg.

A térbeli mobilitás növekedése és az ehhez kapcsolódó demográfiai oksági viszonyok feltárása ahhoz vezetett, hogy a társadalmi és gazdasági tényezők egymásra hatása erősödött. Az állapot típusú értékelés helyett, célok jelentek meg az élet teljes hosszára vonatkozó kitekintéssel. Példaképpen a bevándorlókat fogadó országokra igaz, hogy a gyermek felnevelésének, képzésének költségét megtakarítják azzal, hogy új emberi erőforrást kapnak. Az adott országban megtermelt gazdasági haszon alapján képesek az időskori ellátás finanszírozására.

Az emberi erőforrásokba fektetett tőkét úgy értelmezzük, mint az életminőség megtartásának a részét. Innen ered az, hogy a csökkenő és öregedő népességi összetételnek is vannak új fogyasztást, munkahelyet teremtő hatásai. Az élet teljes hosszában nézve a gyermekkorban fogyasztjuk el azt, amit az élet középső szakaszában termelünk meg, és az öregkorban ismét többet fogyasztunk, mint a járadék. Ezek a tapasztalások ösztönzik az embereket arra, hogy megtakarítsanak, befektessenek. Az életkor történelmi léptékben mérhető meghosszabbodása azzal a következménnyel járt együtt, hogy három, majd négy generáció élt egy időben. Amikor 50 év volt az átlag életkor, akkor a szülők vagyona áramlott a gyermekekhez, majd az életkor növekedésével a nagyszülőké az unokákhoz, és egyes társadalmakban már azzal számolhatunk, hogy négy generáció él egy időben.

A jelenlegi trendek alapján úgy néz ki, hogy az élet középre jellemző többlettermelés időszaka rövidül és a két szélső időszaka nő. Ezt a folyamatot nem a demográfiai tényezők, hanem a gazdasági szabályozók határozzák meg. A hatékony munkaerő-felhasználás arra készítette, hogy rövidülő időszakban teremtsünk annyit, ami szükségleteinket, a hosszabbodó élettartamunkra is fedezi.

Napjainkban tapasztalható makro szintű stabilitás ellenére, a bejáratlan utak és megváltozott célok miatt mikro szinten fokozódó bizonytalanság jellemző. Nagymértékben módosulnak a korábbi generációs magatartási formák, és folytonos jelenlévő kérdés, hogy vajon a fiatalok milyen mértékben érzik szükségét az idősekkel való kapcsolattartásnak, miként tér el a korábbiaktól a családi életforma, és mekkora felelősségét érznek az újratermelés iránt?

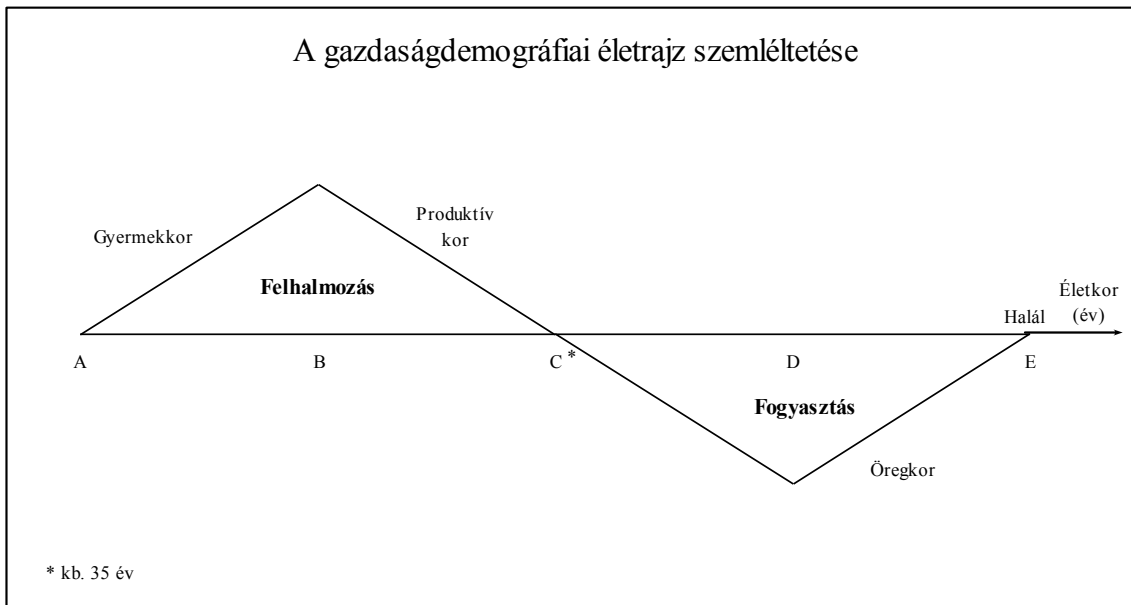
A demográfiai előszámítások alkalmasak arra is, hogy támogassák a döntéshozók munkáját, előrevetítsék a várható beavatkozások hatásait. Példaként hozhatók az országos előszámítás hipotézisei alapján készült alternatívák. A termékenység és a halandóság lehetséges hipotézisei alapján kidolgozott népességszámok azt mutatják, hogy ugyanazt a lakosságszámot különböző utakon is el lehet érni, és ehhez nem csak eltérő stratégiára van szükség, de következménye is különböző életkori összetétel lesz. A hosszabb életkor és mérsékelt termékenység öregedő összetételt és eltartási, megújulási problémákat jelent. A rövid élet és magas termékenység fiatalos összetételt, az új iránt fogékony, de elmaradott társadalmat jelent. Akár a lakosság számának megőrzése, akár a struktúra megőrzése eltérő stratégiai módokon érhető el. A demográfus feladata az, hogy ezeket az alternatívákat döntésre előkészítse.

10. 3. Gazdaság demográfia

A demográfiának nem csak az a célja, hogy az egyes népesedési folyamatokat tanulmányozza, hanem az élet különböző szféráival összefüggéseket keressen, ezek kölcsönösen segítik a gyakorlatnak történő válaszadást, alkalmazást és a kérdésfelvetések megfogalmazását. Kiemelt figyelmet a gazdasági kérdések jelentenek.

Már a népesedés eleméletek is hangsúlyozták a gazdasági környezet és a népesedési meghatározások közötti összefüggéseket. Megfigyelték, hogy a jövedelem növekedése negatív hatással volt a nagyobb számú gyermek vállalására, és pozitív hatással a halandóság javulására. Vagy a házasságok és a születések számának csökkenése visszaesést okozott a keresleti igények alakulásában, a beruházások iránti igény csökkent. Így voltak olyan közgazdászok, akik a recesszióból történő kilábaláshoz demográfiai eszközöket is ajánlottak pl. sokasodással új fogyasztási forrást létrehozni. Más esetekben a humán beruházások fokozását, az állam és az egyes emberek is, a gazdaság hosszú távú igénykeltésének, felvirágoztatásának tekintik.

Hasonló jelenlegi gyakorlattal hazánkban is találkozhatunk. Az élettartam alatti fogyasztás és beruházás olyan görbével jellemezhető, amelynek közel 18–20 éves életkorig a beruházás és a fogyasztás a jellemzője, majd mintegy 35–38 éves korig a fogyasztás és a termelés egyensúlya jellemző, és 55–60 éves korig a termelési többlet, majd az élet hosszától függően ismét megnő a fogyasztás mennyisége és a kiszolgáltatottságtól függően annak minősége iránti igény.

ábra Gazdaság demográfiai életrajz

Forrás: Valkovics A demográfia elvei és módszerei (kézirat)

A **ábra** szerint az egyes emberek életében és a gazdaság egészében is követhető, miszerint egyetlen ország számára sem mellékes, hogy mekkora a megtermelt javak hányada és ebből mekkora tömeg eltartását kell megvalósítani. Az aktivitás módosulásából mekkora igényeltetés származik. A hazai folyamatok értékelése azt mutatta, hogy míg a világháború után 100 keresőnek 125 embert kellett eltartania, addig most 190 főt. A nyugdíjrendszer ezzel a demográfiai változással csak úgy képes megbirkózni, ha a korábbi elosztó jellegről a tőkefinanszírozásra tér át. Azaz a korösszetétel változását magasabb gazdasági megtérülési rátákkal (kockázat-és részvénytőke- érdekeltségekkel mint hosszú távú befektetéssel) fedezi. Hasonló alapon gondolkodnak az emberek, amikor az élettartamra vonatkozó beruházásokat terveznek.

11. Zárszó

A leírt megállapítások, összefüggések számos elemzés, regionális értékelés eredményeként születtek meg. A demográfiai folyamatok területi sokszínűsége, az információk ismételt rendszerezése arra biztat, hogy elemzésünkkel folyamatosan kísérjük figyelemmel a szabályszerűségek alakulását és a trendek változását. Egyfajta monitoringgal kövessük a fő folyamatok alakulását. A térségi jellemzőket így képesek vagyunk viszonyítani az országos értékekhez.

Ezek az ismeretek a területi elemzéshez és a bennünket körülvevő mindennapok összefüggéseinek a megértéséhez feltételezhetően magyarázó hozzájárulást jelentenek. Oktatás közben is úgy tapasztaltam, hogy a hallgatói korosztályt fokozottan érdeklik azon döntések jellemzői, amelyek többsége előtt állnak. A hallgatók elkövetkező éveikben kerül sor a partnerválasztásra, a gyermekvállalásra, a munkaerő-piaci bekapcsolódásra, az önálló lakás megszerzésére és a családi életciklus építésére. Érdeklődéssel hallgatták a mondanivalómat, néha a félév során, néha azt követően kerestek meg kérdéseikkel.

A humán ismeretek az egyetemes kultúra részét képezik. Napjainkban növekszik ennek jelentősége, minden olyan kezdeményezés, ami ennek az elsajátítását szolgálja, időszerű. Különösen fontos ennek rendszerezett ismertetése, mert kevés lehetőség van arra, hogy ezekről máshol tájékozódjon, viszonyítási alapokhoz, összefüggésekhez jusson az ember. Általános célunk a világ megismerése és egymás megértése.

STATISZTIKAI ALAPFOGALMAK (www.ksh.hu)

AKTÍV KERESŐ

Az aktív keresők olyan foglalkoztatottak, akik közé a korábbi népszámlálások során nem számolták a nyugdíj, gyés, gyed, gyed mellett dolgozókat, és a nappali tagozatos tanulmányok mellett dolgozó, a sor- vagy tartalékos katonai szolgálatot teljesítő, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott személyeket is csak akkor, ha bevonulásuk, illetve büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésük előtt dolgoztak.

FOGLALKOZTATOTT

A 2001. népszámlálás a során nemzetközi ajánlásoknak megfelelően foglalkoztatottnak minősül minden 15 éves és idősebb személy, aki az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy rendszeres foglalkozásától (pl. betegség miatti távollét vagy fizetés, illetve fizetés nélküli szabadság miatt) csak átmenetileg volt távol. Jövedelmet biztosító munkának számít annak jogi kereteitől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet vagy természetbeni juttatást biztosít. Ennek megfelelően foglalkoztatottak mindazok, akik munkaviszonyban, köztisztviselői, közalkalmazotti jogviszonyban, bírói, ügyészi szolgálati viszonyban, munkavégzési kötelezettséggel járó tagsági viszonyban állnak bármely munkáltatóval, illetve munkaszerződéssel, vállalkozói engedéllyel rendelkeznek. Idetartozik a háztartáshoz tartozó gazdaságban vagy vállalkozásban, segítő családtagként végzett rendszeres tevékenység, az alkalmi munka, illetve a közhasznú munkában való részvétel is. A foglalkoztatottak közé tartoznak a sorkatonai vagy tartalékos katonai szolgálatot teljesítők, a nyugdíj, gyed, gyés, gyed mellett dolgozók, továbbá – amennyiben az intézetben dolgoznak – a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak is. Foglalkoztatottnak számítanak a 15 éves és idősebb nappali tagozatos tanulók is abban az esetben, ha az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órát dolgoztak.

A foglalkoztatottakon belül megkülönböztetjük

- az aktív keresők,
- a gyermekgondozási ellátás mellett dolgozók és
- a nyugdíj, járadék mellett dolgozók csoportját.

A gyed, gyés, gyed, illetőleg saját vagy hozzátartozói nyugdíj, járadék mellett dolgozók értelemszerűen sorolódnak a megfelelő kategóriába. Azok a foglalkoztatottak, akik nem nyugdíjasként, illetve nem gyermekgondozás címén járó, vagy más, járadékszerű ellátás mellett folytatnak kereső tevékenységeket, az aktív keresők között szerepelnek.

A korábbi népszámlálások nem számolták a foglalkoztatottak (korábbi megnevezés: aktív keresők) közé a nyugdíj, gyés, gyed, gyed mellett dolgozókat, és a nappali tagozatos tanulmányok mellett dolgozó, a sor- vagy tartalékos katonai szolgálatot teljesítő, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott személyeket is csak akkor, ha bevonulásuk, illetve büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésük előtt dolgoztak. Az időnemek, alkalmi munkások akkor is a foglalkoztatottak közé számítottak, ha az eszmei időpontot megelőző héten nem dolgoztak.

A foglalkoztatottak számát és összetételét bemutató táblázatok minden esetben a 15 éves és idősebb foglalkoztatottak adatait tartalmazzák, míg a népesség gazdasági aktivitását bemutató táblázatokban a korábbi népszámlálások és az 1996. évi mikrocenzus aktív keresői között a 14 éves aktív keresők adatai is szerepelnek.

Az 1996. évi mikrocenzus háztartások és családok gazdasági aktivitási összetételét bemutató táblázataiban a foglalkoztatottak kifejezés az aktív keresőket tartalmazza.

ÁLLAMPOLGÁRSÁG

Az állampolgársági törvények meghatározzák egy adott állam állampolgárainak körét, azaz deklarálják, hogy az állam kit tekint állampolgárának. A felvétel során a kettős állampolgárságú személyek közül csak azok kerültek elszámolásra, akiknek egyik állampolgársága magyar volt. Más kettős állampolgárságú személynek választania kellett egyik állampolgárságát.

A 6. Területi adatok sorozatban megjelent kötetekben azon országok állampolgárai között, amelyek önkormányzattal rendelkező tartozékkal, társult részzel, külbirtokkal, tengeren túli megyével stb. is rendelkeznek, csak az anyaország állampolgárai kerültek elszámolásra. A csatolt részek állampolgárai annál a világrésznél kerültek kimutatásra, ahová az adott országrész földrajzilag tartozik. Ennek megfelelően e területrészek állampolgárai az Európai Unió adatai között sem szerepelnek. Például, aki „Réunion” állampolgárának mondta magát az a személy nem került elszámolásra a „más európai együtt” rovatban a francia állampolgárokkal együtt, hanem az „afrikai” állampolgárok közé került, és ennek megfelelően nem szerepel az Európai Unió állampolgárai között sem.

E kötet sorozatban Ciprus és Törökország állampolgárai is – az országok földrajzi besorolásának megfelelően – nem az európai, hanem az ázsiai állampolgárok között kerültek elszámolásra. Hasonlóan Oroszország ázsiai autonóm területeit állampolgárságként megjelölő személyek sem kerültek az európai állampolgárok közé.

Az elmondottakkal szemben a 18. Demográfiai adatok című kötetben valamennyi területrészt állampolgára állampolgársági szempontból az „anyaországnál”, de tényleges lakóhely, állandó lakóhely, születés kori lakóhely (anyja állandó lakóhelye), jelenlegi megelőző állandó lakóhely, 2000. február 1-jei állandó lakóhely szempontjából, annál az országrésznél, világrésznél került kimutatásra, ahová az adott terület földrajzilag tartozik.

A korábbi népszámlálások állampolgársági adataival való összehasonlíthatóság céljából a 18. Demográfiai adatok című kötetben a 2001. évi állampolgársági adatokból összeadással létrehoztuk a „volt Csehszlovákia”, a „volt Jugoszlávia” és a „volt Szovjetunó” állampolgárainak a számát. A „volt Csehszlovákia” állampolgárainak tekintettük a mai cseh és szlovák, a „volt Jugoszlávia” állampolgárainak pedig a mai horvát, a mai jugoszláv (szerb, montenegrói), továbbá a szlovén, a macedón állampolgárokat, valamint Bosznia-Hercegovina állampolgárait. A „volt Szovjetunó” állampolgárai között kerültek elszámolásra Oroszország állampolgárai mellett a volt tagköztársaságok (Európából: Fehéroroszország, Észtország, Lettország, Litvánia, Moldova, Ukrajna, illetve Ázsiából: Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Örményország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán) állampolgárai is.

ÁLLANDÓ LAKÓHELY

Állandó lakóhely az a lakcím, ahol az összeírt személynek – saját bevallása szerint – az állandó otthona van. Állandó otthonnak azt a lakcímet kellett tekinteni, amelyet másik lakóhely kedvéért nem kíván feladni, ahová rendszeresen hazatér, ahol – ha családja van – a család többi tagja él. Ilyen pl. a gyermeknek a szülői ház, ha az oktatási időszakban (általában hétköznapokon) diákszállóban lakik, illetve a férjnek – ha más

településen vagy külföldön dolgozik – a feleségével, gyermekével közös lakása. Ez lehet a lakóhelyként bejelentett (régbben állandó) lakcíme, lehet a tartózkodási helyként bejelentett (régbben ideiglenes) lakcíme, de lehet nem bejelentett lakcíme is.

Akinek csak egy lakóhelye van, a **tényleges lakóhely** és az állandó lakóhely címe azonos.

TÉNYLEGES LAKÓHELY

Tényleges lakóhely az a lakcím, ahol az összeírt személy – saját bevallása szerint – életvitelszerűen él, ténylegesen tartózkodik, rendszerint elérhető, ahonnan dolgozni vagy iskolába jár, ahol leggyakrabban tölti éjszakai pihenését. Ez lehet a lakóhelyként bejelentett (régbben állandó) lakcíme, lehet a tartózkodási helyként bejelentett (régbben ideiglenes) lakcíme, de lehet nem bejelentett lakcíme is.

Akinek csak egy lakóhelye van, a **tényleges lakóhely** és az **állandó lakóhely** címe azonos.

ÁTLAGOS ÉLETKOR

A népesség átlagos életkora az eszmei időpontban élő népesség tagjai életkorainak súlyozott számtani átlaga.

A 6. Területi adatok sorozat I. kötetének 2.1.1., valamint a II. kötetek 3.1.1 táblázata a többi közléstől eltérően az eszmei időpontig betöltött életév alapján számított átlagos életkorokat tartalmazza. Ezen táblázatokban közölt átlagos életkorokat a más forrásokból származó átlagos életkorokkal való összehasonlításához 0,5 évvel növelni kell. Ez utóbbi számítási módszernek megfelelően az ország lakónépességének átlagos életkora a 2001. évi népszámlálás eszmei időpontjában nem 38,7 év, hanem 39,2 év.

BRUTTÓ HÁZASSÁGTARTAM

A (bruttó házasságtartam) az első házasságkötés óta eltelt évek száma. Számítása a 2001. évi népszámlálás során – tekintettel arra, hogy az **eszmei időpont** nem január 1. 0 óra volt – az első házasságkötés időpontja óta eltelt teljes évek száma alapján, a házasságkötés hónapjának figyelembevételével történ.

ESZMEI IDŐPONT

A népszámlálás egy meghatározott időpontra vonatkozó állapotfelvevél. A számlálást erre az időpontra, egyes kérdések esetében a vizsgált időszakot ehhez az időponthoz viszonyítva kell rögzíteni. Az eszmei időpontot Magyarországon a népszámlálás végrehajtását elrendelő jogszabály határozza meg.

A 2001. évi népszámlálás eszmei időpontja február 1-jén 0 óra, míg a korábbi népszámlálásoké 1870-ben január 1-jén 0 óra, az 1880., 1890., 1900., 1910., 1920. és 1930. években december 31-én, 1941-ben január 31-én éjfél, 1949-ben, 1960-ban, 1970-ben, 1980-ban és 1990-ben január 1-jén 0 óra volt.

CSALÁD

A család a házastársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élők legszűkebb köre. A család lehet:

- házaspár típusú, ezen belül
- házaspár nőtlen, hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül;
- élettársi kapcsolatban együtt élő két személy nőtlen, hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül; és
- egy szülő (apa vagy anya) nőtlen, hajadon gyermekkel.

Az 1949. és az 1960. évi adatoknál a gyermekek száma a házasság, özvegy és elvált gyermekek, valamint a szülő nélkül, nagyszülővel élő unokák számát is tartalmazza, illetve a családok száma magába foglalja a nagyszülőből és unokából álló életközösségeket is.

CSALÁDI ÁLLÁS

A családi állás az azonos háztartásban élő személyek egymáshoz fűződő rokonsági vagy egyéb (gazdasági) kapcsolatát fejezi ki. A népességet a családi állás alapján a következő kategóriákba soroltuk:

- férj, feleség
- élettárs
- apa, anya
- gyermek
- felmenő rokon
- egyéb rokon
- családdal élő állami gondozott gyermek
- nem rokon
- egyedülálló

CSALÁDI ÁLLAPOT

A népesség családi állapot szerinti csoportosítása az eszmei időpontban fennállott jogi helyzetnek megfelelően történt. Eszerint:

- nőtlen, hajadon az a személy, aki még nem kötött házasságot;
- házasságban az a személy, akinek házasságát jogerős bírói ítélet nem bontotta fel, házastársa életben van, függetlenül attól, hogy házastársával együtt él-e;
- özvegy az a személy, aki házastársának halála után nem kötött újabb házasságot;
- elvált az a személy, akinek házasságát jogerőre emelkedett bírói ítélet bontotta fel, és újabb házasságot nem kötött.

A bírói ítélet nélkül különváltan élő személyek adatai a házasság adataiból szerepelnek. A házassági kapcsolat nélkül együtt élő személyek családi állapotának elbírálása ugyancsak a jogi helyzet alapján történt.

A 16. kötet táblázataiban az élettársi kapcsolatban élő személyek adatait külön oszlopban, a családi állapotuktól függetlenül tartalmazza.

CSALÁDFŐ

A családfő – tekintet nélkül a gazdasági aktivitására – házaspárból mindig a férj, élettársi kapcsolatban együtt élők közül a férfi élettárs, egy szülő gyermekkel típusú családoknál a szülő (az apa vagy az anya).

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐK

Élettársi kapcsolatban együtt élők a magukat annak valló, törvényes házassági kapcsolat nélkül, tartósan, élettársi közösségben – az összeírás helyén vagy akár külön-külön, más lakásban – élő személyek (Úgynevezett „biológiai élettársi kapcsolat”). Az élettársi kapcsolat létesítése tehát független a **családi állapottól**, független attól, hogy az összeírás szempontjából közös lakásban vagy háztartásban élnek az élettársak. Ha valaki a **családi állásánál** élettársat jelölt meg, akkor szükségképpen az élettársi kapcsolatban élők között is elszámolásra került, viszont, ha valaki azt mondta magáról, hogy élettársi kapcsolatban él valakivel, akkor a férj, feleség családi állás kivételével bármilyen más családi állású lehet. Mindezeknek megfelelően azon személyek száma, akiknek „van élettársa”, a demográfiai táblázatokban magasabb, mint a háztartás, család táblázatokban közöltek.

ELTARTOTT

Eltartottak azok a személyek, akik nem tartoznak az előbbieken felsorolt kategóriák egyikébe sem, mert általában keresettel, jövedelemmel nem rendelkeznek, és megélhetésükről magánszemély vagy intézmény gondoskodik.

Ilyenek például

- a 15 éven aluli nem tanuló gyermekek;
- a kereső tevékenységet nem folytató, inaktív keresőnek nem minősülő nappali tagozaton tanulók (mindazok, akik az iskolarendszerbe tartozó alap-, közép-, illetve felsőfokú oktatási intézmények valamelyikének nappali tagozatán folytatják tanulmányaikat, függetlenül attól, hogy résztesülnek-e ösztöndíjban vagy – mint szakmunkástanulók – szakmunkásbérézésben);
- az egyéb eltartottak (a 15 éves és idősebb, nappali tagozaton nem tanuló eltartottak, mint pl. a háztartásbeliek).

FOGLALKOZÁS

A foglalkozás megnevezés a ténylegesen gyakorolt tevékenység tartalmából indul ki, emellett lényeges csoportképző ismérvként kezeli az adott foglalkozás gyakorlásához szükségesnek ítélt szakértelmet, tudást.

A foglalkozást, a munkahelyi tevékenység tartalmát a foglalkozási viszonytól függetlenül kell vizsgálni. A besorolás szempontjából tehát közömbös, hogy a dolgozó munkáját mint alkalmazásban álló, szövetkezeti tag, társasági tag, önálló stb. végzi. A tulajdonos, társtulajdonos, társasági tag azonban csak akkor sorolható be a foglalkozási rendszerbe, ha a munkafolyamatban is részt vesz.

A foglalkozások FEOR–93 alapján megállapított kódszámainak a táblázatokban közölt legrészletesebb csoportosításait a **Melléklet** tartalmazza.

FOGLALKOZÁSI FŐCSOPORT

A 2001. évi népszámlálás a foglalkoztatottak **egyéni foglalkozására** vonatkozó adatait a FEOR–93 felülvizsgált, 1997-től hatályos rendszerének megfelelően közli.

A FEOR–93 alapelveiben, felépítésében követi az érvényes nemzetközi foglalkozási osztályozás, az ISCO–88 (Rev.3.) rendszerét, azzal egyezően 10 főcsoportba sorolja a foglalkozásokat.

Az ISCO–88 rendszerének tartalmilag megfelelő főcsoportok a következők:

- 1 Törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági vezetők
- 2 Egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások
- 3 Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások
- 4 Irodai és ügyviteli (ügyműködési) jellegű foglalkozások
- 5 Szolgáltatási jellegű foglalkozások
- 6 Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások
- 7 Ipari és építőipari foglalkozások
- 8 Gépkézelők, összeszerelők, járművezetők
- 9 Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások
- 0 Fegyveres erők, rendvédelmi szervek foglalkozásai

A rendszerbe való besorolás szempontjából az alapvető egység a foglalkozás.

Az ISCO–88 alapelveinek megfelelően a „foglalkozás” megnevezés a ténylegesen gyakorolt tevékenység tartalmából indul ki, emellett lényeges csoportképző ismérvként kezeli az adott foglalkozás gyakorlásához szükségesnek ítélt szakértelem, tudás, ismeret szintjét.

Az 1–4. főcsoport döntően szellemi, az 5–9. főcsoport fizikai jellegű tevékenységeket tartalmaz. A 0 jelű tizedik főcsoport – a fegyveres erők, rendvédelmi szervek foglalkozásainak főcsoportja – ilyen szempontból vegyes jellegű, de a főcsoporton belüli további csoportosítás alapján itt is szétválaszthatók a fizikai és a szellemi tevékenységek.

Az 1. főcsoportba való besorolás feltétele volt általában a beosztottak száma: vezetőnek az a személy minősülhetett, aki kettőnél több személyt foglalkoztató szervezetet, részleget irányított.

A foglalkozást, a munkahelyi tevékenység tartalmát a foglalkozási viszonytól függetlenül kell vizsgálni. A besorolás szempontjából tehát közömbös, hogy a dolgozó munkáját mint alkalmazásban álló, szövetkezeti tag, társasági tag, önálló stb. végzi. A tulajdonos, társtulajdonos, társasági tag azonban csak akkor sorolható be a foglalkozási rendszerbe, ha a munkafolyamatban is részt vesz.

A népszámlálás foglalkozással kapcsolatos eredményeit összevont és részletes foglalkozási főcsoportok szerint is közöljük. A foglalkozások FEOR–93 alapján megállapított kódszámainak a táblázatokban közölt legrészletesebb csoportosításait a **Melléklet** tartalmazza.

Az 1980. évi és 1990. évi népszámlálásnak az aktív keresők foglalkozásával kapcsolatos adatait – a FEOR–93 szerint – átdolgozásra kerültek.

FOGLALKOZÁSI VISZONY

A foglalkozási viszony szerinti csoportosítást a foglalkoztatottnak a munkáltatóhoz történő jogilag meghatározott viszonya alapján végeztük el. A 2001. évi népszámlálás az alábbi főbb csoportosítást alkalmazta:

- alkalmazásban álló,
- önálló, egyéni vállalkozó,

- társas vállalkozás dolgozó tagja,
- szövetkezet dolgozó tagja,
- segítő családtag,
- alkalmi munkás, napszámos,
- közhasznú munkás.

Alkalmazásban álló az a személy, aki valamilyen munkáltatóval – általában munkaszerződés alapján – munkaviszonyban, bedolgozó jogviszonyban áll.

Ebbe a kategóriába tartoznak a köztisztviselők, közalkalmazottak, bírói, ügyészi, szolgálati viszonyban állók, valamint a fegyveres erők és rendvédelmi szervek hivatásos és szerződéses állományú tagjai is (közszolgálati, szolgálati jogviszony).

Önálló, egyéni vállalkozó az általában vállalkozói igazolvánnyal rendelkező, ennek alapján dolgozó személy, aki tevékenységét nem társas vállalkozás formájában, hanem a vállalkozás egyszemélyes tulajdonosaként önállóan vagy alkalmazottakkal együtt végzi (kisiparos, magánkereskedő, mezőgazdasági kistermelő, szellemi szabadfoglalkozású).

Társas vállalkozás dolgozó tagja az, aki vállalkozói tevékenységét tulajdonosként nem egyénileg, hanem társas vállalkozás keretei között, valamilyen – nem szövetkezeti formában működő – gazdasági társaság munkavégzés jellegű személyes közreműködésre kötelezett tagjaként folytatja.

Szövetkezet dolgozó tagja az a személy, aki bármilyen – szövetkezeti formában működő – gazdasági szervezet (pl. fogyasztási szövetkezet, mezőgazdasági szövetkezet) tagjaként az adott szövetkezettel munkavégzési kötelezettséggel járó szövetkezeti tagsági viszonyban áll.

Segítő családtag az a közreműködő családtag, aki az egyéni vállalkozónak, a társas vállalkozás tagjainak, illetve a szövetkezeti tagoknak segít a tevékenységükben, fizetség nélkül, de a háztartás tagjaként részesülve a vállalkozás, a gazdaság eredményeiből.

Alkalmi munkás, napszámos az, aki állandó munkajogviszony létesítése nélkül, és nem is vállalkozóként vállal – alkalmi munkavállalói könyvvel vagy anélkül – valamilyen, jellemzően csak rövid ideig tartó munkát (pl. mezőgazdasági napszámot, hőeltakarítást, építkezésen segédmunkát). Az alkalmi munkavállaló a munkaadóval kötött megállapodás alapján vagy bizonyos meghatározott ideig (egy napig, egy hétig stb.) végez munkát, vagy valamilyen meghatározott munka, feladat elvégzését vállalja el (a kert felásása, a kerítés lefestése stb.). Alkalmi munkásnak tekintjük azokat is, akik eseti megbízás keretében (nem vállalkozóként) vállalnak el egy bizonyos szellemi munkát (pl. egy tanulmány lefordítását, egy előadás megtartását).

Közhasznú munkás az, akit a helyi önkormányzat közhasznú munkavégzés vagy közmunkaprogram keretében foglalkoztat.

A táblázatokban az alkalmi munkások és a közhasznú munkások az alkalmazásban állók között szerepelnek.

FOGLALKOZÁSI VISZONY

A foglalkozási viszony szerinti csoportosítást a foglalkoztatottaknak a munkáltatóhoz történő jogilag meghatározott viszonya alapján végeztük el. A 2001. évi népszámlálás az alábbi főbb csoportosítást alkalmazta:

- alkalmazásban álló,
- önálló, egyéni vállalkozó,
- társas vállalkozás dolgozó tagja,
- szövetkezet dolgozó tagja,
- segítő családtag,
- alkalmi munkás, napszámos,
- közhasznú munkás.

Alkalmazásban álló az a személy, aki valamilyen munkáltatóval – általában munkaszerződés alapján – munkaviszonyban, bedolgozó jogviszonyban áll.

Ebbe a kategóriába tartoznak a köztisztviselők, közalkalmazottak, bírói, ügyészi, szolgálati viszonyban állók, valamint a fegyveres erők és rendvédelmi szervek hivatásos és szerződéses állományú tagjai is (közszolgálati, szolgálati jogviszony).

Önálló, egyéni vállalkozó az általában vállalkozói igazolvánnyal rendelkező, ennek alapján dolgozó személy, aki tevékenységét nem társas vállalkozás formájában, hanem a vállalkozás egyszemélyes tulajdonosaként önállóan vagy alkalmazottakkal együtt végzi (kisiparos, magánkereskedő, mezőgazdasági kistermelő, szellemi szabadfoglalkozású).

Társas vállalkozás dolgozó tagja az, aki vállalkozói tevékenységét tulajdonosként nem egyénileg, hanem társas vállalkozás keretei között, valamilyen – nem szövetkezeti formában működő – gazdasági társaság munkavégzés jellegű személyes közreműködésre kötelezett tagjaként folytatja.

Szövetkezet dolgozó tagja az a személy, aki bármilyen – szövetkezeti formában működő – gazdasági szervezet (pl. fogyasztási szövetkezet, mezőgazdasági szövetkezet) tagjaként az adott szövetkezettel munkavégzési kötelezettséggel járó szövetkezeti tagsági viszonyban áll.

Segítő családtag az a közreműködő családtag, aki az egyéni vállalkozónak, a társas vállalkozás tagjainak, illetve a szövetkezeti tagoknak segít a tevékenységükben, fizetség nélkül, de a háztartás tagjaként részesülve a vállalkozás, a gazdaság eredményeiből.

Alkalmi munkás, napszámos az, aki állandó munkajogviszony létesítése nélkül, és nem is vállalkozóként vállal – alkalmi munkavállalói könyvvel vagy anélkül – valamilyen, jellemzően csak rövid ideig tartó munkát (pl. mezőgazdasági napszámot, hőeltakarítást, építkezésen segédmunkát). Az alkalmi munkavállaló a munkaadóval kötött megállapodás alapján vagy bizonyos meghatározott ideig (egy napig, egy hétig stb.) végez munkát, vagy valamilyen meghatározott munka, feladat elvégzését vállalja el (a kert felásása, a kerítés lefestése stb.). Alkalmi munkásnak tekintjük azokat is, akik eseti megbízás keretében (nem vállalkozóként) vállalnak el egy bizonyos szellemi munkát (pl. egy tanulmány lefordítását, egy előadás megtartását).

Közhasznú munkás az, akit a helyi önkormányzat közhasznú munkavégzés vagy közmunkaprogram keretében foglalkoztat.

A táblázatokban az alkalmi munkások és a közhasznú munkások az alkalmazásban állók között szerepelnek.

A FOGLALKOZTATOTTAK NAPI INGÁZÁSA

Annak megállapítása, hogy a foglalkoztatottak közül ki minősül naponta ingázónak, a tényleges tartózkodási hely szerinti, illetve a munkahely szerinti település (város, község, budapesti kerület, külföld esetében ország) egyezőségén vagy különbözőségén alapul.

Naponta ingázó az a foglalkoztatott, aki nem ugyanazon a településen dolgozik, mint ahol ténylegesen lakik (mint amelyik település lakónépességébe beletartozik). A naponta ingázók a tényleges tartózkodási helyük szerinti település oldaláról más településre eljárók, a munkahely szerinti település oldaláról pedig más településről bejárók.

Napi ingázás szempontjából Budapest egyetlen településnek (közigazgatási egységnek) minősül, a fővárosi kerületek közötti napi munkába járás nem minősül ingázásnak.

Az ingázónak nem minősülő foglalkoztatottak, akik ugyanazon a településen dolgoznak, mint ahol ténylegesen laknak (mint amelyik település lakónépességébe beletartoznak), a helyben lakó és helyben dolgozó népességet, az adott település helyben dolgozó lakónépességét jelentik.

Egy adott településen vagy nagyobb területi egységben helyben dolgozónak az a személy minősül, akinek az adott településen (területi egységben) van a munkahelye, függetlenül attól, hogy hol lakik (melyik település lakónépességébe tartozik).

Egyetlen településen sem jelennek meg helyben dolgozóként azok az ún. változó településen dolgozó (pl. ügynök, piaci árus foglalkozású) foglalkoztatottak, akik tevékenységüket rendszeresen más-más településen végzik, továbbá azok sem, akik naponta külföldre járnak dolgozni.

Kistérségben belül eljáró (bejáró) az, akinek a lakóhelye, illetve munkahelyének települése ugyanabban a kistérségben van.

Szomszédos kistérségnek azokat a kistérségeket tekintjük, amelyeknek van közös településhatárjuk, minden más kistérség – az adott kistérséghez képest – távoli kistérségnek számít.

Megyén belüli eljáró (bejáró) az a foglalkoztatott, akinek a lakóhelye, illetve a munkahelyük települése nem azonos, de a két település ugyanabban a megyében van.

Más megyébe eljáró (bejáró) az, aki az adott megyén kívüli településre (településről) jár el (jár be).

Külföldre eljárók azok, akik naponta járnak – többnyire az úgynevezett kishatármenti forgalom keretében – külföldre dolgozni. A 7. kötet 2.10, 2.11 és a 14. kötet 3.1 tábláknál az eljárók és a bejárók száma, az országos adatokat tekintve a változó munkahelyen dolgozók számával, 182 574 fővel és a naponta külföldre eljárók számával, 5 184 fővel tér el egymástól (ennyivel több az eljáró, mint a bejáró) Hasonló okból tér el a területi (településtípus, megye, kistérségi, területi) adatok esetében is az eljárók és a bejárók, illetve a helyben lakók és helyben dolgozók száma. Országos szinten azonban e két utóbbi kategória esetében a helyben (az országban) lakók száma, illetve a helyben (az országban) dolgozók száma csak a külföldre eljárók számával tér el egymástól.

A 7. kötet 2.12 és a 2.13 táblákban a változó munkahelyen dolgozók és a külföldre eljárók – külön megnevezés nélkül – a más településre eljárók között szerepelnek.

A 7. kötet 2.12 táblában a megyei jogú városok (főváros, a megyeszékhelyek, valamint Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Sopron), illetve Budapest egyes kerületeinek munkaerő-ellátására vonatkozó 2.13 táblázatban – amelyek a bejárók adatait lakóhely szerinti részletezésben is tartalmazzák – csupán azok a települések kerületek név szerint kiírásra, ahonnan az adott városba (kerületbe) bejárók száma legalább 40 fő. Az ennél kevesebb bejárót adó településekről ingázók adatai összevontan, az „Egyéb települések együtt” sorban szerepelnek, ahol zárójelben az ide sorolt települések számát is közöljük.

A 7. kötet 2.13 táblában a főváros kerületei közötti munkaerőmozgás nem minősül ingázásnak, azonban az egyes kerületek napi munkaerő-ellátásának vizsgálatánál – a teljesség érdekében – a kerületek egymás közötti kapcsolatait is elszámoltuk. Az ilyen vonatkozású táblázatokban a fentebb leírt fogalmak mellett a más kerületben dolgozó, illetve a más kerületből bejáró megjelölést is használjuk. A kerületek munkaerő-ellátásával összefüggésben a lakóhely, illetve munkahely közigazgatási területén az adott kerületet kell érteni.

A 14. kötetben a megyei jogú városokra (a főváros, a megyeszékhelyek, valamint Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Sopron) vonatkozó 3.2 táblában a bejárók adatait nem településenként, hanem összevontan (a saját megye városaiból, illetve községeiből, valamint a többi megyéből) közöljük. Budapest esetében a Pest megyéből bejárókat részleteztük aszerint, hogy lakóhelyük város-e vagy község. Azoknál a megyei jogú városoknál, amelyeknek van vonzaskörzetük, erre vonatkozóan is közlünk adatot.

A 14. kötetben a 3.3 táblában a főváros egyes kerületeinek adatait közöljük. A táblázatban a kerületek közötti munkaerőmozgás adatai is szerepelnek.

GAZDASÁGI AKTIVITÁS

A népszámlálás eszmei időpontját megelőző héten végzett tevékenység alapján a népesség alapvetően két fő csoportból, a gazdaságilag aktív, illetve a gazdaságilag nem aktív népességből áll.

A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottakból és a munkanélküliekből tevődik össze. A nemzetközi ajánlásoknak megfelelően foglalkoztatottnak minősül minden 15 éves és idősebb személy, aki az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy rendszeres foglalkozásától (pl. betegség miatti távollét vagy fizetett, illetve fizetés nélküli szabadság miatt) csak átmenetileg volt távol. Jövedelmet biztosító munkának számít annak jogi kereteitől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet vagy természetbeni juttatást biztosít. Ennek megfelelően foglalkoztatottak mindazok, akik munkaviszonyban, köztisztviselői, közalkalmazotti jogviszonyban, bírói, ügyészi szolgálati viszonyban, munkavégzési kötelezettséggel járó tagsági viszonyban állnak bármely munkáltatóval, illetve munkaszerződéssel, vállalkozói engedéllyel rendelkeznek. Idetartozik a háztartáshoz tartozó gazdaságban vagy vállalkozásban, segítő családtagként végzett rendszeres tevékenység, az alkalmi munka, illetve a közhasznú munkában való részvétel is. A foglalkoztatottak közé tartoznak a sorkatonai vagy tartalékos katonai szolgálatot teljesítők, a nyugdíj, gyed, gyes, gyet mellett dolgozók, továbbá – amennyiben az intézetben dolgoznak – a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak is. Foglalkoztatottnak számítanak a 15 éves és idősebb nappali tagozatos tanulók is abban az esetben, ha az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órát dolgoztak.

A foglalkoztatottakon belül megkülönböztetjük

- az aktív keresők,
- a gyermekgondozási ellátás mellett dolgozók és
- a nyugdíj, járadék mellett dolgozók csoportját.

A gyed, gyes, gyet, illetőleg saját vagy hozzátartozói nyugdíj, járadék mellett dolgozók értelemszerűen sorolódnak a megfelelő kategóriába. Azok a foglalkoztatottak, akik nem nyugdíjasként, illetve nem gyermekgondozás címén járó, vagy más, járadékszerű ellátás mellett folytatnak kereső tevékenységet, az aktív keresők között szerepelnek.

A korábbi népszámlálások nem számolták a foglalkoztatottak (korábbi megnevezés: aktív keresők) közé a nyugdíj, gyes, gyed, gyet mellett dolgozókat, és a nappali tagozatos tanulmányok mellett dolgozó, a sor- vagy tartalékos katonai szolgálatot teljesítő, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott személyeket is csak akkor, ha bevonulásuk, illetve büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésük előtt dolgoztak. Az időnyomunkások, alkalmi munkások akkor is a foglalkoztatottak közé számítottak, ha az eszmei időpontot megelőző héten nem dolgoztak.

A foglalkoztatottak számát és összetételét bemutató táblázatok minden esetben a 15 éves és idősebb foglalkoztatottak adatait tartalmazzák, míg a népesség gazdasági aktivitását bemutató táblázatokban a korábbi népszámlálások és az 1996. évi mikrocenzus aktív keresői között a 14 éves aktív keresők adatai is szerepelnek.

Az 1996. évi mikrocenzus háztartások és családok gazdasági aktivitási összetételét bemutató táblázataiban a foglalkoztatottak kifejezés az aktív keresőket tartalmazza.

Munkát kereső az a 15 éves és idősebb személy, aki

- az eszmei időpontot megelőző héten nem dolgozott,
- az eszmei időpontot megelőző négy hét folyamán aktívan munkát keresett (állás után érdeklődött a Munkaügyi Központnál, munkaközvetítő irodánál vagy magán-munkaközvetítőnél, személyesen vagy írásban megkeresett valamilyen munkáltatót, munkavállalás céljából hirdetést adott fel, hirdetésre válaszolt, rokonoknál, ismerősöknél érdeklődött munkaalkalom iránt vagy vállalkozás indítását intézte).

Munkanélküli az a személy, aki

- az eszmei időpontot megelőző héten nem dolgozott,
- az eszmei időpontot megelőző négy hét folyamán aktívan munkát keresett (állás után érdeklődött a Munkaügyi Központnál, munkaközvetítő irodánál vagy magán-munkaközvetítőnél, személyesen vagy írásban megkeresett valamilyen munkáltatót, munkavállalás céljából hirdetést adott fel, hirdetésre válaszolt, rokonoknál, ismerősöknél érdeklődött munkaalkalom iránt vagy vállalkozás indítását intézte), valamint
- úgy nyilatkozott, hogy azonnal, vagy legfeljebb két héten belül munkába tudna állni.
- aki pedig úgy nyilatkozott, hogy csak két héten túl tud munkába állni az az egyéb munkát kereső kategóriába tartozik,

Passzív munkanélküli az a 15 éves és idősebb személy, aki azért nem keresett aktívan munkát, mert úgy gondolta, hogy már nem talál számára megfelelő munkát.

A munkanélküli minősítésnek nem feltétele a munkanélküli-ellátásban (pl. munkanélküli-járadék) való részesülés.

A munkanélküliekről 1949 óta első ízben az 1990. évi népszámlálás gyűjtött adatokat.

Az 1990. évi népszámlálásnál nem tartoztak a munkanélküliek közé azok a munkaképes koron (14–59 éves férfi, 14–54 éves nő) felüli személyek, akik nyugdíjasként, továbbá a gyes, gyed, gyet igénybevétele mellett munkát kerestek. Nem volt a munkanélküli minősítés feltétele a két héten belüli munkába állás sem.

Az 1996. évi mikrocenzusnál nem szerepelnek a munkanélküliek között a munkát kereső nyugdíjasok és gyermekgondozási ellátásban részesültek, még akkor sem, ha úgy nyilatkoztak, hogy két héten belül munkába tudnának állni. A munkát keresőknek, illetve a munkanélkülieknek kismértékben eltérő fogalmai a 2001. évi népszámlálás és az 1996. évi mikrocenzus adatainak összehasonlíthatóságát – az elhanyagolható nagyságrend miatt – nem befolyásolják.

A gazdaságilag nem aktív népesség inaktív keresőkből és eltartottakból áll.

Inaktív keresők azok a személyek, akik a felvétel eszmei időpontjában kereső tevékenységet nem folytattak, de keresettel, jövedelemmel rendelkeztek, így

- a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők,
- a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők,
- a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők,
- a munkanélküli-ellátásban részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát),
- a vagyonukból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők (pl. földjük, nyaralójuk, lakásuk bérbeadásából, bankbetétjük kamataiból, albérlő tartásából élnek).

Eltartottak azok a személyek, akik nem tartoznak az előbbieken felsorolt kategóriák egyikébe sem, mert általában keresettel, jövedelemmel nem rendelkeznek, és megélhetésükről magánszemély vagy intézmény gondoskodik.

Ilyenek például

- a 15 éven aluli nem tanuló gyermekek;
- a kereső tevékenységet nem folytató, inaktív keresőnek nem minősülő nappali tagozaton tanulók (mindazok, akik az iskolarendszerbe tartozó alap-, közép-, illetve felsőfokú oktatási intézmények valamelyikének nappali tagozatán folytatják tanulmányaikat, függetlenül attól, hogy részesülnek-e ösztöndíjban vagy – mint szakmunkástanulók – szakmunkásbérézésben);
- az egyéb eltartottak (a 15 éves és idősebb, nappali tagozaton nem tanuló eltartottak, mint pl. a háztartásbeliek).

A nem foglalkoztatott 15 éves és idősebb népesség között található mindenki, aki nem tartozik a foglalkoztatottak közé.

GAZDASÁGILAG AKTÍV NÉPESÉG

A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottakból és a munkanélküliekből tevődik össze.

HÁZTARTÁS

Közös háztartásba az olyan együtt lakó személyek tartoznak, akik egy lakásban vagy annak egy részében laknak, a létfenntartás (pl. étkezés, napi kiadások) költségeit – legalább részben – közösen viselik. Az előbbieket teljesülése esetén sem minősülnek egy háztartásban élőknek az ugyanabban a lakásban lakó személyek, ha önálló lakáshasználati jogcímük van. A tulajdonos, illetve a bérlő az albérlőjével, ágybérlőjével soha nem alkot közös háztartást, utóbbiak (ha családot alkotnak, családtagjaikkal együtt) mindig külön háztartásba tartoznak.

Ha a háztartás egy családból áll, a család és a háztartás lényegében azonos, a háztartás egycsaládos. Az egycsaládos háztartás a családtól abban különbözik, hogy a családdal együtt élő rokon vagy nem rokon személyeket (ide értve a családdal élő állami gondozott gyermekeket is) a családtagok száma nem, a háztartás tagjainak száma viszont tartalmazza. Ha több család vezet közös háztartást, a háztartás többcsaládos. A két vagy több családból álló háztartások tagjainak száma – hasonlóan az egycsaládos háztartásokhoz – a háztartást alkotó családok tagjainak számán kívül magába foglalja a családokkal élő, de külön családot nem alkotó személyek számát is. Az egy vagy több családot magába foglaló háztartás az ún. családháztartás.

Azt a háztartást, ahol nem alakul ki család, nem családháztartásnak nevezzük. Ezek a következők:

- egyszemélyes háztartás, amikor a háztartást egyetlen személy alkotja;
- egyéb összetételű háztartás, amelyben csak családot nem képező személyek élnek, úgymint

a.) együtt élő, de családot nem alkotó rokon személyek (pl. testvérek, csak házas és/vagy volt házas gyermekével egyedül élő apa vagy anya, az egyik nagyszülő bármilyen családi állapotú unokájával),

b.) nem rokon személyek háztartása (pl. barátok),

c.) családot nem alkotó rokon személyekből és a velük élő nem rokon személyekből álló háztartás (pl. két testvér a barátjukkal).

A 6 Területi adatok kötet sorozat I. kötetében az 1.3.8 számú táblázatok „rokonnal és/vagy nem rokonnal” sorai, valamint a 10. A háztartások és családok adatai című kötet 1.1.8 táblájának a „rokonnal” és a „rokonnal és nem rokonnal” sorai magukba foglalják azokat az egycsaládos háztartásokat is, ahol felmenő rokon is él. Emellett a táblázatok a felmenő rokonnal élő egycsaládos háztartásokat – függetlenül attól, hogy a háztartásban él-e más rokon vagy nem rokon családi állású személy – külön sorban is bemutatják.

Egyes lakás adatokat tartalmazó táblázatok a lakásokat a bennük lakó háztartások és családok száma szerint csoportosítják. Ezekben a táblázatokban a lakások a bennük lakó – a népszámlálási lakónépességbe tartozó – személyek összekapcsolódása (családba, illetve közös háztartásba való tartozása), továbbá az ilyen kapcsolatok száma alapján vannak besorolva és csoportosítva.

IDEIGLENES LAKOS

A népszámlálási lakónépességből azok, akiknek az adott területen tényleges lakóhelyük van, függetlenül attól, hogy hol van az állandó lakóhelyük.

ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A népesség iskolázottságának megállapítása az iskolarendszerű oktatás keretében szerzett legmagasabb elvégzett évfolyam alapján történt. Az iskolarendszerű oktatás jelenleg – az óvodán túl – az alábbi oktatási formákat jelenti:

- általános iskola,
- középiskola (gimnázium, szakközépiskola),
- főiskola, főiskolai továbbképzés,
- egyetem, egyetemi továbbképzés.

A gyógypedagógiai oktatási intézmények osztályai azonos értékűek az általános iskola megfelelő évfolyamaival.

Az iskolázottsági adatok kimutatása nem követi az oktatási intézmények szintjében bekövetkezett változásokat. Minden személy olyan végzettségi szintnél szerepel, amelyet az adott intézmény a végzettség megszerzésének időpontjában nyújtott.

Az adatok egyaránt tartalmazzák a nappali, esti és levelező tagozaton, illetve a távoktatási és más formában szerzett végzettségeket.

A korábbi oktatási rendszerek intézményeit, illetve a hat- és nyolcosztályos középiskolákat az iskolai osztályszámok csoportjai az alábbiak szerint foglalják magukba:

- az elemi (nép-) iskola 1–8. osztályát az 1–8. évfolyam;
- a polgári iskola 1–4. osztályát az 5–8. évfolyam;
- a hatosztályos középiskola 1–6. osztályát a 7–12. évfolyam, illetve az érettségi;
- a nyolcosztályos középiskola 1–8. osztályát az 5–12. évfolyam, illetve az érettségi.

A legmagasabb iskolázottsági évfolyamszám megállapításakor a korábbi szakmunkásképző (iparitanuló-, tanonc- stb.) iskolai végzettségek közül csak az 1961-ben vagy később, az egészségügyi szakiskolai, valamint a gép- és gyorsíró iskolai végzettségek közül csak az 1976-ban vagy később, nappali tagozaton szerettek beszámítása történt meg. Az 1961-ben vagy később szerzett szakmunkásképző iskolai végzettségek, illetve az 1976-ban vagy később szerzett szakiskolai végzettségek – a személyek által végzett 1–3. osztálynak megfelelően – a 9–11. évfolyamok adataiban szerepelnek. A korábbi háziasszonyképző és speciális szakiskolák osztályszámai is a 9–10., illetve a 11. évfolyamba kerültek besorolásra. Az egykor középfokú iskolai végzettséget adó szakmunkás-bizonyítványt, illetve szakiskolai oklevelet szerzett személyek pedig a „középiskola érettségi nélkül szakmai oklevéllel” rovatban kerültek elszámolásra.

Középiskolai megjelölést kaptak mindazok a legmagasabb befejezett végzettségek, amelyek az általános (elemi) iskolai oktatásra épülnek, érettségi vizsgára, képesítő megszerzésére, egyetemi, főiskolai továbbtanulásra készítenek fel, valamint középfokú végzettséghez kötött munkakörök betöltésére jogosítanak (pl. gimnáziumban, szakközépiskolában, technikumban, felsőkereskedelmi iskolában, középfokú tanító-, illetve óvónőképző intézetben szerzett végzettségek). Itt szerepelnek továbbá a felső-ipariskolai, a felsőbb leányiskolai stb. végzettségek is. Az 1941. évi népszámlálásnál csupán a nyolcosztályos gimnáziumi, felsőbb leányiskolai, főreál-iskolai, leánykollégiumi, leányliceumi, reáliskolai, tanítóképzői, illetve kereskedelmi középiskolai végzettségek minősültek középiskolainak.

Az 1974–1986. években szerzett középiskolai végbizonyítványok az érettségivel egyenértékűen kerültek elszámolásra.

Az „érettségi általános oklevéllel” rovat az általános gimnáziumban, reáliskolában stb. szerzett érettségizettek, illetve a középiskolai végbizonyítványt szerzett személyek számát tartalmazza.

A „középiskola 11–12. évfolyam, érettségi általános oklevéllel” rovatban szerepel, akinek általános érettségije van és a 13–14. évfolyamra jár vagy a 13–14. évfolyamot elvégezte.

Az egyetem, főiskola stb. csoportjába tartozik mindazon intézményben szerzett végzettség, amely érettségire (képesítőre) épül, magas fokú szakismereteket és általános műveltséget ad, a tanulmányok befejezése államvizsga letételére, illetve oklevél, diploma megszerzésére jogosít.

A táblázatok nagy részében a legmagasabb iskolai végzettség összevontan került közlésre, általában csak a befejezett végzettségek kimutatásával. Ezekben a korábbi oktatási rendszerek intézményeiben, illetve a hat- és nyolcosztályos középiskolában végzettséget szerzett személyek közül

- az elemi (nép-) iskola 1–7. osztályát, a polgári iskola 1–3. osztályát, a hatosztályos középiskola 1. osztályát, valamint a nyolcosztályos középiskola 1–3. osztályát, végzettek, továbbá azok, akik egyetlen osztályt, évfolyamot sem végeztek az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb,
- a polgári iskola 4–6. osztályát, valamint a hatosztályos középiskola 2–6. osztályát és a nyolcosztályos középiskola 4–8. osztályát végzettek, ha sem szakmai oklevelet, sem érettségit nem szereztek, az általános iskola 8. évfolyam,
- a hatosztályos középiskola 6. osztályát és a nyolcosztályos középiskola 8. osztályát végzettek, ha szakmai oklevelet szereztek, a középiskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel, és
- a hatosztályos középiskola 6. osztályát és a nyolcosztályos középiskola 8. osztályát végzettek, ha a érettségiztek, a középiskola érettségivel

megnevezésű csoportba tartoznak. Ugyanennél a csoportosításnál a már említett középfokú végzettséget adó korábbi szakmunkásképző (iparitanuló-, tanonc- stb.) iskolában, valamint az egészségügyi szakiskolában, a gép- és gyorsíró iskolában, a nappali tagozaton szerzett oklevelet, szakmunkás-bizonyítványt szerzett személyek a középiskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel csoportba kerültek besorolásra. Az ugyanezekben

az oktatási intézményekben végzettek, ha szakmunkás-bizonyítványt, szakiskolai oklevelet nem szereztek, az általános iskola 8. évfolyamát végzettek csoportja tartalmazza.

Az összevont csoportosításnál a középiskola érettségivel rovatban szerepel az, akinek általános vagy szakmai érettségije van, továbbá, aki a középiskola 13–14. évfolyamára jár vagy a 13–14. évfolyamát elvégezte, valamint az, aki az érettségi után az egyetem, főiskola stb. bármelyik évfolyamát elvégezte ugyan, de oklevelet (diplomát) nem szerzett.

Az 1930. évi népszámlálásnál az oklevelesek mellett felsőfokú végzettségüknek tekintették azokat a végbizonnyítvánnyal rendelkezőket is, akik olyan felsőfokú (hittudományi, katonai, jogakadémiai stb.) intézetben fejezték be tanulmányaikat, amely diploma megszerzésére nem adott lehetőséget. Az 1980. évi egyetemi, főiskolai stb. oklevelesek száma tartalmazza a végbizonnyítványt (abszolutóriumot) szerzett személyek számát is.

Az iskolarendszerű oktatás keretében szerzett végzettséget magukba foglaló adatok között nem szerepelnek

- a tanfolyami szakoktatás keretében szerzett,
- a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemen államvizsga letétele nélkül szerzett, valamint
- az általános iskolára épülő, alapkori ipari vagy mezőgazdasági szakmai ismereteket nyújtó továbbképző iskolai végzettségek.

A népszámlálások során utoljára 1960-ban kérdezték az írni-olvasni tudást. Az ezt követően végrehajtott népszámlálásoknál már csak az iskolai végzettségre vonatkozó kérdést tették fel. Az „általános iskola első évfolyamát sem végezte el” megnevezésű csoportba az írni-olvasni tudástól függetlenül azok a személyek tartoznak, akik az általános iskola – vagy azzal egyenértékű más iskola – első évfolyamáról sem rendelkeznek bizonyítvánnyal. Az 1960. évi és az azt megelőző népszámlálások adatainál e rovat tartalmazza az ismeretlen végzettségű személyek számát is.

A legmagasabb iskolai végzettség szerinti besorolástól eltérnek azok az adatok, amelyek egy-egy jellegzetesebb végzettségi fokozatnak a megfelelő korú népességből számított arányszámait az annál magasabb végzettségük hozzászámításával mutatják ki (pl. a „legalább középiskolai érettségivel” rovat arányszámait tartalmazza a felsőfokú iskolai évfolyamot végzett, valamint az ott oklevelet, végbizonnyítványt szerzett személyek adatait is).

A 6. Területi adatok sorozat I. kötetében a 2.1.9–2.1.12 és a 2.1.13 számú táblákban az „Általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb” iskolai végzettségi adat a 7 éves és idősebb népességre vonatkozik.

KÜLFÖLDIEK, KÜLFÖLDI LAKÓHELYEK

Össze kellett írni az adatfelvétel eszmei időpontjában a magyar állampolgárokon kívül azokat a nem magyar állampolgárokat is, akiknek **tényleges lakóhelye vagy állandó lakóhelye az összeírás helyén volt.** Összeírásra kerültek a Magyarország területén három hónapon túl tartózkodó, menekültként elismert és bevándorolt személyek, menekültkénti elismerést kérők, befogadottak, és a huzamosan vagy ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező nem magyar állampolgárok, valamint hontalan személyek. Nem kerültek összeírásra a külföldi állampolgárok közül

- a diplomáciai testületek tagjai és családtagjaik;
- az országgyűlés vagy a kormány határozata alapján hazánkban állomásozó külföldi fegyveres erők tagjai;
- a turizmus (pihenés, kirándulás, vadászat stb.), látogatás, gyógykezelés, üzleti tárgyalás stb. céljából hazánkban tartózkodó személyek.

Azok a személyek, akiknek **tényleges lakóhelye Magyarországon, állandó lakóhelye pedig külföldön volt, a népszámlálási lakónépességben, míg azok, akinek állandó lakóhelye Magyarország, de **tényleges lakóhelye külföldön volt, a népszámlálási állandó népességben kerültek elszámolásra.****

A külföldi lakóhelyek közül – szemben az **állampolgárságnál** elmondottakkal – az egyes országok önkormányzattal rendelkező tartozékait, társult részeit, külbirtokait, tengeren túli megyéit stb. lakóhelyként (**tényleges lakóhely, állandó lakóhely, születés kori lakóhely (anyaországnál, hanem annál a világrésznél kerültek kimutatásra, ahová az adott országrész földrajzilag tartozik.** Abban az esetben, ha az országrész anyaországa tagja az Európai Uniónak, a lakóhely a földrajzi elhelyezkedése szerint került kimutatásra, de ugyanakkor az ilyen lakóhelyet megjelölők hozzáadásra kerültek az Európai Unió tagállamait, mint lakóhelyet megjelölők számához is. Például, aki valamelyik jelenlegi vagy korábbi lakóhelyére a „Réunion” választ adta, az Franciaország helyett az „afrikai” lakóhelyűek közé került, de ugyanakkor azokhoz is hozzászámítottuk, akik az Európai Unió tagállamát jelölték meg valamelyik lakóhelyükként.

A ciprusi és törökországi lakóhelyeket – az országok földrajzi besorolásától eltérően – az európai lakóhelyek közé soroltuk, szemben az Oroszország ázsiai autonóm területeit megjelölő személyekkel, akiknek lakóhelyei nem kerültek elszámolásra az európaiak között.

LAKÁS

Lakás az eredetileg állandó emberi szállás, tartózkodás (otthon) céljára épített, vagy lakássá átalakított, és jelenleg is lakás céljára alkalmas, meghatározott rendeltetésű (lakó-, főző-, egészségügyi stb.) helyiségek egymással általában műszakilag (építészeti) is összefüggő egysége, amely a közterületről, udvarról vagy az épületen belüli közös térből (lépcsőház, folyosó stb.) önálló bejárattal rendelkezik.

Emellett a szűkebben értelmezett lakásfogalom előírja azt is, hogy az adott helyiségcsoport komfortfokozatba sorolható legyen. Ennek következtében a komfortfokozatba nem sorolható, ún. szükség- és egyéb lakások (lásd a részletes **komfortosság** fokozatait) nem tartoznak a szűkebben értelmezett lakásállományba. A korábbi népszámlálások adatközlései e kitévél figyelmen kívül hagyták, ezért az összehasonlíthatóság érdekében valamennyi lakásadat a lakások, a szükség-lakások és az egyéb lakások összességére vonatkozik. A szükség- és egyéb lakásokról csak a részletes komfortosság szerinti bontást is tartalmazó táblákból nyerhető információ.

Az 1990. és a 2001. évi népszámlálásnak a háztartások, illetve a családok lakáskörülményeit ismertető táblázatai – a lakóegységek rendeltetését bemutató táblázatok kivételével – csak a lakásban, üdülőben élő háztartások, családok adatait tartalmazzák. Az 1980. évi népszámlálás ugyanilyen tartalmú táblázatai az összes lakóegységre vonatkoznak.

Az otthonházak (nyugdíjasok háza, szobabérlők háza, fiatal házások háza) lakásegységei, ha a bennük lakók önálló magánháztartást vezetnek, lakásoknak számítanak.

Egy lakásnak minősült az összeíráskor a műszakilag (építészeti) összefüggő, belső átjárókkal összekötött helyiségek csoportja akkor is, ha egy vagy több helyiség átjáróját ideiglenes jelleggel (nem befalazva) lezárták. Az olyan, többnyire különálló helyiséget, építményt – mint pl. a családi házak nyári konyháját –, amelyet azzal a céllal építettek, hogy a lakás részét képezze, a lakáshoz tartozónak tekintettük, ha azt a főépületben lakó háztartás használta. Az albérletbe kiadott, vagyis idegen háztartás által használt nyári konyha azonban külön lakóegységet képez. Ha az eredetileg

összefüggő helyiségeket önálló lakás kialakítása céljából műszakilag megosztották (leválasztották), akkor a hajdani egy lakást a leválasztás utáni állapotnak megfelelő számú lakásként kellett összeírni. Két vagy több, korábban különálló lakás műszakilag (pl. belső ajtókkal) összekötve már csak egy lakást képez.

LAKÁSHASZNÁLATI JOGCÍM

A lakáshasználati jogcím az a jogosultság, illetve jogviszony, amelynek alapján a lakást a lakók használják. (Ez az ismérv értelemszerűen csak a lakott lakásokra és a lakott üdülőkre vonatkozik.)

A lakás egészére vonatkozó használati jogcím azonos a lakást használó háztartás jogcímével. Ha a lakásban több háztartás él, a lakás annak a háztartásnak a lakáshasználati jogcímét kapta, amelyiknek alacsonyabb értékű a kódszáma. (A lakáshasználati kódszámok a következő sorrendben növekednek: tulajdonosi, bérleti, szolgálati, egyéb.)

Tulajdonosi jogcímeük azok a lakások, amelyekben a tulajdonos vagy annak rokona lakbér fizetése nélkül lakik. Ide tartoznak a haszonélvezői jogcímen használt lakások is.

Bérleti jogcíme az önkormányzattól, vállalkozástól, intézménytől, szövetkezettől vagy magánszemélytől kizárólagos használatra bérelt lakás. Az albérlők által használt teljes lakások szintén bérleti jogcímeük. (Albérleti jogcímen csak szobát vagy a lakás egy meghatározott részét lehet használni.)

A társbérleteket az önkormányzatok az elmúlt tíz év alatt lényegében felszámolták, ezért az adatfelvételi kérdőíven ez a válaszlehetőség már nem is szerepelt. Az esetlegesen még létezőket bérleti jogcímeüként közöljük.

Szolgálati jogcíme a lakás, ha annak használata munka- vagy szolgálati viszonyhoz kapcsolódik, függetlenül attól, hogy a lakásban lakók lakbért fizetnek-e.

Egyéb jogcíme az előbbi meghatározásokban fel nem sorolt jogcímen – pl. a teljes lakást lakbér fizetése nélkül használó, úgynevezett szívességi lakó, vagy a jogcím nélküli lakó által – lakott lakás.

LAKÓEGYSÉG

Lakóegység: az állandó vagy időleges emberi tartózkodás, szállás céljára épített vagy átalakított helyiség, illetve helyiségek csoportja lakottságtól függetlenül, továbbá a más célra épített, de az adatfelvétel eszmei időpontjában lakóhelyül használt egyéb helyiség vagy helyiségcsoport.

A lakóegység fogalmi körébe tartozik:

- a lakás,
- az üdülő,
- a lakott egyéb lakóegység,
- az intézeti háztartási lakóegység (intézet).

A lakott egyéb lakóegységek és az intézeti háztartási lakóegységek adatait a lakásadatok nem tartalmazzák. Emiatt a lakások lakóinak száma eltér a nem lakás témájú táblázatokban szereplő lakónépesség adataitól.

SZÜLETÉSKORI LAKÓHELY

Születéskori lakóhely az az **állandó lakóhely**, amely az összeírt személy születésekor édesanyja állandó lakcíme volt. A születéskori lakóhely eltérhet (és a személyek nagy hányadában el is tér) születési helyétől, az anyakönyvezés helyétől. Ha valaki nem tudta megmondani, hogy születésekor édesanyja hol lakott (hol volt az első állandó lakcíme), akkor az anyakönyvezés szerinti születési helyének a települése került bejegyzésre születéskori lakóhelyként.

BEJELENTETT LAKÓNÉPESSÉG

A bejelentett lakónépesség megállapítása a lakcímbjelentés jogcíme szerinti lakáshasználat alapján, a tényleges lakáshasználattól függetlenül történt.

A bejelentett lakónépesség a népességstatisztika egyik legfontosabb népességcsoportosítása. Tekintettel arra, hogy adminisztratív nyilvántartásokkal (lakcímbjelentés, születési, halálozási anyakönyvezés) aktualizálható, a hivatalos magyar statisztikai gyakorlatban a folyamatos statisztikai adatszolgáltatáson alapuló lakónépesség-fogalom kiindulási bázisa.

A bejelentett lakónépesség a népszámlálási adatokból 1970 óta állítható össze.

LAKOTTSÁG, A LAKÁSOK ÉS ÜDÜLŐK HASZNÁLATA

Lakott a lakás, az üdülő, az egyéb lakóegység, ha abban legalább egy személyt összeírtak. Azok a lakások, üdülők, amelyekben laktak ugyan, de lakóikat nem írták össze (mert nem tartoztak az összeírás körébe, mint például a diplomáciai testületek tagjai és családjuk), szintén lakott lakásként, lakott üdülőként szerepelnek az adatokban.

A lakottság mellett a lakásokat és az üdülőket használatuk szerint is csoportosítottuk a népszámlálási kérdőív erre vonatkozó külön kérdése alapján.

A lakott lakások és a lakott üdülők közül a benne lakók otthona megnevezéssel azokat közöljük, amelyeknek lakói állandó jelleggel, egész éven át ott tartózkodnak, laknak. A másodlagosan (idényszerűen) használt lakásokat és üdülőket lakóik ezzel szemben nem használják állandóan, egész éven át, hanem csak bizonyos időszakokban, ideiglenesen vagy alkalmanként laknak bennük. Ezek a lakások, üdülők lakottak vagy nem lakottak is lehetnek. Lakottnak akkor számítanak, ha bennük legalább egy személyt összeírtak. Ha viszont az ilyen lakások használóit nem kellett összeírni, akkor a nem lakott lakások közé tartoznak.

Nagyon kis számban, de vannak olyan lakások, üdülők, amelyekben intézeti jellegű elhelyezéssel, vagy elhelyezéssel és ellátással legalább öt személy él. Ezek a lakások, üdülők képezik az intézeti háztartás által használt csoportot. Az összeírás körébe nem tartozó személyek (mint például a diplomáciai testületek tagjai és családjuk) által lakott lakások, üdülők szintén lakottak, adataik az összeírás körébe nem tartozó lakókkal megnevezéssel szerepelnek a kótet táblázataiban.

A nem lakott lakásokat és üdülőket az eszmei időpontban sem lakóhelyként, sem tartózkodási helyként, sem bejelentés nélkül nem használta, nem lakta senki, azaz bennük nem írtak össze egyetlen személyt sem. Ilyenek pl. a műszakilag már átadott, de még beköltözés előtt álló lakások, a kiadatlan, átmenetileg üres lakások, a nem lakás céljára vagy a csak idényszerűen (csak nyáron) használt lakások.

A nem lakott lakásokat és üdülőket a lakottakkal azonosan a használat (a hasznosítás) módja szerint szintén megkülönböztetve csoportosítjuk és közöljük. Az üres, nincs lakó megnevezésű csoportba tartozó lakás eredeti rendeltetésének megfelel (nincs átalakítva és más célra sem használják), de használaton kívül van, így az adatfelvétel eszmei időpontjában nem volt lakója. A másodlagosan (idényszerűen) használt lakások és üdülők összeírt személy nélkül – amint azt a lakottsággal kapcsolatosan már jeleztük – a nem lakott lakások, illetve üdülők egy másik csoportját alkotják.

A más célra (nem lakás céljára) használt lakások, üdülők az összeírás idején nem eredeti rendeltetésüknek megfelelően, hanem pl. irodaként, orvosi rendelőként, műhelyként stb. funkcionáltak, de azonnal, átalakítás nélkül alkalmasak az eredeti rendeltetés szerinti használatra. (A más célra használt üdülők száma mindössze 291, ezért adataikat külön nem közöljük, azokat a másodlagosan használt üdülők száma tartalmazza.) A csak üdülésre használt csoportba az eredeti rendeltetésüknek megfelelően használt üdülők, illetve a csak pihenésre, nyaralásra használt lakások tartoznak.

MUNKAHELY

Munkahely az a közigazgatási terület (város, község, budapesti kerület, külföld esetében ország), ahol a foglalkoztatott ténylegesen dolgozik. Változó a munkahelye annak, aki konkrét települést nem tud munkahelyként megjelölni, mert munkavégzése – jellegéből adódóan – nem kapcsolható csupán egyetlen településhez.

MUNKANÉLKÜLI

Munkanélküli az a személy, aki

- az eszmei időpontot megelőző héten nem dolgozott,
- az eszmei időpontot megelőző négy hét folyamán aktívan munkát keresett (állás után érdeklődött a Munkaügyi Központnál, munkaközvetítő irodánál vagy magán-munkaközvetítőnél, személyesen vagy írásban megkeresett valamilyen munkáltatót, munkavállalás céljából hirdetést adott fel, hirdetésre válaszolt, rokonoknál, ismerősöknél érdeklődött munkaalkalom iránt vagy vállalkozás indítását intézte), valamint
- úgy nyilatkozott, hogy azonnal, vagy legfeljebb két héten belül munkába tudna állni.
- aki pedig úgy nyilatkozott, hogy csak két héten túl tud munkába állni az az egyéb munkát kereső kategóriába tartozik,

Passzív munkanélküli az a 15 éves és idősebb személy, aki azért nem keresett aktívan munkát, mert úgy gondolta, hogy már nem talál számára megfelelő munkát.

A munkanélküli minősítésnek nem feltétele a munkanélküli-ellátásban (pl. munkanélküli-járadék) való részesülés.

A munkanélküliekről 1949 óta első ízben az 1990. évi népszámlálás gyűjtött adatokat.

Az 1990. évi népszámlálásnál nem tartoztak a munkanélküliek közé azok a munkaképes koron (14–59 éves férfi, 14–54 éves nő) felüli személyek, akik nyugdíjasként, továbbá a gyed, gyed, gyet igénybevétele mellett munkát kerestek. Nem volt a munkanélküli minősítés feltétele a két héten belüli munkába állás sem.

Az 1996. évi mikrocenzusnál nem szerepelnek a munkanélküliek között a munkát kereső nyugdíjasok és gyermekgondozási ellátásban részesültek, még akkor sem, ha úgy nyilatkoztak, hogy két héten belül munkába tudnának állni. A munkát keresőknek, illetve a munkanélkülieknek kismértékben eltérő fogalmai a 2001. évi népszámlálás és az 1996. évi mikrocenzus adatainak összehasonlíthatóságát – az elhanyagolható nagyságrend miatt – nem befolyásolják.

A NÉPESSÉG NEMZETISÉGI HOVATARTOZÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Az 1992. évi LXIII. (adatvédelmi) törvény a személyes adatok egy részét, így a nemzeti, etnikai hovatartozásra vonatkozókat is a különleges adatok körébe sorolta, fokozott védelemben részesítette. E kérdésekre – összhangban a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvénnyel – a 2001. évi népszámlálás során nem volt kötelező a válaszadás. A 2001. évi népszámlálás adatösszeállításában a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők fogalmi körébe öt kérdést soroltak, ezek közül négy – a nemzetiség, a nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődés, az anyanyelv és a családi, baráti közösségben használt nyelv az önkéntes, míg a nyelvismeret a kötelező kérdések közé tartozott.

Magyarországon a többséget képviselő magyarság mellett a nemzetiségi törvény bejegyzett hazai kisebbségnek tekinti a bolgárokat, a cigányokat (romákat), a görögöket, a horvátokat, a lengyeleket, a németeket, az örményeket, a románokat, a ruszinokat, a szerbeket, a szlovákokat, a szlovénokat és az ukránokat.

Az adatfelvételkor egy személy a felsoroltak közül legfeljebb hárommal azonosíthatta magát. A felsoroltakon kívüli népcsoportok közül mindig csak egyet lehetett beírni, de csak akkor, ha az előbbieken felsorolt kisebbségek közül – a magyarral együtt – háromnál kevesebbet jelöltek meg. Ennek megfelelően a nemzetiség, a nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődés, az anyanyelv, a családi, baráti közösségben használt nyelv szerinti táblázatokban az összeírt személy annyiszor szerepel, ahány népcsoporthoz való kötődést megjelölt. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezőnél többféle választ is lehetett adni, az adatfeldolgozás is két módon készíthető el: vagy a bevallott válaszok alapján, vagy az egyes népcsoportokhoz tartozó személyek feldolgozásával. (Pl. az a személy, aki cigánynak és beásnak is vallotta magát, a válaszok alapján történő feldolgozáskor a cigánynál és a beásnál is szerepel, ha viszont a roma személyek számát vizsgáljuk, akkor az összeírt az adatokban egy személyként jelenik meg). A táblázatok általában az egyes népcsoportokba tartozó személyek számát tartalmazzák. Kivétel ez alól a 4. Nemzetiségi adatok kötet, amelyben a válaszok önmagukban, e csoportosítások nélkül kerültek összesítésre.

A kisebb létszámú bevallásokat a táblázatokban csoportosítva közöljük. Ilyen a német, ahol az adatfeldolgozáskor lehetőség volt az alnémet, a sváb, a bajor stb. csoportok számbavételére. Ugyanez a lehetőség adódott a horvátok, bunyevácok, sokácok esetében is. Az orosz, mint kategória magába foglalja a nagyoroszok, a fehéroroszok (beloruszok), a ruszin pedig a kisoroszok és a rutének adatait is. Szintén összevontan szerepelnek az afrikai (nyugat-atlanti, mande, szongai, kru, kva, gur, togo-nigéria-kameruni, csádi, közép-szudáni, szaharai, kelet-szudáni, bantu, koiszan), az arab (a zsidó-arab és máltai kivételével), a modern héber, zsidó (zsidó-spanyol, jiddis, héber, klasszikus héber, modern héber (ivrit), zsidó-arab) csoportokhoz tartozók. Az angol tartalmazza az amerikai, az ausztráliai, az új-zélandi és a kanadai angolt is, a balti csoport pedig a lettől és a litvánból áll. A kelták között szerepelnek a goidel (ír, gél, skót), a britanniai (walesi, breton) és a szárazföldi kelták. A mongolt az ómongol, a közép-mongol, a mongol (keleti mongol), az ojrát, a burját, a dahur, a kanszu-csinghaji és a mogul csoportok alkotják. A skandináv csoporthoz tartozik a nyugati északi (izlandi, norvég) és a keleti északi (dán, svéd) germán. A spanyol csoportba – a spanyol mellett – a bolíviai, a chilei, a kubai, valamint az amerikai-spanyol is beletartozik. A török a haladzs, a turki, az oguz, a kipcsak és a dél-szibériai török csoportból áll.

A magukat székelynek vallók a magyarok adataiban szerepelnek. A táblázatok adataiban a cigány, a romani és a beás együtt szerepel, de a nemzetiség, a nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődés adatai csak a cigány és a romani, míg az anyanyelv és a családi, baráti közösségben használt nyelv számai tartalmazzák a beás nyelvet is, annak ellenére, hogy más nyelvcsaládba tartoznak.

A „kisebbséghez tartozónak vallja magát”, illetve a „hazai kisebbséghez tartozó együtt” rovatokba azok a személyek tartoznak, akik akár nemzetiségi, akár anyanyelvi, akár családi, baráti közösségben használt nyelvként vagy valamely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődésként az adott kisebbséget megjelölték. E vonatkozásban a nemzetiségi törvényben felsoroltakon túl „kisebbségnek” tekintettük a magyar, az afrikai, az arab, a kínai és a modern héber, zsidó népcsoportokhoz tartozókat is, „hazai kisebbséghez” viszont csak a nemzetiségi törvényben felsoroltakat.

NEMZETISÉG

Az 1992. évi LXIII. (adatvédelmi) törvény a személyes adatok egy részét, így a nemzeti, etnikai hovatartozásra vonatkozókat is a különleges adatok körébe sorolta, fokozott védelemben részesítette. E kérdésre – összhangban a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvénnyel – a 2001. évi népszámlálás során nem volt kötelező a válaszadás.

A magyar népszámlálásoknál a nemzetiségi hovatartozás szempontjából minden összeírt személyt, anyanyelvre való tekintet nélkül, olyan nemzetiségüként vesznek számba, amelyhez tartozónak minden befolyásolástól mentesen vallotta magát. (Részletesebben lásd A népesség nemzetiségi hovatartozását befolyásoló tényezők címszónál.)

NÉPESSÉG

A hazai és a nemzetközi statisztikai gyakorlat számos népességszámvetési fogalmat használ. A nemzetközileg egységesített népességszámvetések biztosítják, hogy minden személyt csak egyszer vegyenek számba az adott népességszámvetés szerint.

A magyarországi népességadatok az 1870–1960-ig terjedő időszakban a jelenlévő népességre, az 1970–2001 közötti időszakban az állandó és a lakónépességre vonatkoznak. Az adatok 1870–1890 között csak a polgári, 1900–2001 között az összes népesség számát foglalják magukba.

Jelenlévő népesség: a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén tartózkodó népesség.

A **bejelentett állandó népesség** az adott területen bejelentett lakóhellyel (állandó lakással) rendelkező személyek adatait tartalmazza, függetlenül attól, hogy van-e máshol bejelentett tartózkodási helyük (ideiglenes lakásuk). Ebbe a csoportba tartoznak azok a személyek is, akik valamely okból (munkavállalás, tanulás, diplomáciai, kereskedelmi, tudományos megbízás teljesítése stb.) az eszmei időpontban külföldön tartózkodtak, de bejelentett lakóhelyük (lakásuk) az adott területen volt.

A **népszámlálási állandó népességbe** tartozik az az összeírt személy, aki az adott területen lévő lakást tekintve állandó otthonának, azt másik lakóhelye kedvéért nem kívánja feladni, ahová rendszeresen hazatér, ahol – ha családja van – a család többi tagja él. Ebbe a csoportba tartoznak, azok a személyek is, akik valamilyen okból (tanulás, munkavállalás stb. miatt) más településen vagy külföldön tartózkodnak, de állandó otthonuk az adott területen van. A népszámlálási állandó népességbe tartozó személynek az összeírás helye tehát lehet pl. lakóhelyként bejelentett (állandó) lakcíme, tartózkodási helyként bejelentett (ideiglenes) lakcíme, vagy nem bejelentett lakcíme is.

A **bejelentett lakónépesség** két csoportból tevődik össze, mégpedig az adott összeírási helyen

bejelentett lakóhellyel (korábban állandó bejelentett lakcímmel) bíró és máshol bejelentett tartózkodási hellyel (korábban ideiglenes bejelentett lakcímmel) nem rendelkező, valamint a

bejelentett tartózkodási hellyel (korábban ideiglenes bejelentett lakcímmel) rendelkező

személyek csoportjából, függetlenül attól, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén jelen voltak-e. A bejelentett lakónépességbe beletartoznak azok a személyek is, akiknek bejelentett lakóhelyük nincs, de az eszmei időpontban a tartózkodási helyük az adott területen volt (pl. a menhelyen, átmeneti szálláson, szeretetházban lakók egy része).

A **népszámlálási lakónépesség** azon személyek csoportja, akik a népszámlálás eszmei időpontjában ténylegesen az összeírás helyén tartózkodtak, életvitelszerűen ott éltek, az adott lakcímen rendszerint elérhetőek voltak, éjszakai pihenésüket leggyakrabban ott töltötték, onnan jártak dolgozni, illetve tanulni. Az összeírás helye tehát a személynek lehet a lakóhelyként bejelentett (állandó) lakcíme, tartózkodási helyként bejelentett (ideiglenes) lakcíme, és nem bejelentett lakcíme is. A népességnek ez a csoportosítása lényegében megegyezik az 1990. évi népszámlálás lakónépességével, amikor a bejelentési szándékot, mint megtörtént bejelentést vették figyelembe.

A népességszámvetés nemzetközi ajánlásának, illetve a folyamatos statisztikai adatszolgáltatás igényeinek megfelelően a 2001. évi népszámlálásból kétféle lakónépesség állítható össze.

Bejelentett lakónépesség: megállapítása a lakcímbekelés jogcíme szerinti lakáshasználat alapján, a tényleges lakáshasználatról függetlenül történt. A folyamatos statisztikai adatszolgáltatáson alapuló lakónépesség-fogalom kiindulási bázisa. A bejelentett lakónépesség a népszámlálási adatokból 1970 óta állítható össze.

Népszámlálási lakónépesség: a nemzetközi népszámlálási ajánláshoz legközelebb álló népességszámvetés, amely a lakcímbekelés tényétől függetlenül, a tényleges lakáshasználatot veszi figyelembe. A népszámlálási lakónépesség statisztikus népességadat: mivel a forrása az esetek egy részében eltérhet a lakcímbekelés tényétől vagy formájától, ezért a népességszám változását befolyásoló vándorlási (ki- és bejelentkezés vagy a bejelentkezés formájának változása) és népmozgalmi eseményekhez (születés, halálozás) kapcsolódó statisztikai jelentésekkel nem módosítható. A népszámlálási lakónépesség elsőként a 2001. évi népszámlálásból állítható össze, a nemzetközi irodalomban tényleges népesség, de facto népesség néven is ismeretes.

Az 1980. évi népszámlálás az 1970. évi lakónépességi adatokat kézi feldolgozással a jelenlévő népesség szintjére korrigálta, ezek az adatok jelentek meg a később kiadott kötetekben is. A 2001. évi népszámlálás – ahol erre lehetőség van – a régebbi adatokat számítógépes feldolgozással teszi közzé, így a korábbi kézi korrekció helyett a közlésekben visszatért az 1970-es összeírt lakónépességi adatokhoz. Ezért a közzétett adatok eltérnek az elmúlt két évtizedben közöltektől.

A 2001. évi népszámlálás a korábbiakhoz képest két újabb népességfogalommal bővült. Bevezetésre került egy adott területre vonatkozóan az éjszakai, illetve a nappali népesség fogalma.

Egy település vagy nagyobb területi egység (kistérség, megye stb.) **éjszakai népessége** megegyezik a terület népszámlálási lakónépességével. Az éjszakai népességnek a más településre naponta eljáró dolgozókkal és nappali tagozaton tanulókkal csökkentett, illetve a más településről naponta bejáró dolgozókkal és nappali tagozatos tanulókkal növelt száma a **nappali népesség**.

Az 1970., az 1980., az 1990. évi adatok a bejelentett, a 2001. évi adatok pedig a népszámlálási lakónépességre vonatkoznak, míg a korábbi adatok a népszámlálások jelenlévő népességét tartalmazzák.

Az írott és elektronikus népszámlálási kiadványokban a „népesség” elnevezésen a 2001. évinél korábbi adatok esetében az adott népszámlálásra vonatkozó népességfogalmat kell érteni. A 2001. évi adatok esetében, ha nincs külön megjelölés, akkor a népesség fogalma a népszámlálási lakónépességet jelenti.

NÉPSZAPORODÁS

Tényleges szaporodás, illetve fogyás: az adott területen két egymást követő népszámlálásnál kimutatott népességszám különbözete, amely 1870–1960 között az eszmei időpontban jelenlévő, 1970–2001 között pedig a lakónépességre számított érték.

Természetes szaporodás, illetve fogyás: az adott területen az élve születések és a halálozások egyenlege. 1941-ig a születés és halálozás számbavétele az adott településen végbement születésekre, illetve halálozásokra vonatkozik, azt követően a született gyermek anyja, illetve az elhalálozott személy lakóhelyének figyelembevételével történik.

Élve születés: a magzat világrajövele, ha a magzat az életnek valamilyen jelét adta (pl. légzés, szívműködés, az akaratlagos izmok határozott mozgása, köldökzsinór pulzáció), tekintet nélkül arra, hogy mennyi ideig volt az anya méhében és mennyi ideig élt.

Halálozás: az élet minden jelének végleges elmúlása az élve születés után bármennyi idővel (az életműködésnek a születés utáni megszűnése a feléledés képessége nélkül).

Vándorlási különbözet a tényleges és a természetes szaporodás, illetve fogyás különbözete.

Az átlagos évenkénti szaporodás, illetve fogyás számítása azon hipotézisen alapul, hogy a népesség két népszámlálási időpont között mértani haladvány szerint növekszik vagy csökken, vagyis a változási arány (r) állandó. Számítási képlete:

$$P_n = P_0(1+r)^n$$

ahonnan

$$r = \sqrt[n]{\frac{P_n}{P_0}} - 1$$

P_0 = a népesség száma az időszak eleji népszámlálás időpontjában;

P_n = a népesség száma az időszak végi népszámlálás időpontjában;

n = a két népszámlálás között eltelt évek (töredék évek) száma.

STATISZTIKAI KISTÉRSÉG

A statisztikai kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely a települések közötti valós munka- és lakóhelyi, továbbá közlekedési, középfokú ellátási stb. kapcsolatokon alapul. A 150 statisztikai kistérség adatait a népszámlálás eszmei időpontjában fennálló besorolás szerint közöljük, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal 1997. augusztus 1-jei hatállyal alakított ki.

A kistérségek neve előtt található sorszám a kistérséget azonosítja. Ugyanez a sorszám szerepel az adott kistérségbe tartozó települések neve előtt is.

TERMÉKENYSÉG

Termékenységen a 15 éves és idősebb nők szülésgyakorisága, illetve a 15 éves és idősebb népesség élve született gyermekeinek száma értendő, függetlenül attól, hogy a gyermek az eszmei időpontban életben volt-e. Az élve született gyermekek száma nem tartalmazza az örökbe fogadott vagy nevelt gyermekeket. A népszámlálás 1970 óta a termékenységet az eszmei időpontig élve született gyermekek száma alapján méri.

Az 1960. évi és a korábbi népszámlálások termékenységi adatai az összes (élve és halva) született gyermek számát tartalmazzák.

A táblázatok általában a női termékenységet mutatják be, néhány táblázat viszont a férfiakra is vonatkozik.